ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÖZBEK YAZARI TOĞAY MURAT'IN ESERLERİNDEKİ HALK BİLİMİ UNSURLARI

Farangisbonu SHARIPOVA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İbrahim DİLEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

ARALIK 2021

ankara
İBM

ÖZBEK YAZARI TOĞAY MURAT'IN ESERLERİNDEKİ HALK BİLİMİ UNSURLARI

Farangisbonu SHARIPOVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ARALIK 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Farangisbonu SHARIPOVA

28.12.2021

ÖZBEK YAZARI TOĞAY MURAT'IN ESERLERİNDEKİ HALK BİLİMİ UNSURLARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Farangisbonu SHARIPOVA

ANKRA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aralık, 2021

ÖZET

Roman türü yirminci yüzyılın ilk çeyreği itibariyle Özbek edebiyatına girmiş olmakla birlikte asıl gelişimini bu yüzyılın sonunda gerçekleştirmiştir. Özbek edebiyatının önemli edebî şahsiyetlerinden biri olan Toğay Murat yirminci yüzyılın son çeyreğinde eser vermiş olup, Özbekistan'ın Surhan bölgesine ait konuşma dilini, Özbek kültünün millî ve yöresel değerlerini, gelenek ve göreneklerini eserlerinde ustalıkla kullanmıştır. Çarlık döneminden başlayıp sosyalist, komünist ve bağımsızlık dönemlerini anlatmak için roman ve kıssa türlerini seçmiştir. Eserlerinde genellikle hayatın zorluklarına karşı ayakta durmaya çalışan çiftçi, çoban, pamukçu, bekçi gibi sıradan insanların hayatını konu almıştır. Eserleri adaletsizliğe karşı bir protesto, ezilmeye ve hor görülmeye karşı bir dik duruştur. Tezimizde, Özbek Türklerinin sözlü gelenekteki unsurları ve kültürel zenginliklerini ortaya koyan Özbek yazarı Toğay Murat'ın eserlerindeki halk bilimi ve halk edebiyatı unsurlarını tespit ederek Türkiye Türkçesine aktarıp inceledik. Yazar eserlerinde her çağa ayak uydurmuş, istediği dünyayı yaratabilmiş ve dönemin yöresel unsurlarını da döneme göre şekillendiğini bizlere gösterebilmiştir. Okuyucuya tarihten günümüze kadar uzanan gelenekleri, örf ve âdetleri, inanışları gibi birçok etkili öğeleri sunmuştur. Aralarında bazılarının günümüzde unutulmaya yüz tutan kültürel öğeler olduğunu belirtecek olursak, yazar eserleriyle gelecek nesillere ulaşmasını, onların öğrenmesini sağlamıştır diyebiliriz.

Bilim Kodu : 31003
Anahtar Kelimeler : Halk, Halk Bilimi, Özbek Türkleri, Toğay Murat
Sayfa Adedi : 277
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim DİLEK

THE ELEMENTS OF FOLKLORE IN UZBEK WRITER TOGAY MURAT'S NOVELS

(Master Thesis)

Farangisbonu SHARIPOVA

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY

THE INSTITUE OF SOCIAL SCIENCES

December, 2021

ABSTRACT

As the first quarter of the twentieth century, the novel type had been entered to Uzbek literature, and it's main development completed on end of this century. Togay Murat is one of the important writers in Uzbek Literature composed his literary output on late of twentieth century. He skillfully used the spoken language of the Surhan region of Uzbekistan harmonizing the national and local values, traditions, customs of the Uzbek cult in his works. He chose the genres of novel and parable to describe the periods of tzarist, socialist, communist and independence. Generally, he wrote about people who survived with difficulties of life as figure farmer, shepherd, watchman. His literary works are protest to injustice and upright stance against oppression and contempt. We have examined folklore and elements of folklore in the works of Uzbek writer Togay Murat who reveal the elements and cultural richness of Uzbek Turk and translated to Turkey Turkish. The writer's works get with the times, he could crate the world that he wanted. Also, he could show audience how the local elements are changing according to time. He presented us many strong and effective elements as traditions from history to the present, usage and believes. Some of cultural elements were about to be forgotten that he presents us in his novels, we might say that the author has enabled them to be reach for next generations.

Science Code	:	31003
Key Words	:	Folk, Folklor, Uzbek Turk, Toğay Murat.
Page Number	:	277
Supervisor	:	Prof. Dr. İbrahim DİLEK

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR xi

1. GİRİŞ 1

2. ÖZBEK EDEBİYATI 3

2.1. Özbek Halk Edebiyatı 3

2.1.1. Koşuklar 4

2.1.1.1. Mihnet koşukları 4

2.1.1.1.1. Çiftçilik ile ilgili koşuklar 5

2.1.1.1.2. Hayvancılıkla ilgili koşuklar 7

2.1.1.1.3. El sanatlarıyla ilgili koşuklar 9

2.1.1.2. Lirik koşuklar 10

2.1.1.3. Mevsim - merasim koşukları 11

2.1.2. Maqol (Atasözü) 17

2.1.3. Tapışmak (Bilmece) 18

2.1.4. Tez Aytış (Tekerleme) 19

2.1.5. Matal (Deyim) 20

2.1.6. Latife (Fıkra) 20

2.1.7. Laf 21

2.1.8. Askiye 22

2.1.9. Efsane 23

2.1.10. Rivayet 23

2.1.11. Asatırlar (Mitler) 24

2.1.12. Masal 25
2.1.13. Ertaklar (Masallar) 26
2.1.14. Destanlar 28
2.2. Modern Özbek Edebiyatı 30
3. TOĞAY MURAT'IN HAYATI VE ESERLERİ 35
3.1. Toğay Murat'ın Hayatı 35
3.2. Toğay Murat'ın Eserleri 37
3.2.1. Atamdan Kalan Tarlalar 37
3.2.2. Bu Dünyada Ölünmez 41
3.2.3. Yıldızlar Mengü Parlar 47
3.2.4. Atın Kişnediği Akşam 49
3.2.5. Aydında Gezen Adamlar 52
3.2.6. Ana Yer Koşuğu 57
3.3. 1950-2000 Yillari Özbek Edebiyatinda Toğay Murat'in Yeri 61
4. TOĞAY MURAT'IN ESERLERİNDEKİ HALK EDEBİYATI UNSURLARI 67
4.1. Manzum Olanlar 67
4.1.1. Koşuk (Qo'shiq) 67
4.1.2. Alla 74
4.1.3. Ağıt (Yig'i) 75
4.2. Mensur Olanlar 76
4.2.1. Efsane 76
4.2.2. Destan 82
4.2.3. Hikayet 83
4.3. Kalıplaşmış İfadeler 84
4.3.1. Atasözleri 84
4.3.2. Deyimler 86
4.3.3. Dua ve Dilekler 120

4.3.4. Beddualar (Qarg'ish) 122
4.3.5. Hitaplar 130
4.3.6. Lakaplar 135
4.3.7. Bilmece (Topishmoq) 139
4.3.8. Yeminler 141
5. TOĞAY MURAT'IN ESERLERİNDEKİ HALKBİLİMİ UNSURLARI 143
5.1. Dil ve Anlatım 143
5.1.1. Ağız 143
5.1.2. Ses Unsuru Dışında İletişim 146
5.2. Geçiş Dönemleri 150
5.2.1. Doğum 151
5.2.1.1. Kısırlık 151
5.2.1.2. Doğum öncesi ve sonrası 152
5.2.1.3. Ad koyma 153
5.2.1.4. Kırkı çıkmak - çılla 155
5.2.1.5. Akika veya sünnet düğünü 156
5.2.2. Evlilik 156
5.2.2.1. Evlenme öncesi 157
5.2.2.1.1. Kız beğenme ve isteme 157
5.2.2.1.2. Fatiha - non sindirish 159
5.2.2.1.3. Başlık-kalın 160
5.2.2.1.4. Çeyiz 161
5.2.2.1.5. Dürü 161
5.2.2.2. Evlenme anı 162
5.2.2.2.1. Düğün 162
5.2.2.2.2. Gelin taşıtı 164
5.2.2.2.3. Nikah 165

5.2.2.3. Evlenme sonrası 167
5.2.3. Ölüm 170
5.2.3.1. Ölüm öncesi ve anı 171
5.2.3.2. Kefenleme 174
5.2.3.3. Gömme hususiyetleri 175
5.2.3.4. Mezarlık 179
5.2.3.5. Vasiyet 181
5.3. Diğer Gelenekler 181
5.4. Halk Bilgisi 183
5.4.1. Halk Matematiği ve Ölçüsü 183
5.4.2. Halk Takvimi 184
5.4.3. Halk Botaniği 185
5.4.4. Halk Taşıtları ve Taşıma Teknikleri 188
5.4.5. Halk Zoolojisi 190
5.4.6. Halk Meteorolojisi 197
5.4.7. Halk Hekimliği 199
5.4.8. Halk Ekonomisi 204
5.5. İnanışlar ve İbadetler 206
5.5.1. Batıl İnançlar 206
5.5.2. Doğal Kaynaklarla İlgili İnanışlar 210
5.5.3. Dini Şahıslar 210
5.5.4. İbadet ve Dini Ritüeller 211
5.5.5. Kutsal Kitaplar 218
5.5.6. Kutsal Mekanlar 220
5.5.7. Hayvanlar ile İlgili İnanışlar 221
5.5.8. Rüya ile İlgili İnanışlar 225
5.5.9. Sayılar ile İlgili İnanışlar 231

5.5.10. Renkler ile İlgili İnanışlar 233
5.5.11. Mitik Yaratıklar 235
5.6. Halk Mutfağı 236
5.7. Halk Oyunları ve Geleneksel Sporlar 240
5.7.1. Çocuk Oyunları 240
5.7.2. Yetişkin Oyunları 242
5.7.3. Geleneksel Sporlar 245
5.8. Halk Oyunları ve Müziği 246
5.8.1. Halk Oyunları 246
5.8.2. Halk Müziği 248
5.8.3. Halk Çalgıları 251
5.9. Bayramlar 252
5.9.1. Dini Bayramlar 252
5.9.2. Dini Olmayan Bayramlar ve Özel Günler 253
5.10. Giyim - Kuşam ve Süslenme 255
5.10.1. Giyim - Kuşam 255
5.10.2. Süslenme 262
5.11. Halk Mimarisi 263
5.12. Yardımlaşma, Dayanışma ve Komşuluk Unsurları 265
5.12.1. Yardımlaşma 265
5.12.2. Dayanışma 266
5.12.3. Komşuluk 268
5.12.4. Misafirperverlik 268
6. SONUÇ 271
KAYNAKLAR 273
ÖZGEÇMİŞ 277

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AGA	Aydında Gezen Adamlar
AKA	Atın Kişnediği Akşam
AKT	Atamdan Kalan Tarlalar
AYK	Ana Yer Koşuğu
BDÖ	Bu Dünyada Ölünmez
YMP	Yıldızlar Mengü Parlar

1. GİRİŞ

Türk halklarından olan Özbek Türklerinin sözlü kültürünü, örf âdetlerini, nesillerden süregelen gelenek ve göreneklerini kaleme alan Toğay Murat'ın Özbek edebiyatının içerisindeki önemi tartışılmazdır. Surhan vadisinin konuşma tarzını, özelliklerini, örneğin kelime tekrarları, o bölgeye mensup insanların mizaç ve tabiatlarını eserlerinde mükemmel bir şekilde yansıtmıştır. Bunu da destancılığıyla ünlü olan bu bölgenin destanımsı anlatım şeklini vererek sağladığını söyleyebiliriz.

İnceleme sırasındaki çeviri metinlerinde bu özelliği gösterebilmek bizim açımızdan olağan olmadığından Türkiye Türkçesine bize göre en uygun şekilde çevirmeyi uygun gördük. Yazarın kullandığı tarzda kısa ve öz cümleler ile aktarmaya çalıştık.

Bu çalışmamızdan Toğay Murat'ın eserlerini halk edebiyatı ve halk bilimi unsurları olarak iki bölümde inceledik. Eserlerindeki örnekleri Türkiye Türkçesine çevirerek verdik.

İlk bölümde Özbek Halk Edebiyatı ve Modern Özbek Edebiyatı hakkında kısaca bilgi verdik.

İkinci bölümde yazarın hayatı ve eserleri, ayrıca 1950-2000'li yıllarda Özbek edebiyatında Toğay Murat'ın yeri ve önemi üzerinde durduk.

Üçüncü bölümde iki ana başlık altında Toğay Murat'ın eserlerini inceledik. İlk ana başlıkta Toğay Murat'ın eserlerindeki halk edebiyatı unsurlarından anonim edebiyat ürünlerini üç ayrı başlık altında ele aldık:

- Manzum unsurlar (Koşuk, alla, ağıt (yig'i))
- Mensur unsurlar (Efsane, destan, hikayet)
- Kalıplaşmış ifadeler (Atasözü, deyim, dua ve dilek, beddua, hitap, lakap, yemin, bilmece)

İkinci ana başlıkta Toğay Murat'ın eserlerindeki halk bilimi unsurlarını örneklerle ele aldık:

- Dil ve anlatım
- Geçiş dönemleri
- Diğer gelenekler

- Halk bilgisi

- İnançlar ve ibadetler

- Halk mutfağı

- Halk oyunları ve geleneksel sporlar

- Halk oyunları ve müziği

- Bayramlar

- Giyim-kuşam ve süslenme

- Halk mimarisi

- Yardımlaşma, dayanışma ve komşuluk

Eserde rastladığımız halk bilimi unsurlarını belirttikten sonra Sonuç ve Kaynakça bölümü ile çalışmamızı sonlandırdık.

Çalışmamızda Toğay Murat'ın eselerini Türkiye Türkçesine aktarırken metinlerim anlam ve önemini yitirmemesi ve yanlış aktarım olmaması adına özen göstermeye çalıştık.

Bu çalışmamız ile Merkezi Asya'da yüzyıllardır yaşayan Özbek Türklerinin Anadolu'ya yerleşen Anadolu Türkleri arasındaki yöresel ve kültürel benzerliklerinin yanı sıra farklılıkları da görmüş olduk. Her iki bölgenin kültürlerine az çok hakim olduğumuzdan, bu doğrultuda kendi görüş ve fikirlerimizi de tezimize katmaya çalıştık.

2. ÖZBEK EDEBİYATI

2.1. Özbek Halk Edebiyatı

İlkel halk topluluklarından gelişmiş medeniyetlere kadar bütün toplumlar tarih sahnesinde var oldukları andan itibaren kendi çağlarında edebî ürünler ortaya koymuşlardır. Sözlü ve anonim olarak ortaya çıkıp uzun bir tarih süreci içinde özelliklerini kaybetmeden gelişen bu ürünlerden belli bir edebî değer taşıyanlar genellikle halk edebiyatı adı altında incelenmiştir. Yazılı edebiyatlara da kaynaklık yapan bu zengin dil ve kültür malzemesi XIX. yüzyılın başlarında müstakil olarak ele alınmaya başlanmış ve araştırılarak yazıya geçirilmiştir (Sakaoğlu,1997).

Halk edebiyatı ulusal ve yöresel kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. İnsanların tarihi, yaşam tarzı, gelenekleri, dünyaya bakış açıları, hayal ve umutları gibi birçok duygu ve düşünce hakkında bilgi sağlar. Halk edebiyatı tiyatro, müzik, film, edebiyat gibi nice sanat dallarının gelişmesine de büyük katkı sağlamıştır.

Özbek halk edebiyatı şekil ve türlerine göre şöyle sınıflandırılmıştır:

1. Epik tür: mif, efsane, rivayet, ertak (masal), nakıl, latife, laf, derme, destan vs.
2. Litik tür: koşuk, aşula vs.
3. Dramatik tür: sözlü drama, kukla oyunları, askiye, halk tiyatrolar vs.
4. Özel tür (parema): makal (atasözü), matal, bilmece.

Folklor türleri sosyo-ekonomik gelişim ile son derece bağlantılıdır. İnsanların hayatlarındaki tarihsel değişimlere göre onlar da değişmiştir. Bazı türler veya örnekleri tamamen kaybolmuş, yenileri ise ortaya çıkmıştır. Bu yüzden onlar çok katmanlıdırlar ve yıllarca icra devamında her dönem eserlerde kendi izini bırakmıştır. Türlerin kademeli gelişimi ve tarihsel-tipolojik bakış açısından, en eski toplumlarda mitler, topluluk ve boylar hakkında efsaneler ve rivayetler, bilmeceler ve atasözleri, alkışlar ve kargışlar, mevsim ve merasim folklor örnekleri, mihnet koşukları yaygındır. Sonraki dönemlerde ise masallar ve destanların arkaik biçimleri ortaya çıkmıştır. Ataerkilliğin çöküşü ve ilk devletlerin oluşumu sırasında kahramanlık destanları yaratılmıştır. Daha sonra romantik destanlar, lirik ve tarihi koşuklar, sözlü dramalar, latife ve laflar ortaya çıkmıştır. (Mirzayev vb. 2000)

Anonim Özbek halk edebiyatı türlerini özellikleri ve örnekleriyle sıraladık.

2.1.1. Koşuklar

Koşuk en yaygın ve en eski türlerden biridir ve koşuk adının yanı sıra halk şiiri, lirik koşuklar, halk liriği, aşula gibi tanımlar da kullanılmaktadır. Koşukların en eski halk edebiyatı örneği olduğu tahmin edilir. Özbek halkının arasında ilk koşuğun Hazreti Adem tarafından oğlu Habil öldüğünde söylendiğine inanılır. Koşuklar halkın kültürü, gelenekleri, yaşam tarzı gibi birçok unsuru kendi içinde barındırır. Koşuk kelimesinin "koşmak" fiilinden türediği düşünülmektedir. Dörtlüklerden oluşur, ancak altı ve sekiz mısralılarla da karşılaşabiliriz. Genellikle hece ölçüsü ile söylenir veyahut yazılır.

Koşukların bazı örneklerinin türlerine göre kendi isimleri mevcuttur:

"Yar yar", "Ölen", "Lapar", "Lirik terma", "Alla" (Ninni), "Beyitgazel", "Gelin selam", "Hoş geldiniz", "Yığı" (Ağıt) vs.

Koşuk söyleyenlere ise: koşukçu, güyende, aşulakeş, aşulaçı, leperçi, ölençi denir.

Koşukların yanında çalınan çalgılar da bölgeden bölgeye, yöreden yöreye değişkenlik gösterebilmektedir. Bazı bölgelerde çalgısız söylenirken, bazı bölgelerde de saz, dutar, dombıra, daire gibi enstrumanlar eşlik eder. İcracının isteğine göre herhangi bir çalgı olmadan, nağme eşliğinde de söylenebilir.

Omonulla Madayev "O'zbek Xalq Og'zaki Ijodi" kitabında koşukların sınıflandırması bu şekilde göstermiştir:

1. Mihnet koşukları
2. Lirik koşukları
3. Mevsim ve merasim koşukları

2.1.1.1. Mihnet koşukları

Bu sınıfına ait koşuklar çalışırken söylenen ve icra edilen meslekle ilgili alet edevatlar dile getirilen, onlara seslenen koşuklardır. Mihnet koşukları da kendi içerisinde mesleklere göre üç türe ayrılıyor:

1. Çiftçilikle ilgili koşuklar.
2. Hayvancılıkla ilgili koşuklar.
3. El sanatlarıyla ilgili koşuklar.

Bahadır Sarımsakov'a göre avcılık, tüccarlık gibi meslekler ile ilgili de koşuklar varmış, ancak örnekleri elimize ulaşmamıştır.

2.1.1.1.1. Çiftçilik ile ilgili koşuklar

Çiftçilik ile ilgili koşuklar insanların tarımla, ekim, hasat, koş koşmak, çekme işlemleri yapılırken söylenir, sıkılmamak, insanları coşturmak, işe rağbeti arttımak için kullanır. Kendi içerisinde tarla sürme koşukları, hasat biçme koşukları, harman koşukları, değirmen koşukları gibi sınıflara ayrılır. Öğütme koşukları çiftçilik ile doğrudan bağlantılı olmasa da işin içinde çiftçiler olduğu için şartlı olarak çiftçilik koşukları içerisinde yer alır.

Tarla sürme koşukları – çifte süren hayvana seslenilir, kendisinin veya hayvanın adına konuşulur, övülür.

Shohlarim bor gaz- gaz quloch,	*Şahlarım bar gaz gaz kulaç,*
Ustida o'ynar qaldirg'och.	*Üstünde oynar kırlangıç,*
Hayday desam qornim och,	*Süreyim desem karnım aç,*
Men qo'shga qanday yarayin?	*Ben çifte nasıl yarayım?*
O'roq o'rmoq olmoq-solmoq,	*Hasat biçmek, almak koymak,*
Qo'sh haydamoq bormoq-kelmoq	*Çifte koşmak, gitmek gelmek,*
Hammasidan qiyin ekan,	*Hepsinden de zor imiş,*
Ey xo'kizim, ro'zg'or qurmoq	*Ey öküzüm, eve bakmak.*
Daryoning naryog'ida	*Deryanın o tarafında*
Qo'sh haydadim, qo'sh haydadim,	*Çifte koştum, çifte koştum*
Quloch yo'ling yo'qotib,	*Yolumu ben kaybedip,*
Bo'sh haydadim bo'sh haydadim.	*Boş koştum, ben boş koştum*.

Hasat biçme koşukları - insanlar emeğinin karşılığını aldığı dönemde, hasat zamanında coşku ve sevinç ile söylenir. Buğday, arpa gibi ürünlerin insanların hayat sürdürmesinde taşıdığı önem dile getirilir. Onlarda çiftçinin bilek gücü ve kullanılan aletler (orak gibi) övülür.

O'rog'im olmos,	*Orağım elmas*
O'rimdan qolmas,	*Biçmeden durmaz,*
Sira ham tolmas,	*Asla yorulmaz,*
O'rmasam bo'lmas.	*Biçmezsem olmaz*

“Kaşkaderya, Surhanderya ve Güney Tacikistan’da yaşayan Özbekler hasat zamanı “Yazı ile Zeba” destanından parçalar söylemişlerdir” (Sarımsakov, 1990).

Harman koşukları - “Mayda”, “Mayda gul”, “Maydalar”, “Xo’p Mayda” adlarıyla bilinirler. Mayda kelimesi Özbekçede ufak anlamına gelirken, kelime pekiştirme amaçlı ikilendiğinde tane tane, ufak tefek anlamına gelebilmektedir. Bu koşuklar ineklerle, atlarla, eşeklerle döven sürülürken söylenir. Yine hayvanlarla konuşulur ve döveni iyi ve tane tane sürmesi istenir.

Xo’p xayda-yo, xo’p hayda, mayda-yo, mayda,
Qalqon qulog’im hayda, mayda-yo, mayda,
Temir tuyog’im xayda, mayda-yo, mayda,
Xirmonni qilgan mayda, mayda-yo, mayda.
Hop sür ya, hop sür, tane mi tane,
Kalkan kulaklım sür, hop sür ya, hop sür,
Demir kulaklım sür, hop sür ya, hop sür,
Harmanı eyle tane, hop sür ya, hop sür.

Ayri ayri tuyoqqa, mayda-yo, mayda,
Ayri nahal yarashar, mayda-yo, mayda,
Jilvagar quloqqa, mayda-yo, mayda,
Tilla sirg’a yarashar, mayda-yo, mayda.
Ayrı ayrı toynağa, tane mi tane,
Ayrı nallar yakışır, tane mi tane,
Cilveli kulağa, tane mi tane,
Altın küpe yaraşır, tane mi tane.

Bu koşuklarda genellikle Bobo Dehqon (Çiftçi Dede), Xo’jayi Xizr (Hocayi Hızır) şahıslarına müracaat motifine rastlanılıyor. Çünkü Orta Asya halkları arasında çiftçilik ve üretkenlik piri olarak Bobo Dehqon’a veya Xo’jayi Xizr’a sığınmışlardır. Bobo Dehqon veya Xo’jayi Xizr sabah erken saatte harmanın başında ortaya çıkar ve onu kut ve bereket bağışlarmış. Bu varsayımlara dayanarak çiftçiler her zaman erken kalkıp işe başlamaya, kendi mesleklerine sevgi ve vicdan ile yaklaşmaya alışmışlardır (Safarov, 2010).

Mayda-mayda morisin, mayda-yo mayda,
Don somonidan arisin, mayda-yo mayda.

Ayni sahar bo'lganda, mayda-yo mayda,
Bobo Dehqon dorisin, mayda-yo mayda
Tane tane dövesin, tane mi tane,
Dövme saman ayrılsın, tane mi tane,
Tam da seher olunca, tane mi tane,
Çifçi Dede görünsün, tane mi tane.

Değirmen koşukları – Özbekçede "yorg'ichoq qo'shiqlari" olarak bilinir. "Yorg'ichoq" ise taştan yapılan el değirmenidir. Bu işlemi genelde kadınlar yaptığından dolayı icra edenler de genelde kadınlardır. Bu koşuklarda genellikle iç dökme, dertleşme gibi unsurlar mevcuttur.

Yorg'ichoq torta torta toldi qo'lim	*Değirmen çeke çeke yoruldu elim,*
Ikkı tosh orasida qoldi qo'lim.	*Iki taş arasında kaldı elim.*
Yorichoqni taq-taqijon deydilar	*Değirmene takır takur derler*
Tegirmonni rohatijon deydilar	*Değirmene can huzuru derler*
Yorichoq tortmas edim	*Değirmeni döndürmezdim*
Och qolganimdan tortaman	*Aç kaldığımdan döndürürüm.*
Yorg'inchog'im gumbur-gumbur etadi	*Değirmenim gümbür gümbür ediyor*
Nortuyalar quloq solib o'tadi.	*Develer kulak verip geçiyor.*
Karvon bilan rizqu ro'zimiz olib	*Kervan ile nasibimizi alıp*
Eson-omon og'ajonim kaytadi	*Selametle ağabeyciğim dönüyor.*

2.1.1.1.2. Hayvancılıkla ilgili koşuklar

Halkımız kadim zamandan beri hayvancılık ile uğraşmıştır. Bu meslek halkımızın hayatında önemli yer arz eder. Halk arasında at bakıcısına "yilqiboqar" (yılkı bakar veya seyis), deve bakıcısına "tuyaboqar" (savran veya şütürban), sığır ve öküz bakıcısına "podachi" (çoban), koyun ve keçi bakıcılarına "cho'pon" (çoban), tavuk bakıcısına "parrandaboqar" (tavukçu) demek âdet haline gelmiştir. Çeşitli kuşları besleyenlerin adına ise "Qushchi" (Kuşçu) sıfatını eklemişlerdir (Safarov,2010).

Bu meslekleri icra eden insanlar hayvanlarıyla iletişim kurarken bu koşukları söylemiştir. Aynı zamanda bu koşuklar "Ho'sh ho'sh", "turey turey", "churiya" olarak da bilinir.

“Hoş hoş”, “govmishim” – sağım sırasında söylenen koşuk çeşididir. Koşuk söyleyerek hayvanları sakinleştirmeye, rahatlatmaya çalışılmıştır.

Ho’shim molim govmishim	*Hoşum, malım, gevişim*
Emchaklaring sovmishim,	*Göğüslerin sağmışım,*
Oralab yeding o’tingni,	*Arada yedin otunu,*
Iyiblab bergin sutingni.	*İyice veresin sütünü.*
Seni siylab boqayin,	*Seni sevip besleyim,*
Ko’zmunchoqlar taqayin,	*Nazarlıklar takayım,*
Quralay ko’z govmishim,	*Boncuk gözlü gevişim,*
Tuyoqlari kumushim.	*Toynakları gümüşüm.*
Zotli molim ho’sh ho’sh,	*Zatlı malım hoş hoş,*
Sutli molim ho’sh ho’sh.	*Sütlü malım hoş hoş.*

“Turey turey” – genellikle koyunları sağmak için söylenen koşuk çeşididir. Kuzular daha bir kaç günlükken derisi alınmak için analarından ayrılınca koyunlar süt vermekten vazgeçmesin diye sağım sırasında onlara şefkat göstermek, destek vermek için söylenir.

Esli molim-oqilim, turey-turey,	*Uslu malım-akıllım, dur-dur,*
Elkamdagi kokilim, turey-turey.	*Omzumdaki kakülüm, dur-dur.*
Shuncha molning ichida, turey-turey,	*Bunca malın içinde, dur-dur,*
Bog’da ochilgan gulim, turey-turey.	*Bağda açılan gülüm, dur-dur.*
Qo’y ichida qorasan, turey-turey,	*Koyunlardan karası, dur-dur,*
Aqllisan—donasan, turey-turey.	*Akıllısın – tanesin, dur-dur.*
Agar bolang olmasang, turey-turey,	*Eğer yavrunu almazsan, dur-dur,*
Bozorlarga borasan, turey-turey.	*Pazarlara gidersin, dur-dur.*

“Churiya”, “churey-churey” – keçilerin sağımı sırasında söylenen koşuklardır.

Shoxlaring bor bir minora, churey-churey,	*Boynuzların bir minare, çurey-çurey,*
Minoraga qushlar qo’nara, churey-churey,	*Minareye kuşlar konar, çurey-çurey,*
Bolang olib iskasang-a, churey-churey,	*Çocuğunu koklasana, çurey çurey,*
Olgan shu echkim yaxshi echki, churey.	*Aldığım keçi iyi keçi, çurey.*
Og’ziginangda o’ting bor, churey-churey,	*Ağızcığında otun var, çurey çurey,*
Yelinginangda suting bor, churey-churey,	*Göğüslerinde sütün var, çurey çurey,*
Sersoqolim jonivor, churey-churey,	*Pek sakallım, hayvanım, çurey çurey,*
Kerilib turgan buting bor, churey-churey.	*Gerilip duran butun var, çurey çurey*

2.1.1.1.3. El sanatlarıyla ilgili koşuklar

Koşuklar arasında el işçiliğiyle ilgili birçok koşuk mevcuttur. Halı dokuma, nakış işleme, çıkrık döndürme, pamuk çekme, iğ ve iplik eğirme gibi meslekleri icra ederken söylenen koşuklardır. Koşukların içeriği meslekler hakkında da bilgi verebilmektedir.

Bir charxim bor shaqqildoq,	*Bir çarkım var şakırdak,*
Qaynonam o'lsin-qaqqildoq.	*Kaynanam ölsün – cırlak,*
Oftob chiqsa — bit qoqar,	*Güneş çıksa – bit çırpar,*
O’g’li kelsa — gap chaqar.	*Oğlu gelse – laf taşır.*
Go’sht ololmay, gurda olgan bo’zchi,	*Et alamayıp, kemik alan bozcu,*
Qiz ololmay beva olgan bo’zchi.	*Kız alamayıp, dul alan bozcu.*
Munchalar shildirab o’tar nochasi,	*Ne kadar zor geçer naçası,*
Qip-qizil sholg'omga o’xshar pochasi.	*Kıpkızıl şalgama benzer paçası.*

Burayin qo’lim bilan,	*Sarayım elim ile,*
Gurillab aylan, urchug’im,	*Gürülleyen urçuğum,*
Ipginam cho’zilmasin,	*İpliğim salmasın,*
Ko'ngillar buzilmasin,	*Gönüller bozulmasın,*
Ertasiga o’rmakda	*Ertesi gün örmekte*
Ipginam uzilmasin.	*İpliğim de kopmasın.*
Charx yigirib, charx yigirib,	*Çark döndüre çark döndüre,*
Shul qo’lginam toladur.	*Şu elcağızım yorulur.*
Agar shuni yigirmasam,	*Eğer şunu döndürmezsem,*
Bolalar och qaladur.	*Çocuklarım aç kalır*
O’rmagimni to’qiyman,	*Dokumu dokurum,*
Kecha-kunduz to’qiyman.	*Gece gündüz dokurum.*
Qachon tamom bo’lur deb,	*Ne zaman biter diye,*
Ashulalar to’qiyman.	*Türküler uydururum.*

2.1.1.2. Lirik koşuklar

Lirik sözcüğü, "lira" adı verilen bir müzik aletinin adından gelmektedir. Lira adı "Samice kinnor – cinnor” ortaya çıkmıştır. O efsanevi peygamber Davut'tur çağdaşı olan Sami kralı Kinir ile ilişkilendirilir. Eski zamanlarda lira ilahilerin, dini törenlerin ayrılmaz bir parçası sayılmıştır. Yunan mitolojisine göre lirayı dünya ağacının analogu ve ölülerin ruhunu öbür dünyaya götüren demircilerin ilahı Hermes'i yaratmış ve inekler karşılığında Apollon'a takdim etmiştir. (Safarov,2010)

Lirik koşuklarda genellikle insanın ruhsal dünyası, aşk maceraları gibi duyguları ele alınır. Dörtlüklerden teşekkül eder. Bu sınıftaki koşuklar halk arasında en yaygın olanlardır. Halkın en içten arzularını ifade eden, insani duygularla yoğrulan, ruhsal durumlarını yansıtan bu koşuklar, daha çok duygusaldır, tek veya koro şeklinde söylenir. Kişiler arasında atışma şeklinde de icra edilir.

Beqasam chopon kiyib,	*Bekasam kaftan giyip,*
Muncha meni yoqasan,	*Bunca beni yakarsın*
Oh urarman, oh urarman,	*Ah ederim, ah ederim,*
Ohlarim tutsin seni.	*Ahlarım tutsun seni.*
Ko'zyoshim daryo bo'lib,	*Gözyaşım derya olup,*
Baliqlar yutgay seni.	*Balıklar yutsun seni*.
Olov yonsin yog' bilan	*Ateş yansın yağ ile*
Bag'rim kuysin dog' bilan	*Bağrım yaksın dağ ile*
O'ynamadim - kulmadim.	*Oynamadım – gülmedim.*
Ko'nglim suygan yor bilan.	*Kalbim sevgili yar ile*
Olmali bog'ga kirib,	*Elmalı bağa girip,*
Shaftolini yermu kishi?!	*Şeftaliyi yer mi kişi?*
O'z yori uyda turib,	*Kendi yari evde durup,*
Begonani dermu kishi?!	*Biganeyi der mi kişi?*
Bug'doy soldim tegirmonning do'liga,	*Buğday koydum değirmenin koluna,*
Ikki ko'zim oshiq yorning yo'lida.	*Iki gözüm aşık yarin yolunda,*
Borib ayting oshiq yorning o'ziga,	*Gidip deyin aşık yarin özüne,*
Kirmagay do'st bilan dushman so'ziga	*Uymasın dost düşmanın sözüne*.
Oq ilon, oppoq ilon	*Ak yılna, apak yılan*
Oydinda yurganing qani	*Aydında gezdiğin hani,*
Men yomondan ayrilip	*Ben yamandan ayrılıp*
Yaxshini topganing qani.	*İyiyi bunduğun hani*.

2.1.1.3. Mevsim - merasim koşukları

Bu koşukların içeriği dört mevsim, ay, bayram, örf, âdet ve gelenekleri içermektedir. Kardelenin açması, yeni yıl – Nevruz'un gelişi, bahar yağmuru, leyleğin dönüşü, hasat ve harman sevinci gibi konuları kapsar. "Berat geldi", "Sefer kaçtı", "Oblo baraka", "Boyçeçak" gibi örnekler verebiliriz.

Adirlar to’ta chechak	*Yaylalar dolu çiçek*
Biz keldik ucha-ucha,	*Biz geldik uça uça,*
Boychechagim, boychechak	*Kardelenim, kardelen,*
Kutib oling, hoy chechak.	*Karşılayın, hey çiçek.*

Özbek halkının her mevsim için ayrı ayrı koşukları vardır. Onlar mevsimlerde çalışma koşulları, yaşam tarzı, mevsimlerin özellikleri gibi konuları ele almaktadır.

“Sust Hatun” – kuraklık zamanlarında yapılan yağmuru çağırma merasiminde söylenen bu koşuğun zemini Zerdüştilik dönemine kadar uzanmaktadır. Sust hatun aslında Zerdüştilikte mukaddes olan Tiştiriye’nin halk arasında zamanla değişegelen adı olarak bilinir. Özbekistan’ın bazı yörelerinde “Chala xotin”, “Sut xotin”, “Suv xotin” olarak bilinir.

Kadınlar kuraklık başladığı zaman bir korkuluğa yaşlı bir kadının elbisesini giydirir ve kapı kapı dolaşıp “Sust Hatun” koşuğu söylerler. Ev sahipleri onları sevinçle karşılar, korkuluğa su serper ve sadaka verirler. Merasim bitince toplanan paralarla Sust Hatun için bir hayır işi yapılır.

Sust xotin, sulton xotin,	*Sust hatun, sultan hatun,*
Ko’lankasi maydon xotin!	*Gölgesi meydan hatun!*
Yomg’ir y’og’dir, ho’l bo’lsin,	*Yağmur yağdır, ıslansın,*
Yer-u jahon ko’l bo’lsin,	*Yer ve cihan göl olsun*
Maysalar quloq yozsin	*Yeşillikler boy atsın*
Sut-u qatiq mo’l bo’lsin!	*Süt ve katık çok olsun!*

“Çoymomo” – genellikle yazın icra edilen rüzgarı durdurma koşuğudur. Rüzgar yüzünden hasata zarar gelmemesi için yapılır. Çuy Momo (rüzgar annesi) Zerdüştilik döneminin Rüzgar tanrıçası olarak bilinir. Türkistan şehrinin bazı bölgelerinde bu merasim halen yapılmaktadır.

İki yaşlı kadın eski püskü kaftan giyip, yüzlerine kara sürüp çoymomo koşuğunu söylerler.

Choy, choy, choy momo,	*Çay nene, çay nene*
Choy momosi o'libdi,	*Çay nenesi ölmüş,*
Bosa-bosa beringlar,	*Basa basa veriniz,*
Bosilib qolsin bu shamol.	*Durakalsın bu rüzgar.*

“Ya, Haydar” – rüzgar çağırma koşuğudur. Koşukta hz. Ali’ye rüzgarı estirmesi için müracaat edilir. Bu koşuğun sadece dört mısrası günümüze kadar ulaşmıştır:

Haydar, ota-onang o’libdir,	*Haydar, atan, anan ölmüştür,*
Moli senga qolibdir.	*Malı sana kalmıştır.*
Bolang suvga oqibdir,	*Çocuğun suya düşmüştür,*
Shamolingni qo’yvorivor	*Rüzgarını salıver!*

Özbeklerin Rüzgar kültü ile ilgili mitolojik kavramları anaerkil dönemin “Yallı Momo” ya da “Yalala Momo” ve ataerkil dönemin “Yalang’och ota” (Çıplak Dede) hakkındaki inançlarına dayanmaktadır. Onlar hakkındaki halk görüşleri aşağı Zarafşan vahası Özbeklerinin rüzgarı durdurma ritüellerinde kendini korumuştur (Safarov,2010)

“Ya, Ramazan” - bu koşuklar Ramazan ayının üçüncü gününden itibaren ay devamınca çocukların, önceki dönemlerde büyüklerin de, kapı kapı dolaşıp söyledikleri koşuktur. İcra edenlere ise “ramazancılar” veya “rayvancılar” denmiştir. Karşılığında ev sahibi onlara şeker, tatlı, para, kısacası gönlünden koptuğu şeyi hediye eder.

Yo ramazon aytib keldik eshigingizga,	*Ya ramazan deyip geldik eşiğinize,*
Kim kelib, kim ketmaydi eshigingizga.	*Koç gibi evlat versin beşiğinize,*
Qo’chqorday o’g’il bersa beshigingizga,	*Koç gibi evlat verse beşiğinize,*
Qo’chqorday o’g’il bersin beshigingizga,	*Kim gelip, kim gitmez eşiğinize*.

Mevsim merasim koşukları içinde değerlendirilen bir kaç koşuk çeşidi daha vardır. Bazı kaynak ve araştırmacılar bu koşukları ayrı ayrı tasnif edilmesi gerektiğini, bazılarının ise merasim koşukları sınıfı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Biz aşağıda ele aldığımız koşukları merasim koşukları içerisinde ele almayı tercih ettik.

“Yar yar” koşukları - kızın baba evinden gideceği akşam söylenen koşuklardan biridir. Ebeyevnin terbiyesi, kızın güzelliği, üzüntüsü bu koşuklarda yer alır. Bu koşukları damat evine kızı götürüp teslim eden yengeler, ablalar koro şeklinde söylerler. Bu koşuklarda ne yazık ki sadece eğlence değil, hayatın acımasızlıkları da yer bulmuştur. O dönemde kadınların evlilik konusunda söz hakkı olmayışı,

evleneceği adamı ancak düğünden sonra görüşü, çocuk gelin gibi trajik konuları örnek olarak gösterebiliriz.

Tokchadagi qaychini	*Rafta duran makası*
Zang bosibdi, yor yor,	*Pas tutuptu, yar yar,*
Kelin oyim onasini	*Gelin ablam anasını*
G'am bosibdi, yor yor.	*Gam basıptı, yar yar*
Uzoqqa qiz berganning	*Uzağa kız verenin*
Rangi sariq, yor yor,	*Rengi sarı, yar yar.*
Ko'zlaridan yosh oqar	*Gözlerinden yaş akar*
Misli ariq, yor yor.	*Sanki arık, yar yar.*

"O'lan" – ölen adı verilen bu merasim koşukları sadece düğünlerde değil, diğer merasimlerde de söylenir. Koro, tekli veya iki kişinin atışması olarak icra edilir. Diğer koşuklara nazaran daha nağmeli ve uzatmalı okunur. "O'lan" koşuk türünü ifade ettiği için eserin örneğini Türkiye Türkçesine çevirirken "ölen" şeklinde ele aldık.

Hay-hay o'lan, jon o'lan,	*Hay hay ölen, can ölen*
O'lanchi qiz, yor-yora o'lanchi qiz.	*Ölençi kız, yar –yar-ey ölençi kız.*
Hay-hay o'lan, jon o'lan,	*Hay hay ölen, can ölen*
O'lanchi qiz, yor-yora o'lanchi qiz.	*Ölençi kız, yar –yar-ey ölençi kız.*
Va'dasida turmagan, yolg'onchi qiz,	*Sözünde durmayan, yalancı kız,*
Yor-yorey yolg'onchi qiz.	*Yar-yar-ey yalancı kız.*
Vadasida turmagan, yolg'onchi qiz,	*Sözünde durmayan, yalancı kız,*
Yor-yorey yolg'onchi qiz.	*Yar-yar-ey yalancı kız.*

Mersiye (yığı, ağıt) - kıymetli bir yakınını kaybeden kadınlar, merhumun arkasından onun iyi huylarını dile getirdikleri koşuklar söylerler. Bu koşuklara aza, yığı, yoklav, aytım, bozlav denir. Ağıtçıların başında birisi olur ve ona güyende veya yığıcı adı verilir. Her dörtlükten sonra kadınlar aynı anda bir "uvv" çekerler. Sovyetler döneminin en önemli örnekleri ise İkinci Dünya Savaşı'nda kaybettikleri vatan evlatları için yazılmış olanlarıdır.

O’lan- o’lan deganda o’lgan bormi,	*Ölen ölen deyince ölen mi var*
O’lgan odam tirilib kelgan bormi?	*Ölen adam dirilmiş gelen mi var?*
O’lan-o’lan deganda, o’lan ko’pdir,	*Ölen-ölen deyince, ölen çoktur,*
O’lan aytgan tilingdan menga o’pdir.	*Ölen diyen dilini bana öptür.*

Dikkatinizi bir başka konuya çekmek istiyoruz. Bir folklor araştırma yolculuğuna çıktığımızda kaydedilmesi en zor şarkı türü ağıt olmuştur. Çoğu zaman mersiye, ağıt icra edenler araştırmacıların isteklerini yerine getirmezler. Unuttuklarını bahane edip sohbetin konusunu değiştirirler. Belki de eski inanışlarına uyup, zaruriyet olmadıkça ağıt yakma icrasından kaçınıyorlardır (Madayev, 2010).

“Lapar” (aytışuv) - düğün gününden önceki akşam kız evinde yapılan ve “Kız akşamı”, “Kız meclisi”, “Kız aşı”, “Lapar gecesi” adları verilen eğlencelerde yer alıyor. Kız ve erkek tarafından gelen misafirler atışma şekinde lapar söylerler. Kurala göre laparı erkek veya onun tarafından birisinin başlaması lazım.

Oqpodsho podsholigini talashur,	*Çar çarlığını yağmalar*
Oq qo’lim kiftifiga solsam yarashur,	*Ak elimi omuzuna koysam yaraşır*
O’ng qo’lim shona-shona, har qo’limda bir shona,	*Ak elim gonca gonca, her elimde bir gonca*
Ketaringda berib ketgin qizil olma nishona.	*Giderken ver git kızıl elma nişane.*

Mundin ketsam bozor ichra boraman,	*Buradan gitsem pazara varırım,*
Bozor borib, yorga taroq olaman.	*Pazara varıp, yâre tarak alırım,*
Taroqli sochinga vatan qilaman,	*Taranmış saçın mekân tutarım,*
Bu zamonda laparchi men bo’laman.	*Bu zamanda manici ben olurum.*

Yukarıda belittiğimiz örneklere Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antalojisinde yer verilmiştir

Gelin Selam - genellikle düğünün ertesi günü sabahın erken saatlerinde başlar. Amacı aslında gelini damadın akrabalarıyla tanıştırmaktır. Gelinin yanı başında duran ve sırayla kimlere selam vereceğini koşuk ile birlikte söyleyen kadına kayvani denir. Kayvaninin yanında dutar veya daire çalan birisi durur ve ona eşlik eder. Her dörtlükten sonra selamın sahibi gelinin yanına gelip niyet ettiği hediyesini verir.

Böyleye gelin hanımın yüzünü de görmüş olur. Bu yüzden bu geleneğin adına bazı yörelerde "betaçar" yani "yüz açma" deniyor.

Geleneksel selamlar Yaradan, peygamber ile başlayıp, evin büyüklerinden küçüklerine göre sıralanır. Selam verme şekli yöreden yöreye değişiklik gesterir. Bazı yörelerde başına örtü ile, bazılarında elinde örtü ile selam verilir; eğilip tazim ederek veya ayakta durup el haraketleriyle yüzünü açıp kapayarak da selam verme geneleği icra edilmektedir. Günümüzde halen sevilerek icra edilen gelenek türlerinden biridir.

Suv kechgani eringan	*Suyu geçmeye erinen*
O'g'il tug'ib kerilgan	*Oğlan doğurup kabaran*
Qaynonasiga salom!	*Kaynanasına selam!*
Salom salom, kelin salom,	*Selam selam, gelin selam,*
Kelin salom, yor yor!	*Gelin selam, yar yar!*

Bu türlerin sınıflandırması dışında kalan koşuk çeşitleri de mevcuttur. Bunlara örnek olarak ninni, terma, nazar çıkartma ve tarihi koşukları verebiliriz.

Alla (ninni) – tüm dünyada olan, annelerin evladına olan sevgisini, umutlarını ve en iyi dileklerini dile getirdiği koşuk çeşididir. Madayev "alla" sözcüğünün Allah'tan türediğini dile getirmiştir.

Sanga qo'ydim yaxshi ot, alla,	*Sana koydum güzel ad, alla,*
Yaxshi niyatdir murod, alla.	*İyi niyettir murad, alla*
Yurt-u elga suyansang, alla,	*Yurt ve ele sevilsen, alla,*
Senga bo'lg'usi murod, alla...	*Sana olacak kanat, alla…*

Ninnileri aynı zamanda sonsuz uykularına ağırlanırken merhumun başında da söylenebilmektedir.

Ne balo uzoq yerdan boshladingiz,	*Ne bela uzak yerden başladınız,*
Yurakka cho'g' - olov tashladingiz.	*Kalbe köz – alev bıraktınız.*
Cho'g' - olov, o'tdan olov, alla,	*Köz – alev, oddan alev, alla,*
Tutunlari yo'qdir, uxla.	*Dumanı yoktur, uyu.*

Terma (derme, derleme) - ortaya çıkmasında bahşıların önemi çok büyüktür. Bazı araştırmacılar destandan ayrılıp çıktığını düşünmektedirler. Çalgı enstrumanı eşliğinde icra edilir. Aralarında "Günlerim", "Var mı Cihanda?", "Ukdem Kalmadı",

“Ne Söyleyeyim?”, “Dombıram”, “Günlerim” gibi örnekleri halk arasında meşhurdur. Termaların destanlar ile gerçek hayatı birbirine bağlayan unsur olduğu söylenir.

Öğüt, nasihat, edep, ahlak, saz ve söz hakkında söylenen, ictimai hayattan örneklerle, şahıs ve hayvanların tarifi veya eleştirilerini kapsayan, bahşılar tarafından icra edilen, 10-12 satırdan 150-200, bazen ondan da fazla mısralara kadar olan lirik, liro-epik şiirlere terma denir (Mirzayev, 1990).

“Ne Söyleyeyim?” termeleri destan söylemeden önce dinleyicinin dikkatini çekmek için icra edilir.

Avazning bir yo’li Gulixiromon,	*Avazhan’ın bir yolu Gülühıraman,*
Shunga ham buyurdi Go’ro’g’li sulton,	*Bundandır buyurdu Göroğlu sultan,*
Qabul qildi o’n oltida Avazxon,	*Kabul etti on altı Avazha,*
Xiromondan aytayinmi, qadrdon?	*Hıraman’dan mı okuyayım, azizim?*

“Kinna” (nazar çıkartma) – sözün mucizesine dayanan özbek halk folklorunun bağımsız, kadimi, geleneksel, ananevi türlerinden biridir. “Kinna” sözcüğü fars-tacik dilinden alınmış ve “nazar, haset, öç” gibi anlamlar içermektedir (Safarov, 2010). “Kirna” veya “kinna” olarak bilinen bu sözcüğü Türkiye Türkçesine çeviriken olduğu gibi bırakmayı uygun gördük.

Momo kirna bo’lsang, chiq,	*Nene kirne olsan, çık.*
Arvoh kirna bo’lsang, chiq.	*Ruh kirne olsan, çık.*
Jin kirna bo’lsang, chiq,	*Cin kirne olsan, çık,*
Kul kirna bo’lsang, chiq.	*Kul kirne olsan, çık*

Tarihi koşuklar – bu koşuklar belirli bir tarihi şahıs veya olay hakkındaki konuları içermektedir. Madayev, Kaşgarlı Mahmut’un Divanu Lugat’it-Türk eserinde kaleme alınan Alp Er Tunga mersiyesini tarihi koşuklar sınıfında değerlendirmiştir.

2.1.2. Maqol (Atasözü)

Arapça “makal” - “söz” kelimesinden alınmıştır. Madayev atasözlerinin özelliklerini şöyle sıralamıştır: masalların özelliklerini dile getirmek gerekirse, kısa ve öz; anlam yönünden derin olur; şeklen şiirsel veya nesri, ancak nasırdaki atasözler yine de şiirsellik içerir; hayati olay ve hadiseler hakkıda kesin hüküm çıkartır, bu hüküm

müspet veya menfi anlam taşımalı; insan hayatındaki hususi vaziyeti halk, toplum, hayat açısından birleştirir; metni şahsi ama genelleşen cümle olarak görülür.

Adalet, insaf, iyilik ve kötülük, yardımlaşma, doğruluk, vatanseverlik, aşk, vefa, mertlik, özgürlük gibi birçok toplumsal konular içerir.

Shamol bo'lmasa, daraxtning uchi qimirlamas.
Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.
Birovning sutidan kulmagin zinhor
Zening ham ustingdan kuluvchilar bor.
Gülme komşuna gelir başına.
It hurar, karvon o'tar.
It hürür, kervan yürür.

2.1.3. Tapışmak (Bilmece)

"Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir" (Elçin, 1993).

Tapışmakların Özbek halkı arasında cumbak, cumak, uşuk, tap tap, tapmaca, matal gibi adlandırmaları da mevcuttur. "Tapmak" yani "bulmak" sözcüğünden türemiştir. Hem nasır ve nazım şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Benzetme, pekiştirme, abartma, küçültme, metafor, canlandırma gibi sanatsal imgeleme araçları ve teknikleri bulmacalarda yaygın olarak kullanılır. Diğer halk edebiyatı türlerinin içerisinde de yer alabilmektedir, özellikle de masal ve destanlarda. Kısa, öz ve anlaşılır olan bilmeceler çocukların zihin gelişimi için de yararlı olabilmektedir.

Omzu var, başı yok,
Ayağı var, kolu yok. (Sandalye)
İki yaprak bir tende,
Gezer çimde çemende. (Kelebek)
Apak saçlı başları
Derya olur gözyaşı. (Dağ)
Bir şehir, şehirde on iki minare,

Minarede otuz pencere,
Her pencereden yirmi dört ok atılır.
Nedir bu? (Bir yıl, on iki ay, otuz gün, yirmi dört saat)
Bal değil yakıyor,
Arı değil sokuyor. (Söz, laf)
Dörttür onun ayağı
Demir çivili toynağı
Menzile ulaştırır,
Taştan katı toynağı. (At)
Çin kuşum, çini kuşu
Çin tepeye kondu kuşum,
Gagasını yere eğip,
Halka selam verdi kuşum. (Demlik)

Kısa bilmeceler dışında masal tarzı veya atışma tarzı bilmeceler de mevcuttur.

Tapışmaklar eski edebiyatta da kendi yerini bulmuştur. Uveysi, Nevai gibi usta şairler "çistan" adı verilen bilmeceli şiirleri kaleme almışlardır. "Çistan" Farsça bir kelimedir ve gazel, beyit, fert, rubai şeklinde yazılır. İçerik açısından siyasi, toplumsal ve eğitsel olurlar.

2.1.4. Tez Aytış (Tekerleme)

Halk arasında tutal, çalgıtuv, çalış, adaşış gibi isimleri de vardır. Tekerlemelerin anlam herhangi bir anlam taşımayabilir veya herhangi bir hüküm çıkartmak zorunda da değildir. Eskiden halk arasında yetişkinler eğlence amaçlı tekerleme yarışları düzenlenirmiş. Ama günümüzde artık sadece gençler ve çocuklar tarafından icra edilmektedir.

Tekerlemeler, masal, hikaye, bilmece ve halk tiyatrosu gibi türler içinde veya müstakil olarak ortaya çıkan mahsüllerdir. Masalcı, meddah, karagözcü, hoş-sohbet insan vb. Maksatlarını anlatmaya başlarken dinleyicilerle seyirci topluluğunun dikkatlerini bir noktada birleştirmek ihtiyacını duyarlar (Elçin, 2004).

Tangritog' tog'ining tagida Temir tog'amning to'qqiz ming to'qqiz yuz to'qson to'qqizta tovug'i tuxum tug'ib turibdi.

Tanrıdağı dağını altında Demir dayımın dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz tane tavuğu yumurta yumurtlayıp duruyor.

Oq choynakka ko'k qopqoq,
Ko'k choynakka oq qopqoq.
Ak demliğe gök kapak
Gök demliğe ak kapak.

Bir tup tut, bir tup tutning tagida bir tup turp. Bir tup tutning tomiri bir tup turpning tomirini turtib turibdi, bir tup turpning tomiri bir tup tutning tomirini turtib turibdi.

Bir tane dut, bir tane dutun altında bir tane turp. Bir tane dutun damarı bir tane turpun damarını çekip duruyor, bir tane turpun damarı bir tane dutun damarını çekip duruyor.

Tyan-Shan tog'ining tagida Tursun tog'aning traktori tirillab turibdi.
Pamir dağının dibinde Dursun dayının traktörü tırlaya tırlaya duruyor.
Qishda kishmish pishmasmush,
Pishsa kishmish qishmasmush.
Kışın üzüm olmazmış,
Olsa üzüm kış değilmiş.

2.1.5. Matal (Deyim)

Kelimeleri kendi anlamında dışında, mecaz anlamıyla kullanılan ifadelere matal denir. Kullanılan mecaz anlam ile asıl anlamı arasında mantıksal bir bağlam vardır. Matallar ayrı iken bir anlam taşımadıkları için sadece cümle içerisinde kullanılabilir.

Tuyani dumi yerga tegganda - *Devenin kuruğu yere değdiğinde.*
Ilon inidan chiqqanida - *Yılan yuvasından çıktığında*.

2.1.6. Latife (Fıkra)

Genellikle kısa ve öz olan latifeler halk arasında "efendi" olarak da bilinir. Nasreddin hoca en çok bilinen ve söylenen fıkralar arasındadır. Nasreddin hoca XIX yüzyıldan itibaren Özbek folklorunda görülmeye başlamış, halk arasında Efendi, Hoca Nasreddin, Hoca, Molla veya Molla Nasreddin adlarıyla tanınmıştır. Ondan önce ise "bir kişi", "Meşrep", "Behlül", "Köse", "Aldar Köse", "Kel" gibi kahramanlarla anlatılmıştır.

Latifeler hicvi ve mizahi olmak üzere ikiye ayrılır.

Hicvi latifelerin asıl amacı dinleyicinin verilmek istenilen mesaj üzerinde düşünmesini sağlamaktır. Latifenin bu çeşidinde Efendi genellikle devlet dairelerinde, sarayda, molla ve kadıların yanında veyahut cahil insanların içinde tasvir edilir.

Mizahi latifelerde ise asıl amaç güldürmektir. Bu latifelerde Efendi kendi evinde, mahallelinin yanında, aile ve çocuklarının olduğu ortamında tasvir edilir.

Mahluka

Dostları efendiye sormuş:

- *Molla Nasreddin, yengemi ne diye çağırırsınız?*
- *Mahluka diye, der Efendi.*
- *Ne güzel! - diye takdir etmiş arkadaşları.*

O zaman Efendi yavaşça eklemiş:

- *Kızdığımda, son harfini atıp öyle çağırırım.*

2.1.7. Laf

Gerçeklikten çok uzak olan, oldukça abartarak, şakalaşmayı esas alan türdür. Laflar folklorun güldürücü ve nesirde olan bir türüdür. "Laf" kelimesi Farsça'dan geçmiş ve "oldukça abartılan, maharet ile söylenen yalan", "mübalağa", "övüngenlik" gibi anlamlara geliyor. Ustalık ve nüktedanlık gerektiren bir iştir. İcracılarının "lafçı" olarak bilindiği bu tür, aynı zamanda "askiyeci"lerde icra edebilmekte, karşılıklı atışma, soru-cevap şeklinde de icra edilmektedir. Bu atışmalarda son lafı söyleyen galip gelmiş sayılır. Biri mübalağalı bir laf anlatınca, diğeri daha da abartarak devam ettirmesi gereklidir.

Lafta anlatılan konu genellikle bir öğe üzerine olur. Eğer metinde ikinci öğe varsa, ikisi karşılaştırmalı olarak kullanılır. Konuları genellikle toplumsal ve siyasidir. Laflar masal ve destanlarda da karşımıza çıkar. Metinlerde laf icracıları olarak Efendi'nin kendisi gösterilir. Efendi dışında ise fonetik açıdan birbirine yakın isimler kullanılır: Ali, Veli, Baki, Saki vs.

Özbek türkçesinde "laf urmak" deyimi de bu çerçevede ortaya çıkmış olup anlatılan konuyu fazla abartarak anlatınca kullanılır.

Özbek Türkleri arasında yaygın olan bir lafı Türkiye Türkçesine çevirip örnek verdik:

Bir lafçı diğer bir lafçını kapısını çalmış. Lafçı çıkıp sormuş:

- *Benimle atışacağım dersin, yaşın kaç?*
- *Adem Ata'nın yedinci kuşağıyım, - diye cevap verir kapıya gelen lafçı.*

Bu cevabı duyan ev sahibi ağlamaya başlamış.

- *Neden böyle ağlarsınız? – diye sormuş gelem misafir.*
- *Senin doğduğun sene evli barklı bir oğlum ölmüştü. O aklıma geldi, - diye cevap verir ev sahibi (Madayev, 2010).*

2.1.8. Askiye

Özbek folklorunun temelinde hazırcevaplık olan, bilge ve zekiliği ölçen tür askiyedir. "Askiye" Arapça "zaki" kelimesinden geçmiş ve "zihni keskin, zeki" anlamına gelmektedir. Halk şenliklerinde, toylarda ve buna benzer merasimlerde icra edilir. İcra edenlere de "askiyeci" denir. Askiye sanatını anlamak zordur, zira onda kelime oyunları yer alır. Askiyenin latifeden farkı onun tekrar edilmemesidir.

Askiye, dünyadaki başka hiçbir halkın sözlü geleneğinde bulunmayan, kelimeden kelime türeten, sözcüklerden cilasını tam kullanan, kelime oyunu dayalı bir türdür. Bu türün başka milletlerde bulunmamasının sebebini de, Özbek dilinin kelime dağarcığının oldukça zengin olmasıyla ilgili diyebiliriz. Şunu da belirtmek gerekir ki, atasözü, bilmece, masal, türkü ve destan türleri dünya halklarının edebî türleri içerisinde aynen yer alır veya benzer türlere sahiptirler, ancak araştırmacılar bugüne kadar diğer halkların halk edebiyatında askiyenin varlığını tespit edemediler. Elbette, bazı fıkraların askiyeye benzer tarafları olabilmekte. Ancak belirli özellikleri olan ayrı bir tür olarak karşımıza çıkmaz. (Madayev, 2010)

Askiyeler sahne gösterisi olarak icra edilir, ortama göre konu seçilir ve o konu üzerinde askiyeler doğaçlama şeklinde uydurulur. Bu şekilde söylenen askiyelere "peyrav" adı verilir ve halk arasında en yaygın olanıdır. Onun dışında "Bo'lasizmi?" (Olur musunuz?), "O'xshattim" (Benzettim), "Gulmisiz, rayhonmisiz, jambilmisiz?" (Çiçek misin, reyhan mısın, kekik misin?) gibi icra türleri de mevcuttur. Bu türlerde olayları, kişileri veyahut icracılar birbirlerini bir şeylere benzeterek eleştirirler. "Tutal" ve "Rabbiye" gibi türler de vardır ve diğerlerine göre şekil açısından farklıdır. Burada icracılar askiyeyi şiir olarak söylerler. Askiye icracıları iki, dört,

sekiz veya karşı iki takım şeklinde olur ve genellikle erkeklerdir. Şuna da değinmek gerekir ki, icra sırasında söylenenlerin altında edepsiz konular da olabiliyor. Kadınların da kendi ortamlarında askiye icra ettikleri hakkında bazı görüşler mevcuttur.

2.1.9. Efsane

Efsane - farsça bir sözcüktür ve efsun, hile, sihir gibi anlamlar taşımaktadır. Efsanelerin temeli gerçek olaylara bağlıdır, ancak yıllar geçtikçe gerçek kaynaklarını kaybeder. Sadece olağandışı hadiseleri değil, belki de yanı zamanda gerçekleri de konu edinir. Sahicilik ihtimali taşıyan bu anlatılar eski kaynaklarda "sav" adıyla geçmektedir.

İlk devir insanları - bugün okumamış zümrelerde görüleceği üzere- tabiat hadiselerinin sebeplerini bilemiyorlardı. İnsanın nereden gelip nereye gittiği, hayatla ölümün mahiyeti, yıldızların hareketi, denizin yükselmesi, yağmurun yağması; hayvan , bitki, toprak, orman, dağ, ateş, maden vb. gibi hadise ve maddelerin teşekkül ve icadı onları hayret, korku, heyecan veya memnunluk içinde birtakım hayaller kurmaya yöneltti. Bu hayaller, insanın kendi ruhunu, hayatını eşyaya, tabiata aksettirmesinden ibaret olan düşünce tarzını doğurdu (Elçin, 2004).

Gerçeklik ihtimali taşıyan bu anlatılar eski kaynaklarda "sav" adıyla geçmektedir. Özbek halk efsanelerinin konulara göre sınıflandırılması aşağıda gösterdiğimiz şekildedir.

1. Saf mitolojik efsaneler - bu efsaneler mitlerle doğrudan bağlantılıdır. Doğaüstü varlıklar, tanrılar, evliyalar, yaradılış gibi konular ele alınır. Hazreti Hızır, İsyas, Odami Od, Er Xubbi, Kayumars, Enber ana vs.
2. Tarihi olaylardan esinlenen efsaneler - bu efsaneler adı üstünde tarihte geçmiş bir olay veya bir kişi hakkında bilgi verir. "Nurota", "Hazorasp", "O'sh", "Baliqchi qishlog'i", "Obshir", "Kalta minor", Shirin qiz", "Ayoz qal'a" vs.

2.1.10. Rivayet

Hayati olayları hayati anlatılarla karşımıza çıkmasıdır. Rivayetler efsanelere göre hakikate daha yakındır ve belli bir konu, belli bir tarih hakkında bilgi verir; bundan dolayı insanlar anlatılan rivayetlere gerçekten inanırlar. Rivayetler ile efsaneler

arasındaki fark ise rivayetlerin içerisinde mitolojik unsurların bulunmamasıdır. Tarihi gerçeklik payı olduğu sebepli tarihi öğrenmek için de önemli yer arz ediyorlar.

Rivayetlerin kati bir anlatım şekli yoktur. Genellikle iki veya üç bölümden oluşurlar. Konu da az ve öz olur. Bazı rivayetler, sanki bir devamı varmış da eksik kalmış gibi hissettirir. Rivayetlerin olay örgüsündeki motifler bir bütün oluşturur. Onlar atalara ait kült, su kültü, üretkenlik ve ağaçlarla ilgili halkın görüşleri, dağlar, renkler, dünyanın yönleri, animizm ve totemizm ile ilgili eski düşüncelerin epik yorumlarında yer bulmuştur (Safarov, 2010).

Masalı masalcı, destanı bahşı söylerken, bunu herkes anlatabilmektedir. Rivayetler "bir zamanlar", "rivayetlere göre" gibi kalıplarla başlar. Rivayetler konularına göre iki türe ayrılır:

1. Tarihi - bu rivayetlerde tarihte geçmiş kişi ve olaylar anlatılır. Tomris, Alişir Nevayi, Şırak, İmam Buhari, Biruni, İbni Sina, Uluğbek, Emir Timur, Timur Melik, Celalettin vs.
2. Toponimik - yer adlarının ortaya çıkmasını anlatan anlatılardır. Nurata, Semerkant, Taşkent vs.

2.1.11. Asatırlar (Mitler)

İlkel insanların kainatın oluşumu, mevsimlerin değişimi, doğa hadiselerinin mahiyetini ve ortaya çıkma sebeplerini kendilerince açıklama isteğiyle ortaya çıkarttıkları sözlü edebiyat türüne mitler veya Özbeklerin kullanımıyla asatırlar denir. Yer yüzününün şekli, konumu, çeşitli tanrılar, ilahi güçler, kutsal varlıklar, hükümdarlar, Türklerin ortaya çıkması, dini ahlaki inanışları içerir. Onlarla ilgili en eski bilgiler "Avesto", "Kitab-ı Dede Korkut", "Oğuzname"lerle bizlere kadar ulaşmıştır. Özbek Türkleri arasında Kayumars (ilk insan), Enber ana (su ve üretkenlik) hakkındaki mitler yaygındır.

M. Jorayev Özbek mitolojisinin gelişimi eski atalarımızın totemistik, animistik, dualistik, büyü inançları; ilkel insanların yaşamındaki ritüel ve sembolizmin öneme sahip olduğu merasimler; Orta Asya'nın eski halklarının bakış açısında özel bir yeri olan ateş ile ilgili inançlar; eski tarım hayatındaki kültürel geleneklerle ilişkili üretkenlik kültleri; İslam dini ve onunla beraber Orta Asya'ya gelen Doğu, özellikle

Arap folklor gelenekleri; Moğol, Buryat, Çin ve Hint, İran, Yunan mitolojisinin yaratıcı etkisiyle doğrudan ilgilidir, diye düşünür (Safarov, 2010).

Asatırlar ile masallar birbirlerine çok yakındırlar. Çünkü her ikisinin de içeriğinde de doğaüstü varlıklar, olağanüstü olaylar, hayal ürünü kişilikler mevcuttur. Asatırların sınıflandırılması aşağıda gösterdiğimiz şekildedir:

- Etiologik mitler – doğa hadiseleri, doğadaki bir nesnenin ortaya çıkması hakkında;
- Kosmogonik mitler – dünyanın oluşması, kainattaki öğeler hakkında;
- Etnogonik mitler – bir kabilenin, soyun ortaya çıkması hakkında;
- Antropogonik mitler – insanların oluşumu hakkında;
- Eshatologik mitler – insanların geleceği hakkında vs.

Özbek türklerinin mitlerine örnekler: Gılgamış, Aziz Nene, Ay ile Gün, Doksan İki Özbek Boyunun Oluşması, Ayamacuz, Ahmandahman, Yalmağız vs.

2.1.12. Masal

Masal – Türkiye'deki masal anlayışından biraz farklıdır. İçeriği aynı masal gibi de olsa, mecazi kahramanlar ile öğretici, nasihat verici anlatılarılara Özbek Türkleri masal der. Türkiye Türkçesinde ise fabl olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle eğitici öğretici, daha çok yaşam, ahlak, içtimai ve siyasi konularda yazılan veya söylenen kısa hikayelerdir. Ondan genellikle nazım şeklinde olurlar, ancak nesirde yaratılanlar da mevcuttur.

Eski Yunanistan'da masal türünde ün kazanmış şairlerden biri Ezop'tur. Onun eserlerinde acı gerçekler, tenkit ve yerme ön plana çıkmıştır bundan dolayı da bu üslup hakim olan eserlere "Ezop dili"nde yazılmış denmektedir.

Masallarda genellikle dostluk, hakikat, adalet, iyilik, alçakgönüllülük, sadakat gibi kavramlar övülürken, bu kavramların zıttı da yerilir. Ayrıca masalların kahramanları genel olarak hayvanlar, bitkiler yahut cansız varlıklar olur. İnsan ve davranışlarını tenkit ve taklit eden bu unsurlar aracılığıyla mesajı ulaştırabilmek asıl amacıdır. Masalların belli bir yazarı olsa da dersliklerde Özbek halk edebiyatı türlerinin içinde yer alır.

Özbek edebiyatında Nevai (“Güvercin”), Gülheni (“Deve ile Yavrusu”), Evlani (“Tilki ile Karga”), Hamza (“Kaplumbağa ile Çiyan”), Muhtar Hudaykulov, Yamin Kurban, Sami Abdukahhar, Alim Koçkarbekov vb. masal türünde güzel örnekler vermişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Muhammed Şerif Gülheni “Zarbulmasal” eseri ile masalcılığın gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. 18-19.yüzyıllarda yazılan bu eserin içerisinde dört yüze yakın atasözü, masal ve rivayet yer alır.

2.1.13. Ertaklar (Masallar)

“Ertak” veya masallar Özbek folklorunda önemli yer arz eder. Hayatın gerçeklerini fantastik, hayali özelliklerle anlatırlar. “Ertak”ın Özbek Türkleri arasında “entaki”, “ertagi”, “varsakı”, “çöpçek”, “uşuk”, “masala”, “efsane”, “beyt” gibi adları da vardır. Yöreden yöreye farklı bilinir. Örneğin, Surhanderya, Semerkant, Fergane bölgelerinde – “matal”, Buhara ve çevre köylerinde yaşayanlar, ayrıca Tacikçe konuşanlar – “uşuk”, Harezm bölgesinde – varsakı, Taşkent şehri ve çevresinde – “çöpçek” isimleri kullanılır (Ahmedov vd., 2007).

Bunun dışında konuşma dilinde “efsane”, “ötirik”, “tutal” adlarına da rastlanır. (Madayev,2010)

Büyüklerin ve çocukların severek dinlediği, özel anlatıcısının olduğu bir türdür. “Ertakçı” veya “matalçı” olarak bilinen bu anlatıcılar genellikle yaşı büyük, saygın ve itibarlı kimseler olmuşlardır, senenin belirli bir döneminde gece vakti gerçekleştirilmiştir. İcra sırasında masalların daha dikkat çekici, daha merak uyandırıcı olması için ses tonlarıyla oynayarak anlatmışlardır. Masalcılık okulları oluşturulmuş, orada masalın özellikleri, icranın incelikleri, masalcılık ile ilgili inanç ve gelenekler öğretilmiştir. Masallar her konuda yazılabilmektedir. Ne kahramanlar konusunda, ne olaylar, ne de mantıken hiçbir engeli yoktur. Kendine özgü özellikleri mevcuttur. Merak ettirici, ilginç olaylar zinciri, hadiseleri bilinçli olarak hayali uydurmalar ile ele alınışı; işitsel estetiğe sahip olması, kendine özgü anlatım dili olması vs.

Masalların en belirgin özelliklerinden biri de tekerlemeler ile başlaması. Bu tekerlemeler sadece Özbek masallarına ait olmayıp diğer dillerde de rastlanır. Özbek türklerinde masallar genellikle bu tekerlemeler ile başlar ve biter:

- “Bir bor ekan, bir yo’q ekan…”

- “Bor ekan-u yo’q ekan, och ekan-u to’q ekan, bo’ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, qarg’a qaqimchi ekan, chumchuq chaqimchi ekan, o’rdak surnaychi ekan, go’z karnaychi ekan…”
- “Murod va maqsadlariga yetishibdi…”
- “Qirq kecha-yu qirq kunduz to’y berishibdi…”

Halk masalları üç ayrı sınıf içerisinde incelenir.

1. Hayvanlar hakkındaki masallar.
2. Sihirli-fantastik masallar.
3. Günlük hayat masalları.

Bazı Özbek araştırmacıları hayvanlarla ilgili masalların, hayvanlara konuşma, düşünme gibi yetileri kazandırdığı için, sihirli masallar sınıfına ait olduğunu savunurlar. Biz Madayev’in sınıflandırmasına göre incelemeyi tercih ettik.

Hayvanlar ile ilgili masallar – temelinde ilkel dönemlerden günümüze kadar uzanan hayvanlar ile ilgili çeşitli inanç ve görüşlere dayalı masallardır. Türk mitolojisinde önemli yere sahip olan at, yılan, kurt, geyik, kuzu gibi hayvanlar buna örnek olabilir. Onların insanlara yardım etmesi, yol göstermesi gibi konular işlenir. Bir diğer özelliği de hayvanların temsiliyle dinleyiciye terbiye vermek, iyi ve kötü düşüncelerini anlatmaktır. Bu konudaki en güzel örneklerden biri “Susambil” masaldır. Hayvanlarla ilgili masallarda kalıplaşmış düşünceler mevcuttur. Örneğin, tilki – kurnaz, aslan – orman padişahı, kurt – hep karnı aç ve nadan, yılan – dalkavuk, tavşan – korkak, köpek ve at – sadakatli olarak tasvir edilir. Örnekler: “Susambil”, “Kurt ile Tilki”, “İki Baykuş”, “Keçinin Öc Alışı” vs.

Sihirli-fantastik masallar – bu masallarda hayal gücünün uzanabildiği her şey olabiliyor. Nesneler canlanabiliyor, gerçek hayatta olmayan şeyler, cin, peri, cadı, albastı, dev gibi doğaüstü varlıklar, kahramanların olağanüstü güçleri olabiliyor. Üç başlı ejder, yam yam yalmağız gibi kötülüğü temsil eden efsanevi canavarlar da masallarda yerini bulmuştur. Kahramanlar sihirli nesneler yardımıyla amaçlarına ulaşır, kötülükleri yenerler. Sihirli masalların olmazsa olmaz motiflerinden biri de sayılardır, üç, yedi, kırk gibi geçmişten günümüze çeşitli anlamlar yüklenen ve kutsal sayılan bu sayılar masallarda hep karşımıza çıkar. Kırk gün düğün vermek, yedi gün

gitmek, üç kardeş vs. Olayların gelişimi açısından da kahramanların sınava tabi olmak, bir maceraya atılmak, yaşlanınca evlat sahibi olmak, rüya, ölüm döşeği vb. gibi motiflerle birleştiğini gösterebiliriz. Örnekler: "Gülikahkah", "Vurtokmak", "Açıl Dasturhan", "Gence Batır" vs.

Çoğu durumda, sihirli masalların hikayesi kısırlık motive ile başlar. Ama yakın zamanda eserin baş kahramanı bir çocuk sahibi olur. Bu bazen kendiliğinden, bazen bir elma, arpa veya başka bir şey yediğinden dolayı gerçekleşir. Yenidoğan bebek ile hemen ilk karşılaşmada olağanüstü güçlere sahip olduğu anlaşılır. Bu özellik genellikle bebeğin hızla büyüyor olması olur. Çocuk büyüyünce yaşadığı çevreyi etkiler ve hayattaki büyük değişiklikleri sebep olur (Madayev, 2010).

Günlük hayat masalları – bu tür masallar gerçek yaşam, gerçek olaylar ile ilgili uydurma anlatılardır. Günlük hayattan örneklerle gerçek insanlar ele alınır. İyi ve kötülerin çatışması, hayat zorluklarına karşı mücadele gibi konuları içeriyor. Kahramanlar kendi imkanları, güç, zeka, nüktedanlık, sabır ve irade gibi özellikleriyle mutlu sona erişirler. Bu masalların içeriğinde sihir ve fantastik unsurlar bazen olabiliyor ancak günlük hayat ile ilgisini kesecek kadar büyük olmazlar. Genellikle bu masallarda gerçekliğe daha yakın olması için ayrıntılar verilir. Olayların geçtiği mekan, zaman, boy, soy, halklar vs. Bu masalların içeriğinde öğütsel ve eğitsel unsurlar barınır. Kahramanların yardımıyla dinleyicinin bakış açısına bu kavramlar sindirilmeye çalışılır. Örnekler: "Üç Ağa ve İni Batırlar", "Zümrüt ve Kımmet", "Tahir ile Zühre", "Melike-i Hüsnabad" vs.

2.1.14. Destanlar

Destan sadece Özbek sözlü edebiyatının değil, belki de tüm Türk dünyasının en önemli, en büyük türlerinden biridir. "Destan" dilimize Farsça'dan geçmiş olup, "kısse", "hikaye", "şan ve şohret", "sergüzeşt", "tarih" ve "övgü" anlamlarını vermektedir. "Destan" sözcüğü halk arasında söylemek, konuşmak gibi anlamlara da gelmektedir.

Yazılı ve sözlü edebiyatta oluşan destanlar vardır. Yazılı edebiyatta bir şair tarafından kaleme alınan destanlara en önemli örneklerden biri olan Nevai'nin "Hamsa"sındaki destanları gösterebiliriz. Sözlü edebiyattaki destanlar ise nesilden nesile sözlü olarak aktarılan destanlardır. Özbek halkı arasında en tanınan ve bilinen destan "Göroğlu" ve "Alpomış" destanlarıdır.

Olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanların başından geçirdiği zorlu maceraların nazım ve nesir karışık, kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen, hacimsel olarak büyük olan epik eserlere – destan denir. Destanları icra edenlere ise "şair", "bahşı", "üstat", "marifetçi" denir. Harezm bölgesinde bahşılara "halfa" adı verilmiştir. Kazak türkleri "akın", Karakalpaklar "cirav", Türkiye ve Azerbeycan Türkleri ise "ozan", "aşık" derler. Bazı yörelerde efsun, cadı, falcı gibi kişilere de "bahşı" denmektedir. Bahşılar destanlarını ezbere bilmeleri, seslerini güzel kullanabilmeleri, bir çalgı enstrumanı çalabilmeleri gereklidir. Bu enstrumanlar genellikle dombıra, kopuz, dutar olmuştur. Bahşılara her zaman saygı ve sevgi duyulmuş, sarayın en önemli sanatçılarından sayılmış ve orada bulunmuşlardır. Destanlar genellikle kış günlerinden başlayıp ilk bahar gelene kadar geceleri söylenmiştir.

Özbek Türklerinin 150'den fazla (varyantlarıyla beraber 400) destanı derlenmiştir. Arasında sadece Göroğlu kategosine ait yüzden fazla destan, Alpamış kategorisine ait kırktan fazla destan vardır. Bu iki kategoriye ait olan destanları şöyle sıralayabiliriz: "Göroğlu'nun Doğumu", "Göroğlu'nun çocukluğu", "Göroğlu'nun Ölümü", "Melike Ayyar", "Revşen" vb. Ayrı olarak da "Gündoğmuş", "Rüstemhan", "Aşık Garip ve Şahsenem" vb.

Özbekistan sınırları içinde yöreye göre icra etme şekilleri farklılık göstermektedir. Kaşkaderya-Surhanderya bölgelerinde bahşılar destanı dombıra eşliğinde, genizden icra ederler. Semerkant bölgesinde dombıra eşliğinde ama açık ses ile icra ederler. Fergane bölgesinde destanlar herhangi bir çalgı enstrumanısız, ahenk vererek icra edilir. Harezm bölgesinde destanlar takım olarak, tar ve daire çalgı enstrumanı eşliğinde icra ederler. Bahşılar için Surhanderya ve Kaşkaderya taraflarında "yüzbaşı", Fergane taraflarında ahun, sanavcı, circi, ciravci gibi adlar da kullanılmaktadır. Araştırmacı-derlemeciler Özbekistan'da iki yüzden fazla bahşı olduğunu tespit etmişlerdir. Onlar arasında Ergeş Cumanbülbül, Fazıl Yoldaş, Polkan şair gibi bahşılar sadece destan söylemekle kalmayıp, yirmiden fazla yeni destanlar yaratmışlardır.

Tarihten günümüze bu eserlerin ulaşıp gelmesi konusunda destancılık okullarının da önemi büyüktür. Yeni nesil, çıraklar orada eğitilmiş, destan ve icra ile ilgili tüm bilgiler edinilmiş ve usta olarak yetişmişlerdir. Bu okullarda destancılığın üç ayrı

koluna göre talim almışlardır. Bu icra kolları: Fergane bölgesi, Harezm bölgesi ve Bulungur, Korgan, Kamay, Şerabad, Şehrisebz bölgesine göre tasnif edilir.

Özbek halk destanalarının sınıflandırılması aşağıda belirttiğimiz şekildedir:

1. Kahramanlık destanları – bu sınıfa ait destanlar halkın göçebelik dönemlerini anlatır, kabile ve boylar arasındaki anlaşmazlıklar, savaşlar, toplulukların birleşmesi, dış düşmana karşı olan mücadele gibi konuları kapsar. Örnek: "Alpamış", "Yadigar", "Ernazar", "Yekke Ahmet".
2. Aşk ve romantik destanalar – bu destanlarda aşk ana konu olur ve onun çevresinde gerçekleşen maceralar anlatılır. Örnek: "Gündoğmuş", "Melike-i Ayyar", "Revşen", "Rüstemhan" vb.
3. Cenkname destanaları – bu destanlarda efsanevi veya tarihi savaşlar, oradaki kahramanların cesaretini anlatılır. Örnek: "Yusuf ve Ahmet", "Alibek ile Balibek", "Haldarhan", "Kırk Bin" vb.
4. Kitabi destanlar – yazılı edebiyat kaynağına dayalı olan, onlardan esinlenerek ortaya çıkan destanlardır. Örnek: "Leyla ile Mecnun", "Ferhat ile Şirin", "Bahram ile Gülendam" vb.
5. Tarihi destanlar – bu destanlarda tarihte gerçekten olup biten olay ve kişiler anlatılır. Örnek: "Aysuluv", "Şeybanihan", "Ayçınar", "Tulumbiy" vb.

14 Mart 2000.yılda "Özbekistana Hizmet Gösteren Halk Bahşısı" ünvanı tesis edildi. Onun dışında "Alpamış", "Tahir ve Zühre" destanları filme uyarlandı.

2.2. Modern Özbek Edebiyatı

Modern Özbek edebiyatı Ceditçilik dönemi olarak adlandırılan bir dönemde gelişmeye başlamıştır.

1900'lü yılların ilk çeyreğinde Türkistan'ın sosyal hayatında olduğu gibi edebî hayatında da yenilikler meydana gelmiştir. Bu döneme Cedit (yenilenme, yenilik) adı verilmesinde İsmail Gaspıralı'nın görüşleri ve faaliyetleri etkili olmuştur. İsmail Gaspıralı'dan sonra bu yenilikçi akım bütün Türkistan'da hızla yayılmaya başlamıştır.

Özellikle yayıncılık alanında hızlı ilerleme kaydedilmiş. 1905'ten sonra onlarca gazete, dergi Özbek dilinde basılmaya başlamıştır. Bu dönem gazetelerinin ilkinin

adı *Terakki* (1906)dir. Bu tür gazete ve dergilerde halka dil ve kültür yönünden birlik ve beraberliğe çağrı yapılır. Millî meseleler ve özgürlük gibi kavramlar dile getirilerek halkın manevi duygularının şahlanması amaçlanır. Bundan dolayı ceditlere karşı çıkanlar olmuştur. Özellikle bazı insanlar gazete, dergilerin dini açıdan makbul olmadığını ileri sürmüş, yayıncılara karşı çıkmışlardır. Bu kişilere gazete köşelerinde cevaplar yazılmıştır.

Özbek dil ve edebiyatında Cedit devri ayrı bir yere sahiptir. Modern Özbek dilinin temelleri ve kuruluşu bu dönemde gerçekleşmiştir. Roman, hikaye, drama, tiyatro gibi pek çok edebî tür Özbek edebiyatında bu dönemde ortaya çıkmıştır. Kullanılan dilin Özbek Türkçesi olması büyük cesaret gerektiren bir harekettir.

Marifetçiler millî edebiyata yeni konular getirmiş, ceditler ise Özbek edebiyatını tiyatro, roman, hikaye gibi yeni türlerle zenginleştirmişlerdir.

Özbek edebiyatında roman türünün temelini atan yazar Abdulla Kadiri idi. Kadiri eserlerinde halk arasındaki çirkin davranış ve alışkanlıkları eleştirir. *Bahtsız Kuyav, Cuvanbaz, Ulakda* adlı eserlerinde Kadiri'nin milletini okuryazar, bilgili, kültürlü ve özgür görmek istediği anlaşılıyor. Yazarın hicvi eserleri de vardır. O eserlerinde *Kadiri, Culkunbay, Taşpolat, Avsar, Dümbül* gibi mahlaslar kullanmıştır.

Yazar 1917–1918 yıllarından itibaren *Ötken Künler* romanı için malzeme toplamaya başlamış ve 1922 yılında romanın ilk bölümlerini *İnkılab* dergisinde yayımlamaya başlar. 1926'da *Ötken Künler,* üç bölüm halinde kitap olarak yayımlanır. Bu eser, ilk realist Özbek romanı olarak, özgürlükçü, milliyetçi görüşleriyle kayda geçen bir romandır.

1928 yılında yazarın ikinci tarihi romanı *Mihrabdan Çayan* (Mihraptan Çıkan Akrep) basıldı. Bu roman da yazara büyük ün getirdi. 1934 yılına gelindiğinde ise Abdulla Kadiri çiftçilik konusunu işleyen "Abit Ketman" adlı hikâyesini yayımladı. Bunun dışında, Rus yazarları Gogol, Çehov ve başka Batılı yazarların hicvi hikâyelerini de Özbekçe'ye çevirdi.

Dönemin kalemi güçlü sanatçılarından Çolpan da edebiyatın gelişimi ve halkın aydınlanması için önemli adımlar atmıştır. Yazdığı şiir, hikâye ve romanlarında Sovyet dönemini eleştirmiş, onlara başkaldırmış ve özgürlük istediğini belli etmiştir.

“Doktor Muhammedyar” adlı hikâyesi ile tanınan Çolpan, Özbek tiyatrosunun şekillenmesinde ve gelişmesinde çok büyük katkılarda bulunmuştur.

Aydınlar, Çolpan ve Fıtrat’ın başkanlığındaki Çağatay Görüngü topluluğunun toplantılarına katılıp millete ve vatana daha iyi hizmet etmenin yollarını araştırmışlardır. 1920 yılında Bakü’de düzenlenen Şark Halklarının Kurultayı, Çolpan’ın fikirlerinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir.

Çolpan Sovyet hükümeti yandaşları tarafından “milliyetçi ve karamsar” diye eleştirildi. Hatta çoğu yazar ve şairler onu yalnız bırakmışlardı. Fıtrat ve Kadiri gibi milletperver aydınlar hep onu kollamış ve desteklemiş olmasına rağmen yazar dışlanmıştı. Sonraki dönemlerde daha çok baskı altında kalan yazar bir süre kendi yazılarını yayımlamayıp Rus edebiyatından eserleri tercüme etmeye ve onları yayınlatmaya çalışmıştır. Bu sıkıntılı dönemde Çolpan’ın *Gece ve Gündüz* romanı meydana getirmiştir. Bu romanlar da toplumcu gerçekçi romanlar olması açısından çok önemlidir.

Marifetçilik dönemiyle başlayıp, asıl yeni edebiyatla ilgili meyvelerini ceditçilik döneminde veren Özbek edebiyatı ceditleri ne yazık ki 1938 yılında kurşuna dizilmiştir. Daha idam kararı çıkmadan kurşuna dizilen aydınların fermanı ölümünden bir gün sonra verilmiştir. Onların halkı aydınlanması, uyanması, “kelepçelereden” kurtulması için yaptıkları çağrılar ne yazık ki hayatlarına mal olur. Şuralar döneminde hükümet insanların ifade özgürlüğünü eliden almaya çalışılmış olsa da güzel eserler vermeyi başarmışlardır. Ancak ne yazık ki bu eserlerin hepsi elimize kadar ulaşmamıştır. Hükümet tarafından yok edilmiştir veya saklanıp bulunamamış olma ihtimalleri de göz ardı edilemez. Çünkü insanlar kitapları gece herkesten gizli okumaya çalıştıkları bir dönemdir.

Sovyetler döneminde modern edebiyat daha da gelişmeye ve kendini tamamlamaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ına katılan Sovyetler birliğinin her ülkesinden savaşa askerler gönderilir, bununla halkın zor günleri, kıtlık, açlık dönemleri başlar. Yazar ve şairler de bu dönemde insanların moralini yüksek tutmak ve halka destek olmak için kahramanlık, vatan üzerine eserler vermeye başlarlar. Sonraki dönemlerde daha duygu, içsellik ve uzak tarih üzerine kitaplar yazılır. Ayrıca hükümetin zorunlu tuttuğu Sovyet rejiminin, eşitlik üzerine kurulan sosyal hayatın güzellikleri, eşitlik, birlik beraberlik konularının ele alınan kitaplar o dönemlerde

meydana gelmiştir diyebiliriz. Hatta Toğay Murat'ın eserlerinde göreceğimiz üzere halkın kültürel değerleri, inancı ve ona bağlı her şey, neredeyse bir asır boyunca kısıtlanmaya, yok edilmeye, hiç değilse müdahale ile değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu da karşımıza halk edebiyatı kolunu da etkileyecek olan yapma ve sahte türkülerin, anlatıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yazarlar kitapların giriş kısımlarında genellikle Stalin, Lenin gibi şahsiyetlere atıfta bulunmuşlar ki, baskı sırasında sorun yaşamasınlar. Yoksa neşir edilmemesi an meselesi sayılırdı. Tüm bunlara rağmen ayakta kalmayı, değerlerine sahip çıkmayı başaran Özbek yazar ve şairleri dönemin eşsiz eserleri ile bizleri buluşturdu.

Bağımsızlık elde edilince eserlerin konuları da değişmeye başlamıştır. Bu dönemde artık millilik, özgürlük, eski dönemin zorlukları gibi konular ele alınır.

Yeni Özbek edebiyatının yazar ve şairlerine geçmişte günümüze örnek vermek gerekirse:

Marifetçilik dönemi: Mukimi, Futkat, Avaz, Zevki, Berna, Avaz hatun vs.

Ceditçilik dönemi: Behbudi, Munevverkarı, Abdulla Evlani, Abdulla Kadiri, Çolpan, Fıtrat, Hamza Hekimzade Niyazi , Sadriddin Ayni vs.

Sovyet dönemi: Abdulla Kahhar, Kamil Yaşin, Aybek, Hamit Alimcan, Gafur Gulam, Şehzade, Zülfiye, Usman Nasır, Mirtemir, Şeref Raşidov, Şükrülla, Ashad Muhtar, Said Ahmet, Adil Yakubov, Primkul Kadirov vs.

Bağımsızlık dönemi: Abdulla Oripov, Erkin Vahidov, Rauf Parfi, Aman Metcan, Usman Azim, Azim Suyun, Şefket Rahman, Ölmez Umarbekov, Muhammad Yusuf, Şukur Holmirzayev, Tahir Kahhar, Ötkir Haşimov, Aman Muhtar, Muhammad Ali, Toğay Murat, Tahir Melik, Babahan Şerif, Hasiyat Rustamova vs.

3. TOĞAY MURAT'IN HAYATI VE ESERLERİ

3.1. Toğay Murat'ın Hayatı

Yirminci yüzyılın yetmişli yıllarında Özbek edebiyatına birçok yetenekli yeni yazar ve şairler girdi. Onların içerisinde Toğay Murat'ın yanı sıra Murat Muhammet Dost, Erkin Azamov, Hayriddin Sultanov, Şevket Rahman, Usman Azim, Hurshid Devran gibi isimleri sayabiliriz. Bu yazarlar edebiyat sahnesine daha çok sıradan insanları, onların hayatı ve kişisel duygu ve acılarını yansıtan eserler getirdiler. Bu sıradan insanlar hayatta her adımda karşılaşabileceğimiz, başkalarından hiçbir farkı olmayan, tarih akışını değiştirmek ya da büyük kahramanlıklar yapmak gibi sıra dışı özellikleri olmayan basit, sade kişilerdir. Yukarıda saydığımız genç Özbek yazarları dünyanın asıl güzelliğinin işte bu basit insanlarda gizli olduğunu, işte bu sıradan insanların o güzelliği yaratan insanlar olduklarını bir kez daha gösterdiler.

Özbek millî edebiyatının önemli kişilerinden olan Toğay Murat'ın biyografisi de eserlerindeki kahramanları gibi gösterişten uzak, sadedir. Asıl ismi Toğay Murat Mengnorov olan yazar 1948 yılında Özbekistan'ın Surhanderya ilçesinde, Xojasoat köyünde dünyaya gelmiştir. 1966 yılında orta okulu tamamladıktan sonra Taşkent Devlet Üniversitesi'nin Gazetecilik Bölümünü kazanmış ve öğretimini orada devam ettirmiştir. Fakültedeki sıcak, özgür ortam, dönemin büyük şair ve yazarlarıyla sık sık gerçekleştirilen buluşma ve sohbetler, yurtlarda sabahlara kadar süren şiir geceleri genç yazarların gelişmesi ve kendilerini bulması için bir dürtü oldu, fakülte onların ilk eserlerini yazıp ilk başarılarını elde etmeleri için önemli mekân rolünü oynadı. Toğay Murat ise bu öğrencilik yıllarında onlarca hikâye yazmış olsa da onları ilan etmeye acele etmez, kendini daha yetersiz bulurdu. O daha fazla okumaya, eğitim seviyesini daha da genişletmeye, sadece Özbek değil bütün dünya edebiyatından haberdar olmaya çalışırdı. Üniversiteden mezun olunca Cumhuriyet radyosunun *Vatandaşlar* yayınının editörü olarak çalışmaya başladı. Toğay Murat 1973-1974 yıllarında SSCB ordusunda askerlik görevini yerine getirdikten sonra eserler verme sürecine girmiş oldu. *O'zbekiston Fizkulturachisi* gazetesinde tercüman, *Fan va Turmush* dergisinde editör olarak devam etmiştir. Toğay Murat kendisinin yazış planlarına başkalarının karışmasına, onu etkilemeye çalışmalarına tahammül edemezdi, bu yüzden kalabalık ortamlardan kaçınırdı. Eserleri hakkında sonsuza kadar konuşabilsek de, ne yazık ki kendi özel hayatı ve kişiliği hakkında pek

bilgiye sahip değiliz. Yazarımız pek röportaj vermemiş, insanlardan uzakta durmayı yeğlemiştir. Sadece kendini geliştirmeye, okumaya, yeni şeyler öğrenmeye çalışırdı. Bu yüzden de artık halk tarafından tanınmış olmasına rağmen, 1985-1987 yılları aralığında Moskova'daki Maksim Gorkiy adındaki Dünya Edebiyatı Enstitüsünde de eğitim görerek dönmüştür.

Toğay Murat'ı yetenekli yazar olarak tanıtan ilk büyük eseri *Yıldızlar Mengü Yanar* 1976 yılında dünyaya geldi. Bu eser Özbek edebiyatına doğuştan yetenek sahibi bir yazarın girmekte olduğunun haberini verdi. Eserde Börü Pehlivan, Tilovberdi, Abil Pehlivan kahramanlarıyla bin yıllarca unutulmadan, halk tarafından sevip sayılan ve sahip çıkılan tarihi gelenek - Özbek millî güreşi, güreşçiler (pehlivanlar), onların aralarındaki muhabbetler, çelişkili hayati sorunları yansıtılmıştır.

Yazarın 1979 yılında yayımlanan *Ot Kishnagan Oqshom (Atın Kişnediği Akşam)* romanı yazardan bekleneni alasıyla karşılamıştır. 1980 yılında yayımlanan bir sonraki *Oydinda Yurgan Odamlar (Aydında Gezen Adamlar)* adlı eseri ise Özbek millî edebiyatının benzersiz bir numunesi oldu. Eserde her gününü bir bebek umuduyla geçirmekte olan Kaplan ve Aymama adlı kahramanların trajedisi, ıstırap ve umutları hüzünlü bir şarkı gibi söylenmiştir. Toğay Murat'ın 1985 yılında yazmış olduğu *Momo Yer Qo'shig'i (Ana Toprak Koşuğu)* eserinin temelini oluşturduğu ana fikir ve onu anlatma yöntemiyle diğer eserlerine göre biraz farklılık göstermektedir.

Gerçekten de yazarın bütün eserleri farklıdır. Ama yazarın eserlerini okurken sanki hepsinde bir Toğay varmış hissi uyanıyor okurda. Sanki Börü de Dehkankul da Ziyadullah Kel de hatta Batır da o, sanki hepsinde Toğay Murat saklı.

Eserde millîlikten uzaklaşan, kendini unutan, Vatan toprağında yaşayıp da kalbinde ana toprak, Vatan gibi duyguları beslemeyen 1980'lı yılların kurbanlarını, Batı edebiyatına körü körüne sığınanları, döneminin rezilliklerini ele almış, kinayeli bir üslupla onları anlatmıştır.

Onun ilk romanı ise 1986-1991 yılları arasında yazdığı *Otamdan Qolgan Dalalar (Atamdan Kalan Tarlalar*) adlı eseridir. Aynı roman için ona 1994 yılında Abdulla Kadiri adındaki ödül verilmiştir. Bu roman sadece yazarın edebî hayatının en önemli eseri değil, aynı zamanda 90'lı yılların da en önemli eseri olmuştur ve halen önemini ve güncelliğini korumaktadır. Baş kahraman Dehkankul karakteriyle memleketi için ömür boyu tarlada çalışıp bir şey elde edemeyen, kazandığı bir parça ekmek olan

Özbek halkının vahim durumu gösterilmiştir. Romanı hakkında yazarın kendisi ‘Men O’zbek xalqiga haykal qo’yaman!’ (‘Ben Özbek halkına heykel dikerim!’) demiştir. Gerçekten de Özbek halkının sabrı, dayanıklılığı, çalışkanlığı, misafirperverliği, açık gönüllüğü gibi daha bir sürü faziletleri, değil bir romana bin romana sığmayacak kadar geniştir. Milletinin durumunu gören ve içten içe acıyan milliyetçi yazarımız Toğay Murat halkın derdini, acısını roman sayfalarına dökmüş, gönül hıçkırıklarını silinmez kalemle o sayfalara nakşetmiştir. Özbek halkının özelliklerini, geleneklerini, düşünce yapısı ve yaşam tarzını öğrenmek, yakından hissetmek isteyen insan bu romandan hakkını alacaktır. *Atamdan Kalan Tarlalar* romanı aynı zamanda iki bölümlük sinema filmine uyarlanmıştır.

Toğay Murat aynı zamanda yetenekli bir tercümandır. 1974-1975 yıllarında Jack London’un *Boyning Qizi* (Zenginin Kızı) dramı ve başka birçok hikayelerini, 1989 yılında ise E. Seton Tompson’un *Yovvoyi Yo’rg’a* (Yabani Hayvan) kitabını çevirmiştir.

3.2. Toğay Murat’ın Eserleri

3.2.1. Atamdan Kalan Tarlalar

Eserde Çarlık istilasından başlayıp Sovyet dönemine uzanan süreçte bir ailenin üç kuşağının 130 yıl devamında nasıl yaşam mücadelesi verdiği anlatılmıştır. Bir aile nezdinde tüm Özbek Türklerinin sömürge altındaki hayatlarını görebiliriz.

Fergana bölgesinde yaşayan bir dedenin kendine ait tarlası vardır. Dedenin en yakın dostu da büyükçe, ağır bir çapadır. İş yaparken halkın “kolay gelsin” demeden geçmediğini bilen bu dede bir gün yine tarlada çalışırken hiçbir şey söylemeden geçen adamlara rast gelir. Bu adamların çarlık askerleri olduğunu daha sonra anlayan dede onları her gördüğünde yüzünü ters çevirir, kafirlerle göz göze gelmemeye çalışır. Ama günlerin birinde iki kafirin onun tarlasında çırılçıplak soyunup, bir de üzerine su içtiği deresine girip yıkanınca adamcağız onun için artık haram olan tarlasını bırakıp dağa taşa gitmekte bulur çareyi. Ama sabah yerlilerin direniş hareketi başlayınca ona katılır. Tekbirlerle gidilen bu gazada çarlık rejiminin askerlerini, halkın arasında onlara “Akpadişah” denir, yerle yeksan ederler ve böylece başlarına gelen sömürgeciden kurtulduklarını düşünürler. Ama “akpadişah” yine gelir. Ancak gelen General Skobelev onları köpeklerle bir tutarak aşağılamakla kalmaz, yukarıdan gelen emir ile gözlerinin önünde camilerini yıkar, örf âdetlerini

bitirmelerini emreder, Arap alfabesini yasaklar, Türk dillerini yok edecekleri, kiliseler açıp ibadetlerini artık orada yapacaklarını dile getirir. Direnişe katılan herkesi tutuklayıp Sibirya'ya sürgüne göndermeye başlar. Karısıyla beraber dağda yaşamını sürdürmeye başlayan Cemaleddin dede, göz görmeyince "akpadişah"ın def olduğunu zanneder. Ama bir gün tarlasına gelen askerler onu bulurlar ve Sibirya'ya göndermek üzere götürürler. Onlara tercümanlık yapan Ashal Nogay'ın yardımıyla yolda kaçmayı başarır ve gidip Denov'a yerleşir. Kış gelince de eşi ve oğlu Akrep'e haber yollayıp - yanına getirtir.

Bundan sonra ikinci kuşağın dönemi anlatılmaya başlar. Şura hükümetinin gelmesiyle, halk arasında "kızıllar" olarak alınır, Akrep dağa kaçıp oradaki direnişçilerin arasına katılır. Enver Paşa'nın yolundan ilerleyen bu direnişçiler dağda Türkistan hakkında dersler alır, bu millî mücadelede karşılarına çıkan kızılları bir bir öldürmeye başlar. Akrep fırsat buldukça gece yarısında evine gelip eşini ziyaret eder. Hikayenin asıl kahramanı olan Dehkankul Akrep'in oğludur ve bu olayların gerçekleştiği dönemde daha çocuktur. Babasının eve geldiğini farkettiği gecelerin birinde evine baskın düzenlenir ve "basmacı" Akrep'i bağlayıp götürürler. Arkasından ağlamasına bile izin vermeyen kızıllar uzaklaşınca, hüngür hüngür ağlamaya başlayan annesini gören Dehkankul babasının arkasından koşar ama ne yazık ki yetişemez. Akrep yolda giderken Türkistan'ı böl, parçala, yönet politikasından ve bu ülkeye artık Türkistan değil, Özbekiye deneceğini söyleyen, halkına da aşağılayıcı kelimelerle hakaret eden komutanın elinden kaçmaya çalışır. Ama komutan onu zayıf noktasına vurup ailesini katledececeğini söyleyince mecbur geri döner. Rusya'ya mahkemeye sevk edileceğini söyleyen komutana orada da onu idam edeceklerini, boşuna göndermeyip onu şuracıkta, kendi topraklarında öldürmesi için yalvarır. Akrep'in delikanlılılığından etkilenen komutan zar zor ikna olur ve onu bir tepe başında kurşuna dizer. Akrep o dönemde idam edilen iki milyon "basmacı" ile aynı kaderi paylaşır ve şehit olur.

Bundan sonra üçüncü kuşağın, asıl kahramanın dönemi anlatılmaya başlar. Dehkankul'un okul dönemi ile başlayan hikaye çocukların daha on iki yaşındayken pamuk işçisi olarak çalıştırıldığı gerçeğini okuyucuya sunar. Tüm okulun öğrencilerini toplayıp getiren müdürün şefkatsizliği ilk defa normal çiftçilerin günlük

toplama sınırı altmış iken küçücük çocuklara seksen kilo zorunluluğunu getirmesi ile karşımıza çıkmaktadır.

Pamuk cephesi olarak alınan bu savaşta kazanan hiç bir zaman halk olmamıştır. Zira o dönemde artık SSCB hükümeti başa gelmiş olmasına rağmen, herkesin eşit olduğu bir politika yürütülmemekle beraber işçi sınıfının hor görüldüğünü, en çok çalışan ama yine de yaşam mücadelesi vermek zorunda kalan sınıf olduğunu dile getirmeden geçemeyiz.

Bu müdür günlük normu yerine getiremeyenleri dikenli sopalarla dövmesi, çocukları çeşitli ağır ve kelimenin tam anlamıyla - zehirli işlerde kullanmış olmasının sebebi de bu zavallı çocukların arkasından parti üyesi olabilmektir. Muradına erer. Zehirli ilacı atması için kullanılan uçağa yol gösterici olarak verilen çocuklardan biri olan Dehkankul hayatta kalmayı başarır, ama yetim olan Ziyat zehirlenerek vefat eder. Ne yazık ki bizim bilmediğimiz nice Ziyatlar daha vardır.

Reis işinin ustası olarak yetişen Dehkankul'u başarılarından dolayı çiftçibaşı yapar. Yukarıdan birisi gelince gidilecek tarla Dehkankul'un tarlasıdır. Yukarıdan mükafat verilmesi gerektiği söylenince de zavallı çiftçinin kendi cebinden ödetip o mükafatı verirler. Dehkankul kendisinin kullanıldığını farkında bile değildir. Ne kadar başarılı olursa olsun yukarıdan gelenler köylü ve avam diye yine de onu hor görürler. Kapitalist köleliği yok edip köylüyü kendi işinin patronu yaptığını savunan yüksek mertebedeki insanlar güzel üst baş ve arabalarıyla gelip işçi sınıfındaki insanlara akıl verirken aynı zamanda onların kılık kıyafetinden, sararmış benizlerinden, kirli ellerinden iğrenirler. Röportaj için şehirden gelen yönetmenler ödünç alınan güzel kıyafetlerle pamuk toplayan kızları, güzel bir atmosferde mutlu bir şekilde çalıştıklarını filme çekip tüm ülkenin gözünü yalanla boyar. Gerekçeleri de "SSCB'nin düşmanları gerçekleri izleyip mutlu mu olsunlar, SSCB'ın şerefi mi zedelensin?".

Teyzesinin kızı ile evlenip çoluk çocuğa karışan Dehkankul eşine bakarken hayatın onu ne kadar yıprattığını sadece fiziksel değil, ruhsal yorgunluğunu da görebiliyordu. Ama yine de rejimin kölesi haline geldiği için doğru düzgün düşünemeyen benliğini kaybetmiş bir insan haline gelmişti. Karısının yeni kıyafetler almak, misafirliğe gitmek şöyle dursun, saçını, üst başını yıkamaya bile zamanı olmayışına üzülse de normal karşılıyordu. Tüm bu zorluklar eşinin en acı şekilde intihar etmesine sebep

olacağını bile fark edemiyor Dehkankul. Kadın üzerine benzin döküp, kendini ateşe verir. Evde zavallı babaanne nereye gideceğini, ne yapacağını şaşırır ve çığlık çığlığa konu komşuya seslenir. Ambulans ile acilen hasteneye götürülen kadın ilk müdahaleden sonra hastanenin sorumluluk almak istemediğinden dolayı oradan doktor götürülmesi gerektiğini söyler. Bu da son iki senede Türkistan'da kendine ateşe veren yedi yüz eli üç kadının biri olduğu içindir. Ancak intihar değil, kaza olduğunu belirtirse hastanede bakabileceklerini belirtirler. Dehkankul karısını tedavi edebilmek için mecbur bu şartı kabule eder. Hükümetten adamlar gelip kadının akli dengesi yerinde olmadığını dile getirir ve Dehkankul'u bunu söylemesi için ikna etmeye çalışırlar. Çünkü bir kadının sisteme baş kaldırış olarak kendini yakması demek, isyan demek, sistemde bir sorun var demektedir. Bunu da açığa çıkarmaktan korkan "büyükler" intihar eden bu kadınlara "deli" damgası vurarak soruna çözüm bulmuşlardır. Bu kadınlar hakkında şiir yazan şairi de burjuva sınıfındandır kesin, yoksa niye böyle bir şiir yazsın diye suçlarlar. Ama şair Sosyalist Kahraman ünvanını alan, kendi içlerinden biri olduğunun duyunca şaşkınlık içinde kalırlar.

Bu şiiri Türkiye Türkçesine aktarmayı uygun bulduk.

Kadınlar yanıyor Özbekistan'da
Bunu yazmazlar bizim tarafta,
Bu nasıl acı, zavallı güller,
Ateşten geriye kalıyor küller.
Onlara aşikar bu gizli bir sır:
Ne için oldular aleve esir?
Hakkında bir kelam yazmıyor yazar,
Kül üstünde uçmaz oldu musikar.
Dumanla kavuşup dağılır her yan,
Mengüye terkeder tenedeki can.
İsyandır bu, sahte hayat içinde,
Mutluluk görmeyen gelin dilinde,
Analar gözyaşından çıkan bir ateş...
... Ey dünya, gözlerini açıp da yüzleş...
Alemi basıyor akşamın sesi,
Kalmadı cihanda şadlık nefesi,

An be an doğuyor içimde istek,
Bu parlak ateşte arınmak gerek.
Bunu yazmazlar bizim tarafta,
Kadınlar yanıyor Özbekistan'da!
Tüm dünya dilsiz, konuşmaz Hüda,
İnsan geleceği yanıyor burada! (Murod, 2018: 140)

Dehkankul'un eşi doktorların tüm çabasına rağmen ölür. Kadının deyimiyle "beşik mezar, tarla mezarlık" idi ve öyle de olur. Çocukları öksüz kalır.

Hayat mücadelesi vermeye devam eden Dehkankul'un hayatının merkezinde hala tarla ve pamuk vardır. Eşini kaybettiği için ne kadar üzülse de, yine aynı yaşantıyı sürdürmekten vazgeçmez. Ama bir gün gece jandarmalar evine baskın yapıp, ellerini kelepçeleyip götürünce tüm dünyası kararır. Çiftçi Dehkankul'u reis ile iş birliği yapıp devletten para ve altın çalmakla suçlarlar. "Özbek işi" ile ilgilenen savcı hapiste ona çok zor ve eziyetli günler geçirtir. O dönemde sıradan bir çiftçi ile beraber aydın ve siyasi kesimden de erkek ve kadınlar hapsedilmiştir. Usmanhocayev ve eşi de bu isimlerden biridir. Tüm zorbalıklara, aşağılayıcı sözlere dayanan Dehkankul cinsel istismar edeceklerini anlayınca iftirayı kabul eder ve istedikleri dosyayı imzalar. Mahkemede verilen karar ile sekiz sene hapis cezasına çarptırılır.

Yüz otuz senelik sömürge döneminde olup bitenleri bir bir düşünen Dehkankul ne yapsa da sömürgecilere yaranamadığını anlayıp ağlar. Tarlalarına bakıp bakıp feryat eder. Bir gün tarlaları için geri döneceğine dair yemin edip gider.

3.2.2. Bu Dünyada Ölünmez

Roman bölümlere ayrılmış ve her bölümde baş kahramanın başından geçen farklı hikayeler anlatılmıştır.

Hizmetçi İsan'ın oğlu olan Batır büyükşehirden köyüne fırka olarak döner. Adı üstünde olan Batır Fırka, karakter olarak batırdır ve dönem sisteminin fırkasıdır. Köyüne fırka olarak atanan Batır hızlıca her şeyi kendi eline alır ve düzenini kurmaya başlar. Yukarıdan verilen emir ve talimatlar ona ülkede yaşananların sistemin normali olduğunu zorla empoze etmeye çalışsalar da, bir yanı bunları hep sorgulamış ve vicdan azabı çekmiştir.

Toğay Murat tüm eserlerinde okurlarına iletmek istediği dönemin acı gerçeklerini bu eserde de apaçık ortaya sermiştir. Daha ilk sayfalardan açlık dönemi, bu açlık yüzünden insanların ölümle savaşması, bir parça ekmek için kendi canlarından olan evlatlarını pazara götürüp satması okuru dönemin acılarıyla karşılaştırmaktadır.

Batır Fırka'nın vicdanı tanıdıklarının orada evlatlarını satışa çıkardıklarına şahit olunca dayanamaz. Birkaç kişiye evinden gizli gizli ekmek verir. Ama bunu herkesten gizli yapar, çünkü etraftan birileri duysa kıyamet kopar. İnsanlar evlerinde açlıktan kırılmaktadırlar. Yukarıdakilere gidip durumu anlatır, hükümetten yardım ister. Gelen adamların buldukları çözümü görünce ne yapacağına şaşıran Batır fırka, yaptıklarının ne kadar yanlış olduğunu bilse de siyasi konumundan dolayı elinden hiçbir şey gelmez. Hükümetin açlıkla savaşmak için buldukları çare de gerçek ölülerin sayısını gizlemek ve onları toplu mezarlara gömmektir. Kadın, erkek, çoluk-çocuk hiç farketmeksizin bir havuzun içine atılıp, cenaze namazı bile kılınmadan (o dönemdeki dini yasaklar yüzünden) gömülen bu insanların arasında diri diri toprak altında kalanları, ölüme terkedilenleri de vardır. Böylece kendilerini kıtlığa karşı savaşmış, onu yenmiş olarak gören hükümetin adamları Batır fırka bunun ne kadar doğru olduğunu sorgulayınca kıtlık ile Ukranya'da da aynı şekilde savaştıklarını ve Sovyet hükümetinin talimatıyla bu zorluğun üstesinden geldiklerini söyleyip onu rahatlatırlar. Yürüttükleri politikanın da "ağzın dolu kan olsa da, düşmanının önünde tükürme" olduğunu belirtirler. Hükümete sorgusuz sualsiz biat eden Batır fırka bu durumu böylece kendi içinde aklar. Ama aynı sırada açlıktan ölmek üzere olan, tanıdığının dul karısı Zeynep ve çocuğunu diri diri havuzun içine atıldığını görünce yaşadıklarını anlar, kendisinin onlara ekmek vereceğini söyleyip zar zor evlerine bıraktırır ve diri diri gömülmekten onları kurtarır.

Büyük bir şenlik düzenleyip, Ahunbabayev'in katılımıyla ilk tiyatronun temellerini attıran Batır fırka oranın ikinci tuğlasını kendi elleriyle koyar ve bu onun en gurur duyduğu emeklerinden biri olur. Denetim için gelen NKVD memurları tiyatronun arka taraftarında bir "eskilik sarkıntısı" olarak adlandırılan dergahı görürler ve yıkılması için emir verirler. Onların dediği her şey kanun olduğun için kimse karşı da çıkmaz, bu konudaki düşüncesini dile de getirmez. Ama oradaki el oymalı, işlemeli kapı ve pencerelere içi acıyan Batır fırka dergah yıkılmadan bir gün önce gece yarısı güvendiği birkaç kişi ile onları alıp odunların durduğu yere, an alta gizler. Sırası

geldiğinde ise bu kapı ve pencereleri yine devlet kullansın diye yetkililere teslim eder.

Bölge komitesinin binasını teslim alırken yirmi hektar arazide bir tane ağacın dikilmediğini gören Batır fırka, epey düşündükten sonra buraya çınar ağacının uyacağına karar verir ve kendi elleriyle on, on beş tane çınar ağacı diker. Onları sevgi ile sular.

Yurda televizyonun gelmesi ile kadınlar komitesine de bir tane verirler. Bu acayip kutluyu 8 Mart Kadınlar Günü için Abad Mirzahocayeva'ya verilmesini uygun görürler. Büyük bir tören ile kutlama yapılır ve hediyeler sahiplerine teslim edilir. Törendeki konuşmalar kadınların ne kadar güçlü olduğu, kızların okutulması gerektiği, tüm kadınların kendileriyle gurur duymaları gerektiği üzerine olur.

Şaraf Raşidov şehri ziyarete geldiğinde çöllerin boş durduğunu hala çiftlik ve bağlara dönüştürme projesinin yürürlüğe konulmadığını görüp yönetimi sorguya çeker. Yönetimdekiler Amuderya'nın suyunu çöllere çekince Aral Denizi'nin kurumaya yüz tuttuğunu dile getirince onun aslında bir göl olduğunu ve kuruyup bitse de onları suçlayacak kimsenin olmadığını ve bunun doğa kanunu olduğunu söyleyip, daha fazla bahane üretmemeleri için uyarır. Çöllerin Aral'dan daha önemli olduğunu vurgular. Hatta devlet methiyesindeki şu kıtaya dikkati çekerek ne kadar doğru bir tespit olduğunu belirtir. Bunca servetin içinde fakir fukara olarak hayatını sürdüren zavallı emekçi halkın adı sadece koyun olabileceğini söyleyip yakınır.

> Güneşli ülkede görmezdik ziya
> Deryalar içinde idik suya zar...

Parti üyelerinden biri vefat edince Batır fırka cenaze evine yola çıkar. Gidip merhumun oğlu ile görüşür. Raykom olan bu adamın cenazesine birçok politikacının geleceğini söyleyip orada eskilik sarkıtı olan hiçbir şeyin olmaması gerektiğini söyler ve hatta cenaze namazının kılınmayacağını tembih eder. Koskoca raykomun komünistlik gayelere uygun bir şekilde, askeri orkestra ile beraber defn edileceğini belirtir. Zavallı oğlu büyüklerin sözünden çıkamayacağını anlayınca ne kadar üzülse de durumu kabullenir. Batır fırka kendince en doğru olanı yaptığını düşünür.

Raykomdaki memurların haksız yere, kullandığı tek kelime yüzünden işten kovulmasına, iftira atılıp hapse atılmasına ve hatta Komünist Partisinin tek lafıyla

genç adama "psikolojik deli" damgasının vurulmasına bile gözlerini yumar. Hiçbir tepki göstermez. Ancak bu mevzu siyasi renk alınca, yani "Golos Ameriki" gazetesinde bu konuyu ele alıp, suçsuz bir gazetecinin tımarhaneye kapatıldığını yazınca, Batır fırkanın müdürünün etekleri tutuşur ve meseleyi halletmesi için onu tımarhaneye gönderir. Doktorlar Komünist Partinin gerekçelerine göre şizofren teşhisinin konduğunu ve en az bir sene tedavi görmesi gerektiğini söyler. Batır Fırka zar zor bu süreyi altı aya indirmeyi başarır. Tımarhaneye gelmişken burada kimlerin tedavi edildiğini merak eder. Anlattıklarının dışarı çıkmayacağına emin olan doktor hasta çeşitlerini sıralamaya başlar: dini psikolojik hastalar, bunlar namaz kılanlar, ibadet edenler, dini propaganda ile ilişkisi olanlardır. Tarihçi psikolojik hastalar, bunlar tarih dersliklerine karşı çıkıp, tarihi "yanlış" anlatmaya çalışanlardır. Örneğin dersliklerde "Rusya Özbekistan'ı kendi sınırları içine katmıştır" bilgisini reddedip, tam aksine Rusya'nın Özbekistan'ı ele geçirdiğini ve sömürdüğünü dile getirmişlerdir. Zengin psikolojik hastalar, bunların serveti çoktur ama kimseye miras bırakmak istemezler. Mirasçıları arasında kavga çıkar, paylaşılamaz; en sonunda bu zengin insan hastalanıverir ve aralarından biri gelip hastaneye teslim eder zavallı hastayı. Harbi psikolojik hastalar, bunlar zamanında ya askerden kaçmış, ya askerlik yapmak istememiş, ya da Sovyet ordusuna hakaret etmiş, ona hapishane demiş insanlar, kısacası ordunun düşmanlarıdır. Keşifçi psikolojik hastalar, bunlar tam yaptıkları yeni bir keşfi onaylatacakken bir delilik yapanlar. Komünist bir toplumda yaşayan ve hazıra konmaya alışan enstitü müdürü, müdür yardımcısı gibi insanlar bireysel başarıyı kabul etmek istemez, bulunan bu keşife kendi adları da yazdırmak isterler. Ama bilim insanı bunu reddedince aralarında hüküm çıkartıp, tımarhaneye yollarlar zavallıyı. Başka, parti üyeleri ve başkanlarına suikast girişiminde bulunanlar, komünist parti kimliğini parçalayanlar, şifacı olmak isteyenler, Sovyet hükümetinin kararlarına karşı çıkan hukukçular; "hakikatperverler", "adaletperverler" - bunların içine koskoca albaylar dahi vardır. Böylesi insanlara deliden başka ne denebilir ki? Bu gerçekleri duyan Batır fırka bu mekanın tımarhane değil, hapishane olduğunu anlar. Hatta buraya yaşayan insanların kabristanı der, buraya insanları diri diri gömmüşler diye düşünür.

Brejnev'den sonra dönem çok değişir, Raşidov'dan sonra tüm düzen alt üst olur. İnsanlar dilinde şeriat, demokrasi, yeniden yapılandırma gibi kelimeler dolanmaya başlar. Batır fırka en iyisi kendi isteğimle istifamı verip emekli olayım diye düşünür

ve işten ayrılır. Halkın bir anda Müslümanlığa bürünmesini izleyen Batır fırka şaşkınlığını gizleyemez. Çünkü ezan okumaya ilk koşarak gidenlerin daha bir kaç gün önce ayyaşlık yapıp yerlerde sürünen, uyuşturucusuz duramayan adamların cemaate namaz kıldırmaya çalıştığını görünce doğal olarak durumu kabullenememişti. Müslümanlığın gösteriş olarak yerine getirmeye, halkın gözünü boyamaya çalışan iki yüzlü insanlar olduklarını net bir şekilde görebiliyordu. Çevredekilerin bunu görmemezlikten geldiklerine anlam verememişti. Çünkü ona göre Müslümanlık insanın içinde olan vicdan ile beraber duran bir şeydi. Bunun gibi insanlar eski düzen yerine gelecek olursa ezanı bırakıp Sovyet birliğinin marşını söylemeye başlayacağı apaçık ortadadır. Yeni dönemin gelmesiyle kendini müslüman gösterip ama imandan yoksun olan insanların çoğaldığı söyleyip yakınır Batır fırka.

Yeni dönemin gelmesiyle bu düzene anlam veremeyen Batır fırka ne yapacağını bilemez. Çünkü tüm bildiği doğrular bir bir yıkılmaya başlar. Ekim devrimi, Lenin gibi düşünceler artık eleştirilir ve aşağılanır olmuştu. Demokrasi kelimesi her fırsatta karşısına çıkıyor ve onu daha da sinirlendiriyordu. Daha dün altını ıslatan çocuklar, bugün çıkıp geçmişi kötülüyor ve sistemi lanetliyordu. "Kızıl" olduğu için insanların gözünde kafirdi. Ama Batır fırka "kızıl" olarak inşa etmişti bu binaları, "kızıl" olarak dikmişti bu ağaçları... Her şey, özellikle renk damgası çok ağrına gidiyordu... Ona kızıl damgasını vurmak kolaydı ama onun inşa ettiği mekanda namaz kılmak normaldi, emek verip yaptıkları anında kolayca silinivermişti insanların aklından. Onlar sadece namaz kılmayı bilirdi, Batır fırka ve onun yoldaşları gibi emek vermemişlerdi, inşa etmemişlerdi.

Batır'a göre kendini muhalefet olarak adlandıran bu yeni dönemin savunucuların temelinde bir düşünceye karşı inanç yoktu. Sovyet zamanında ütopya olan Marksist - Leninist düşünce vardır, ütopya olsa da insanlar ona inanırlardı. Ama bu gelen muhalefetin ise geleceği güzelleştirmeye dair hiçbir düşüncesi yok, sadece geçmişi eleştirmeyi ve ona taş atmayı bilir. Bundan başka başarıları yoktur.

Batır fırka reis olduğu dönemde meclis toplantılarına karısını göndermeyen erkekleri azarlar, onlar ezilmeye değil, yüceltilmeye layık olduklarını her fırsatta dile getirir ve milletin düşünce yapısını da buna göre şekillenmesi gerektiğini vurgulardı. Ama bu meclislere, 8 Mart kutlamalarına hiç bu yeni dönemdeki kadar çok kadın

katılmamıştı. Bunu görünce "yeni dönem ve yeni başarı diye buna diyebiliriz, Sovyet hükümetinin elde edemediği bu başarıyı yeni dönemin daha ilk günlerinde elde etmişler" der ve sevinir. Kadınların çoğu büyük sorunları ele alırlar. Aral gölü faciası, doğayı koruma, kirlilik, geri dönüşüm gibi güncel konuları tartışırlar. Bunu gören Batır fırka, bu özgürlüğün temelini kendisinin atmış olduğuna inanır ve kadınların bu başarılarından dolayı gurur duyar. Ama bir kadının konuşmasından o kadar rahatsız olur ki, toplantı salonunu terkeder. Kadınları kapanmaya ve şeriat kanunlarına göre yaşamaya davet eden, bembeyaz giyinip kendini hacı ana olarak gösteren bu kadının gerçek yüzünü, yaptıklarını çok iyi bilirdi. Kadının bu iki yüzlülüğü karşısında ağzı açık kalır. Sovyet dönemi gelmeden önce kadınlarda bu kadar özgürlük, hak hukuk var mıydı ki o döneme geri dönelim diyor diye düşünür. Sovyet dönemi kadınlara acize değil, güçlü kadın dedirtti, ellerine siyasi, manevi toplumsal güç verdi, çarşaftan vazgeçirdi, okuma yazma öğretti, tabi önceden de vardı okuma yazma ama o medreselere sadece erkekler gönderilirdi, resmi nikahı getirdi, erkeklerle eşit haklara sahip yaptı onları. Bu yüzden de yüzsüz, namus yoksunu, bir zamanlar adı çıkmış olan bu kadının söylediklerini aklı almaz. Atatürk'ün mü, Tolstoy'un mu sözü hatırlayamaz ama şu söze hak verir: "Zavallı din... hırsızların aleti olur. Zavallı din... maraz ve yolsuzların aleti olur. Zavallı din... kötülerin aleti olur. Din, alet olan din!" XX yüzyılda Türk halklarının iki dahisi vardır diye düşünür. Onların biri Kemal Atatürk, diğeri ise Şaraf Raşidov'dur.

Bir kişide iki kişinin özelliklerini taşıyan bu adam inandığı her şeyin içinin boş olduğunu, yeni gelen neslin ve dönemin onlara karşı beslediği kin ve nefretine anlam veremez. İnsanların belli bir mevkiye gelebilmek için hiçbir şeyden geri kalmadıklarını, mantık dışı, hurafe, kendi gayelerine ters düşse dahi savundukları "yenilikler"i aklı almaz. Kendilerini milliyetçi olarak adlandıran kesimin aslında gevezelikten başka bir işe yaşamadığına üzülür. Yaşıtlarının bu duruma olan isyanını, çıkmaza girdiklerini ve hatta bir çoğunun intihar bile ettiği, yeni sistemi kabullenemeyenleri, içki içenleri ise eskiden de olduğu gibi "tedavi" etmek için tımarhaneye yatırdıklarını gördükçe daha çok karamsarlığa kapılır. Kendi vicdanıyla olan savaşı onu gittikçe derinlere, bilinmezliğe doğru sürükler. Kendi içinde yaşadığı bu sorgulamada bazen insanlık yönü ağır basarken bazen de siyasi yönü ağır basar. Ölmek onun için de en uygunu olduğunu düşünmeye başlar; mevkiden, kürsüden, şan ve şöhretten, nefretten, dışlanmaktan ve en önemlisi de yaşamaktan bıktığını

farkeder. Halkın nezdinde artık gereksiz, hiç bir işe yaramayan bir bireydi ve ne saygınlığı, ne de önemi kalmıştı. İnsanların gözünde bu kadar değer kaybetmek onu çok derin ruhsal çöküntüye uğratır. Hatta bu "kızıl" damgasından dolayı ölse bile cenazesine gelemeyeceklerini düşünür. Dini inancı müsade etmediğini intihar de edemez. Durmadan ziyaret ettiği mezarlıkta dolaşırken ölmek için bir yol arar, ne yapıp edip bir an önce bu mekanda sonsuz uykuya dalmak ister ama bulamaz. Zamanında Allah'a, kitaba karşı şirk koştuğu için O'nun bile kendisini dinlemediği, ona yüz çevirdiğini, bu yüzden de canını almadığını düşünür. En sonunda bu dünyadan istediği gibi ölüp gidemeyeceğini anlar.

3.2.3. Yıldızlar Mengü Parlar

Varlıklı birinin nikahı olacaksa, halka düğün verilir, kopkari oynanır, güreş düzenlenir. Bu eserde de eğlencelerle başlayan bir düğün vardır. Orada yıllar önce araları bozulan iki arkadaş karşılaşır. Börü pehlivan bölgenin en saygıdeğer ve ünlü pehlivanlarından biridir, kolay kolay yenilmez. Nesim de pehlivandır, ama birazcık kurnaz ve hile peşinde sayılır. Tüm pehlivanlar sırayla güreşmeye, birbirlerine meydan okumaya başlarlar.

O sırada Börü ile Nesim'in geçmiş yıllarına gidilir. Börü ve Nesim'in çocukluk yıllarında başlayan arkadaşlıkları büyüdükçe daha çok sıkılaşır. Ellerini kesip kan çıkartır kıyametlik arkadaş bellerler birbirlerini. Orta okul çağlarında Börü sınıf arkadaşı Mamakız'a aşık olur ve karşı tarafa bir türlü açılamaz. Can dostu bildiği Nesim'e onun adına gidip kızla konuşmasını ister. Kızın ona olan bakışlarından duygularının karşılıklı olduğunu hisseder. Ama Nesim gidip kıza Börü'nün onun hakkında edepsiz düşünceleri olduğunu söyler ve bu ilişki daha başlamadan sona erer. Börü ise olanlardan bihaber arkadaşının dönmesini bekler ve Nesim'in de Mamakız'ı beğendiği, o yüzden gidip onu kandırdığı gerçeğiyle yüzleşince dünyası yıkılır. Bir anda hem sevdiği kızı, hem dostunu kaybeder. Nesim'e olan kırgınlığı, dostuna karşı neden böyle bir vefasızlık yaptığını aklı almaz. Bir gün gelip özür dileyeceğini, Mamakız'a gerçekleri söyleyeceğini umut eder ve o günü bekler, ama haberler tam tersini söyler; Nesim Mamakız'ı istetmiş. Evlenirler, çoluk çocuğa karışırlar. Nesim evlenince başka bir kolhoza tayin ettirir kendini. Ama hiçbir yerde kalıcı olmayı başaramaz ve buna Börü'yü suçlar, oysa ki bu konuya onun hiçbir alakası yoktur.

Bir düğün biter, başkası başlar. Millet nereye davet edilirse oraya gidip eğlenirler. Güreş müsabakaları durmadan devam eder. Güreşenlerin arasında çeşitli bölgelerden gelen usta güreşçiler, yaşlılar, gençler, çıraklar ve hatta millî sporcu olanlar da vardır.

Börü pehlivan yenilmez biridir ama bir kere kendisinden genç olan İsmail adlı birine yenilmiştir ve bu olay onun içinde ukde olarak kalır. İsmail pehlivan ise zirveye ulaşmışken, "Börü pehlivanı alt etti" ünvanını almışken bir daha kaybetmek istemez ve ne zaman meydanda Börü pehlivan'ı görse kaçıp gider.

Börü pehlivan yeri geldiğinde Nesim ile güreşmek, onu meydanda yenmek ister. Ancak buna hiç fırsat bulamaz. O sırada güreştikleri arasında hile yaparak kazanmaya çalışanlara da günlerini gösterir. Abil pehlivan da bunlardan biridir. Düğünlerin birinde Börü pehlivandan köşe bucak kaçan İsmail sonunda yakalanır ve Börü'nün meydan okumasını kabul etmek zorunda kalır. Uzunca bir süre güreştikleri için ikisi de yorgun düşer ancak kimse pes etmek istemez. Her iki güreşçi de maharet ve ustalıkla güreşir. Tecrübe zafer kazanır.

En son evlenmeye karar veren Börü aynı ekipte çalıştığı Suluv adlı kıza görücü gönderir.

Pehlivanlığın yanı sıra kolhozda başkanlık yapan Börü'nün vicdanlı ve adaletli olduğunu olaylar silsilesinde görürüz. Bu adaleti insanların ona olan inancını, güvenini daha da pekiştirir ve onu daha yüksek mevkilere getirerek, reis olmasını sağlar. Her şey iyi giderken annesini kaydeden Börü pehlivan sık sık annesinin mezarını ziyaret eder. Bir gün mezar başına geldiğinde mermer mezar taşını görünce şaşkınlığa uğrar. Çünkü bir annenin mezarına oğlundan başka kim mermer döşeyebilir ki? Dost, akrabalar yaptırdı dese olamaz, çünkü illa ki haberi olurdu diye düşünür. Gidip çevresindekilere sormaya çekinir. Ne diyecekti, "Benim annemin mezarına mermer mezar taşını siz mi yaptırdınız?" - diye mi soracaktı. İş yerindekilere çaktırmadan ambarda bir eksik olup olmadığını, sorar. Ama her şey yolunda olur.

Annesini kaybeden Börü pehlivanın evinden insan hiç eksik olmaz. Günlerin birinde Nesim pehlivan bir kaç kişi taziyeye gelir. Nesim kucak açıp ona sarılmak istese de, Börü bunu görmezden gelir; Nesim sohbete eşlik etmeye çalışır, ancak Börü pehlivan onun yüzüne bile bakmaz. Yıllar geçmiş olsa da, onu affedemez.

Börü pehlivanın dört kızı olur, dört gözle beklediği, pehlivan olarak yetiştireceği erkek çocuğu Tilovberdi, beşinci evladı olarak dünyaya gelir. Onu bir pehlivan gibi yetiştirir. Tıpa tıp kendisi gibi yetenekli, güçlü bir güreşçi olur. Spor ustası güreşçi Maksim pehlivanı dahi yener. Meydanların birinde Tilovberdi'in karşına Abray pehlivan çıkar. Abray'ın daha yeni askerden dönen Nesim'in oğlu olduğunu öğrenen Börü pehlivan bunun gerçekleşmesini özellikle ister. Tek dileği oğlunun Nesim'in oğlunu yenmesidir. Abray meydana çıkınca Börü onu incelemeye başlar; yakışıklı bir delikanlı olduğunu aklından geçirir. "Eğer Mamakız'la ben evlenseydim şimdi Abray benim oğlum olurdu" diye düşünür. Tilovberdi Abray'ı insanların üzerine açık düşürür. Çoğunluk Tilovberdi'nin kazandığını savunurken, Börü pehlivanın kendisi yere değil, insanların üzerine düştüğünü gerekçe göstererek bunu onaylamaz. Güreş devam eder, herkes merakla çok önemli bir derbi maçı izler gibi oyunu izler. Güreş epey devam eder ve en son Tilovberdi'nin boşluğunu yakalayan Abray onu açık düşünür. Kazanan taraf çığlıklar atmaya devam ederken, oğlu Börü'nün yanına gelip "Biz kazanınca hakem babamız onaylamadı, işte sonuç! Babamız niyetine erişti! Babamız varken bizim düşmana ihtiyacımız yoktur!"- diye söylenir.

Börü karanlıkta Nesim'i görür gelip ona sarılmak, hasret gidermek ister ama gururu yine buna izin vermez ve karanlığın içinde gözden kaybolur. Oradan uzaklaşırken içinden Nesim'e demek istediklerini bir bir aklından geçirir. Tüm hayatını, olup bitenleri bir bir Nesim'e anlatır. Mamakız'ı düşünür, hala onu unutamadığı, kalbinin derinlerinde ona olan duygularının yaşadığını dile getirir. Tüm bunları düşündükçe gözlerinden yanaklarına damla damla gözyaşları süzülür. Hastalıktan yataklara düştüğü günler dostunu daha çok özlediğini, gözü yollarda kaldığını, ama onun gelmediğini söyleyip sitem eder. Bunlar yetmezmiş gibi geri dönüp gözünün önünde olması, üstüne bir de oğlunu yenmesi yarasını bir daha kanattığını itiraf eder. Tilovberdi'yi üç kez daha Abray ile güreştireceğini, o zaman bile Abray kazanırsa artık pes edeceğini, ancak torununun Börü pehlivanın adını yaşatıp, yüz karasını temizleyeceğine olan inancını dile getirir. Yıldızının daha sönmediğine, aksine sonsuza dek parlayacağına emindir.

3.2.4. Atın Kişnediği Akşam

Roman bir çocuğun hayatıyla başlar. Onun ilk kurduğu cümle "İmdat! Büyük acı!" cümlesidir.

Küçük bir çocuk için ne kadar büyük kelimeler. Onun için acı olan- kafasında yara berelerin çıkması ve ömür boyu kel kalmasıdır. Okuldaki arkadaşları tarafından da dışlanan ve dalga geçilen bu çocuk Ziyadullah'tır. Acı olan da şu ki, bundan dolayı çocuk okulu bırakmayı bile göze alır ve eğitimini yarıda bırakıp gider. İnsanlar zamanla ona "Kel" diye hitap etmeye başlar. Çocuk da buna gittikçe alışır ve Kel lakabını isminden ayrı koyamaz olur. Büyüyünce güzel bir kıza aşık olur ve onun gönlünü kazanır. Gönlünü kazanmak için de kopkarı oynamaya başlar hatta. Kel olduğu için kimse tarafından saygı ve değer göremeyen Ziyadullah Kel, kendine at alıp, kopkarılarda at koşturup saygı kazanmayı başarır. Pazara gidip tek tek atları inceler, en çok hoşuna giden boz bir atı satın alır. Bu atı besler, eğitir, gece gündüz yanından ayrılmaz ve at dokuz yaşını doldurunca Tarlan at olur. Kel'in yüzüne gün doğmuştur.

Kel sadece usta binici değil, aynı zamanda güzel ses sahibidir. Dostlarıyla meclislerde dombırasını ele alıp destanlardan parçalar okur. Durmadan kopkarılara katılır ve kazanır. Artık sadece köyünde değil, çevresindeki köylerde de adı duyulmuş usta bir binicidir. Bir kopkarıda Feyzullah çevendaz karşımıza çıkar. Bu kadar iyi bir binicinin kazanmama gibi bir ihtimali yokken, karşı takımın şikesi ile kaybeder. Hakem de buna göz yumunca Feyzullah çevendaz ve takımı çekip gider. Kahramanımız da burada çekip gitmemesi, bu adaletsizliğe karşı savaşması gerektiğini düşünür. Hatta ulağı kazanır ve böylece karşı tarafa adaletin yerini bulduğunu göstermiş olur.

Bir sonraki kopkarıda da Cora Dede karşımıza çıkar. Cora Dede çoluk çocuğu olmayan bir insandır. Bundan dolayı o da Kel gibi toplum tarafından dışlanmıştır. Cora Dede ilk araba alır ve onu yeğenine verip köyde kullanması için verir. Neden? Köy görsün ve Cora Dede'yi konuşsun, onun olduğunu unutmasın diye. Sonra bu düşüncesinden vazgeçer, at kadar vefalı bir canlının olmadığını düşünüp kendine bir at alır. Onu büyütür, eğitir. Artık kopkarılarda Cora Dede'nin atının adı da yankılanmaya başlar. Böylece Cora Dede de kendini herkese hatırlatmış olduğunu düşünür. O kopkarıda Cora Dede'nin atı ile ulağı kazanan Ziyadullah da bir kere daha Cora Dede'yi mutlu etmiş olur. Mevsimler değişir. İlk bahar gelir, onunla birlikte de hayatın uyanması gözler önüne serilir.

Bir gece yarısı Ziyadullah Kel'in evine birkaç devlet memuru gelir ve atların toplandığını, hepsinin et eksikliğini gidermek için devlete teslim edileceğini söylerler. Bundan birkaç gün önce bu olayın kokusunu alan Ziyadullah atını bir mağaraya saklamıştır. Atı arayıp bulamayan memurlar sinirlenir ve ertesi gün gelip atı alacaklarını söyler.

Ertesi gün evine bir daha gelen memurlarla tartışan Ziyadullah Kel, polisler tarafından emniyete götürülür. İşkence yapılır. Albaya götürülünce bunları anlatan Ziyadulah'a kimse inanmaz. Hatta bir daha dövülür. On gün içeride kalır.

Atın yerini kimseye söylemeyen Ziyadullah anca on gün sonra atının yanına gidebilir. At, susuzluktan ve açlıktan bir deri bir kemik kalmıştır. İçi yana yana ona bakar ve iyileştirmeye çalışır. Ama eve geri getirmez. Çünkü ortalık hâlâ karışıktır, ne olacağı belli değildir. Herkesin atı ete gitmiş, köyde at kalmamıştır. Memurlar atın gericiliğin, eskinin sarkıntısı olduğunu, teslim etmeyenleri de içeri atacaklarını söyleye söyleye atları götürürler. Ama sonradan insanların öğrendiğine göre komşu köylerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Bu durum hakkını arayan kişilerin kulağına yetişir, tek tek imza ve dilekçe toplarlar. Ziyadullah'a da gidip başından geçenleri sorarlar. İlk başta bu konuda konuşmak istemeyen Ziyadullah onlar tarafından ikna edilir, o da olup bitenleri anlatır. Bu adamlar idare ve mahkemeleri dolaşıp koştururlar. En son Moskova'ya kadar giderler. Ziyadullah Kel'i de yanlarında şahit olarak götürürler. Sonunda davalarını kazanırlar. Devletin böyle bir kararı olmadığı, oradaki memurun kendi rütbesini yükselttirmek için bunları yaptığı ortaya çıkar. Memurlar cezalandırılır.

Köyde yine atlar koşturmaya ve kişnemeye başlar. Toynak sesleri gelir.

Ziyadullah Kel, çocuklarının sünnet düğünü için sakladığı kuru üzümleri satmak için bir gün pazara gider. Toptan hepsini satıp bitirince yemek yemeğe çayhaneye geçer. Orada oturan polisleri görünce, yaşadıklarından dolayı rahatsız olur. Pazardan koşarak çıkan bir hırsız çocuk ve paranın sahibi kavga etmeye başlar. Hırsız çocuğun iki arkadaşı gelip hep beraber adamı döverler. Etrafta o kadar kişi olmasına rağmen kimse adama yardım etmez. Ölesiye dövülmesini izlerler, alkışlar. Çayhanedeki polisler de gizli saklı uzaklaşır. Bunu gören Ziyadullah Kel'in içi yanar, sinirlenir ve gidip adamı kurtarmaya çalışır. Oradan hemen geçen ambulans da hiçbir şekilde ilgilenmez, "başka yere gidiyoruz" deyip çekip gider. Ziyadullah bir araba sahibini

zar zor ikna edip adamı hastaneye götürür. Can tehlikesi olmasına rağmen hemşirelerin polis gelip sorguya çekene kadar hastayı kabul etmemesine şaşırır. İfadesini verip oradan ayrılır. Etraftakiler akrabası olmamasına rağmen Kel'in adamla bu kadar ilgilenmesine, yardım etmesine anlam veremez, hatta karşılığında para aldığını düşünürler.

Kimse kaftanlı adamın dövüldüğünü görmediğini ve duymadığını söylediği için dava birkaç aya kadar uzar. En son mahkemede hallolur. Dava bin zorluklarla kazanılır. Ama kazandıkları akşam atıyla birlikte Ziyadullah Kel'i ölesiye döverler. Kimse duymaz, kimse görmez. Yanındaki at kurtarır onu. Atın insafı kadar insafa sahip olmayan insanlarla karşılaşmaktan yorulur. Hayata hep saf ve iyimser bakan Ziyadullah artık bu hayatta adaletin olmadığını düşünür. Kel de bütün dünyaya ve insanlığa küser. Romanın sonunda Ziyadullah Kel'in artık kimseye güvenmeyeceğini, tek güvendiğinin atı Tarlan olduğunu anlaşılır:

"Şunlar nasıl bir canlıydı, Tarlan! Yüzü, gözü insana benziyor. Üstü başı da var. İnsanı aşağılayarak konuşuyor, aşağılayarak gülüyor..."

"Tamam, ben onlara arkadaşım demem artık. Benim arkadaşım sensin, Tarlan..."

3.2.5. Aydında Gezen Adamlar

Bir dede ile nenenin sohbetiyle başlayan hikaye onların geçmişiyle devam eder.

Görücü üsülü ile bir kızı istemeye gelirler. Kızımız daha beş yaşındayken hem öksüz, hem yetim kalır. Abisi İsan Kasap'ın ve yengesinin elinde büyür. Yengesinden azar işitmemek ve göze batmamak için çekine çekine yemek yer, her işte yardım eder. Evet, yetimin abisiyle yengesi onu kendi evlatlarından ayrı görmez. Yetim kız - zeki, olgun, becerikli biridir, büyüdükçe de güzelleşir.

Yetimi isterler ama İsan Kasap damat adayını beğenmemesine rağmen aracı olanlar ne yapıp ne edip düşünmesini sağlarlar ve bir daha gelme şartıyla giderler. İsan Kasap aileyi toplayıp danışır. Biri o der, biri bu der, biri küsüp gider. Son söz kızdadır artık. Yenge kızın fikrini sorunca kız sadece susar ve bu da rıza olarak kabul edilir. Pınar başında karşılaştığı bu delikanlıya aşıktı aslında ama bunu utancından yengesine bile söyleyemez. Fatiha, düğün, gelenek görenek iki genç bir aile kurar. Kavuşma mutluluğuyla göklerde uçan gelin ve damat çocuk sahibi olma hayallerini kurmaya başlarlar.

Ama kaç sene geçse de nafile, çocuk sahibi olamazlar. Milletin ağzına düşmekten korkan karı ve koca insanlara karşı mülayim ve kibardır, ama hep eksik hissederler. Ne derlerse "sen haklısın" diye cevap verir, göz önünde olmakta çekinirler. Çünkü, bildikleri tek şey vardır, yeri gelince kısır olduklarını yüzüne vuracaklardır. Bu yüzden de Kaplan sırf uzaklara taşınmak için yaptığı işi bırakıp, bekçi olarak işe girmek için Şura katibine gelir. Orada karşılaştığı manzara karşısında dili tutulur. Meğer katip ve bu işteki ortakları vefat eden adamların emekli maaşlarını kendileri alıp, evraklarda da halen yaşıyor olduklarını ifade etmişler. Kaplan insanoğlunun para için yapmayacağı iğrençliğin olmadığına şahit olur ve oturup insanlık için ağlar. O andan itibaren katibin yüzünü görmek şöyle dursun, adı aklına gelince bile tiksinirdi. Gördüklerine bir bir millete anlatmak ister ama İsmet Mirab ile Memet'in Değirmenseki tartışması aklına gelince susardı. Çünkü İsmet Mirab Memet zavallıya "Yirmi senedir karını doğurtamıyorsun, bir de hala kendini erkek mi sanırsın?" - demişti. Ben de bunları duyacağıma dilimi tutayım daha iyi diye düşünür. Oğlum doğsun sonra kime ne diyeceğimi kendim bilirim der.

Anne ve babası sık sık onu çağırır ve karısını boşaması gerektiğini, onlar da torun sevmek istediklerini tekrar ve tekrar söylemeye başlarlar. Bu sırada Aymama da kendince bu musibete çare bulmaya çalışır ve tabip bulduğunu, ona gidenlerin dertlerine deva bulduklarını duyar. Kaplan'ı da oraya gitmeye ikna eder. Bir gün Kaplan'ın babası evine gelip artık bir karar vermesi gerektiği üzerinde diretir. Babasının bu konuyu tekrar ve tekrar açmasına sinirlenen Kaplan, karısını boşamak söz konusu bile olamayacağını dile getirince sinirlenen baba, bir daha adımını atmamak üzere Kaplanın evinden çekip gider.

Çocuk sahibi olma umuduyla gittikleri falcı da, tabip de kalmaz. Belki yardımı dokunur diye kutsal dergahları ziyaret etmeye de giderler. Bunların biri de Sufi Allahyar'ın dergahıdır. Ama bu ziyaret de muradına ermesine yardımcı olamaz. Hatta gittikleri kör falcı Aymama'ya sorunun onda olduğunu söyleyince kadıncağız iyice kendini kötü hissetmeye başlar, gözyaşları dinmez olur.

Aylar geçer, mevsimler değişir; doğanın doğumu gerçekleşip Nevruz dünyaya gelir. İnsanlar Nevruz'da yapılan yemekleri hazırlarlar. Hep beraber toplanıp sümelek pişirirler. Yaylalara, tepelere çıkıp şenlik yerleri kurar, orada çeşitli oyunlar, eğlenceler düzenlerler. Özbek Türklerinin kültüründeki Nevruz'un yerini ve gelenek

göreneklerini bu kısımda çok iyi anlarız. Bu şenliklerin birinde kadınlar toplanıp eğlenirken Kımmat nene adında bir fesat kadın Aymama'yı hedef alır ve şenlik boyunca onun evlatsız olduğunu çeşitli yollarla iğneleyerek söylemeye çalışır ve Aymama'nın tüm neşesini bozar. Sözlerine aldırış etmemeye çalışan Aymama en son onun yanından kaçarak bu eziyetten kurtulur. Ama onları zürriyetsiz oldukları için ezen, hor gören herkesten de kaçıp kurtulamazlar ne yazık ki. Hatta kolhozdan bir iş verirlerken bile bu karı ve kocaya nasılsa evde bakacakları çocukları yok diye daha uğraştırıcı, daha zor işleri verirler.

Kımmat nene bir gün Aymama'nın evine ziyarete gelir ve lafa girmeden önce evde yalnız olup olmadığını sorar. Yalnız olduğunu öğrendikten sonra kendinden emin bir şekilde Aymama'nın kocasından başka bir birlikteliği olup olmadığını, eğer olmadıysa çiftliğin müdürüyle bir deneme yapması gerektiğini dile getirir. Bunları duyan Aymama'nın başından kaynar sular dökülür, kadının bu aşağılayıcı ve arsız laflarına daha fazla dayanamayıp onu evinden kovar ve odasına girip hüngür hüngür ağlaya ağlaya uyuyakalır.

Yaşadıkları her an çocuk isteğiyle, onun derdiyle dertlenen karı ve koca bir gün evlat sahibi olacaklarına inanırlar ve birbirlerine "nenesi", "dedesi" diye hitap etmeye başlarlar. Her durumda "şimdi çocuğum olsaydı böyle olurdu, şimdi evladım olsaydı böyle yapardı" diye düşüncelere dalarlar; evlatlarını rüyalarında görüp sevinirler.

Bir gün Kolhozda üzüm toplarken kadınların arasında olan Kıymet nene yine Aymama'yı rezil etmeye, ezmeye çalışır ve bu sefer kovulmanın verdiği kızgınlıkla daha çok yüklenir. Bu sefer dediklerine dayanamayan Aymama tam saldıracakken Barçın teyze engel olur. Kıymet nene beddua ede ede herkesin önünde Aymama'yı ağlatmayı başarır. Uzakta duran kocasına gidip her şeyi anlatmak, medet ummak isteyen Aymama milletten utanır. Barçın teyzeye kızını rüyasında gördüğünü ve elbet bir gün gerçekten kızının olacağını söyleyip ağlar. Bu çaresizlik, insaların lafları artık karı ve kocaya ağır gelmeye başlar. Kaplan müdüre gidip insanların az olduğu bir bölgede tarla vermesini ister ve zar zor müdürü ikna eder.

Çocuk sahibi olmak için her şeyi deneyen karı ve koca Denov'da bir tabip olduğunu duyarlar ve onu da denemek isterler. Gittikleri tabip onları doktora yönlendirince ev barklarını komşuları Rabiye'ye emanet edip, Termiz'e yola koyulurlar. Tahliller yapıldıktan sonra karı ve kocayla ayrı ayrı konuşan doktor Kaplan'a bir sağlık sorunu

olmadığını, Aymama'ya ise ayın on beşi karanlıksa, on beşi de aydınlık olduğunu söyleyip yollar. Kaplan yine de umudunu yitirmez ve karısını "Bak işte, söylemiştim, çocuğumuz olur demiştim..." diye teselli eder.

O kimsenin olmadığı tarlada bekçilik yaparken içine düştüğü durum çok ağrına giden Kaplan Allah'a yakarır, çocuk vermesini için yalvarır. Ama karısı için daha zor olduğunu düşünerek bir süre içindekileri belli etmemeye çalışır. Ama insanların aynı Aymama'nın üzerine geldikleri gibi Kaplan'ın da üzerine gelmeleri dayanılmaz hal alır. Yine bir gün sünnet düğününden dönünce dayanma tahammülü kalmayan Kaplan sinirini karısından çıkartır. Bir bahane bularak onunla tartışır, hatta boğazına bile yapışır. Kendine gelince ise ne yapacağına şaşırıp evden bozkıra çekip gider. Bozkırda düşüncelere dalmış, dolaşırken karşısına yaşlı, nur yüzlü bir adam çıkar. Kaplan adamın Hazreti Hızır olduğunu anlayınca, mutluluktan uçacak gibi olur; çünkü Hazreti Hızır insanoğlunun zorunu kolay eder, derdine derman bulurmuş. Onun ziyaretine gitmeyi akıl edemediği için utanır ve Hazreti Hızır'a yardım etmesi için yalvarmaya başlar ama Hazreti Hızır ona çocuk verdiğini belirtir. Kaplan onun cevabı karşısında şaşırır, ama Hazreti Hızır'ın daha çok çocuk vereceğini duyunca sevinçten delirecek gibi olur ve Hz. Hızır gözden kaybolur.

Aradan biraz zaman geçince Aymama'nın midesi bulanıp, esnemeye başlar. Bunu gören Kaplan kendince yorumlar, eşine ağır iş yapmayı yasaklar, hatta tarlaya yemek getirmesini bile istemez. Kaplan'ın içi içine sığmaz, Aymama'nın daha dur, kendim söylerim demesini bile takmaz. Hayalleri yine suya düşünce ağlayan eşini de, kendisini de "Hz. Hızır vereceğim dedi ama" diye avutur. Ama Aymama her şeyi bilir, için için kendini yerdi. Termiz'li doktorun dediklerine inanmamış, kocasından gizli saklı bir de Denov'daki doktorlara gidip görünmüştü, ama ne yazık ki onlar da aynı şeyleri tekrarlamışlardı. Ama doktorların dediklerini Kaplan'a söyleyemez, çünkü söylerse suçu kabul etmiş olur, kadınlık görevini yerine getiremediğini açıkça itiraf etmiş olur; hatta söylerse "kadın" olmakta çıkacaktı. Neredeyse elli yaşına gelen bir adamın bahtını engelliyordu. Hatta Hazreti Hızır'dan sonra şimdi beşik almaya gitmişti. Gelince Aymama'ya "Bak, oğlumuz Huşvakt'in beşiğini..." diyecekti. Aymama ise onun gözlerine bakarak onu kandıracak, yine yalan söyleyecekti. Bu vicdan azabına dayanamayan kadın ev işlerini bitirip, son kez kapıdan sevdiği evine bakar ve ağlaya ağlaya evini terkeder. O sırada beşik almak

için çarşıya giden Kaplan Yoldaş Bekçi ile karşılaşır ve onun nasihatıyla kullanılan, bereketli bir beşik almaya karar verir ve Bekçi'nin evindeki beşiği alır. Kitapçıya girip erkek çocuk için kitap satın alır. Eve gelince karısının olmadığını görür, akşama kadar bekledikten sonra en son kayınbiraderinin evine gidip bakmak aklına gelir. Gidip eşinin orada olduğunu öğrenince tam sinirleneceksen eşinin hamile olma ihtimalini hatırlar ve sert çıkışmaz, ama eşinin dönmeyeceğini duyup ikna etmeye çalışır ama o evden yalnız ayrılır. Siniri geçene kadar karısının yokluğu belli olmaz, ama sonra bir özlem, bir üzüntü kaplar bütün vücudunu. Dayısı ve yengesini aracı olarak yollar ama nafile. Yengesi "belki başka biriyle denemek istiyordur" deyince de, inadı tutar ve evlenmeye karar verir. Kocasının eş arayışında olduğunu duyan Aymama da kahrolur, dünyası başına yıkılır ama elinden hiçbir şey gelmemektedir.

Kaplan kayınbiraderinin kapısına gelip Aymama'yı boşar. Her iki taraf da üzüntüden mahvolur. Annesini, babasını kaybetmiş, bir tek eşine güvenen koca adam yapayalnız, garip kalır, başını yaslayacak kimsesi kalmaz. Aymama ile ilk defa karşılaştıkları pınar başına gider, buluştukları ve beraber yürüdükleri o yollara bakar. Orada oturup son nağmesini söyler, son nağme - elveda nağmesidir. O sıra nağmenin ta kendisi gelir karşıdan. Ne yapacağını şaşırır. - *Ömrünüzü hazan etmeyeyim demiştim, dedesi, tek çocuksunuz...* - *Senden gelen derde canım feda olsun, nenesi...* böylece barışan karı ve koca yine Allah'tan umutlarını kesmezler. Kaç mevsim geçer... Yine de sabır ve dua ile beklemeye devam ederler. Sağda solda yetmiş yaşında çocuk sahibi olanları duyup sevinir, her şeyin kendi zamanı vardır, sabrın sonu selamet diye avunurlar. Kaç bayram geçer... Hazreti Hızır sözünden dönmez, unutmuş olmalı, karşılaşınca ben hatırlatırım ona der... Ramazan gelir, Kadir Gecesine umut bağlarlar. Bayramlarda sadaka verirler.

Bir gün komşusu Aymama'ya çocuğunu emanet eder. Beşiği sallarken doya doya bebek kokusunu içine çeken Aymama ninni söylemeye başlar. Bir anda göğüslerine iğne batar ve bayılır; bu sırada göğsünden de süt gelir. Aymama kırk sekiz yaşında vefat eder.

Dedemiz tek başına bozkırlarda gezerken hayalen Aymama ile sohbet eder, Hızır dedenin evlat dediklerinin bu bozkırlar olduğu anlar. Hayatın ona getirdiği zorluklar, evlatsızlık ve eşini kaybetmesi onu son derece üzmüş ve ağlamaktan göz pınarları kurumuştur.

“Bu bozkırlar bizim! Bu aydınlar bizim!” der ve son adımlarını atarak yoluna devam eder.

3.2.6. Ana Yer Koşuğu

Humar ana muradına erer. Oğlu teğmen Orzikulov askerden eve döner. Annesi anlamamasına rağmen sadece Rusça konuşur, sorulara Rusça cevap verir, Özbekçe konuşmasını isteyenlere de Özbekçe bilmediğini iddia eder. Bir gün, iki gün bekleyen babasının en son sabır kasesi dolup taşar ve eline kamçıyı alıp teğmeni döve gider. Teğmen Orzikulov da o anda sözde unuttuğu ana dilini hatırlar ve tekrar konuşmaya başlar. Oğlunu böylece yola getiren baba artık işsiz güçsüz durmasının doğru olmadığını, çoban olarak işe başlayacağını bildirir. Teğmen Orzikulov helal emeği ile para kazanmaya başlar, yuva kurar ve ardı ardına iki kız çocuğu olur. Sonra savaş başlar ve teğmen de savaşa gider. Döndüğünde babası rahmetli olmuş, iki kızını da çiçek hastalığı alıp götürmüş, zavallı annesi ile eşi tek başlarına kalmışlar. Ancak teğmenin kendisi de askerden farklı biri olarak döner; suskun, dalgın biri. Ona güzel, saygın işler teklif etseler de kendi işini yapmak ister ve çobanlığa devam eder. İki senede bir kız çocuğu olur, ancak ne yazık ki o da yaşamaz. Dördüncü olarak erkek çocuğu doğar. Humar ana büyüklere, bilgelere danışır, uzunca düşünüp taşındıktan sonra bu evladının adını hayata tutunabilsin diye Dursun koyarlar ve duaları da kabul olur.

Dursun okumaya, yazmaya çok meraklı biri olarak büyür. Okul çağındayken edebiyat öğretmeninin yardımıyla gazetede bir kaç şiiri yayınlanır. Millet bir çobanın oğlunun böyle güzel şiirler yazabildiğine şaşırdı. Dursun okulu bitirdi. Üniversite okumaya gitti. Teğmen oğlunu bu konuda çok destekledi. Evladından bir tek isteği oldu, o da anne babasının kim olduğunu unutmaması. Tatilden tatile evine gelen Dursun’un kılık kıyafeti değişir, saçlarını uzatır, sigara içmeye başlar. Görenler babasına çekmiş diye konuşur.

Dursun bir sabah koşup bakkala koşar ve şiirin olduğu sayfayı açıp tekrar tekrar okur. Adına, fotoğrafına bakar. Bazı şeyler içine sinmez. Biri dış görünüşü; tüm büyük şairlerin sakalı vardır ama onun yoktur. Neden onlar gibi uzatmasın ki, uzatabilirdi. Diğeri de adı; anlamsızdı... dursun, otursun, yatsın... böyle şey mi olur. Kendisine bir mahlas bulmaya karar verir, kendi soyundan, adından utanır ve Pehlivan Deha mahlasını uygun görür. Bundan sonra o Pehlivan Deha idi! Pehlivan

Deha'yı evlendirmek ister anne ve babası, ne kadar karşı çıksa da onları vazgeçiremez. Evleneceği kızı kendi seçip evlenir, gelin anne ve babasının yanında kalır. Kendisi ise okulu tatil olunca onların yanına gelip gider. Bir erkek ve bir kız çocuğu olur. Üniversite bitince kendi memleketine geri dönmekten başka çaresi kalmaz. Çünkü büyükşehirde iş bulmak kolay değildir. Ne kadar istemese de köyüne dönmek ve okulda öğretmenlik yapmak zorunda kalır. Ama oraya yabancıymış gibi davranır hep. Kendi öz evlatlarına bile. Berbere gitse saçını ben tıraş edemem, medeniyetli insanlar şehre gider der, çünkü uzun saçları kesmeyi bilmez. Saç sabunu için bakkala gitse bizde bulunmaz, medeniyetli insanlar şehre gider der. Hatta güzel kokulu sabun bile yoktur orada, sadece çamaşır sabunu vardır. Lokantaya girer, ne istemesin hiçbiri lokantada bulunmaz. Deha kızınca burası bir çorbacı, dinlenecek yer arıyorsanız işte otobüs, medeniyetli insanlar şehre gider der.

Deha bir kaç gazeteye şiirlerini yayınlansın diye gönderir. Biri şiirleri adebi yönden zayıf diye yayınlamaz. Diğeri Pehlivan Deha batının gölgesi der.

Yaz tatili gelince eşine bir ay dinlenip geleceğim diye evden gider. Şehirden zar zor bir ev kiralar. Şairim deyince ona tüm kapıların açılacağını düşünen Deha bir kez daha hayal kırıklığına uğrar; en son Şehir Medeniyet Evi'nde kendine bir iş bulur. Köye dönüp eşinin birikimini de alır ve ev satın alınca onları da götüreceğini söyleyip gider. Eşi çocuklarının gözyaşlarıyla birlikte yolladığı mektupları bir bir yırtıp atar. Onları bırakıp gittiği için millete bir gerekçe sunması lazımdır. Düşüne düşüne aklına eşinin evlendiklerinde bakire olmadığını söylemek gelir. İftira da olsa kendi gururunu ezdirmemiş olur... ve bu dedikoduyu köye yayar. Eşinin yazdığı mektuba "gurur kadında ne arar" diye gülüp geçer. Yeğeni karışı ve çocuklarını yanına getirir ama Deha onlara görünmeden yine kaçıp gider. Yeğeninin yaşlı anne ve babasının yanına, onlara bakmak için taşınacağını öğrenince bile aldırış etmez.

Deha edebî-bedî meclislere katılmaya başlar. Ama onun sohbetine kimse dayanamaz. Etrafındakileri, iş arkadaşlarını kendinden bıktırır. İş yerinde biri vefat edince iş yerindekilerle cenazeye giderler. Cenazede merhum hakkında söylediği yersiz laflar yüzünden iş yerinden sözde "kendi rızasıyla" ayrılır. Bir gazeteye sakalını alma şartıyla işe alınır.

Şiirden soğuyan Deha nesire geçmeyi dener ama rağbet görmez. Onu da bir kenara bırakır. Sonra tenkit etmeye, eleştiri metinleri yazmaya çalışır. Ama sapa gelmez

şeyler yazdığı için o da pek rağbet görmez. Ancak yazdıklarını anlamayanlar, ya da zorla anlam çıkarmaya çabalayanlar onu alkışlar. Bu insanlara güvenerek "Onlar komitesi" diye bir topluluk kuran Deha, orada üyeleriyle edebiyatı kendi ellerine almaya çalışır. Topluluktaki tenkitçi de sadece onların düşüncelerine karşı olan edebiyatçılara taş atar, kendi üyelerini ise yere göğe sığdıramadığı makaleler yayınlar. Hatta bir makalesinde edebiyatta Nevai ve Yesevi'den sonra toprak ögesini ele alan üçüncü şahsın Pehlivan Deha olduğu vurgular. Yesevi'nin "Başım toprak, özüm toprak, cismim toprak" satırlarından sonra Deha'nın "Haykırıyorum Sezar değin - haykırışım toprak" sözlerinin ne kadar önemli olduğunu vurgular. Deha'nın kendisi de bu övgülerin yalan ve abartı olduğunun farkındadır. Ancak bu görüşlerin yalakalıktan başka bir şey olmadığını yazıp, Deha'yı de ayrıca rezil eden başka bir tenkitçinin makalesini okuyunca sinirden ne yapacağını şaşırır; onunla karşılaşınca da hakaretler yağdırır.

"Büyük şair" adını verdiğimiz bir delikanlının yükselişe geçtiğini çekemez. Onun adını karalamak ister ve otuz yaşında olup hala da evlenmemiş olmasını fırsat bulup, onun erkekliği hakkında dedikodu yayar. Böylece hiçbir kız onunla evlenmez ve o da köyüne dönmek zorunda kalır diye hayal kurar. Bir zaman sonra evleneceğini haberini alır, bu sefer kızın iş yerine gidip müstakbel damat hakkında olur olmaz şeyler (ayyaş , soysuz sopsuz biri olduğunu) söyler. Lakin kız yine de evlenmekten vazgeçmez. Deha onun senelerce mutlu mesut yaşadığını, iş konusunda da birçok başarıyı elde ettiğini gördükçe kudurur. Farklı bir şekilde, arkadaş olarak onu yoldan çıkarmaya girişir. Önce evliliğine zarar vermeye, sonra alkol ile sarhoş edip ölüme yollamaya çalışır. Onlar da işe yaramayınca bir gün yine beraber içip baş redaktörün onu şair yerine koymadığı söyleyip dolduruşa getirir ve redaktörün yanına yollar. Redaktörün bile buna göz yumduğunu, sarhoş olduğu için aldırış etmediğini öğrenince daha çok haset ateşinde yanmaya başlar. Bu olaydan sonra onunla yolları ayıran büyük şaire bir kere daha iftira atarak düzenini bozmayı aklına koyar. Bu sefer ona ispiyoncu diyerek dedikodu yayar. Deha battıkça batar, büyük şair ise yükseldikçe yükselir. Bu olanlara, kaderine kızan Deha Tanrı'nın ona neden böyle davrandığını anlamaz ve ona olan inancını sorgular. Kur'an kitabını alıp yere atar, tekmeler, en son sobaya atıp yakar. Böyle Tanrı'dan intikam aldığını sanar.

Deha düşünür düşünür ve en son vatanperver oluverir. Onun işene yarayacak olan ilk vasıta Aral olur. Çevre koruma komitesiyle Aral'a gider, çeşitli kongrelerde kürsüye çıkıp konuşur. Ama aslında Aral'ın kuruyup kurumaması umurunda değildir. Çıkarları için kullandığı bir araçtır kendisi.

Eşinin evi terk ettiğini duyunca ara sıra köye gidip gelmeye başlar. Bir gün arkadaşlarıyla eve geldiğinde babasına onların yanında saygısızlık yapar, utandığı için yanında oturmasını, konuşmasını istemez, lafını keser durur. Deha'nın babasına göstermediği saygıyı onun arkadaşları gösterince Deha'nın utancından yüzü kızarır ve madem babasının savaşa katılmış olması bu denli önem arz ediyorsa bunu kullanması gerektiğini fark eder. Babasına akıl vermeye, onun gaziliğini kullanarak hükümetten bazı şeyler talep etmeye başlar. İlk başta sokağın yollarını yaptırılmasını ve hayvanları için yem verilmesini istetir. Sonra çatısı su damlatan ahırı için (vahim durumda değildir, yardım alabilmek için kendileri kullanılmaz hale getirirler) çinko ve tahta istetir. Teğmen Ortikulov bu isteklerde bulunurken utancından yerin dibine girmiş kadar olur. Oğluna artık durmasını söylese de, sıradaki istekleri araba olduğunu torunlarının geleceği için bunu yapması gerektiğini söyleyip onu ikna eder. Teğmen Orzikulov vardır bir bildiği, sonuçta okumuş bir insan diye düşünür oğlu hakkında. Yolların yapılmasını uzunca bir süre beklerler ama yapılmayacağını anlayınca Deha çeşitli yerlere bu memur hakkında bildiklerini (yeşil gözlü kız ile olan ilişkisini) yazacağını, eğer görüşmede adam teklifi kabul etmezse bunu belirtmesi gerektiğini söyler babasına. Hatta tüm savaş gazilerini evine çağırıp sahte bir dilekçenin altına imzalarını da attırır. Teğmen Orzikulov idareye bir daha gider ve yolların yapılması için toplanan imzaları gösterir. Oğlunun dediklerinin doğru olduğunu düşünen baba onun söylediklerini de iletir, ancak bu iftira ve hakaretlere dayanamayan memur teğmen Ortikulov'u idareden kovar. Eve dönerken yaptığının ne kadar yanlış olduğunu, oğlunun aklının uymaması gerektiğini anlayan baba bir kere daha hayal kırıklığına uğrar. Böyle rezil olacağına savaşta yitip gitmeyi yeğler. Olanlara içerleyen teğmen Orzikulov o gün yatağa düşer ve kendine gelemez. Ölüm döşeğinde yatarken oğlundan hayvanları otlatmaya çıkarmasını ister. Belki de babası ilk defa Deha'dan bir şey istemiştir. Büyük şair Pehlivan Deha olarak bunu yapmaya ne kadar utansa da, hayvanları götürüp nöbetçi çobana teslim eder. Eve döner, nereye gideceğini bilemez ve çatıya çıkar, çıkarken merdiveni de yanlışlıkla yere deviriverir. Orada uzanıp hayvanları, doğayı, bir kadının ineğini sağarken söylediği türküyü

dinler, düşüncelere dalıp gider. Hiç bir şeyi algılayamaz, kendisini ölü gibi hisseder ve hatta öldüm mü acaba diye kontrol eder. Ama akıl yürüttüğüne göre ölmemiş olması gerektiğini düşünür. O an evden büyük bir çığlık sesi yayılır etrafa. - Baba! Baba! Hemen aşağıya inmek isteyen Deha merdivenin devrilmiş olduğunu unutup inmeye çalışır ve çatıya asılı bir şekilde kalır. Deha ilk defa bir boşluğu hisseder, ayakları yere basmaz. Dinlediği türkü susar. Ana yer yok olur; zemin kaybolur. Gökyüzüne bakar, o da çok uzaktadır. Deha bir muallakta kalır.

3.3. 1950-2000 Yillari Özbek Edebiyatinda Toğay Murat'in Yeri

Döneminin en parlak yazarlarından biri olan Toğay MURAT'ın önemini daha iyi anlatabilmek adına, diğer yazarların onun hakkındaki görüşlerini Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktararak sunmayı uygun gördük.

Kazakbay Yoldaşev de Toğay Murat'ın musiki ve destansı anlatım şekli hakkında bunları demiştir:

"Toğay Murat eserlerindeki ritim hususunda bir tez yazdığını çoğu kişi bilir. Daha onun edebî görüşü, yazım üslubu hakkında çok tezler yazılacaktır. Toğay Murat kendi hasretlerini, bir de halkın azap ve kaygılarını düşünmüş, bunları göz önünde bulundurarak eserler vermiştir. Bu derdi tek başına kaldırmak da zor. Toğay Murat 'Ben Özbek halkına heykel dikeceğim!' demiştir. Bu laf ile yazarın kendine ne kadar güvendiğini hissedebiliriz yazarın eserlerinde toplumsal büyük dertler kendini göstermektedir. Çünkü o başkasının derdini kendi derdi gibi görür. O yüzden eserlerinde ben ile biz bu kadar birbirine karışmıştır." (Devran, 2015)

Yazar Holmuhammad Karim'e göre Toğay Murat Özbek Edebiyatı için yaşayan, ailesi, çocukları, geleceğini de edebiyat ile görebilen bir yazardır:

"Edebiyatımızda öyle bir çıkmaz var ki, dünyaya çıkabilecek yetenekte olan yazarların değerini bilmeyiz, onlara fırsat tanımayız. Yetenekli yazarlar kimseyi kimsenin yanına bir rica ile gitmez, hiçbir şey istemez, kendi yeteneğine güvenip yazmaya devam eder. Yazdığı eserler de dünyayı bir taraf bırakalım, kendi halkının eline de ulaşmaz. Toğay Murat'ın bu eserleri de Özbekçedeki güzel benzetmeleri, atasözü ve millî gururu edebiyata getirmiştir. Getirdi, ama nasıl getirdi... dilin en güzel benzetme ve pekiştirme sıfatlarıyla birlikte getirdi. Ama ne yazık ki, biz bunun değerini bilmiyoruz." (Devran, 2015)

Büyük yazarlarımızdan biri Seyit Ahmet de yazar hakkında şöyle der:

“Ben Toğay Murat’ı okurken her seferinde yeni bir yazarı okuyormuş gibi hissediyorum. O dünkü, herkesi eserleriyle şaşırtan *Yıldızlar Mengü Parlar* veya *Atın Kişnediği Akşam* eserlerini yazan Toğay’a benzemez. *Aydında Gezen Adamlar’ı* başka bir Toğay yazmış diye düşünürsünüz. Evet, onun eserleri hiçbir şekilde birbirine benzemez. ... Toğay Murat edebiyata tutuşarak değil, yanarak girdi...” (Devran, 2015)

Özbekistan halk yazarı Adil Yakubov:

“O (Toğay Murat) kendi eserleri gibi, çok dürüst, ilk bakışta biraz kaba, ama aslında kalbi çok narin, samimi, temiz kalpli bir insandı.”

Atatürk Üniversitesi profesörü Hüseyin Baydemir:

“Toğay Murat halkın ızdıraplarını derinden hissetmiş, onun derdiyle yaşamıştır.”

Özbekistan halk şairi Cumaniyaz Cabbarov:

“Gerçek bir yazar olmanın sırrı - gece ve gündüz demeden çalışmak, araştırmak, okumak, yazmak... Toğay Murat’ın böyle bir ilkesi vardı.”

Edebiyatçı Umarali Normatov:

Onun (Toğay Murat) edebiyatımızdaki en önemli edebî keşfi, bence kişilik yorumlamasındaki yeniliktir.”

Şair, yazar ve aynı zamanda tercüman olan Vadim Murathanov (Moskova):

“Toğay Murat’ın romanını çevirmem kendi edebî hayatımda yeni sayfa açılmasına vesile oldu.”

Yazar ve şair olan Hamid İsmailov:

“Toğay Murat’ın nesri başka birininkiyle asla karıştırılamaz, o vadi esintisi olan o tatlı mı tatlı diliyle kendi destan söyleme üslubunu yarattı, yaşayan karakterler ortaya çıkarttı.”

Gazeteci Taceddin Rezzak:

“Toğay Murat’ın romanları - poeziya!”

Yazar, şair, tercüman, “Triumph” ödülü sahibi Sohbet Eflatuni:

“Toğay Murat - daha duyulmamış ve öğrenilmemiş muhteşem bir yazardır. Daha doğrusu dinlenilmeyen bir yazar. Onu tercüme etmek çok zor, ama yanı zamanda çok ilginçtir. İçindeki o şiirsel nefes, musiki ahenk ile harmanlanmış; canlı folklor ruhuyla yazılan o satırlar, unutulmaz karakterler... Şukşin, Aytmatov, Dumbadze’yi hatırlamaya zorlayan, aynı zamanda onlara asla benzemeyen, fevkalade, kendine özgü bir nesir bu. Ben edebiyattaki bir haksızlık düzeltildi diye umut ediyorum, Toğay Murat’ın eserleri artık Rusça aracılığıyla da okurlarını bulacaktır.” (Devran, 2015)

Diğer yazar ve edebiyatçıların Toğay Murat hakkındaki görüş ve fikirini okuduktan sonra onun Özbek edebiyatının en değerli isimlerinden biri olduğuna kanaat getirmek zor olmayacaktır. Ama ne yazık ki elimizde yazarın altı eseri var ve kedisi de çok erken yaşta hayata veda etmiştir. Onun eserlerinde kullandığı gerek kullandığı anlatım dili olsun, gerek kahramanlarını saflığı, gerek dönemlerin adaletsizliğine, açgözlülüğüne ve kötülüklerine karşı olan isyanı okuru etkilemeden geçemez. Yazarın zaman zaman şive kullanması bile göze batmaz. Hatta, okurda köylü halkının içinde hayat sürdürdüğü hissi uyandırabiliyor.

Çarlık dönemini ele alırken basmacı damgasının vurulduğu mücahitleri aklamaya çalıştığını, elinden geldiğince realist düşünce ve ifadelerle bunu kanıtladığını görebiliriz. Bu dönemden itibaren Çarlık hükümetinin tüm Türk milletinin düşünce yapısından Türkistan, Türklük, Müslümanlık gibi düşünceleri silmeye çalıştıklarının görebiliriz.

Sovyet ve Şura hükümeti ele alırken insanların komünist sisteme alışmaya başladıklarını, ak ve karanın farkında olsalar da can kokusu nedeniyle ellerinden pek bir şeyin gelmediği, sadece şükür ile hayatlarını sürdürdüklerini anlattığını görebiliriz. İşçi ve emekçi halkın üzerindeki baskı, sefil ve zorlu hayatını, bu hayata dayanamayan intihar olaylarını, ezilen ve hor görülen çiftçilerden bahsetmiştir. İnsanların inançlarını, gelenek- göreneklerini ve hatta ki türkülerini bile ellerinden alındığını acımasız bir tarzda gözler önüne sermiştir. Türküleri elinden alınan halka zor ile fakelor ürünlerinin dayatıldığını, örnekleriyle bize sunmuştur. Ezilen ve hor görülen halkın başında da hep istilacılar mı vardı peki? Ne yazık ki buna cevabımız hayır olacaktır. Müdürler, reisler, başkanların geneli yine Özbeklerden oluşmuştur. Ancak onlar döneme asimile olan, kimliğini unutan ve bunu umursamayan, sistem

kölesi haline gelen mankurtlar, zavallı insancıklardır. Aralarında bazıları doğru ve yanlışı ayırt edebilme yeteneğine sahip olsalar da komünist sisteme tabi olduklarından dolayı bunları görmezden geldiklerini, tüm bu haksızlıklara göz yumduklarını gördükçe dönemin ve bu dönemde yaşayanların ne kadar acınası bir durumda olduklarını tahmin edebiliyoruz.

Bu acımasızlıkların beklenen ve arzulanan bağımsızlık elde edildikten sonra biteceğini sanan halk yine hayal kırıklığına uğrar. Bu halkın içerisinde belki yazarımızın kendisi de vardır. Çünkü o dönemde yaşamış ve toplumun halini kendi gözleriyle görmüştür. Bağımsızlığın ilk yıllarında telaşa kapılan, kapabildiğince kapmaya, koparabildiğince koparmaya çalışan insanlar, yeni dönemin başlamasıyla yüz seksen derece değişen tipler, iki yüzlü kişiliklerle dolan cemiyeti açık açık eleştirmiştir. Sovyet döneminde yetişip, emek verip, doğru veya yanlış bir şekilde hükümete çalışan insanların tüm inançlarının, ideolojilerinin, prensip ve temellerinin birdenbire sarsılmakla kalmayıp yıkıldığı gören neslin arasatta kalışını ustalıkla anlatmıştır.

Yukarıda belirtilen ayrıntıları göz önünde bulundurarak söylemeliyiz ki, Toğay Murat cesur bir yazardır. Herkesin kolaylıkla ele alamayacağı konuları ele almış, herkesin kolaylıkla anlayamayacaklarını anlatmıştır. Tüm bunları halkın diliyle, üstatların dediği gibi destan söyleyerek anlatmış olması belki de eserlerini eşsiz kılmıştır. Halkın içerisinden olan kahramanlarıyla okura sunan yazar Toğay Murat amacına ulaştığını dile getirebiliriz.

Ben neden yazarım sorusuna Toğay Murat'ın kendisi şöyle cevap vermiştir:

"Allah bana çok az insana verdiği gücü verdi. Allah bana altıncı his denen bir kudreti verdi. Edebî eserlerim de o... altıncı hissin mahsülüdür. Ben evimde otururken... bütün dünyayı kalbimde hissediyorum. Dünyanın kalp atışını duyuyorum. Örneğin, kalbim... ne zaman yağmur, ne zaman kar yağacağını bana hep fısıldar. Bana kim düşman, kimin dost olduğunu kalbim bana hep fısıldar. Birini gördüm mü, o adamın kalbinde bana karşı ne hissettiğini, beyninin benimle ilgili ne düşündüğünü, dilinin bana ne demek istediğini- kalbim bana hep söyler. Örneğin, bir olay oldu diyelim, onun bir iki sene sonra, hatta beş altı sene sonra ne gibi sonuçlar getirebileceğini, neler olacağını, hepsini söyler. Ben kalbimdekini dilime çıkartmıyorum. Ben dilimi özgür bırakmıyorum. Benim gücüm dilimde değil, benim gücüm kalbimde. Ben

sadece bir durumda gönlümdekini dilime çıkartıyorum. Ben kalbimi... eserlerimde gün yüzüne çıkartıyorum. Bundan dolayı ben kalbimi iyi, kötü, herkesin gözünden saklıyorum; kimselerle muhattap olmuyorum, hiçbir şeye katılmıyorum. Kafesteki bülbülü göz önünüze getirin. İşte o bülbüle hürriyet, demokrasi verin, yetki ve rütbe verin, milletvekili yapın, kürsü verin... Bitti, bülbül çok yaşayamaz. Bir felaket gelir başına, helak olur. Bülbüle kafesin içinde de zor. İyi var, kötü var. Biri kafesin içine çöp sokmaya çalışır. Diğeri parmağını sokarak oynaşır. Biri gelir ona üfler. Diğeri de bülbüle pişmiş kelle gibi sırıtır, ona güler. Kısaca söylemek gerekirse bülbüle rahat vermezler. Bülbül kafesin içinde dahi olsa iyi bakım yapılmalı. Benim kudretim de altıncı hissim, benim ... faciam da altıncı hissim.

Altıncı hissimin kudreti - ben hiçbir yazarın göremediği hayatın nazik ayrıntılarını görebiliyorum, hiç bir yazarın duyamadığı hayatın ahenklerini duyabiliyorum, yazarların uyuyup da rüyasında göremeyeceği eserler yaratıyorum. Altıncı hissimin kötü yanı - ben evde otururken bile yerin dibinde yılan kıpırdasa anlarım, hisseder ve aklımdan bunu geçiririm. İşte bu... kötü, çok kötü! Sonucunda ruhen azap içinde kalırım. Dünya niye böyle diye sinirlenirim. İnsanlar niye böyle diye heyecanlanırım. Dünyadan başımı alıp gidesim gelir. Bundan dolayı benim gibi insanlara yaşamak zor, çok zor!”

4. TOĞAY MURAT'IN ESERLERİNDEKİ HALK EDEBİYATI UNSURLARI

4.1. Manzum Olanlar

4.1.1. Koşuk (Qo'shiq)

Melodi ile beraber söylenen kısa lirik şiire koşuk denir. Koşuk sanatın insanlık tarafından en önce ortaya çıkarttığı bir tür olduğu düşünülmekte. Rivayetlere göre en eski koşuk Adem atanın oğlu Habil öldüğünde söylediği mersiyeymiş (Qosimov ve başkaları 2004: 30).

Koşuklar genelde hece vezniyle yazılmıştır, ama nadiren aruz vezniyle yazılan koşuklara da rastlayabiliriz. Onlar birbirinden bağımsız dörtlüklerden oluşur. Koşuk türü altındaki bazı örneklerinin kendi adları mevcuttur. Onlar halk arasında koşuktan ziyade daha çok kendi adlarıyla bilinmektedirler. Örnek: "Yar-yar", "Ölen", "Lapar", "Lirik terme", "Alla", "Bayt-gazel", "Gelin selam", "Yığı", "Huş kelibsiz", vs. Bu koşulları söyleyenlerine de ayrı ad verilmiştir. Koşukçu, guyende, aşulakaş, aşulaçı, laparçı, ölençi gibi örnekler verebiliriz.

Toğay Murat da eserlerinde koşullara çok yer vermiştir. Bunların bazıları halk tarafından söylenen ve bilenen koşuklar olmasının yanı sıra, bazıları da Toğay Murat'ın eserine uygun bir şekilde yazılan, halk koşuklarından esinlenen ve okura aynı duyguları hissettiren koşuklardır.

"Atamdan Kalan Tarlalar" romanında ilk karşımıza çıkan çocuk koşuğudur.

"*Xol-xol,*
Otang o'ldi,
Onang o'ldi,
Borib xabar olmaysanmi?...

...Xol-xol
Otang daryoga oqdi,
Onang daryoga oqdi,
Ketmon olib chop-chop,
Ketmon olib chop-chop!" (Murod, 2018: 85)

Bu halk koşuğuna geçmeden önce yazarın şu açıklamasını görürüz:

Tarlalarımızda uğur böceği adında bir böcek dolaştı.

Biz Surhaniler[1] uğur böceğine gulligiç deriz.

Gulligiç sarı böcek kadardır. Burnu siyahtır. Vücudunda siyah siyah benekleri de olur! Beyaz beyaz benekleri de olur. Uçtuğunda kanatları kocaman açılır. (Murod, 2018: 85)

Bu koşukta "xol" kelimesiyle - aslında "xonqizi" yani "uğur böceği"ini kast etmektedir. Böylece yazar halk dilinde ona benekleri yüzünden "xol" dendiği hakkında da bilgi vermiştir.

Pamuk yetiştirme bir ideoloji haline getirilen bir ülkede, onun hakkında koşukların yazılmış olması olasıdır. Sovyet döneminde yayınlanan birçok kitapta bu ideoloji baskı altında tutularak savunulmuş ve meth edilmiştir. Hatta halk koşukları kitaplarının ilk sayfalarında Stalin'e, Komünist Partiye övgüler yağdıran birçok fakelore yer almaktadır. Toğay Murat "Atamdan Kalan Tarlalar" eserinde buna da değinmiş, "Pamuk aşkı" adında bir fakelor şarkıyı okuyucuya takdim etmiştir.

"Tun demay, kunduz demay, boshingda men parvonaman,
Sog'inib qoldim, ochil, kulsin, sevinsin har tomon...

...Ko'kdagi sayyoralardek - ochil, oppog'im, chaman,
Kech kirib ot subhidam ishqingda ming to'lg'onaman...

...Ko'k ro'moling oq yuzini, bizlarni shaydo aylamish,
Sen bilan biz eskiden sevgi-muhabbatdek tanish...

...Nuqrai gul-gul jamoling, bir o'pay, ochil kumush!
Sen chiqib Zuhro kabi - kulsang havasga qonaman...

...Muncha shirin ekan bu - Sovet Davronbek,
Mamnun yashar har inson - yo'qdir armoni...

...Muncha shirin ekan bu - Sovet Davronbek,
Mamnun yashar har inson - yo'qdir armoni..." (Murod, 2018: 168)

Görüldüğü üzere sefil, ezilen, hor gürülen bu halkın bunun gibi bir koşuk yazması, bunları bile isteye söylemesi imkansız. Ama Sovyet döneminin acımasızlıklarını herkes biliyor. Önlerine konulan bu yemeği zorla olsa da yemek zorundaydılar.

[1] Surhani – Özbekistan'ın Surhanderya vilayetinden bahsediliyor.

Romanın bu kısmında çiftçi kızların çekimine gelen yönetmen onların üzerine giyecek güzel kıyafetinin olmadığını görse de, mutlu bir şekilde o pamukları toplamadıklarını bilse de kızları buna zorlar ve yukarıdan gelen emirle bu şekilde davranmaları gerektiğini, yoksa tüm dünya Sovyet kadınlarının sefil olduğu öğreneceğini ve bunun kimseye özellikle de kendilerine bir yararı olmayacağını vurgularken durumun ne kadar içler acısı olduğunu göstermiş, okuyucuyu her şeyi sahtekarlıkla kapatmaya çalışan bir yönetimle karşı karşıya bıkarmıştır yazar.

"Esli molim, oqilim, churiya-chur-ey,
Yelkamdagi kokilim, churiya-chur-ey,
Shuncha molning ichida, churiya-chur-ey,
Bog'da ochilgan gulim, churiya-chur-ey.

Tog'larda bor gulxayr, churiya-chur-ey,
Oq sutingni qil xayr, churiya-chur-ey,
Kelar yili tuqqaning, churiya-chur-ey,
Bo'lsin-da Zuhra-Tohir, churiya-chur-ey.
Turtkilasam iyasan, churiya-chur-ey,
Bir kadi sut berasan, churiya-chur-ey,
Yashirib qolgan sutingni, churiya-chur-ey,
Qay bir kimga berasan, churiya-chur-ey." (Murod, 2018: 346)

Özbek halk edebiyatının mihnet koşukları sırasına giren bu koşuk inek, keçi sağımında hayvanları sakinleştirmek için söylenir. Koşukta gördüğümüz gibi insanlar hayvanın sütünü aldıkları için ona müteşekkirler ve ondan hakkını helal etmesini isteyecek kadar ona değer veriyorlar.

"G'uchmoqi bug'doy,
Dongginang to'q-ay,
To'p bo'l, o'raylik,
Xo'pda ko'raylik." (Murod, 2018: 348)

Sovyet sosyalist partisini emekçi kızların ağzından yine bir mihnet koşuğu karşımıza çıkar. Bu koşuk buğday hasatında çalışanlar tarafından söylenmiş.

Tarla sürülürken hem kendisi için, hem öküz için coşku versin diye söylenen mihnet koşuklarından biri de şöyledir:

“Yo’rtib-yo’rtib haydagin-a, mayda-yo, mayda-yo,
Don somondan arisin-a, mayda-yo, mayda-yo,
Ayni sahar bo’lganda-yo, mayda-yo, mayda-yo,
Xo’jayi Xizir dorisin-a, mayda-yo, mayda-yo.

Ayri -ayri tuyog’ing, mayda-yo, mayda-yo,
Olmos bo’lsin jonivor-a, mayda-yo, mayda-yo,
Seni boqqan dehqonlar-a, mayda-yo, mayda-yo,
Sarmaştık bo’lsin jonivor-e, mayda-yo, mayda-yo.

Mo’l xirmondan oldim somon, mayda-yo, mayda-yo,
Oshiqqa qorong’idan oydin yomon, mayda-yo, mayda-yo,
Oshiqlar murodini bersin Xudo, mayda-yo, mayda-yo,
Kechalar yomg’ir yog’ar, kunduz tuman, mayda-yo, mayda-yo.

Momo o’zi yaxshi qiz, mayda-yo, mayda-yo,
Mayda bilan to’qmiz biz, mayda-yo, mayda-yo,
Bug’doy kirsa omborga, mayda-yo, mayda-yo,
To’y qilardik erta kuz, mayda-yo, mayda-yo.

Bo’z-bo’ziga - bo’ziga, mayda-yo, mayda-yo,
Qo’ylar kelar qo’ziga, mayda-yo, mayda-yo,
Erkak hazil qilarmi, mayda-yo, mayda-yo,
Oshnasi suyganiga, mayda-yo, mayda-yo.” (Murod, 2018: 354)

Düğün derneklerde eğlence yapılırken kızlar ve erkeklerin ayrı ayrı oturduklarını da yazarın eserlerinden görebiliriz. Kadınların eğlencesinde karşımıza çıkan koşuk:

“Yaxshi qizning nozini
Kim ko’taradi-yo,
Tekkani qobil bo’lsa,
Shul ko’taradi-yo” (Murod, 2018: 361)

Toğay Murat’ın eserlerinde hayvanlar hakkında birçok koşuk olduğunu biliriz. Ama en çok atlar hakkındaki halk koşuklarına eserlerinde yer verdiğini belirtmeden geçemeyiz. O eserlerinde sadece koşuklarda değil, aynı zamanda nesirde de atların özellikleri üzerinde durmuş, onlar hakkında birçok bilgiyi okuyucularla paylaşmıştır. Yazarın eserini okursan atlar üzerine araştırma yaptığını, onlar hakkında at uzmanı

kadar bileğiyle sahip olduğunu hissedebiliriz. Hatta kendi ağzıyla atları türkü yaptığını söylemiştir:

“Bul sag’ringga qarayman
Kuyovli qiz yotguday,
Burningdan chiqqan damingga
Karrak bossa yonguday,
Quloqlari orasidan
Qo’shtegirmon suv o’tguday!... (Murod, 2018: 475)

Yazarın kullandığı bu betimlemeler okura atın ne denli büyük ve heybetli olduğunu göstermekte. Sıradanlıktan uzak olan bu betimlemeler yazara özgüdür.

“Qidirib chopsang biror kun
Keng Ko’ng’irotning to’yini,
Olib yotsang jo’rajon,
Qora uyning to’rini,
Olib quchsang naylayin
Burni kulgan bir parini,
Shu chiqarar kuygan yurak cherini!”

Koşuklar Özbek halk edebiyatında kendi aralarında da türlere ayrıldığını yukarıda belirtmiştik. Aşağıda vereceğimiz tür de düğünlerde söylenen en eski geleneklerden sayılan “Gelin selam” koşuğudur. Türküde saygı, övgü ve hürmet gibi duygular karşımıza çıkar.

“Soydan ho’kiz suvlatgan,
Do’mbirasini kutlatsan,
O’g’illarini uylatgan -
Qaynotamga salom!

Osmondagi yulduzday,
Qoshni qora qunduzday,
Dili oydin kunduzday -
Qaynonamga salom!

Qozonlarning qopqog’i,
Ayollarning oppog’i,

Misli olma yonog'i -
Gulsun opamga salom!

G'ijim ro'mol o'ragan,
Burilib oyga qaragan,
Sochin silliq taragan -
Sanam xolamga salom!

Bog'da uzum g'o'rasi,
Kuyovbekning jo'rasi,
Norguloyning to'rasi -
Bahrom akamga salom!

...Tegirmonning noviday,
Adras to'nning bo'g'iday -
Daroz akamga salom!

...Qopga tiqqan poxolday,
Indan chiqqan shoqolday -
Cho'pon akamga salom!" (Murod, 2018: 517)

Aydında Gezen Adamlar romanında yazar hayvan sağarken onu sakinleştirmek için söylenen koşuklara bir örnek daha verilmiştir:

"Qo'y sog'aman qo'shoqda, turey-turey,
Qo'y ishqi menga yoqqan, turey-turey,
Qo'y sutini ichganlar, turey-turey,
Kurdan-kun shifo topgan, turey-turey...

...Sovdi bo'lib sovdirgan, turey-turey,
Sovsa kadi to'ldirgan, turey-turey,
Buncha kuyma, jonivor, turey-turey,
Taqdiringni ko'ndirgan, turey-turey...

...Tog'larga bor, quv olma, turey-turey,
Sovdi bo'lgin, suv olma, turey-turey,
Bolangning yo'qligini, turey-turey,
Ko'nglingga og'ir olma, turey-turey...

Bolaginang baxtingdir, turey-turey,
Uni olib uxlagin, turey-turey,
Bolalilar ma'rashar-a, turey-turey,
Bolasizlar qarashar-a, turey-turey... " (Murod, 2018: 551)

İneğin sütünün sağarken söylenen koşullardan biri:

"Izmolida o'ting bor,
Oqar buloq suting bor,
Otli molim, xo'sh-xo'sh,
Zorli molim, xo'sh-xo'sh!...

...Seni haydab boqayin,
Ko'ztumorim taqayin.
Targ'il molim, xo'sh-xo'sh,
Govmish molim, xo'sh-xo'sh...

...Xo'sh-xo'sh deyman, olabosh,
Ko'zing o'tkir, qalamqosh.
Qalam qoshing suzilsin,
Suting yerga suzilsin...

...Zotdor ola oting bor,
Qozon qozon suting bor...

...Quralay ko'z, xohishim,
Tuyoqlari kumushim...

...Jonivor, meni ko'rgin,
Kavsh qaytar, jim turgin.
Xurmalarni to'ldirib
İyib sutingni bergin...
...Kadimni to'ldirarman,
Bolangni kuldirarman.
Olaymagin, jonivor,
Bolangga qoldirarman... (Murod, 2018: 679-681)

4.1.2. Alla

Dönem o kadar zor ve acılı ki insanlar yoksullukla mücadele ediyorlar. Ninniler hep bebekleri uyutmak için söylenen, güzel kelimeler kullanılan, mutluluk verici türküler olmalıdır aslında. Çünkü anneler onu söylerken bebekleri için, onların parlak hayatları için dua da etmiş oluyor bir bakıma. Ama dönemin ninnilerinde bile acı ve ızdırap dolu olduğunu görebiliriz. Toğay Murat da bunu ustalıkla eserlerine yansıtmıştır.

”Alla-alla, ahdi bor-a, alla-yo, alla-yo,
Uyquning ham vaqti bor-a, alla-yo, alla-yo,
Alla aytgan enangni-yo, alla-yo, alla-yo,
Qop-qoraygan baxti bor-a, alla-yo, alla-yo.

...Dashtu dalada uzum, alla-yo, alla-yo,
Uzganimni kim bilar-a, alla-yo, alla-yo,
Hasratu armon bilan, alla-yo, alla-yo,
Jon berganimni kim bilar-a, alla-yo, alla-yo...” (Murod, 2018: 595)

Çocuğu için ninni söyleyenlerin genelde anne olduğu düşünülür, ama Toğay Murat yeri geldiğinde babaların de bu konuda iyi olduklarını belirtmiş ve kahramanı tarafından doğaçlama yaparak ninni söyletmiştir. Türk kültüründe bildiği üzere çocuğa, soyunun sürdürücüsü olarak bakılır, özellikle bu konuda erkek çocuklarına çok önem verirlerdi. Ama bu, kız çocukları değerli olmadığı göstermez. Ama kız çocukları evlenip, kendi yuvalarını yaptıkları ve başka bir eve gelin gittikleri de gerçektir. Baba ağzında oğlu için söylenen bu ninni de onun oğlu için her şeyden, hatta uğruna hapislere bile düştüğü atından bile vazgeçebileceği ve neyi varsa onun olacağını belirttiğini, evladı için tüm iyi dilek ve dualarını ettiğini görebiliriz.

“Kelgin, bolam, tizzamga
Yol bo’larsan o’zimga.
Quloq solgin so’zimga,
Huyyo, bolam, huyyo!...

...Jonim bolam ot chopsin,
Otiga baxmal yopsin,
Huyya solsin otasi,

Orqasidan yol topsin
Huyyo, bolam, huyyo!...

...Bolam, sen ham botirim,
Chopib kelayotirim.
Cho'pon bo'lsang qo'ylarga,
Boqarsan o'tloq, soylarga
Huyyo, bolam, huyyo!...

...Huyyo-huyyo, huyyong qani?
Bovang bergan tuyang qani?
Bovang bergan tuyang bo'lsa,
Boqib yurganlaring qani?
Boqib yurgan tuyang bo'lsa,
Adir ham cho'llaring qani?

...Huyyo qilay, huydada
Oting solgin to'daga
Huyyo qilsam uxlagin
Otang sendan sadag'a
Huyyo, bolam, huyyo!" (Murod, 2018: 489)

"Alla, bubagim, alla-yo, totli bubagim, alla-yo...

... chu-chu-chu, shakar bubagim, novvot bubagim, chu-chu-chu..." (Murod, 2018: 535)

4.1.3. Ağıt (Yig'i)

"Voy bolam-ay, paxtaga yo'liqqan bolam-ay!..."
"Voy bolam-ay, paxta urib ketgan bolam-ay!..." (Murod, 2018: 61)
(Ah çocuğum, pamuk kapan çocuğum!
Ah çocuğum, pamuk çarpan çocuğum!)

Yazarın bu satırlarında pamuğu bir hastalık, bir illet olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Sovyet döneminin en ağır dönemlerini anlatan Atamdan Kalan Tarlalar romanında pamuk yetiştirme politikası yüzünden kurban olan kaç evladın sadece bir tanesinin örneğini gözler önüne sermiştir. Halkın pamuğa karşı artık bir kalkınma veya üretim

bitkisi olarak değil, bir ölüm makinesi, bir illet olarak baktığını acı bir hakikatle okurun yüzüne çarpmıştır. Pamuk yetiştirmenin limitini doldurmayan kolhozlara verilen cezalar yüzünden, yukarıdakilerin gözüne girmeye çalışıp halkı bir köle gibi çalıştıran müdürler, sabahtan akşama tarlada pamuk yetiştirdiği yetmezmiş gibi bir dönem artık evinin bahçelerine ekmeye zorlanan insanlar artık pamuğa tahammül bile edemiyorlardı. Peki insanların elinden bir şey gelir miydi bu durumda sorusuna ise, ne acı ki hayır diye cevaplamak zorundayız. Hükümetin gözünde insanın hiç bir değeri ve kıymeti olmadığını zavallı halkı pamuk tarlalarında çalıştırırken üzerine uçakla ilaç attığından anlamak mümkündür. Pamuk yetiştirmek için zehirli ilaçlar altında kalarak çalışan halk maalesef ya zamanından önce zehirlenerek ölmüş, ya hastalanmış, ya da sakat kalmıştır. O dönemde ilaçlanan tarlalarda çalışmaya zorlanan kadınların birçoğu kısırlık ya da erken doğum gibi olaylar yaşamıştır. Kendisinde etkisi görülmeyen insanlarda ise çocuklarında, torunlarında etkileri günümüze kadar uzanmaktadır.

"Osmondagi qirol yulduz
Qiyalab ketadi botgani.
Voy momom-ovv, momom-ovv!
Men momomni bir o'payin,
Qiyomat ketadi yotgani.
Voy momom-ovv, momom-ovv!..." (Murod, 2018: 596)

"Hovlimizning tolini
Tobut bo'lsin debmidik?
Voy enam-ovv, enam-ovv!..." (Murod, 2018: 596)

4.2. Mensur Olanlar

4.2.1. Efsane

Toğay Murat eserleri birçok halk edebiyatı unsurlarını barındırmasına rağmen efsanelere sadece "Aydında Gezen Adamlar" romanında rastlanmış olması dikkat çekicidir. Onları Türkiye Türkçesine çevirip size takdim etmeyi uygun gördük.

"...Sufi Allahyar kimdi? Evliya mıydı? Tabip miydi? İşan mıydı? Allahyar bek idi!
Allahyar'ın kırk tane karısı vardı!

Allahyar vergi toplayanların mahkemesinde görev yapıyordu. Vatandaşa zülüm etti.

Allahyar'ın kamçısından kan damlardı!

16

İmiş ki, Allahyar at üstünde şehri gezmiş. Yürüdü, yürüdü, bir köprüden geçti.

Şöyle bir baktı ki, köprü altındaki su kıpkırmızı kan idi.

Allahyar iyice şaşkına döndü. Kalfalarından kanın sebebini sordu. Öğrenin, neymiş işin aslı, dedi.

Kalfalar köprünün altına inip baktılar.

Aşikar oldu: köprü altında bir kadın otururdu... Kadın Allahyar'ı uzaktan gördü. Korktu! Köprünün altına doğru kaçtı. Köprünün altına geçip oraya saklandı.

Kadın hamile idi! Üstünden geçen Allahyar'ın gürültüsünden... gürültüsünden tir tir titredi... çocuğunu düşürdü!

Su da bu yüzden kıpkızıl kan gölüne döndü!

Kalfaları olan biteni Allahyar'a anlattı.

Allahyar'da da azıcık şairlik vardı, bu olaydan epey etkilenmiş, epey acı çekti.

Ey Yaradan, ben öyle bir insan mıyım, diye ezildi.

Allahyar terki dünya etti!

Yürüyüp, yürüyüp Karadiken köyüne geldi. Oradan da Kubadiyan köyüne geçti.

Daha da gitti, Vahşımor diye bir yeri kendine mekan eyledi.

Günahlarından arınmak için ibadete adadı kendini.

Halkın hizmetindeydi.

17

İmiş ki, Allahyar bir baktı ki Vahşımor'da su bitti.

O zaman Allahyar su boyunca gitti. Derenin dibine indi.

Bir yeri nemli duruyor, su parlıyordu.

Allahyar o nemli yeri sopasıyla dürttü.

Yerden su sıza sıza çıktı.

Allahyar kalfasına:

- Şu sopa ile yere çizerek Vahşımor'a kadar arkandan iz bırakıp gitmeye devam et, dedi.

O zaman kalfası sordu:

- Su altta, Vahşımor ise yukarıdaysa; su nasıl yukarı çıkacak?

- Sen yılan izi gibi yukarı çıkmaya devam et, su bir şekilde oraya çıkar, dedi.

Gerçekten de su o sopanın izinden yukarı doğru çıktı, Vahşımor'a doğru çıktı.

Su aşağıdan yukarıya aktı! Allahyar suyu halka gösterdi.

- Bak, pınar!

O zamandan beri pınarın adı Karabulak[2] idi.

Karabulak yıl geçtikçe büyümeye devam etti.

İşte, iki yüz asırdan beri Karabulak aşağıdan yukarı doğru aktı. Kışın, yazın kurumadı. Kışın ılık oldu, yazın soğuk oldu.

18

Vahşımor - yılanların mekanı demektir. Şahin'den de geçmişte Vahşımor yılanların mekanıydı.

Yalanlar Vahşımor içerisinde gezerlerdi.

Halk kalbi ağzında gün geçirirdi.

İşte o zaman Allahyar halkının derdine derman oldu.

19

İmiş ki, Allahyar yılanların padişahı Ak Yılan'ın adına mektup yazdı.

Mektubu yürekli bir kalfasına verdi.

- Var, Ak Yılan saltanatına gidip gel, dedi.

- Korkarım, efendim, demiş kalfa.

- O zaman saltanatının sınırına bırakıp geri dön, gerisini neferleri halleder.

Kalfa nameyi koynuna koydu. Ak Yılan'ın karargahına doğru yola çıktı.

Mekan Vahşımor'ın kıblesindeki Yılankara denen yerdeydi.

Kalfa menzile ulaştı. Kalfa irkildi.

Yılankara tıklım tıklım yılandı! Parmak kadar yılanlar, bilek kadar yılanlar, kalın, insanın baldırı kadar olan yılanlar!

Sarı yılan, gri yılan, siyah yılan, özellikle de taş rengi yılanlar daha çoktu!

Kalfa arada kaldı. Gideceğini de, döneceğini de bilemedi.

---

[2] Qaramoq – bakmak
Buloq - pınar.
Karabulak adının da bu iki sözcüğün birleşmesinden ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Beyni uyuştu, tüyleri diken diken oldu, kan ter içinde kaldı.

Kalfa sağ salim dönebileceğine inanamadı!

Geri de dönemedi!

Nasıl dönsün? Pirin dediğini iki edebilir miydi hiç?

Ya ölüm, ya pirim!

Kalfa işte bu kararlılıkla ak yılanın karargahına doğru yol aldı.

Yılanlar sürüdü, yılanlar tısladı!

Yerden çocuk boyu kadar yukarı kalktı, boynunu şişirdi, simsiyah kafasını uzattı!

İnsan, alnından ter döke döke gitmeye devam etti.

Renginde renk kalmadı. Ayakları kendi ayakları mı, başkasının ayakları mı bilemedi.

Sırılsıklam olan yeleği omuzlarına yapıştı. İnsan başı dik gitmeye devam etti!

Ak Yılan gibi kudretli büyük bir padişahın üzerine gidiyor ya! Köklü bir saltanatı ezip geçiyor ya! Uyarılara, tehditlere aldırış bile etmeden, ya!

Kendisi sadece bir kimsecik!

Yılanlar eri çekildi! Yılanlar karargahlarına doğru kaçtı!

İnsansa dimdik üzerlerine doğru gitmeye devam etti!

O zaman büyük bir taşın yanında yatmış bir şey gözüne takılmış. Kalan kaldı da uçup gitmiş!

Yatan şey bir kamçı kadar büyüktü! Bembeyaz, tüylüydü!

Bu büyük padişahın ta kendisiydi!

İnsan durdu. Gözünü kırpmadan padişaha baktı. Koynuna götürdü elini. Nameyi kendinden bir adım öteye atacaktı. Ama elini uzatmaya korktu. Ellerini açtı.

O zaman name yere düştü.

İnsan geriye döndü. Boynunu büktü. Aheste aheste adım attı. Sanki padişah onun arkasından geliyormuş gibiydi. Ağız, gözlerini kocaman kocaman açtı. Geriye dönüp baktı. Yok yok, padişah yerinden kıpırdamamıştı.

O zaman insan geriye bakmadan ok gibi atıldı!

Ak Yılan amirine bir şekilde tısladı! Saltanatındakileri karargahına topladı!

İnsanoğlu bir kere geldi mi, bundan sonra gelmeye devam eder, bize rahat vermez gayri, dedi. Gideceğiz, insanoğlunun adım atamayacağı yerlere gideceğiz, dedi.

Tüm kavmine serdar oldu, kendisini Hocayıpak nehrine attı.

Ondan sonra Surhanderya suyuna geçti. Surhanderya'dan yüzerek çıkıp Zehirtepe'ye doğru süründü.

Zehirtepe Ak Yılan'ın içine sinmedi!

Ak Yılan daha yol gitti. Babadağ'a doğru gitti.

Babadağ'ın Gavurgan adlı yerini kendine mekan eyledi...

İşte iki yüzyıldır ki Babadağ yılanların mekanı oldu!

İşte böyleymiş imiş imişler. Allahyar'ın adını kutsallaştırdı. Allahyar'ın adını evliyalaştırdı.

El, Allahyar'ın mezarının etrafına duvar dikti.

El, mezarı ziyaretgah etti.

El, iyi kötü gününde işte bu mezara tapar oldu." (Murod, 2018: 528-531)

Size sunacağımız Toğay Murat'ın eserinde geçen diğer efsane ise sadece Özbek halk medeniyetinde değil, belki de birçok Türk halkının medeniyetinde karşımıza çıkan ve günümüze kadar gelen bayramlardan biri olan Nevruz bayramı hakkındadır.

"Nevruz bundan yedi bin yıl mukaddem cari edilmiş Güneş yıl-ay günüyle beraber oluşmuş.

İmiş ki, Güneş dünyayı yılda bir kere tam dönüyor. Dönerken de on iki tane burca rastlıyor. Güneş her burcu bir ayda dönüp geçiyor. Zulmet ile ziyanın denk olduğu günse Hamal diye bir burca denk geliyor.

Güneş işte o Hamal burcuna geçtiği günde dünya alem bambaşka bir renge bürünüyor, farklı bir hal alıyor.

Tahmuraslar sülalesinden olan padişah Cemşit işte o günü Nevruz diye adlandırdı.

Sonra, Kayumars padişah oldu.

Kayumars Nevruz'u onurlandırdı, Nevruzu yüceltti.

Nevruz'u bayram etti!

O günden beri Nevruz ölü-dirinin azat olduğu gün oldu.

Nevruz esir-tutkunun azat olduğu gün oldu.

Nevruz katliamın durduğu gün oldu.

Nevruz kin ve nefretin bittiği gün oldu.

Kayumars yılın gün ve aylarına ad vermek için azmetti. Yıl tasarlamak için kararlı bir şekilde niyetlendi.

Kayumars sabahın erken saatlerinde Güneş'in Hamal burcunun ilk dakikasına geçiş yaptığı günü belirledi.

Ulemaları topladı, yılın hesabını ilk o günden başlayıp tutmalarını söyledi; ulemalar da razı geldiler. Yıl hesabı işte o günden itibaren hesaplanmaya başladı.

İmiş ki, dünyada tanrı İzid ilk tanrıymış. İşte o ilk tanrı nurdan Güneşi yarattı. Güneş ile dünyayı daha da güzelleştirdi.

Tanrı İzid dünyaya on iki tane kurtarıcı melek yarattı. Dördünü gökyüzünü kaza ve belalardan koruyan melek olarak gönderdi. Kaza ve belaları dağlardan çıkartmamak için oraya da dört tane melek gönderdi. Son kalan dördünü ise yeryüzünü kaza ve belalardan koruması için gönderdi.

Tanrı İzid Güneş'in nurları eşit şekilde herkes için olsun dedi. Bu yüzden Güneş kendi yerinden ayrılsın dedi.

İşte o zaman Güneş Hamal burcunun başından çıkıp geldi.

Zulmet ayrı, ziya ayrı bir parça oldu.

Gece ile gündüz işte böyle oluştu.

Padişah Kayumars üç yüz altmış beş gün olan bir seneyi otuzar otuzar günden on iki aya böldü. Sonra işte o on iki aya Tanrı İzid'in gönderdiği on iki meleğin adını verdi." (Murod, 2018: 533)

Yazarımızın Aydında Gezen Adamlar romanında karşımıza çıkan son efsanesi boğa ile ilgili bir efsanedir. Yazarın diğer efsaneleri gibi bu efsanesini de Türkiye Türkçesine çevirip size takdim etmeyi uygun bulduk. Çevirirken yazarın anlatım üslubuna dikkat ederek çevirmeye ve karakteristik özelliklerini okuyucuya ulaştırmaya çalıştık.

"İmiş ki, bir Boğa varmış. Boğa sürüyle gezen boğalardan değilmiş.

Boğa... Kutsal bir Boğa'ymış!

Kutsal Boğa gökyüzünün nur ve ışıklarından yaratılmış.

Kutsal Boğa'nın boynuzları da sıradan bir kemik değilmiş. Kutsal Boğa'nın boynuzları... altındanmış! Kutsal Boğa'nın toynakları da sıradan toynak değilmiş. Kutsal Boğa'nın toynakları... gümüştenmiş!

Kutsal Boğa tek başına gezmezmiş. Kutsal Boğa kendisiyle beraber araba taşırmış. Kutsal Boğa arabasında... Ay taşırmış!

Kutsal Boğa insanoğluna görünmezmiş. Her zaman gözden uzak dururmuş. Bu yüzden Kutsal Boğa'yı görmek gayet de zormuş.

Kutsal Boğa bir anlık, sadece bir anlık görünüverirmiş, ama hemen gözden kaybolurmuş.

Kutsal Boğa nereden kendini gösteriyormuş? Gökyüzünden kendini gösteriyormuş. Ufukta kendini gösteriyormuş.

Kutsal Boğa'nın ne kerameti varmış?

Kim ki Kutsal Boğa'yı görürse, tamam, o insanın tüm istek ve dilekleri kabul olurmuş! Tüm arzu ve umutları gerçekleşirmiş!

Kutsal Boğa öylece kendini gösterip gitmezmiş. Eğer birine yakalanırsa... Kutsal Boğa... bağırırmış!

Kutsal Boğa bir kere bağırdı mı... o sene hasatsız gelirmiş. Ekinlerden bereket gidermiş. Sonucunda ise kıtlık başlarmış...

Allah yürü kulum deyip, Kutsal Boğa iki kere bağırırsa... bol hasatlı sene gelirmiş, bol mahsullü sene gelirmiş. Bereketli bir sene olurmuş..." (Murod, 2018: 537)

4.2.2. Destan

Toğay Murat'ın atlarla ilgili yazdığı her yazı zaten bir destan gibidir. Atı, onun her hareketini, duruşunu başlı başına bir destan olarak görüyor. Bunu eserlerinde kendisi de belirtiyor.

"Do'mbiramnni olib dostonimni boshladim. Dostonimda bir hovlida kelin keldi. Hovlida gulxan yoqildi, chanqovuz chalindi. Kelin otda keldi. Ot olovda bir aylandi. Ot doston bo'ldi". (Murod, 2018: 417)

"Boli-boli boling bor,
Ming tumorli noring bor,
Jasadingga qarayman
Chopadigan holing bor...

...Otlardi bo'lsang qashib boq,
Olisdan suvini tashib boq,
Sira uzmagin yemini,
Yemini yemiga qo'shib boq." (Murod, 2018: 417)

4.2.3. Hikayet

Yukarıda belirttiğimiz gibi halk hikayelerinde gerçek olayların yanı sıra hayali olaylar da anlatılabilir. Konularını da genellikle tarihten, günlük yaşantılardan alır. Sonucunda da bir öğreti , bir öğüt içermektedir.

Toğay Murat'ın Yıldızlar Mengü Yanar romanında bu hikayetlerden biri karşımıza çıkıyor. Onu Türkiye Türkçesine çevirip takdim etmeyi uygun gördük.

"İnancın kuvvetli olduğu zamanlarda Börükul ile Nesim gibi iki genç delikanlının yediği içtiği ayrı gitmezmiş, çok yakın arkadaşlarmış. İkisi de evinin tek çocuklarıymış. Kısacası, ikisi de bir karından doğmuş kan kardeşler gibi sıkı ve birbirine vefalıymış. O sırada da yaşadıkları ülkede bir hırsız ortaya çıkmış. Padişah hırsızları aratmış. İki arkadaşın bu kadar sıkı fıkı olduğu görüp, onları hırsız zannetmişler ve padişaha bu durumu bildirmişler. Padişah da onları hemen bulup huzuruna getirtmiş ve sorguya çekmiş. Onlar da bu suçlamayı kabul etmemişler. Aslında, gerçekten işlenmemiş bir suçu neden kabul etsinler ki.

Padişah onların suçlarının itiraf etmemelerine sinirlenip, aralarında daha inatçı olanını dar ağacına dikmek istemiş. Ama diğeri "Hayır, beni de onunla birlikte asın", demiş. Padişah ise: "Peki madem, bir şey mi kaybedeceğim sanki" diye ikisine aşılması için emir vermiş. O zaman diğeri gelip padişahın ayaklarına kapanmış. "Ey padişah-ı alem, önce beni asın" diye yalvarmış. Padişah: "Niye böyle diyorsun, ne farkeder? " diye sormuş. Diğeri de "Hayır padişahım, ilk önce beni asın ki, kardeşimin ölümüne şahit olmayayım" demiş. Padişah "Tamam, benim için farketmez" diye şaşırmış. Arkadaşını sonraya almalarını emretince halatı onun boynuna geçirmişler. O zaman ise demin azat edilen adam koşarak gelip yalvarmaya başlamış "Önce beni asın, önce ben öleyim". Padişah şaşırmış. "Senin derdin ne?" diye sormuş. "Padişahım, ama ben kardeşimin öldürülmesine nasıl dayanayım? Onun yerine ilk önce beni asın" diye cevap vermiş.

Kısaca, cellatlar dar ağacı altına birini götürdüler mi diğeri padişaha yalvarıyormuş. "Önce beni asın" diye feryat figan ağlıyormuş. Padişah bunu

gönderince, öbürü... Toplanan ve buna şahit olan kalabalık da hüngür hüngür ağlıyormuş. Padişah bu arkadaşların yaptıklarını görünce her ikisini de azat etmiş.

Sonuç olarak Börükul ile Nesim de bu günden itibaren şu ikisi gibi kıyametlik kardeş olsunlar..." (Murod, 2018: 347)

4.3. Kalıplaşmış İfadeler

Toğay Murat'ın eserleri Özbek kültürü ve dilbilimine alakalı olan aşağıda belirttiğimiz ifadelere rastlanmıştır.

4.3.1. Atasözleri

Yazarın eserlerinde geçen atasözleri aşağıda Özbek Türkçesinde olduğu gibi sıraladık.

- Endi deyman-da, olisni sho'rvasidan yaqinni yovg'oni, deyman-da. (Murod, 2018: 12)

Aql yoshda emas, aql boshda, eshon! - deydi general Skobelev. (Murod, 2018: 18)

"Tili boshqa aslo el bo'lmaydi." (Murod, 2018: 23)

Qizillarning qulog'i qirqta bo'ladi! (Murod, 2018: 26)

Yomondan qoch-da qutul, yo, ton da qutul, -deydi. (Murod, 2018: 26)

Botar kunni otar tonggi bo'ladi. (Murod, 2018: 29)

O'rtoqlar, ko'z qo'rqoq, qo'l botir, jasoratga biz qodir! (Murod, 2018: 41)

Yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda! (Murod, 2018: 61)

Qish oladan, yoz moladan, deydilar. (Murod, 2018: 64)

O'zingnikidan qiz olma, demishlari haqqost chin bo'ldi. (Murod, 2018: 80)

Yon qo'shning - jon qo'shning! (Murod, 2018: 93)

Yo pirim, endi men borayin, aytgan joydan qolma, deydilar. (Murod, 2018: 96)

- Mehnat- mehnatning tagi rohat, o'rtoqlar! -dedim.

Och qornim, tinch qulog'im, rais bova. (Murod, 2018: 98)

Dehqon - bag'ri qon, deydi! (Murod, 2018: 99)

... Endi, mehmon atoyi Xudo, Qayum aka. (Murod, 2018: 154)

- Mehmon kelgan uydan baraka arimaydi, Dehqonqul, baraka arimaydi. Mehmon rizqi o'zidan oldin keladi, deydi. (Murod, 2018: 154)

... Mehmon otangdan ulug'-da. (Murod, 2018: 157)

- *Sabr tagi oltin, deydilar.* (Murod, 2018: 191)

- *Holvani hokim yeydi - kaltakni yetim yeydi, deydilar...* (Murod, 2018: 195)

Tagi ko'rmaganga filan bitmasin. (Murod, 2018: 206)

- *O'zimga el bo'lolmayman, sizga qanday bo'y bo'laman? -deya o'ksindi Batır Fırka.* (Murod, 2018: 217)

... NKVD gapi- otilgan o'q! (Murod, 2018: 219)

- *Tuya ko'rdingizmi- yo'q? -dedi.* (Murod, 2018: 220)

- *Boshidan o'tmaganni qoshidan o'tma, deydilar.* (Murod, 2018: 230)

... Yomonni bir qilig'i ortiq deganlari shu-da. (Murod, 2018: 40)

... Do'ppi tor keldi. (Murod, 2018: 242)

- *O'lmagan jon ko'rar ekan! -dedi.* (Murod, 2018: 245)

- *O'lmak, o'lmakni ishi ko'mmak, deydilar.* (Murod, 2018: 247)

- *So'zlovchi nodon bo'lsa, sen dono bo'l! Xalq maqoli!* (Murod, 2018: 275)

... Otni o'limi - itni bayrami, deydilar. (Murod, 2018: 275)

... Nomi ulug', suprasi quruq KPSS safida qololmayman! (Murod, 2018: 305)

- *Endi, manavi besh qo'l barabar emas, otaxon.* (Murod, 2018: 311)

Osmon yiroq, yer qattiq bo'ldi! (Murod, 2018: 326)

- *Ko'pni duosi ko'l, deydilar otaxon.* (Murod, 2018: 328)

Laylakni yurishini qilaman deb, chumchuqni puti yirtilgan ekan! -deya o'yladi Bo'ri polvon. (Murod, 2018: 368)

Bo'ri polvon endi orzu bilan ovundi: o'g'li Tilovberdi balog'atga yetyapti - ot o'rnini toy bo'ladi. (Murod, 2018: 388)

Alp - otadan, zot - onadan-da! (Murod, 2018: 388)

- *Kambag'alni tuyani ustida it qopadi, degani shu-da, -dedi.* (Murod, 2018: 410)

... Ko'p mayna qilmang, sochim bo'lmasayam taqog'im tillodan! (Murod, 2018: 411)

... Oti borning - qanoti bor, dedim. (Murod, 2018: 414)

... Ko'rpangga qarab oyoq uzat, dedi. (Murod, 2018: 414)

... El og'ziga elak tutib bo'lmaydi! (Murod, 2018: 414)

Birodarlar, chekkagir chavandoz o'roqda yo'q, mashoqda yo'q, xirmonda hozir chavandoz bo'ladi! (Murod, 2018: 433)

Birodarlar, Haq saqlasa balo yo'q, Haq qarg'asa davo yo'q! (Murod, 2018: 450)

... Qazisan, qartasan, asli naslingga tortasan! (Murod, 2018: 471)

- Indamagin kalga- o'zi kelar holga, deydilar. (Murod, 2018: 478)

- Otdan tushsa ham, egardan tushmaydi... (Murod, 2018: 478)

Birodarlar, og'zing qora qon bo'lsa-da, g'animning oldida tupurma! (Murod, 2018: 482)

... Chibinday gapni tuyaday qilib gapiradi. El og'ziga elak tutib bo'lmaydi. (Murod, 2018: 487)

- O'g'li borning o'zi bor, qizi borning izi bor. (Murod, 2018: 521)

Ko'za kunda sinmaydi, kunida sinadi! (Murod, 2018: 521)

... Olisdagi palovdan, yaqindagi sho'rva yaxshi demaydimi? (Murod, 2018: 522)

- Balchiqqa tosh otsang, betingga sachraydi! (Murod, 2018: 557)

- Bir qishning bir yozi bo'ladi, qarg'aning qag'illagani qoladi, Oymomo do'stim! (Murod, 2018: 557)

... Po'lat pichoq qinsiz qolmaydi!... (Murod, 2018: 581)

- Eshik ko'rganni olma, beshik ko'rganni ol! (Murod, 2018: 581)

... Sabr qilsang, go'radan holva bitadi. Sabrning tagi oltin, momosi. (Murod, 2018: 591)

... Ota bobolarimiz yetti o'lchab bir kesib ismi sharif qo'yadi. (Murod, 2018: 618)

- U iflos xohlagan vaqtda tuzingizni yeb, tuzlig'ingizga tupurib ketadi. (Murod, 2018: 635)

4.3.2. Deyimler

Deyimler de atasözleri gibi, kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyimin sözcükleri değiştirilip yerlerine - aynı anlamda da olsa - başka sözcükler konulamaz ve deyimin söz dizimi bozulamaz. (Aksoy, 1965: 31).

Deyimler - eş anlamlı sözcüklerine göre cümleyi daha güçlü ifade eder ve aynı zamanda sunulmak isteneni daha etkili bir şekilde karşı tarafa iletmeye yardımcı olmaktadırlar. Genelde mecazi anlamda kullanılan kalıplaşmış ifadelerdir.

Toğay Murat'ın eserlerinde de karşımıza çıkan deyimler örnekleriyle ve aynı zamanda Türkiye Türkçesindeki karşılığını bulup size sunmaya çalıştık.

Böylece Özbek ve Türkiye Türkçesindeki deyimlerin arasındaki benzerlikler ve farklılıkları da inceledik.

Ko'z tashlamoq - Göz atmak

Yer ostidan yo'lga ko'z tashlaydi. (Murod, 2018:8)

Yer altından yol göz atar.

Gapga solmoq - Lafa tutmak

Yo'ldan Salohiddin bo'yrachi o'tadi. Bobomiz bo'yrachini gapga soladi. (Murod, 2018: 9)

Yoldan Selahattin boyracı geçer. Dedemiz boyracıyı lafa tutar.

Oyoq limon - Soluk almak/Beklemek

Salohiddin bo'yrachi ariq o'ngida oyoq iladi. (Murod, 2018: 9)

Selahattin boyracı arığın önünde biraz soluk alır.

Yelkasini yerga tekkizmoq - Yere sermek

... Olimquli lashkarboshi Chimkanda oqposhsho yelkasini yerga tekkizibdi. (Murod, 2018: 10)

... Kumandan Olimkuli Çimkan'da akpadişahı yere sermiş.

Qilichdan o'tkazmoq/Pichoqdan o'tkazmoq - Kılıçtan geçirmek

Oqposhsholilarni bitta qo'ymay qilichdan o'tkazmoqchi bo'lib tursa, Muzaffarxon bizning Qo'qonga daf'a qilibdi. (Murod, 2018: 10)

Akpadişahlıların hepsini kılıçtan geçireceğim diye hazırlanırken, Muzafferhan bizim Kokan'a sefer yapmış.

- *Oqposhshoni pichoqdan o'tkazdik!* (Murod, 2018: 14)

Akpadişah'ı kılıçtan geçirdik!

Holdan toymoq - Yorgun düşmek

Xalq holdan toyib, Toshkanni mudofaa qilolmay qolibdi. (Murod, 2018: 10)

Halk yorgun düşüp Taşkent'i müdafaa edemez olmuş.

Ikki qosh oralig'iday - İki adım kadar

- *Toshkan bilan Qo'qon orasi ikki qosh oralig'iday keladi.* (Murod, 2018: 10)

Taşkent ile Kokan arası iki adım kadar.

He yo'q, be yo'q/ Gap yo'q, so'z yo'q - Fol yok, yumurta yok

O'zimizning Qo'qon xoni he yo'q, be yo'q, shahar darvozasini ochib beribdi. (Murod, 2018: 10)

Bizim Kokan hanı ise fol yok, yumurta yok şehir kapılarını açıvermiş.

Gap yo'q, so'z yo'q - qinidan pichog'ini oladi. (Murod, 2018: 12)

Fol yok, yumurta yok - kınından bıçağını çıkartır.

Idora tomiga serdimoq nazar soldi. Gap yo'q, so'z yo'q - narvondan tomladi. (Murod, 2018: 206)

İdarenin çatısına dikkatlice baktı. Fol yok, yumurta yok, merdivenle dama çıktı.

Gap yo'q, so'z yo'q, davradan chiqdi - ketti. (Murod, 2018: 392)

Fol yok, yumurta yok, meydandan çıktı gitti.

Ko'z qirida qaramoq - Göz ucuyla bakmak

Bobomiz Oqpodsho tarafga ko'z qirida qaraydi. (Murod, 2018: 10)

Dedemiz Akpadişah tarafa göz ucuyla bakar.

Ko'z qirim bilan yonboshlarimga qarayman. (Murod, 2018: 55)

Gözümün ucuyla etrafıma bakarım.

Onadan endi tug'ilmishday - Anadan doğma

Oqpodsho qip-yalang'och yotadi! Oqposhsho onadan endi tug'ilmishday yotadi! (Murod, 2018: 11)

Akpadişah çırılçıplak yatıyor! Akpadişah anadan doğma bir şekilde yatıyor!

Aqli bovar qilmoq/ etmoq - Aklı almamak

Bobomiz nima ko'rdi, qachon ko'rdi - aqli-da bovar etmaydi. (Murod, 2018: 11)

Dedemiz ne gördü, ne zaman görü, aklı almadı.

Dong qotmoq - Donakalmak

Eshikog'alar dong qotib qoladi. Otishlarini-da bilmaydi, otmaslarini-da bilmaydi. (Murod, 2018: 13)

Kapıcılar donakalır. Ateş açmayı da, açmamayı da bilemezler.

Yer bilan yakson etmoq - Yer ile yeksan etmek

- Musulmonlar! - zafarona deydi oq otliq. - Mana, Oqposhshoni yer bilan yakson etdik! El-yurtimizni Oqposhshodan ozod etdik! (Murod, 2018: 13)

- Müslümanlar! - der zafer haykırışı ile beyaz altı. - İşte, Akpadişah'ı yer ile yeksan ettik! Yerimizi, yurdumuzu Akpadişah'tan azat ettik.

Qo'l ko'tarmoq - El kaldırmak

- Oralaringdan bir nobakor sart olampanoh oliy hazratlariga qo'l ko'tardi! (Murod, 2018: 16)

- Aranızdan hadsiz bir sart egemen ve yüce efendiye elini kaldırmış!

Tiz cho'ktirmoq - Diz çöktürmek

- Men o'ttiz yoshimda Xivani tiz cho'ktirdim! (Murod, 2018: 18)

- Ben otuz yaşımda Hive'yi diz çöktürdüm!

Urib qo'ymoq - Boylamak

Saksonni urib qo'yib, sen nimani qotirding? (Murod, 2018: 18)

Sekseni boylayan sen neyi başardın?

Ravshan bo'lmoq - Açıklığa kavuşmak

- Masala ravshan bo'ldi: sakson yoshimni hurmat et, demoqchisan-da? (Murod, 2018: 18)

- Mesele şu an açıklığa kavuştu: seksen yaşıma, başıma saygı duy mu demek istiyorsun?

Qo'li qon - Eli kanlı

- Mening qo'lim qon emas. (Murod, 2018: 22)

- Benim elim kanlı değil.

Esini tanimoq - Aklı ermek

Otamiz esini tanigunichayin tomma-tom yuradi. (Murod, 2018: 24)

Babamız aklı erene kadar çatı çatı gezer.

Ko'ziga qaramoq - Gözünü dört açmak

- *İshqilib, ko'ziga qarasin, deyman-da.* (Murod, 2018: 28)

- Neyse, gözünü dört açsın diyorum.

Katta ketmoq - Büyük konuşmak

- *Ko'p katta ketmasin.*

- *Dehqonqul! Katta ketsam-ketmasam, qishlog'imizga o'ris zotini yonashtirmayman.* (Murod, 2018: 28)

- Çok büyük konuşmasın.

- Dehkankul! Büyük konuşayım, konuşmayayım, köyümüze rus dediklerini yanaştırmam.

Qora bermoq - Boy göstermek

Bir oqshom darvozamizda uchta odam qora beradi. (Murod, 2018: 29)

Bir akşam kapımızda üç adam boy gösterir.

Chiroq yorug'ida tulkilar qora berdi. (Murod, 2018: 62)

Işığı açınca tilkiler boy gösterdi.

Dami ichiga tushmoq - Sesi içine kaçmak

Onamiz dami ichiga tushib ketadi. (Murod, 2018: 31)

Anamızın sesi içine kaçar.

Zahrini sochmoq - Zehrini akıtmak

- *Ha, nima deysan, nima? - zahrini sochdi Chashniyev.* (Murod, 2018: 32)

- He, ne diyorsun, ne? - zehrini akıttı Çanişev.

Qonini ichmoq - Kanını emmek

- *Chashniyev! Men shu qishlog'imizga qadam qo'yaman degich o'risning qonini ichdim.* (Murod, 2018: 32)

- Çanişev! Ben bu köyümüze adımını atacak olan Rus'un kanını emdim.

Oyoq ilmoq - Beklemek/Durmak

- *Chashniyev! - deydi otamiz. - Bir oyoq il!* (Murod, 2018: 33)

- Çanişev! - der babamız. - Bir bekle!

Men dorilangan dala boshida oyoq ilaman. (Murod, 2018: 60)

Men ilaçlanan tarlanın başında dururum.

Yurak hovuchlamoq - Ödü kopmak

Qizillar otamizni o'rab oladi. Qizillar yurak hovuchlab yurak hovuchlab turadi. (Murod, 2018: 35)

Kızıllar babamızın etrafını sarar. Kızıllar ödü kopmuş bir şekilde bekler.

Til tekkizmoq - Laf etmek/ Ağzına almak

- *O'rtoq Leninga tilingni tekkizma, tuzamets!* (Murod, 2018: 36)

- Yoldaş Lenin'e laf etme, yerli!

- *Maskovga til tekkizma, baran, Maskovga til tekkizma!* (Murod, 2018: 194)

- Moskova'yı ağına alma, mal, Moskova'yı ağzına alma!

So'z bermoq - Söz vermek

- *Sen oldin, bajo keltiraman, deb so'z ber. Ana undan keyin aytaman.* (Murod, 2018: 36)

- Önce sen yerine getireceğim diye söz ver. İşte ondan sonra söylerim.

Qirib tashlamoq - Ortadan kaldırmak

- *Ikki million bosmachi qirip tashlandi, deyishayotib edimi, Rudzutak?* (Murod, 2018: 37)

- İki milyon basmacı ortadan kaldırılmış mı diyorlardı, Rudzutak?

O’takani yormoq - Ödü koparmak

O’takamni yorib yuborayin, dedi! (Murod, 2018: 39)

Ödümü koparıverecekti!

Liq to’lmoq - Ağzına kadar dolmak

Sinfxona liq to’ladi. Tik turist uchun joy qolmaydi. (Murod, 2018: 39)

Sınıf ağzına kadar dolar. Ayakta durmak için yer kalmaz.

Bo’ynida bo’lmoq - Yüklü olmak

... Bovujud, bo’ynimda yo’q - bo’ynimdan tushirardi-qo’yardi! (Murod, 2018: 39)

... Neyse ki, yüklü değilim, olsaydım düşürüverirdi!

O’ynab qo’ymoq - Kurban olmak/Yemek

- *O’ynab qo’yay, beshinchidan, o’ynab qo’yay.* (Murod, 2018: 39)

- Kurban olayım, beşinciye, kurban olayım.

Ha, o’ynab qo’yay, bidir-bidir yo’rg’alashlaringdan, o’ynab qo’yay, dedim. (Murod, 2018: 61)

Ha, kurban olayım, adımlarına, kurban olayım, dedim.

O’ynab qo’yay, notanti-notanti qiliqlaringdan, o’ynab qo’yay, deyman. (Murod, 2018: 76)

Yerim, senin bu naz ve işlevlerini, yerim diyorum.

O’ynab qo’yay, ota-bobolarimiz-da dotatsiyada yashabdi-da? (Murod, 2018: 90)

Kurban olayım, bizim atalarımız da sübvansiyonda mı yaşamışlar?

G’ayrat qilmoq - Gayret göstermek

- *Ertaminan g’ayrat qilaman, - deya so’z beraman.* (Murod, 2018: 44)

- Yarından itibaren gayret göstereceğim, diye söz veririm.

Kunini ko’rsatmoq - Gününü göstermek

... Ağar ushoqday go’sht bersang - kuningni ko’rasan! (Murod, 2018: 47)

Eğer kırıntı kadar et verirsen, gününü göstereceğim!

Darmondan qolmoq - Bitkin düşmek

Kundan kun darmondan qolaman. (Murod, 2018: 48)

Gün geçtikçe bitkin düşerim.

Ko'zlari suzilib qoldi. Darmondan qoldi. (Murod, 2018: 80)

Gözleri süzüldü. Bitkin düştü.

G'olib kelmoq - Galip gelmek

- *Maktabimiz sotsialistik musobaqada g'olib keldi!* (Murod, 2018: 49)

- Okulumuz sosyalist müsabakada galip geldi!

Tili bormoq - Dili varmak

- *Bolalarim... - deydi. Men sizlarga bola deyishgayam tilim bormayapti.* (Murod, 2018: 51)

- Çocuklarım... - der. - Benim size çocuk demeye bile dilim varmıyor.

Boshdan kechirmoq - Başından geçmek

... Sizlar kattalar hayotini boshdan kechirayapsiz. (Murod, 2018: 51)

... Siz büyüklerin hayatını başınızdan geçiriyorsunuz.

Kun ko'rmoq - Ömür sürmek

Qachon boladay bo'lib kun ko'rasiz - unisini paxtadan so'raysiz (Murod, 2018:51)

Ne zaman çocuk gibi ömür sürersiniz, onu artık pamuğa sorun.

Qo'ldan kelmoq - Elden gelmek

Qo'llaringizdan kelganicha tera beringlar. (Murod, 2018: 52)

Elinizden geldiği kadar toplamaya devam edin.

O'ligini tashlamoq - Tepesine binmek

Paxtakorlar yordamchilarga o'ligini tashlab oladi. (Murod, 2018: 52)

Pamukçular yardımcıların iyice tepelerine binerler.

O’ziga kelmoq - Kendine gelmek

Ohista- ohista o’zimga kelaman. (Murod, 2018: 54)

Yavaş yavaş kendime gelirim.

Keyin-keyin o’ziga keladi, deya o’yladi. (Murod, 2018: 604)

Daha sonra kendine gelir diye düşündü.

Baloga qolmoq - Başa bela olmak

Bolaga bir nima bo’lib olsa, onasidan baloga qolamiz. (Murod, 2018: 55)

Çocuğa bir şey olacak olursa, anası başımıza bela olur.

Uchiga chiqqan - Aşırı derecede

- Jalilov Xurram? - Bo’lmaydi - otasi uchiga chiqqan arizaboz.

- Bir gap bo’lsa Toshkangacha yozadi. (Murod, 2018: 55)

- Calilov Hurram? - Olmaz - babası aşırı derecede şikayetçi biri.

- Bir şey olursa Taşkent’e bile yazar.

Tuz totmoq - Ağzına lokma almak

Joyidan qimir etmaydi. Ko’z ochmaydi, tuz tutmaydi. (Murod, 2018: 57)

Yerinden kıpırdamaz. Gözünü açmaz, ağzına lokma almaz.

Rangi o’chmoq - Rengi atmak

Direktorimiz Ziyodni onasini ko’rib rangi o’chadi. (Murod, 2018: 60)

Ziyad’ın annesini gören müdürümüzün rengi atar.

Daho ushbu gapni eshitib rangi o’chdi. (Murod, 2018: 631)

Deha’nın bunu duyunca rengi attı.

Qorasini ko’rsatmoq - Yüzünü göstermemek

Shu-shu - qurlar qorasini qaytib ko’rsatmadi. (Murod, 2018: 63)

O zamandan beri onlar bir daha yüzünü göstermedi.

Ko’ngliga olmoq - Gönül koymak

Dala ko’ngli nazik bo’ladi - vaqt-bevaqt oralay bersa ko’ngliga oladi. (Murod, 2018: 65)

Tarlanın kalbi nazik olur - olur olmaz, zamansız gidilirse gönül koyar.

Oyoqni tortmoq - Ayağı çekmek

Men dalalarimdan oyog’imni tortdim. (Murod, 2018: 65)

Ben tarlalarımdan ayağımı çektim.

Ko’ngilni aynitmoq - Mideyi bulandırmak

- İlg’or paxtakoringiz betidan buzilgan pes-ku? Ko’nglimni aynitib yubordi-ya! (Murod, 2018: 69)

- İleri gelen pamukçunuzun yüzünden cüzzamlıya benzer? Midemi bulandırdı ya!

Ko’z ochirmaslik - Göz açtırmamak

Surxon saratoni ko’z ochirmadi. (Murod, 2018: 70)

Surhan’ın sıcağı göz açtırmadı.

Kun ko’rmoq - Hayatını idame ettirmek

Men qirq daraja saratondan ana shu ajinlarim ostida kun ko’rdim. (Murod, 2018: 70)

Ben kırk derece sıcaktan işte bu karışıklıklarımın altında hayatımı idame ettirdim.

Tili aylanmoq - Dili dönmek

Men nima deyishimni bilmadim- tilim aylanmay qoldi. (Murod, 2018: 71)

Ben ne diyeceğimi bilemedim, bir türlü dilim dönmedi.

Miq etmoq - Çıt çıkmak

Men miq etmayin, qarab tura berdim. (Murod, 2018: 71)

Ben çıt çıkarmadan durmaya devam ettim.

Xo’jasoatliklar ana shu tashvishda miq etmay o’tirdi. (Murod, 2018: 400)

Hocasaatliler bunun kaygısıyla çıt çıkarmadan oturdular.

Qoplon miq etmay qo'zg'aldi. (Murod, 2018: 524)

Kaplan çıt çıkarmadan yerinden kalktı.

Toqati toq bo'lmoq - Takati tükenmek

Oxiri toqatim toq bo'ldi - oqtuproq dalamni buzdim. (Murod, 2018: 73)

Sonunda takatim tükendi - ak toprak tarlamı bozdum.

Bir oyog'i ... bo'lmoq - Bir ayağı ... olmak/ Sık sık gelmek

Shu-shu - vakila ayol bir oyog'i dalalarimda bo'ldi. (Murod, 2018: 73)

Ondan sonra vekil olan kadının bir ayağı benim tarlalarımda idi.

Ko'z oldiga kelmoq - Göz önünden geçmek

Sel ostida qolajak dalalarim ko'z oldimga keldi. (Murod, 2018: 73)

Selin altında kalacak olan tarlalarım gözümün önünden geçti.

Quloq solmoq - Kulak vermek

- Siz momaylar gapiga quloq solmang, o'rtoq Jamoliddinov! - dedi Ideologiya. (Murod, 2018: 75)

- Siz nenelerin söylediklerine kulak vermeyin, yoldaş Cemalettinov! - dedi İdeoloji.

- Quloq sol momosi, quloq sol. (Murod, 2018: 498)

- Kulak ver nenesi, kulak ver.

Jonim bilan - Başımla beraber

- Shu gap, Dehqonqul aka. Xafa bo'lmaysiz. Pulim bo'lsa jonim bilan berardim. Siz o'zimizmikisiz, hamsoyamizsiz. (Murod, 2018: 78)

- İşte böyle, Dehkankul ağabey. Darılmayın. Param olsa başımla beraber verirdim. Siz de bizlerdensiniz, komşumuzsunuz.

Ko'zi tushmoq - Görmek/Karşılaşmak

... Toshkentda o'qiydigan Barot o'g'limiz kelgan, ko'zingiz tushgandir. (Murod, 2018: 79)

... Taşkent'te okuyan oğlumuz Berat da geldiydi, karşılaşmışsınızdır.

Kekirdakni cho'zmoq - Bağırıp çağırmak

- *Kekirdagingni ko'p cho'za berma, oshingni yeyin* (Murod, 2018: 80)

- Bağırıp çağırmayı kes, aşını yiyesice!

G'ir etib - Hızlıca

- *Mana, eshagimda g'ir etib olib borib, g'ir etib olib kelib qo'yaman.* (Murod, 2018: 81)

- İşte, eşeğimle hızlıca götürüp, hızlıca getiririm.

Mijja qoqmoq - Göz kırpmamak

Yotmish zayli beshikka qo'l uzatdi. Beshik tebratib-tebratib uxladi.

Chaqalog'imiz mijja qoqtirmadi.

Qiz... ko'rdim demadi! Qiz mijja qoqmadi! (Murod, 2018: 83)

Yattığı yerde beşiğe elini uzattı. Beşiği sallaya sallaya uyudu.

Bebeğimiz göz kırptırmadı.

Kız... hiç durmadı! Kız göz kırpmadı!

Quloq-miyani yemoq - Başının etini yemek

Chaqalog'imiz quloq-miyani yedi! (Murod, 2018: 83)

Bebeğimiz başımızın etini yedi!

Tulki qiziga to'y berdi - Hava kar topluyor

Güneşli, sıcak bir günde kısa süreli iri iri kar yağarsa halk arasında buna tilki kızına everiyor deniyor.

- *Tavba, -dedi. - Ajab vakilimiz bor-da. Kolxozlaringizda qor yoqqan mesih, g'o'za nima bo'ldi, deydi. Qor yoqqan yo'q, tulki qiziga to'y berdi, desam, tulkiyam to'y qiladimi, deydi.* (Murod, 2018: 85)

- Tövbe, - dedi. - Tuhaf bir vekilimiz var. Kolhozda kan yağmış, pamuklara, bitkilere ne oldu diyor. Kar yağmadı, hava kar topladı desem, hava hiç kar toplar mı der...

Ko’z ayirmoq - Gözü üstünde olmak

- *Ena, nevaralaringiz o’qishdan kelsa, ko’z ayirmang, tag’in ko’chaga chiqib ketmasin, -dedi.* (Murod, 2018: 87)

- Ana, torununuz okuldan gelince gözünüz üstünde olsun, bir de sokağa çıkıp gitmesin, dedi.

Arpaga uvoq bo’lmaslik - Dişine değmemek

- *Tongdan shomgacha ishlasang, ishlab yotaberasan-da. Paxtang arpaga uvoq ham bo’lmaydi...* (Murod, 2018: 89)

- Sabahtan akşama kadar çalışırsın, durmadan didinirsin. Ancak bu pamuk dişine değmez bile...

Lol qolmoq - Lal kalmak

Ayolimizni lol qoldiraman. (Murod, 2018: 89)

Eşimiz lal kalacak.

Hushi uchmoq - Aklı çıkmak

Hushim boshimdan uchdi. Hushim bilan qo’shilib dotatsiya, degich gap da uchdi. (Murod, 2018: 89)

Aklım başımdan çıktı. Aklımla beraber sübvansiyon denen kelime de çıkıp gitti.

Esdan chiqmoq - Akıldan çıkmak

Dotatsiya esimdan chiqdi-ketti! (Murod, 2018: 89)

Sübvansiyon aklımdan çıktı gitti!

El bo’lmoq - İyi gelmek

Achchiq zax g’o’zaga el bo’lmaydi. Achchiq zax g’o’za tomirini chiritib-chiritib tashlaydi. (Murod, 2018: 90)

Rutubetli zemin pamuk bitkisine iyi gelmez. Rutubetli zemin pamuk bitkisinin kökünü çürütüp bitirir.

Qosh qoraymoq - Hava kararması

Qosh qoraydi. (Murod, 2018: 90)

Hava karardı.

Javob bermoq - İzin vermek

Ana shunda ayollarga javob berdim. (Murod, 2018: 90)

İşte o zaman kadınlara izin verdim.

Oyog'imda oyoq qolmadi - Ayağında mecal kalmamak

- *O'-o'y, manavini o'ngiga o'girib ketsin, oyog'imda oyoq qolmadi, -dedi.* (Murod, 2018: 91)

- He-ey, şunu çevirip gitsin, ayağımda mecal kalmadı, dedi.

Bir go'r - Aynı

- *E, baring bir go'r! -dedim.* (Murod, 2018: 91)

- Ee, hepiniz aynısınız! -dedim.

Quloqni dinglamoq - Kulak kabartmak

Yo radioda aytayapti, yo oynai jahonmda aytayapti, deya o'yladim. Qulog'imni dingladim. (Murod, 2018: 92)

Ya radyoda söylüyor, ya da televizyonda, diye düşündüm. Kulak kabarttım.

Oyoq ilmoq - durmak

- *Barcha uy-uyiga, kapa ko'yiga! -deya majlis tarqatdi raisimiz. - Dehqonqul aka, siz bir maydon oyoq iling!* (Murod, 2018: 97)

- Herkes evlerine dağılsın! - diyerek meclisi dağıttı reisimiz. - Dehkankul, siz biraz durun!

Teriga sig'maslik - İçi içine sığmamak

İdoradan terimga sig'mayin qaytdim. Motosikl mukofot olayin-u, ichimga yutayinmi? (Murod, 2018: 97)

İdareden içim içime sığmayarak döndüm. Motosiklet ödülü kazanayım da, sevincimi içime mi atayım?

O’z tili bilan o’zi aymoq - Kendi ağzıyla söylemek

- *Yo’q, mukofotga olayapman. Rais o’z tili bilan o’zi aytdi, mukofotga beraman, dedi.* (Murod, 2018: 98)

- Hayır, mükafat olarak alıyorum. Reis kendi ağzıyla söyledi, ödül olarak vereceğim, dedi.

Yuragi yorilmoq - Ödü kopmak

- *Besh so’mlik shlyapani ko’rib, yuragingiz yorilib ketdi-yu.* (Murod, 2018: 101)

- Beş somluk fötrü görüp ödünüz koptu, ha.

Olloh-u akbar - Tamam/Bitmek

- *Ellik so’m... ollohu akbar! -dedim.* (Murod, 2018: 103)

- Ellik som... Tamamdır! - dedim.

Uyi kuymoq - İşi bitmek/Evi başına yıkılmak

Assalomalaykum bilan chirmoviqni uyi kuydi. (Murod, 2018: 104)

Selam-ün aleyküm ile sarmaşığın işi bitti.

Nihoyat uyi kuyadigan bo’ldi! - dedi. (Murod, 2018: 634)

Nihayet evi başına yıkılacak! -dedi.

Og’izni bir chetidan chiqib-ketmoq - Dile kolay

Aytishga oson - og’iz bir chetidan chiqadi-ketadi. (Murod, 2018: 104)

Dile kolay, iki dudağın arasından çıkıveriyor.

Do’ppini osmonga otmoq - Başı göğe ermek

- *Do’ppingizni osmonga otsangiz-chi, Dehqonqul aka! Toshkanni aylanib kelasiz! Yo’l harajatlarini kolhoz to’laydi!* (Murod, 2018: 122)

- Başınız göğe ersin be, Dehkankul ağabey! Taşkent’i gezip gelirsiniz! Yol masraflarını kolhoz karşılayacak!

Ko’ziga issiq ko’rinmoq - Gözü ısırmak

- *Buni partkomlaringiz tavallud kunida men hadya etib edim. Ko’zimga issiq ko’ringanidan qarayapman.* (Murod, 2018: 123)

- Bunu parti komitenizin doğum gününde ben hediye etmiştim. Gözüm bir yerden ısırdığı için bakıyorum.

Qo’lini sovuq suvga ham urmaslik - Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak

Aslida, qo’lini sovuq suvga ham urmaydi. (Murod, 2018: 124)

Aslında, elini sıcak sudan soğuk suya sokmaz.

Tayyor oshga egalik qilmoq - Hazıra konmak

Ammo, hamma ishda, hamma ro’yxatda nomim bo’lsa, deydi. Tayyor oshga egalik qilgisi keladi. (Murod, 2018: 124)

Ama, her yerde, tüm listelerde adım olsun der. Hazıra konmak ister.

Tish-tirnog’i bilan qarshilik qilmoq - İnatla karşı çıkmak

Shu sabab, tish-tirnog’i bilan qarshilik qiladi. İlmda nima ko’p - kamchilik ko’p, bo’lmasa - topadi! ((Murod, 2018: 124)

Bu yüzden, inatla karşı çıkar. Bilimde ne çok - eksiklik çok, yoksa da bulur!

Turib olmoq - Ayak diremek

Keyin, gapida turib oladi. Birida ilm zo’q, birida martaba zo’r, birida orqa zo’r. Bular dunyodan ana shunday bir-birini yeb o’tib ketadi. O’rtada o’lgan-o’lgan - dehqon o’lgan! (Murod, 2018: 124)

Sonra, ayak diretir. Birinde bilim çok, birinde mertebe, birinin de arkası sağlam. Bunlar bu dünyadan işte böyle birbirlerini yiyerek göçüp giderler. Arada olan da, ölen de çiftçi olur!

Yoqa ushlamoq - Endazeyi şaşırmak

- *Yopiray, yopiray! - deya yoqa ushladi melisa.* (Murod, 2018: 127)

- Allah, allah! -diye endazeyi şaşırdı polis.

Suvdan quruq chiqmoq - Yakayı sıyırmak

Mallasoch ayol suvdan quruq chiqishimni bilib qoldi. Tag'in xaltachasi bilan urib qoldi. (Murod, 2018: 127)

Sarışın kadın yakayı sıyıracağım anladı. Torbasıyla bir kere daha vurdu.

Og'zidan gapni ilib olmoq - Lafı ağzından almak

Men: otamiz, deyish uchun og'iz juftlab edim ki - raisimiz og'zimdan gapimni ilib oldi. (Murod, 2018: 131)

Ben: babamız, demek için tam ağzımı açmıştım ki, reisimiz lafı ağzımdan aldı.

Ko'zi ko'rmaslik - Gözü görmemek

Ko'zimga dala-da ko'rinmadi. Ko'zimga paxta-da ko'rinmadi. (Murod, 2018: 134)

Gözüm tarlayı da görmedi. Gözüm pamuğu da görmedi.

Boshiga ko'tarmoq - Ayağa kaldırmak

- *Siz emas, kampir shunday ekan. Kampir kelganda shunday baqirib-chaqirdi, shunday shovqin-suron qildi, kasalxonani boshiga ko'tardi!* (Murod, 2018: 135)

- Siz değil, ihtiyat kadın böyleymiş. Geldiğinde öyle bağırıp çağırdı ki, öyle gürültü kopardı ki, tüm hastaneyi ayağa kaldırdı!

Joni halqumiga kelmoq - Canı burnuna gelmek

Jonim halqumimga keldi! (Murod, 2018: 142)

Canım burnuma geldi!

Zarb har tekkanda jonim halqumimga kelib ketti. (Murod, 2018: 494)

Her darbede canım burnuma geldi.

Odam bo'lmaslik - İyileşememek

Ayolimiz... odam bo'lmadi... (Murod, 2018: 145)*)*

Karımız... iyileşemedi...

Boshida qolmoq - Başına çalmak

Gulobi ranglari boshida qolsin - to'rt misqol ko'sak, ikki misqol bo'lib qoladi! Serfazilat tola befazilat bo'lib qoladi! (Murod, 2018: 152)

Pembe renklerini başına çalsın - dört miskal toprak iki miskal oluverir! Verimli bitki tüm verimini kaybeder!

Bo'yin egmoq- Boyun eğmek

... Aslida esa unday emas. Bu joylarni "Qizil zona", deydilar, "Qizil zona"ning o'z qonun-qoidalari bor. Zindon ana shu "Qizil zona" qonun-qoidalariga bo'yin egadi. (Murod, 2018: 191)

... Aslında öyle değil. Buralara "Kırmızı bölge" derler, "Kırmızı bölge"in kendi kanun ve yasaları var. Zindan da o "Kırmızı bölge"nin kanun ve kaidelerine boyun eğer.

Ot kayfiyati yo'q kunlari insonga bo'yin egmaydi. (Murod, 2018: 431)

At ruh hali kötü olduğu günlerde insana boyun eğmez.

Shaytonga hay bermoq - Şeytana uymamak

Qorovul hayrondan-hayron bo'ldi. Turib-turib... g'ashi keldi.

"O'zing bir qo'shchi bo'lsang, - demoqchi bo'ldi. - Senga kim qo'yibdi idorani tomiga chiqishga?"

Yana-tag'in, shaytonga hay berdi. (Murod, 2018: 206)

Bekçi şaşkın şaşkın baktı. Durup durup... gıcık kaptı.

"Ya, tarla süren bir çiftçisin, - demek istedi. - Senin neyine idarenin damına çıkmak?"

Ama durdu, şeytana uymadı.

Osmonga chiqmoq - Göklere çıkmak

- *Menga qara, Botir, -dedi. ... Otang shul, enang shul, nima qilasan osmonga chiqib? Tush pastga, tush!* (Murod, 2018: 207)

- Bana bak, Batır, dedi. ... Baban şu, anan şu, niye göklere çıkarsın? İn aşağı, in!

Baqa bo'lmoq - Ağzı açık kalmak

Dehqonlar baqa bo'lib qoldi. (Murod, 2018: 207)

Çiftçilerin ağzı açık kaldı.

Ko'krakni qalqon qilmoq - Göğsünü siper etmek

...Axir nega ochlikdan o'ladi? Sovet zamonida-ya? Nega siz bilan biz yuribmiz, ular esa ochlikdan o'ladi? Sovet zamonida-ya? Buni sovet tuzumu dushmanlari eshitib qolsa nima deydi? Jar solib yoyadi, karnay qilib chaladi-ku! O'zingizdan qolar gap yo'q, yosh sovet tuzumining dushmanlari ko'p. Ular sovet tuzumini bo'g'ib tashlamoqchi, ha, yosh sovet tuzumini yo'q qilmoqchi. Siz bilan biz firqamiz. Shunday ekan, siz bilan biz sovet tuzumi dushmanlariga qarshi ko'kragimizni qalqon qilishimiz kerak. (Murod, 2018: 214)

Ama neden açlıktan ölüyor? Bir de Sovyet zamanında ha? Niye sizinle biz ayaktayız, onlar ise açlıktan ölüyor? Bir de Sovyet zamanında ha? Bunu Sovyet sisteminin düşmanları duyarsa ne der? Bas bas bağırarak bunu cihana yayar! Sizden saklayacak değiliz, genç Sovyet sisteminin düşmanları çok. Onlar Sovyet sistemini boğmaya çalışıyorlar, evet, onlar genç Sovyet sistemini yok etmenin peşindeler. Sizinle biz fıkrayız. Böyle iken sizinle biz Sovyet sisteminin düşmanlarına karşı göğsümüzü siper etmemiz lazım.

Tuya ko'rdingmi, yo'q - Haberin var mı, yok

Tuya ko'rdilaringmi, yo'q?-dedi. (Murod, 2018: 220)

Haberin var mı, yok? - dedi.

Qo'li gul - Maharetli/Usta

- *Juda bo'ladi-da! Shunday qo'li gul ustalarimiz bor, boplap tashlaydi.* (Murod, 2018: 221)

- Hem de nasıl olur! Öyle maharetli ustalarımız var ki, hallederler.

Suvday ichmoq - Son derece vakıf olmak

Ruschani suvday ichadi. (Murod, 2018: 230)

Rusça'ya son derece vakıf.

O’zini yo’qotib qo’ymoq - Kendini kaybetmek

Oqibat, hamma o’zini yo’qotib qo’yar edi. Ammo- lekin Lenin o’zini yo’qotmas edi. (Murod, 2018: 246)

Sonunda herkes kendini kaybediverirdi. Amma velakin Lenin kendini kaybetmezdi.

Taqdirga tan bermoq - Kadere boyun eğmek

Go’yo, taqdirga tan bergan kishi bo’lib turar edi. (Murod, 2018: 246)

Güya kadere boyun eğen biri gibi görünürdü.

Tosh otmoq - Taş atmak

Manavilar esa... o’z tarixiga tosh otishdan boshida nimani bilmaydi. (Murod, 2018: 249)

Bunlar ise... kendi tarihine taş atmaktan başkasını bilmiyorlar.

Sha’niga loy chaplamoq - Çamur at izi kalsın

O’z ajdodlari sha’niga loy chaplashdan boshqa ise qo’lidan kelmaydi. (Murod, 2018: 249)

Kendi atalarına çamur at izi kalsın düşüncesini gerçekleştirmek başkasını bilmiyorlar.

Ichini it tirnamoq - İçi içini kemirmek

Botir firqani ichini it tirnadi. Muvozanatini yo’qotdi. (Murod, 2018: 249)

Batır fırkanın içi içini kemirdi. Dengesini kaybetti.

Ulug’ shoirni ko’rsa, ichini it tirnadi. (Murod, 2018: 631)

Büyük şairi gördü mü, içi içini kemirdi.

Qo’li ishga bormaslik - Eli varmamak

Qo’li ishga bormay qoldi. (Murod, 2018: 249)

Eli işe varmaz oldu.

Ko’ngli to’lmoq - İçine sinmek

Shunday bo’lsa-da, o’z-o’zidan ko’ngli to’ldi. (Murod, 2018: 251)

Öyle olsa da, kendi yaptığı içine sinmişti.

Tor -mor etmoq - Tarumar etmek

Bitta fisq-fasodni tor-mor etdim. (Murod, 2018: 251)

Bir tane fesadı tarumar ettim.

Itday charchamoq - Köpek gibi yorulmak

- *Charchadim, itday charchadim.* (Murod, 2018: 252)
- Yoruldum, köpek gibi yoruldum.

Esi kirmoq - Aklı başına gelmek

... Bitadi, demokratiyani-da... esi kirib qoladi. (Murod, 2018: 252)

... Olur, demokrasinin de... aklı başına gelir.

Og'zi bo'sh - Boşboğaz

Do'xtir xalqini og'zi bo'sh bo'ladi. (Murod, 2018: 253)

Doktor milletini boşboğaz olur.

Tagini kovlamoq - Kuyusunu kazmak

Kechagina tuxumdan chiqqan zumrashalar... sovyet tuzumi arboblarini tagini kovlaydi. (Murod, 2018:253)

Daha dün yumurtadan çıkan bu dallamalar... sovyet dönemi adamlarının kuyusunu kazıyor.

Jonga tegmoq- Canını sıkmak

Hadeb o'tirish joniga tegdi. (Murod, 2018: 256)

Ha bire oturmak canını sıktı.

Qo'sh qo'yaman deb, ko'z chiqarmoq - Vur deyince öldürmek

Sovet tuzumining beshinchi karomati... tan olish lozim! Sovet tuzumi ana sh beshinchi karomatda... qosh qo'yaman deb, ko'z chiqarib qo'ydi. (Murod, 2018: 263)

Sovyet sisteminin beşinci kerameti... itiraf etmek gerekir! Sovyet sistemi bu beşinci keramette... burada vur deyince öldürdü!

Aqlga sig'maslik - Akla sığmamak

- *Xalq esa yangicha yashashni... aqliga sig'dirolmayapti!* (Murod, 2018: 282)

- Halk ise yeni tarza yaşamayı - aklına sığdıramıyor!

Aqli yetmoq - Aklı ermek

Aniqrog'i, xalqni ... aqli yetmayapti! (Murod, 2018: 282)

Daha doğrusu, halkın... aklı ermiyor!

Sariq chaqalik bo'lmoq - Beş para etmek

İnson sariq chaqalik bo'lmay qoldi. (Murod, 2018: 284)

İnsan beş para etmez oldu.

Aqli bovar qilmaslik - Akıl almaz

Oxir- oqibat - aqli bovar qilmaydigan yutuqlarga erishadi. (Murod, 2018: 285)

Sonuç itibariyle- akıl almaz başarıları ele eder.

Sho'ri qurimoq - Hayatı kararmak

- *Uyamas-da -buyamas, el-yurtni sho'ri quridi, rais bova.* (Murod, 2018: 286)

- O değil de, milletin hayatı karardı, reis dede.

Jonini jabborga bermoq - Geceyi gündüze katmak

Xarq jonajon komunistik partiya uchun jonini fido etib ishladi, xalq mehribon sovet hukumati uchun jonini jabborga berib ishladi. (Murod, 2018: 286)

Halk sevgili komünist partisi için canını feda ederek çalıştı, halk merhametli sovyet hükümeti için gecesini gündüzüne kattı.

Baloga qolmoq - Şimşekleri üstüne çekmek

Baloga qolgan... xalq bo'ladi! (Murod, 2018: 286)

Şimşekleri üstüne çeken... halk olur!

Boshini yemoq - Başını yemek

Sovet tuzumi... o'z boshini o'zi yedi. (Murod, 2018: 288)

Sovyet sistemi... kendi başını kendisi yedi.

Og'ir bo'lmoq - Sıkı durmak

O'rtoq Esonov, og'ir bo'ling! - dedi. (Murod, 2018: 292)

Yoldaş Esonov, sıkı durun!

Besh -olti ko'ylak yirtmoq - Kırk fırın ekmek yemek

- Bu qayta quruvchilar hali besh-olti ko'ylak yirtishi merak. Qayta quruvchilarda o'sha... ko'ylakni o'zi yo'q! Qayta quruvchilar hali... ko'ylak ko'rmagan! (Murod, 2018: 301)

- Bu yeniciler daha kırk fırın ekmek yemesi lazım. Yenicilerin o... ekmeğin kendisi yok daha! Yeniciler daha... ekmek görmemiş!

Boy bermoq - Yiritmek

Odam qarisa... umidini yo'qotadi. Umidini boy beradi. (Murod, 2018: 307)

İnsan yaşlanınca... umudunu kaybeder. Umudunu yitirir.

Umid uzmoq - Umudunu kesmek

Kelajakdan umidini uzadi. (Murod, 2018: 307)

Geleceğe olan umudunu keser.

Peshonasi sho'r - Bahti kara

O'zi, peshonam sho'r ekan, - dedi Botir firqa. (Murod, 2018: 307)

Zaten bahtım karaymış, - dedi Batır fırka.

Peshonasi nimaga bundayin sho'r desam, gap buyoqda ekan-da, it!!. (Murod, 2018: 557)

Niye bu kadar bahtı kara diyordum, demek ki bundanmış, it!

Ter to'kmoq - Ter dökmek

Qariyb bir asr mehnat qildim. Bir umr ter to'kdim. (Murod, 2018: 323)

Neredeyse bir asır boyunca emek verdim. Bir ömür ter döktüm.

Osmon yiroq, yer qattiq - Gök uzak, yer katı /Elden hiçbir şeyin gelmemesi

*Osmon yiroq, yer qattiq bo'ldi! ((*Murod, 2018: 326)

Gök uzak, yer katı idi!

Ko'zim osmondaligicha qoldi. Osmon olis, yer qattiq bo'ldi... (Murod, 2018: 294)

Gözüm gökyüzünde kaldı. Gök uzak, yer katı idi...

Tishni tishga qo'ymoq - Dişini sıkmak

Tishni tishga qo'yib-qo'yib yasha. (Murod, 2018: 327)

Dişini sıka sıka yaşa.

Tishimni tishimga qo'yib chidadim. (Murod, 2018: 481)

Dişimi sıkıp dayandım.

Ichiga chiroq yoqsa yonmaslik - İçi kan ağlamak

Ichiga chiroq yoqsa yonmaydi, deydi el. (Murod, 2018: 328)

İçine çıra yaksa yanmaz, dedi millet/ İçi kan ağlar, dedi miller.

Ichi qora - Kötü kalpli

Bu gap ichi qora odamlar uchun aytiladimi? (Murod, 2018: 328)

Bu söz kötü kalpliler için mi söylenir?

Garang bo'lib qolmoq - Dilini yutmak

Ko'ziga ko'zim tushsa... garang bo'lib qolaman. (Murod, 2018: 349)

Gözü gözüme düşse... dilimi yutuveriyorum.

Ko'ngli to'q - İçi rahat

Ko'nglingni to'q qil: Momoqizni oldida yuzing yorug'. (Murod, 2018: 360)

İçini rahat tut: Mamakız'ın karşısında alnın ak.

Yuzi yorug' - Alnı ak

Ko'nglingni to'q qil: Momoqizni oldida yuzing yorug'. (Murod, 2018: 360)

İçini rahat tut: Mamakız'ın karşısında alnın ak.

Tilga olinmoq - Adı geçmek/ Ağza almak

Momoqiz tilga olinsa, eshitmas bo'ldi. (Murod, 2018: 362)

Mamakız'ın adı geçse duymaz oldu.

Zardasi qaynamoq - Tepesi atmak/Kafanın tası atmak

Bo'ri polvonning zardasi qaynadi. (Murod, 2018: 363)

Börü pehlivanın tepesi attı.

Zardam qaynadi, ketimga burildim. (Murod, 2018: 492)

Kafamın tası attı, geriye döndüm.

Hafsalasi pir bo'lmoq - Hevesi kursağında kalmak

Bo'ri polvon hafsalasi pir bo'ldi. (Murod, 2018: 366)

Börü pehlivanın hevesi kursağında kaldı.

O'pkasini bosmoq - Öfkesi yatışmak

Bo'ri polvon o'pkasini bosolmadi. (Murod, 2018: 374)

Börü pehlivan öfkesini yatıştıramadı.

Qo'li uzun - Eli kolu uzun

Qo'li uzun odam qilibdi! (Murod, 2018: 381)

Eli kolu uzun birisi yapmış!

Ko'ziga ishonmoq - Gözüne inanmak

Bo'ri polvon o'z ko'zlariga o'zi ishonmadi! (Murod, 2018: 381)

Börü pehlivan kendi gözlerine inanamadı!

Ko'zi ochilmoq - Gözü açılmak

Odamzotning ko'zi vaqt o'tgandan keyin ochiladi... (Murod, 2018: 382)

İnsanoğlunun gözü zaman geçince açılır...

Sir boy bermoq - Ser verip sır vermemek

"Rais bova, u mening onam-ku!" - deyin deyin, dedi.

Yana tag'in, sir boy bermadi. (Murod, 2018: 382)

"Reis dede, o benim annem ya!" - diyeyim dedi.

Ama yine ser verip sır vermedi.

Ko'z tegmoq - Nazar değmek

- *Tuf-tur-tuf, ko'z tegmasin-e, asl o'zimizga tortibdi!* (Murod, 2018: 392)
- Tüf tüf tüf, nazar değmesin, sahiden bize çekmiş.

Boshini ikkita qilmoq - Evlendirmek

Hademay Tilovberdining boshini-da ikkita qilaman. (Murod, 2018: 403)

Yakın zamanda Tilovberdi'yi evlendireceğim.

Parvoyi falak - Aklı dört karış havada

Parvoyim falak bo'ldi, yura berdim. (Murod, 2018: 410)

Aklım dört karış havada gezdim.

Oyoq tiramoq - Ayak diremek

Matematika ustozimiz oyog'ini tirab talab etdi. (Murod, 2018: 410)

Matematik öğretmenimiz ayak direyip talep etti.

So'zida turmoq - İnadı tutmak/ Sözünde durmak

Ammo muallimimiz so'zida turdi. (Murod, 2018: 410)

Ama öğretmenimizin inadı tuttu.

Ko'ngli o'ksimoq - Kalbi kırılmak

Ko'nglim o'ksidi. Keyin- keyin botmaydigan bo'ldi. (Murod, 2018: 411)

Kalbim kırıldı. Sonra sonra aldırış etmez oldum.

Ko'ngilga sinmoq - Kalbine girmek/İçine sinmek

Kal so'zi ko'nglimga singdi. (Murod, 2018: 411)

Kel sözcüğü kalbime girdi.

Qo’lidan kelmoq - Elinden gelmek

Dumli hayvonni odamga el qilish barchaning da qo’lidan kelmaydi! (Murod, 2018: 414)

Kuyruklu hayvanı insana yoldaş etmek herkesin de elinden gelmez!

Oftob chiqmoq - Yüzü gülmek

Bizga o’xshagan kallarning yaltiroq boshiga-da oftob chiqsin debsiz-da, dedim, e, shop mo’ylovingizdan-e, dedim. (Murod, 2018: 415)

Bizim gibi kellerin de yüzü bir gülsün dediniz herhalde, dedim, hah, pala bıyıklarına kurban olayım, dedim.

Do’ppi olib kel desa, boshni olib kelmoq - Vur dese öldürmek

- *Aha, shundaymi? Obbo-o, rais do’ppi olib kel desa, boshni olib keladiganlardan ekan-da.* (Murod, 2018: 417)

- He, öyle mi? Vah, vah, reis vur dese öldürenlerdenmiş herhalde.

Yuragi tovoniga tushmoq - Yüreği ağzına gelmek

Yuragim tovonimga tushib ketdi. (Murod, 2018: 424)

Yüreğim ağzıma geldi.

Qildan qiyiq chiqarmoq - Pireyi deve yapmak

Biror-bir bahona izlayman. Qildan qiyiq chiqaraman. (Murod, 2018: 425)

Bir bahane arar dururum. Pireyi deve yaparım.

Qo’lini burniga tiqib qaytmoq - Eli boş dönmek

Uzangi yo’ldoshlarim bir marta-da uloq ololmadi. Ko’pkaridan qo’lini burniga tiqib qaytdi. (Murod, 2018: 426)

Üzengi yoldaşlarım bir kere olsun ulağı alamadılar. Kopkarıdan eli boş döndüler.

Quruq qaytmoq - Eli boş dönmek

- *Qalay, quruq qaytmadilaringmi, ishqilib?* (Murod, 2018: 427)

- Nasıl geçti? Eliniz boş dönmediniz, inşallah?

To’g’ri gap tuqqaningga yoqmaydi - Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar

Qo’y, qo’ya ber, to’g’ri gap tuqqaningga yoqmaydi, deya qo’l siltaymiz. (Murod, 2018: 429)

Bırak, boşver, doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar, diye elimizi silkeriz.

Qahri qo’zimoq - Öfkesi kabarmak

*Qahrim qo’zigandan qo’zidi. ((*Murod, 2018: 429)

Öfkem kabardıkça kabardı.

Ko’ngliga qaramoq - Gönlünü almak/ Suyuna gitmek

Yo’q, kayfiyati yo’q kunlari Toğa indamaslik lozim bo’ladi, ko’ngliga qarash lozim bo’ladi. (Murod, 2018: 432)

Hayır, morali bozuk olduğunda ata dokunmamak lazım, suyuna gitmek lazım!

Quloq- miyani qoqib qo’lga bermoq - Başının etini yemek

Birodarlar, Rixsiyev quloq-miyani qoqib qo’lga berdi! Bidir-bidir... Olamda gap qolmadi! (Murod, 2018: 431)

Biraderler, Rihsiyev başımın etini eti! Vıdı vıdı... Konuşmadık şey bırakmadı!

Joniga to’ymoq - Canına susamak

Jo’ra bobo joniga to’ydi . (Murod, 2018: 437)

Cora dede canına susadı.

Eshakning qulog’iga tanbur chertmoq - Duvara konuşmak

Shu paytgacha eshakning qulog’iga tanbur chertyapmanmi? (Murod, 2018: 441)

Bu zamana kadar duvara mı konuşuyorum?

Osmondan tushmoq - Gökten zembille inmek

Osmondan tushganday bo’lib qolaman. (Murod, 2018: 441)

Gökten zembille inmiş gibi oluyorum.

Og’izga qarab gapirmoq - Kelimeleri tartarak konuşmak

- *Iya-ıya! Hey, og’izga qarab gapirilsin!* (Murod, 2018: 445)

- Ne? Ne? Hey, kelimeleri tartarak konuşun!

Mozor bosib kelmoq / Mozor bosdi - Yoldan gelmek/ Yoldan gelen yiyecek

Özbek Türkleri uzaktan, başka bir yerden gelen yiyeceğe mezar bastı derler. Getirdiği kişi ile beraber sağsalim menzile ulaştığı ve yolda nice mezarlıklardan geçip geldiği için teberrük sayılır.

- *Yaxshimisan, dimog’ing chog’mi? Ma, manavi qandni nevaralarimga bo’lib ber, yesin! Mozor bosib kelgan-da, tabarruk!* (Murod, 2018: 449)

- İyi misin, keyifler yerinde mi? Al, şu şekerleri torunlarıma paylaştır, yesinler! Yoldan geldi ya, teberrük!

Dimog’i chog’ bo’lmoq - Keyfi yerinde olmak

- *Yaxshimisan, dimog’ing chog’mi? Ma, manavi qandni nevaralarimga bo’lib ber, yesin! Mozor bosib kelgan-da, tabarruk!* (Murod, 2018: 449)

- İyi misin, keyifler yerinde mi? Al, şu şekerleri torunlarıma paylaştır, yesinler! Yoldan geldi ya, teberrük!

- *Yaxshimisiz, dimog’lar chog’mi?* (Murod, 2018: 564)

- İyi misiniz, keyifler yerinde mi?

Tomoqdan tuz o’tmaslik - Boğazına dizilmek

Tomog’imdan tuz o’tmadi. (Murod, 2018: 450)

Yendiğim boğazıma dizildi.

Ko’z quloq bo’lmoq - Göz kulak olmak

- *Unda, hozircha ko’z quloq bo’lib turing, hidlanmasin.* (Murod, 2018: 467)

- O zaman şimdilik göz kulak oladurun, çakmasın.

Harom o’lmoq - Murdar ölmek

Mol egasiga o’xshamasa, harom o’ladi... (Murod, 2018: 474)

Mal sahibine benzemezse murdar ölürmüş...

Oyoqlari tortmaslik - Ayakları geri geri gitmek

Uloqqa oyog'im tortmadi. (Murod, 2018: 477)

Ulağa giderken ayaklarım geri geri gitti.

Ko'ngilga armon bolalamoq - İçine dert olmak

Birodarlar, ko'nglimga armon bolaladi! Tarlon yaxshi bo'lsa edi, uloqqa solardim... Qatron kalga bir ko'rsatib qo'yardim... (Murod, 2018: 479)

Biraderler, içime dert oldu. Bir ağırlaştım, anlatamam! Tarlan iyi olsaydı, ulağa sürerdim... Dazlak kele bir gösterirdim, bir gösterirdim...

Ko'ngli buzilmoq - Yüreği parçalanmak

Rahmonboyning ko'ngli buzildi. (Murod, 2018: 486)

Rahmonboy'ın yüreği parçalandı.

Bo'yniga olmoq - Üzerine almak /İtiraf etmek

Lekin bezorilar tonibdi, aybni bo'yniga olmabdi. (Murod, 2018: 486)

Ama suçlular itiraz etmiş, suçu üzerlerine almamışlar.

Yuzi chidamaslik - Yüzü kalmamak

Odamning yuzi chidamayapti... (Murod, 2018: 486)

İnsanın yüzü kalmadı...

Jon joyidan ushlamoq - Zayıf noktasından vurmak

Birodarlar, kapitan katta jon joyimdan ushladi. (Murod, 2018: 486)

Biraderler, büyük amir zayıf noktamdan vurdu.

Ko'ngilni olmoq - Kalbini kazanmak

Shu gap ko'nglimni oldi! (Murod, 2018: 486)

Bu söz kalbimi kazandı!

Ko'ngil so'ramoq - Hatır gönül yapmak

Xufton vaqti- xufton vakti uzangi yo'ldoshlarim bilan hamsoyamiz Rixsiyev ko'ngil so'rab keldi. (Murod, 2018: 487)

Akşam vakti üzengi yoldaşlarım ile komşumuz Rihsiyev hatır gönül yapmak için geldiler.

Dimog'i to'lmoq - Gözleri dolmak

Rahmon birodarimiz gapirolmadi. Dimog'i to'lib ketdi. (Murod, 2018: 490)

Rahman biraderimiz konuşamadı. Gözleri doluverdi.

Ovozi ichiga tushib ketmoq - Sesi içine kaçmak

Dimog'i to'lib ketti. Ovozi ichiga tushib ketdi. (Murod, 2018: 490)

Gözleri doluverdi. Sesi içine kaçtı.

Ko'ngilni o'ymoq - Kalbi paramparça etmek

Kishnash ko'nglimni o'yib o'yib yubordi, vujud- vujudimni qaqshatib yubordi. (Murod, 2018: 494)

Kişneme kalbimi paramparça etti, tüm vücudumu titretti.

To'rt muchali but - Afiyet üzere olmak

- O'zi, vaqting xushmi, momosi? Eson-omon yurinsanmi? To'rt muchaling butmi? (Murod, 2018: 498)

- Keyfin yedinde mi, nenesi? İyi misin? Afiyetin üzerinde mi?

Qo'lni yuvib qo'ltiqqa urmoq - Elini eteğini çekmek

Aqalli, bir, bir yomonligimizni ko'rsa bo'ldi. Bizdan qo'lni yuvib qo'ltiqqa uradi. Biz bilan salom-alik qilmaslik payida bo'ladi. (Murod, 2018: 499)

Yeter ki bir, bir tanecik kötülüğümüzü görsün. Bizden elini eteğini çeker. Bizimle iletişimi koparmanın peşine düşer.

Ko'ngliga qo'l solmoq - kalbini aramak.

Keyin qaynisinglisi ko'ngliga qo'l soldi:

- Sen nima deysan? (Murod, 2018: 502)

Sonra görümcesinin kalbini aradı:

- Sen ne dersin?

Yuziga solmoq - Yüze vurmak

Keyin, el oldida haligidayin gaplarni yuzimga soladi. (Murod, 2018: 523)

Sonra halkın gözü önünde deminki gibi laflarla yüzüme vurur.

Tilni tiymoq - Dilini tutmak

Yaxshisi hali-hozir tilimni tiyganim ma'qul bo'ladi. (Murod, 2018: 523)

En iyisi şu an dilimi tutmam daha yerine olur.

Nafasni issiq qilmoq - Ağzı hayra açmak

- *Nafaslaringizni issiq qilingizlar...* (Murod, 2018: 524)

- Ağzını hayra açın.

Ostonosidan odam uzilmaslik - Kapı aşındırmak

- *Sinoda bir tabib bor emish, ostonasidan odam uzilmas emish, -dedi.* (Murod, 2018: 524)

- Sina'da bir tabip varmış, kapısını aşındırmışlar - dedi.

Etak qoqib ketmoq - Elini eteğini çekmek

Otasi etagini qoqib ketdi. Yana qaytib kelmadi. (Murod, 2018: 525)

Babası elini eteğini çekti. Bir daha da gelmedi.

Yurak-bag'ri kuymoq - Yüreği boğazına tıkanmak

- *Yurak-bag'ri kuyib ketayotgandir, Oymomo? -dedi.* (Murod, 2018: 535)

- Yüreğin bozanına tıkanıyordur, değil mi Aymama? - dedi.

O'pka-gina qilmoq - Gönül koymak

Mohichehra o'pka - gina qildi:

- *Seni kelin qilmayman, -dedi.* (Murod, 2018: 536)

Mahiçehra gönül koydu:

- Seni gelin anlamayacağım, dedi.

Rangida qon qolmaslik - Rengi atmak

Onamiz rangida qon qolmadi. Olisdan chopib kelmishday hansiradi. (Murod, 2018: 557)

Anamızın rengi attı. Uzaktan koşup gelmiş gibi nefes nefese kaldı.

Ichi kuymoq - İçi yanmak

- *Ichim kuyganidan, ichim achiganidan gapiraman-da, it!* (Murod, 2018: 557)

- İçim yandığı için, içim acıdığı için diyorum bunu, it!

Ichi achimoq - İçi acımak

- *Ichim kuyganidan, ichim achiganidan gapiraman-da, it!* (Murod, 2018:557)

- İçim yandığı için, içim acıdığı için diyorum bunu, it!

Asar qolmaslik - Eser kalmamak

Toboqdagi palovdan asar-da qolmadi! (Murod, 2018: 565)

Tabaktaki pilavdan eser bile kalmadı!

Aybdan o'tmoq - Kusura bakmamak

- *Aybimdan o'ting, hazreti Hizr bovajonim, aybimdan o'ting!* (Murod, 2018: 571)

Kusuruma bakmayın, Hazreti Hızır dedeciğim, kusuruma bakmayın!

Umrini ko'kka sovurmoq - Ömrünü çürütmek

... Aytganlarim keldi mi? Mana, keldi! O'zingni umringni ko'kka sovurding! (Murod, 2018: 581)

Dediklerim doğru çıktı mı? İşte, çıktı! Kendi ömrünü çürüttün!

Xayolidan o'tmoq - Aklından geçmek

Otamiz xayolidan shu gap o'tdi. (Murod, 2018: 581)

Babamızın aklından şu cümle geçti.

Kun tu'gmoq - Şansı yaver gitmek

Xumor momoga kun tug'di. (Murod, 2018: 602)

Humar nenenin şansı yaver gitti.

Masalani ko'ndalang qo'ymoq - Konuyu masaya yatırmak

Bir oqshom mahali otasi masalani ko'ndalang qo'ydi. (Murod, 2018: 606)

Bir akşam vakti babası konuyu masaya yatırdı.

Ko'ngil qo'ymoq - Gönül vermek

Bir qizga, kim bo'lsa da, bir qizga ko'ngil qo'yibdi. (Murod, 2018: 608)

Bir kıza, kim olduğu önemli değil, bir kıza gönül vermiş.

Burnidan chiqmoq - Burnundan fitil fitil gelmek

- *Oladigan qirq tiying burningdan chiqsin!* (Murod, 2018: 614)

- Alacağın kırk kuruş burnundan fitil fitil gelsin!

Ko'ngilni o'ynatmoq - Mideyi bulandırmak

Boisi, sichqon hidi ko'nglini o'ynatdi. (Murod, 2018: 617)

Sebebi, fare kokusu midesini bulandırdı.

Pinagini buzmoq - Kılı kıpırdamamak

Sotuvchi pinagini buzmadi. Daho hayron bo'ldi. (Murod, 2018: 617)

Satıcı kılını bile kıpırdatmadı. Deha şaşırdı.

Jon kirmoq - Can gelmek

Ana shunda Dahoga jon kirdi! (Murod, 2018: 623)

İşte o zaman Deha'ya can geldi.

Bir yastiqqa bosh qo'ymoq - Bir yastığa baş koymak

- *Yaxshimi-yomonmi, bir yostiqqa bosh qo'yib edingizlar.* (Murod, 2018: 624)

- İyi kötü bir yastığa baş koymuştunuz.

Aql kirmoq - Islah olmak

- *Yetmishdan oshib ham aqling kirmadi-kirmadi-da! - dedi serjant Orziqulov.* (Murod, 2018: 652)

- Yetmiş yaşını geçtin ama hala ıslah olamadın ha! - dedi teğmen Orzıkulov.

4.3.3. Dua ve Dilekler

Her kültürde olduğu gibi Özbek Türklerinin kültüründe de dua ve dilekler önemli yer arz etmektedir. Halkın günlük yaşantısından ehemmiyete malik olan düğün, ölüm, cenaze, toy gibi günlerde de dua edilir. Hatta şu an Türkiye Türklerinin günlük hayatında Özbek Türklerinde olduğu kadar çok karşımıza çıkmasa da, buna namaz dualarına dahil etmiyoruz, hem dini hem medeni yaşantılarında dua olmazsa olmazdır. Örnek vermek gerekirse, yemeklerden önce ve sonra, bir işe girişmeden önce, yola çıkmadan önce, düğün töreninde (düğün başlamadan önce, düğün sırasında, düğünden sonra), sofradan kalkarken, misafir gelince vb. Bunun gibi günlük yaşantının her anında karşılaşabiliriz. Ama bu dualar özellikle dini bir ayet veya hadislerle olmuyor, sadece iyi niyetleri dile getirerek de yapılmaktadır. Dua etmenin asıl amacı yaradana sığınıp ona daha da yaklaşmak, her şeyin hayırlısını istemek, doğru yol göstermesi için ona başvurmak, kötü günde sabır dilemek, ona ve verdiklerine şükretmektir. İnsanlar hayatında bir inanca, ilahi bir varlığa sığınmaya ihtiyaç duyarlar. Bizi her zaman bizi koruyan bir varlılığın olduğu insanlar için her zaman bir destek olmuştur. Dua ise günümüz dinleri oluşmadan önce de vardı. Göğe, ateşe, suya ilah diye bakarken de onlar için hep dua edilmiştir. En başta İslam dini olmak üzere, dinlerin genelinde dua edilirken eller kullanılır. Ya açılır, ya toplanır, ya kaldırılır. Özbek Türklerinin kültüründe ise İslam'ın yeri anlatılamaz ve bundan yola çıkarak duaların hep el açılıp başlamasını ve bittikten sonra "amin" diye yüze götürülmesini belirtmeye gerek bile yoktur aslında.

Toğay Murat'ın eserlerinde İslami nitelikte olan dualarla beraber iyi niyetini dile getirdiği dilekler de karşımıza çıkar.

... *Uf-f, bir piyola choy ber-e, baraka topkur-e!* (Murod, 2018: 48)

... Oh, bir kase çay versene, bereket bulasın!

... *G'animlar kuyib kul bo'lsin.* (Murod, 2018: 99)

... Düşmanlar yanıp kül olsun.

- *Binoyiday. Qulluq bo'lsin, -dedi.* (Murod, 2018: 103)
- İyi. Hayırlı olsun, dedi.

- *Esingni yig'! Baraka top, o'tir!* (Murod, 2018: 143)

- Kendine gel! Bereket bulasıca, otur!

Burada duayı (beddua etmek istemeyip söylenen) bir sitem olarak kullanmıştır. Bu da Özbek Türklerinin konuşma dilinde çok karşımıza çıkar. Özellikle anneler çocuklarına kızınca beddua etmek isterken, evladına kıyamayıp söyleyeceğini duaya çevirip dile getiriyorlar.

- *Xudo xayringizni bersin, beyoziqdan- beyoziq...* (Murod, 2018: 195)

- Hüda hayrınızı versin, boşu boşuna...

- *Shu chinorni kim ekib ketgan bo'lsa, joyi jannatda bo'lsin!* (Murod, 2018: 267)

- Şu çınarı kim ektiyse, mekanı cennet olsun!

- *Ho'p, Xudoni panohiga!* (Murod, 2018: 296)

- Peki, Allah'a emanet!

- *Ey Parvardigor! - deya kaftlarini ochdi. - Sen rahmdil va kechiruvchi zotsan, ey Parvardigor! Bizdan oldin o'tgan mana shu zotlarni gunoh-ayblarini mag'rifat aylagin! Ana shu zotlarga nisbatan qalbingda gina-qudrating bo'lsa, yuvib tashlagin, Ey Parvardigor!* (Murod, 2018: 316)

- Ey Yaradan! - diye ellerini açtı. - Sen merhametli ve affedici zatsın, ey Yaradan! Bizden önce göçüp giden bu insanların günah ve suçlarını sen affet! Bu insanlara karşı kalbinde bir kırgınlığın, dargınlığın varsa bağışla, ey Yaradan!

- *Otangizga rahmat!* (Murod, 2018: 368)

- Seni yetiştiren babana teşekkürler!

- *Omin, belingga quvvat, bilagingga kuch, yuragingga o't bersin, Ollohu akbar! - deya duo qildi.* (Murod, 2018: 388)

- Amin, beline kuvvet, bileğine güç, kalbine ateş versin, Allah-u Ekber! -diye dua etti.

- *Qani ilohi omin, yurtimiz hamisha tinch, obod bo'lsin polvonlarimizning beliga quvvat bersin, sochilgan rizq-ro'zimizni terib yeb, yanagi davralargacha o'ynab-kulib yuraylik, ollohu akbar!* (Murod, 2018: 402)

-Hadi ilah-ı amin, vatanımız daima barış içinde ve abad olsun, pehlivanlarımızın beline kuvvet versin, saçılan rızıklarımızı bulup yemek nasip etsin, bir dahaki meclislerimize kadar hep mutlu ve neşeli günlerimiz olsun, Allah-u Ekber!

- *Qani ilohi omin, shu uyda katta-katta to'ylar bo'lsin, olloh akbar!* (Murod, 2018: 498)

- Hadi ilah-ı amin, şu evde koca koca düğünler olsun, Allah-u Ekber!

- *Qani ilohi omin, ikki yosh qo'sha qarisin, ollohu akbar!* (Murod, 2018: 503)

-Hadi ilah-ı amin, iki genç bir yastıkta kocasın, Allah-u Ekber!

- *To'yniki to'yda qaytsin, ollohu akbar!* (Murod, 2018: 504)

- Düğündekiler düğünde ... Allah-u Ekber!

- *Aylanayin So'fi Olloyor hazratim, sadag'angiz ketayin hazratim, bir umr qulingiz bo'layin, hazratim, menga shafqat qiling... Ko'pga bergan tirnoqni mendan-da ayamang...* (Murod, 2018: 532)

- Kurbanınız olayım Sufi Allahyar hazretim, size feda olayım hazretim, bir ömür kulunuz olayım, hazretim, bana şefkat gösterin... Bir evladı benden kıskanmayın...

4.3.4. Beddualar (Qarg'ish)

Toğay Murat eserlerini incelediğimizde kargışların dualardan çok karşımıza çıktığını görebiliriz. Birçok yerde insanların beddua etmek isteyip de edemediğini ve onun yerine bir kalıba olumsuzluk eki getirip olumlu ifade şekline getirdiği görülüyor. Bu beddua şekli Türkiye Türkçesinde de mevcuttur. Bazı kargışların Türkiye Türkçesinde tam karşılığı olmadığından dolayı en uygun şekilde çevirmeye çalıştık.

- *Ha, tavqi la'natlar! Toshkanniyam olibdimi-a?* (Murod, 2018: 10)

- Boynu kırılasıcalar! Taşkent'i de almışlar ha?

"Tavq" kelimesi Özbekçeye Arapçadan geçen bir sözcüktür ve boyna geçirilen mercan, yaka, halka, tasma anlamına gelmektedir. "Tavqi la'nat" - ceza olarak boyna geçirilip kilitlenen tahta parçasıdır. Beddua olarak da başa gelen büyük musibet, kötülük anlamında kullanılmaktadır.

- *Ha, oshingni yeyin sen tentakni, oshginangni yeyin!* (Murod, 2018: 27)

- Ha, aşını yiyeyim sen aptalın, aşını yiyeyim!

Aş yani Türkiye'de bilindiği üzere pilav yemeği Özbek Türklerinin kültüründe önemli yer arz etmektedir. Özbek Türkleri evlendiğinde, doğduğunda, ölümünde vs. pilav dağıtırlar. Yemekler başlığı altında bu konuya ayrıca değineceğiz. Burada "aşını yemek" deyimi ölümünde verilen aşı yiyeyim, yani ölümünü göreyim anlamında kullanılmıştır.

- *Jelakni kir qilding, qirg'inni oldida qirilib ketgur!* (Murod, 2018: 28)

- Yeleğini kirlettin, kırımın önünde kırılasıca!

- *Sen meni o'rislarga ushlab berding! Iloyim, qarigan chog'ingda tentak bo'l, ayolingni uch taloq qo'y, elga ermak, xalqqa shaloq bo'lib o'l, ollohu akbar!* (Murod, 2018: 33)

- Sen beni Ruslara yakalattırdın! İlaha, yaşlandığın zaman aptal olasın, karını üç kere boşayıp, ele güne malamat olup, halkın önünde rezil olasın, Allah-u Ekber!

... *Qurib ketgur paxtadan nimalar kelmaydi-ya.* (Murod, 2018: 51)

... Kırılasıca bu pamuktan başa neler gelmiyor.

- *E, qirilib qirg'inni oldidan ketsin, bundaychikin qahramon!*

- E, kırımın önünde gidesice, böyle kahramanın!

...

- *E, kafanini bichayin, bundaychikin Matrosovni, kafanginasini bichayin!*

- E, kefenini biçeyim, böyle Matrosov'un, kefenini biçeyim!

...

- *Ha, fotihangga borayin, sendaychikin Matrosovni, fotihaginangga borayin!*

- Ha, 'Fatiha'na gideyim senin gibi Matrosov'un, 'Fatiha'sına gideyim!

...

- *Ha, paxtaling qiyomat ketsin-a, paxtaling qiyomatgina ketsin-a!* (Murod, 2018: 74)

Ha, pamuğuna da kıyamet gelsin senin, pamuklarına kıyamet gelsin ha!

... *Padariga la'nat bunday dunyoni, dedim.* (Murod, 2018: 79)

... Pederine lanet olsun böyle dünyanın, dedim

- *Kekirdagingni ko'p cho'za berma, oshingni yeyin!* (Murod, 2018: 80)

- Sesini yükseltme ha, aşını yiyesice!

- *Unchalik ham emas-e, he, gaping qursin.* (Murod, 2018: 89)

- Bu kadar da değil yani, lafını yel alsın.

- *Ko'rgan kunim qursin...* (Murod, 2018: 91)

- Gördüğüm güne lanet olsun

- *Anavi oshingni yeyin Matrosov nima deyapti?* (Murod, 2018: 98)

- Aşını yiyesice Matrosov ne diyor?

- *Tiqnoq ko'chibdi, boshmaldog'ingni tirnog'i ko'chibdi. Tirnog'ingni olib yursang o'lasanmi, qirilib ketgur!* (Murod, 2018: 106)

- Tırnağın kopmuş, baş parmağının tırnağı kopmuş. Tırnağı zamanında kessen ölür müsün, kırılasıca!

- *Nimaga demayman, deyman! Umrim kattalarga qozon qaynatib o'tdi! Yana-tag'in, qirilgurlar, unday-bunday taomni yemaydi! Bola-baqraga boshqa qozon, kattalarga boshqa qozon qaynataman. Bilmayman, kattalar osmondan tushganmi!*

...

- *Ha, kuydirgi chiqsin, nozik ta'biga, kuydirgigina chiqsin! Yana-tag'in, majlis poylab qozon qaynataman. Maylisi o'lgur bo'lsa, yarim kechasi tamom bo'ladi!* (Murod, 2018: 110)

- Niye demeyecek miyim, derim! Ömrüm büyüklere yemek yapmakla geçti! Bir de neymiş, kırılasıcalar, öyle böyle yemek yemiyorlar. Çoluk çocuğa ayrı tencere, büyüklere ise ayrı tencere kaynatıyorum. Bilmiyorum, gökten mi inmiş bu büyükler!

....

- Ha, çıban çıksın, ince zevkine, çıban çıksın! Bir de toplantısına göre tencere kaynatıyorum. Adı batasıca toplantısı ise gece yarısı bitiyor!

... *Erkek bo'lmay o'l-a. Yalong'och ayolga qaramay ko'zing o'yilsin-a.* (Murod, 2018: 110)

... Erkeliğin batsın hemi. Çıplak kadına bakan gözün önüne aksın, hemi.

- *Ko'rgiliging ko'p bo'lsin, sendaychikin erkakni!- dedi.*

- Musibetin çok ola, senin gibi erkeğin! - dedi.

...

- *Qachon? Eshitganim yo'q. Xudo ursin agar, eshitganim yo'q!*

- Ne zaman? Duymadım. Allah çarpsın, duymadım!

...

- *Eshitganim yo'q, it bo'layin agar, eshitganim yo'q!*

- Duymadım, it olayım eğer, duymadım!

...

- *Ha, dalang bilan qo'shilib chalpak bo'lgin, chalpakkina bo'lgin! Ha, dalang bilan qo'shilib qo'shmozor bo'lgin!* (Murod, 2018: 136)

- *Ha, tarlanla bir olup ezilip büzüşesice, ezilip büzüşesice! Ha, tarlanla birlikte mezara gidesice!*

- *Bir og'iz qattiq-quruq gapirgan bo'lsam, o'layin agar, o'libgina ketayin, agar!* (Murod, 2018: 136)

- *Bir kere bile olsun sert bir şey dediysem canımı alsın, şuracıkta canımı alıversin!*

- *Ay, dala-dala demay men o'layin-a, ay, erkak bo'lmay men o'layin-a!*

- Ay, tarla tarla diyen ben öleyim ah, erkek denecek adam mıyım, ölüvereyim ben!

- *Beshikni nimaga tomga olib chiqding, yerchilim bo'lgur?* (Murod, 2018: 146)

- Beşiği niye dama çıkarttın, boyun devrilesice?

- *Ha, qo'ling sinsin-a, shugina norasidani urgan qo'lginang sinsin-a!* (Murod, 2018: 157)

- Ha, elin kırılsın, şu kadarcık günahsız yavruya kalkan elin kırılsın!

- *Shugina uchun norasida bolani og'zi-burnini qon qilasanmi, yerparchin bo'lgur?*

- Şu kadarcık şey için öksüz yavrunun ağzı burnu kana bulanır mı, yerle bir olasıca?

...

- *Ha, qirchiningdan qiyilgin, qirchinginangdan qiyilgin!*

- Ha, fidan iken devrilesin, fidan iken devriliveresin!

...

- *Ha, xurmolaring boshingdan qolsin, boshginangdan qolsin!* (Murod, 2018: 157)

- Ha, hurmalarının adı batsın, adı!

Yo'l bo'yida o'smish g'o'za kuni qursin! (Murod, 2018: 169)

Yol kenarında uzamış olan pamuğun kaderine yazıklar olsun!

- *Iloyim, shu qilg'iliging o'zingga ursin, o'zingga bo'lmasa, bolangga ursin! - deya ming'-ming' qarg'adi.* (Murod, 2018: 173)

- İlaha, şu yaptıkların kendi yakana yapışsın, sana yapışmazsa, çocuk çocuğuna yapışsın!-diye söylendi.

- *Non dema-ya, qirilib ketgur!* (Murod, 2018: 209)

- Ekmek deme be, canın çıksın!

... Shu qizlari qurg'ur, o'ylamay-netmay, nomahram erkaklarga ro'para qiladi-da.

... Şu kızları kırılasıcalar, hiç düşmeden etmeden namahrem erkeklerle karşı karşıya getiriyor.

...

- *Ha... qutisi boshida qolsin!*

- Ha, kutusunun adı batsın!

...

- *Ha... Unday erkakni oti o'chsin, otginasi o'chsin!*

- Ha... Öyle erkeğin canı çıksın, canı!

...

- *Qirchinginang qiyilgur, menga qarab gapiradi!* (Murod, 2018: 225)

- Fidan iken devrilesice, bana bakıp konuştu!

- *Yaqinda, ovozing o'chgur "Golos Ameriki" shu haqda... huribdi. SSSR, KPSS, jinnixona, shoir, deb huribdi.* (Murod, 2018: 239)

- Yakın zamanda sesi kesilesice "Golos Ameriki" şunun hakkında... gevezelik yapmış. SSCB, CPSU akıl hastanesi, şair diye havlamış.

- *Siyosiy tus olmas edi-yu, bolasi qurg'urni... she'r yozadigan qilig'i bor-da.* (Murod, 2018: 240)

- Siyasete karışmazdı da, ama adı batasıca çocuğun... şiir yazma gibi bir huyu var ya.

- *Juvonmarg bo'lgur, muslimlar! -dedi Botir firqa.* (Murod, 2018: 258)

-Fidan iken devrilesice müslümanlar! - dedi Batır Fırka.

... *Padar la'nat, megajin*[3]*! -deya so'kindi Botir firqa.* (Murod, 2018: 261)

Pederine lanet olsun, domuz! -diye küfretti Batır Fırka.

Megajin - dişi domuz demektir. Ama aynı zamanda kadınlara yönelik kullanılan ağır hakaret sözcüğüdür.

- *O'lib ketgur, amal-mansab deganlari... qovun-tarvuz bo'lsa ekan, paykaldan uzib olib, qo'ltig'iga qistirib yuborsang.* (Murod, 2018: 281)

[3] Megajin – 1. Dişi domuz. 2. Hakaret sözcüğü

-Bu geberesice makam dedikleri... kavun karpuz olsaydı da, tarladan alıp, koltuğunun altına koyup yollayıversen.

- *Peshonam qursin... -deya yig'ladi.* (Murod, 2018: 293)

- Kaderime yazıklar olsun... -diye ağladı.

...Go'ringdan tutun chiqqur Brejnev KPSS yakkahokimligini yangi Konstitutsiya bilan qonunlashtirib ham berdi. (Murod, 2018: 305)

Mezarında ters dönesice Brejnev SBKP'nın yegane hakimiyetini bir de Anayasa ile kanunlaştırmıştır.

- *Jo'ra, u, beti qursin, deb qo'l siltadi.* (Murod, 2018: 350)

- Dostum, o, yüzünü şeytan görsün, diye omzunu silkti.

- *Unda, Bo'rining betiga qaramaganim bo'lsin! Betini murdashuy ko'rsin!* (Murod, 2018: 351)

- O zaman, Börü'nün yüzüne dönüp de bakmam bir daha! Yüzünü gassal görsün!

He, kallang qursin, sendaychikin Sana polvonning! -dedi ichida. -Bu polvon emas, govkalla! Sana govkalla! (Murod, 2018: 359)

He, aklın batsın, senin gibi Sana pehlivanın! -dedi içinden. - Bu pehlivan değil, mal kafa! Sana mal kafa!

... O'l-e shu kuningga-ye! T-fu! -dedi. (Murod, 2018: 429)

... Bu günleri göreceğine öl! Tüh! - dedi.

- *Senlar mening bolaginamni oyoqosti qilgan bo'lsang, sen shapkalarni Xudoyim xudovando oyoqosti qilsin!*

- *Xudoyim xudovando, bolaginangning o'lganini ko'r, sendaychikin shapkalar!*

- *Xudoyo, shu otlar bilan qo'shilib, o'zing ham go'sht bo'lib ket, sendaychikin shapkalar!*

- *Xudoyo, qirg'inning oldida qirilib ket, sendaychikin shapkalar!*

- *Ilohi omin, Xudo bandam desa, Muhammad payg'ambar ummatim desa, shul shapkalar elga ermak, xalqqa shaloq bo'lsin, Ollohu akbar!* (Murod, 2018: 443)

- Sen benim evladımın gururunu yerle bir ettiysen, senin gibi şapkalıları yüce Rabbim ayak altı etsin! Yerle bir eylesin!

- Rabbim, evlatlarının ölümü göresin, senin gibi şapkalılar!

- Rabbim, şu atlarla beraber senin de etini alsınlar, senin gibi şapkalının!

- Rabbim, kırımın önünde kırılasın, senin gibi şapkalılar!

- İlaha amin, Allahım beni bendem derse, Muhammed Peygamberim ümmetim derse, şu şapkalılar elin gözünde hor, halkın önünde rezil eyleyesin, Allah-u Ekber!

- *Hali kammi? Mana bo'lmasa, mana! Yeganing burningdan chiqqur! -dedim.* (Murod, 2018: 471)

- Hala az mı? Al o zaman, al! Yediğin burnundan gelsin! - dedim.

- *Kish deyman-a, kish qiyomat qotgur! -dedi.* (Murod, 2018: 519)

- Hoşt, diyorum, hoşt be, kıyamete kadar donasıca! -dedi.

- *Omin, o'z otangni uyingdan haydagan bo'lsang, iloyim kosangning tagi oqarmasin! O'lsang, otamlab yig'lovching bo'lmasin, ollohu akbar!* (Murod, 2018: 525)

- Amin! Öz babanı evinden kovuyorsan ilaha gün yüzü görmeyesin! Ölürsen babam diye ağlayacak kimsen olmasın, Allah-u ekber!

- *Qorangiz o'chsin-e sizdaychikin pillachinig-e!...* (Murod, 2018: 549)

- Adın batsın, senin gibi tüccarın be!...

- *Omin! Mendayin bir begunoh momoni sochimning oqiga qaramayin urgan bo'lsang, iloyo olamdan bepusht o'tgin! Mening yoshimga yetolmayin juvonmarg o'lgin, olloh-akbar!...* (Murod, 2018: 557)

- Amin! Benim gibi günahsız nineye saçımın beyazlarına bakmaksızın el kaldırdın ya, ilaha bu dünyada zürriyet yüzü görmeyesin! Benim yaşıma gelmeden fidan iken devrilesin, Allah-u ekber!

- *Urishning oti o'chsin, bolam, -dedi.* (Murod, 2018: 607)

- Savaşın adı batsın yavrum, dedi.

4.3.5. Hitaplar

Söze girmeden önce söylenen sözcükler hitap kelimeleri sayılır. Toğay Murat'ın eserlerinde hitap sözcükleri genellikle insanın mesleği, yaşı, iş yerindeki mevkisi, dış görünüşü, sosyal statüsü gibi özellikleri ile bağlantılıdır. Bu sözcükleri kahramanlarının özelliklerine göre seçip yerli yerinde ve maharetle kullanan Toğay Murat, böylece okura kahramanlarıyla ilgili daha çok bilgi verebilmiştir.

- *Eh, Çapa, Çapa. Sana çapan olsun, yeter. Sen de insanlar gibi çapandan başını kaldırsan, dünyadan haberdar olsan birazcık.* (Murod, 2018: 9)

Yolda zavallıcık İbadin Dilsiz yoğurt satar. Halka yoğurt uzatır. "Ap-ap-ap" der. "Yoğurttan içip öyle gidin, yoğurt" demek ister. (Murod, 2018: 13)

- *Müslümanlar! -zafer ile bağırır ak süvari.* (Murod, 2018: 13)

- *Hey, tarla korkuluğu, hayırdır?* (Murod, 2018: 14)

- *Sartlar! Köpekler! - dedi General Skobelev.* (Murod, 2018: 16)

Toğay Murat'ın Atamdan Kalan Tarlalar eserinde çarlık rejiminde, sonrasında ise Sovyet döneminde Özbek Türklere karşı "sart, köpek, tarla korkuluğu, pislik" gibi kelimeler kullandıkları belirtilmiştir. Bu sözcükler birçok kez karşımıza çıkmaktadır. Yazar bununla Özbek Türklerinin sadece fiziksel değil, belki de aynı zamanda ruhen de sömürüldüğünü, ezildiğini, psikolojik baskı altında kaldığını göstermek istemiştir.

- *Efendim efendim?* (Murod, 2018: 16)

- *Kaptan Kayşovskiy! Kayşovskiy diyorum! Bu yaşlı sart, köpek kimdir?* (Murod, 2018: 17)

- *İşte, al, Özbek, der Kurban. - Karakırgız'da tarla olmaz. Tarla Özbek'de olur. Karakırgız'da sürü olur. Karakırgız dağ taşta sürüsünü otlatır. Özbek ise bozkırda, tarlada ekinini eker.* (Murod, 2018: 19)

- *Sana ne, Nogay? - dedi dedemiz.* (Murod, 2018: 20)

- *Ey, kafir! Bir tarlamı haram ettin! ...* (Murod, 2018: 20)

- *Dehkankul! - der babamız anamıza... Bizim Surhan taraflarda kocalar karılarına ismiyle hitap etmez. Karılar da kocalarının ismini söylemez. Birbirlerine ya kızlarının adıyla, ya da oğullarının adıyla seslenirler. Babamızla annemiz de birbirlerine benim adım ile seslenirler.* (Murod, 2018: 24)

- *Kızıl, git, Kızıl! - der.* (Murod, 2018: 25)

- *Nerede o yerli, çurka[4]? .* (Murod, 2018: 29)

- *Ey, sidik! -dedi biri. - Kes sesini, yoksa seni de bağlarız! ...*

- *... Çaniyev, - dedi babamız. - Şu domuzlarına söyle, kadınlara böyle küfredilmez!*

- *Küfür falan ettiğim yok, - dedi Uspenskiy. - Sidiğe sidik derler. Sen eşşek çurkasın, karın sidik çurka! Yurdun - Çurkistan!*

- *Öyle deme! Türkistan de, Türkistan! Ben senin Rusya'na Domuzistan diyor muyum?*

- *Şu, Türkistan adı nereden çıkmış ki, Poltoratskiy?*

- *Türk sözcüğünden ortaya çıkmış. Türklerin mekanı, demektir.*

- *Ha-a. Sen yerli çurka, kendini yüce Türk milleti olarak mı görüyorsun? Yüce Türk milleti... Büyük Türkistan... Kokuşmuş çurkalar! Kokuşmuş Çurkistan! İşte, bu sensin!*

- *Bu yerli bir çurka Türkistan, Türk gibi havalı sözcüklerini nereden biliyor ki, Kolesov?*

- *Ya, şu Hisar taraflarda Türk komutanları it gibi dolanıp duruyorlar. İşte, onlar öğretiyor!*

- [4] Чурка- ru. 1. Odun parçası, takoz. 2. Duygusuz, ahmak, budala, eğitimsiz, ferasetsiz kişi.. 3. Rus milletine ait olmayan yüz hatlarına sahip olan insan (çekik göz, koyu ten rengi vs.). Orta Asya milletlerine karşı söylenen aşağılayıcı hakaret sözcüğü

- *Enver Paşa'yı diğer tarafa yolladığımıza on iki yıl oldu neredeyse!?*

- *İt kopukları hala geziniyor ortalıkta.* . (Murod, 2018: 31-32)

- *Rus! Sahiden,senin için farketmez...* . (Murod, 2018: 37)

- *Ah, Balhin kardeşim, -dedi gölge. - Bu zavallıcığınıza bir şeyler musallat olmuş sanki.* . (Murod, 2018: 39)

- *Yoldaşlar, beşinci sınıftan itibaren herkes pamuk cephesine seferber olacak! ...*

- *Okul ne olacak, hocam, okul ne olacak?* (Murod, 2018: 39)

- *Hey, Egamov, kalk! Hey, Nazirova, niye yazman görünmüyor? Kalk, gün bitti!* (Murod, 2018: 44)

- *Kolay gelsin, çocuklarım! - der.* (Murod, 2018: 48)

- *Değerli öğrenciler! Sizi kutlamadan önce yoldaş müdürünüzü ayrıca tebrik etmek isterim...* (Murod, 2018: 50)

- *Çocuklarım... - der. - Size çocuk demeye dilim dahi varmıyor. Siz büyüklerin hayatını yaşamaktasınız. Sizin geçirdiğiniz bu günler çocukluk değil, yaşlılık. Ne zaman çocuk gibi yaşarsınız, bunu artık pamuğa sorun. ... - Bizim yurdumuza Emir Timurlar lazım. Bizim yurdumuza Babürler lazım. Bizim yurdumuza Uluğbeyler lazım. Çok, ama çok lazım! Siz bir Timur, bir Babür, bir Uluğbey olamazsınız. Ama bu ülkenin sağlıklı insanlara ihtiyacı var. Ama bu ülkenin güçlü insanlara ihtiyacı var. Durum böyle iken, kendinizi kendiniz koruyun, çocuklarım!* (Murod, 2018: 51-52)

- *Çay iç, Ziya dostum, çay iç, - dedim.* (Murod, 2018: 57)

Ben kadına kızım, kızım diyeyim dedim, ama mevki sahibi birine kızım demeye dilim dönmedi.

Ben kadının adına "-han" veya "-gül" katıp söyleyeyim dedim, ama Ferganalı değildim.

Oldu oldu, Surhanlıyım ya, "-bayça" diyeyim işte.

- Haydi, bismillah! - diye iki elimle tokalaştım. - İyi misiniz, Klarabayça? Keyfiniz yerinde mi, Klarabayça? Memnun musunuz, Klarabayça?..

- Ne? Ne? Klarabayça? (Murod, 2018: 69)

- *Tadımız kaçık sanki, meşale serdar! - dedi kadın.* (Murod, 2018: 71)

- *Siz siyasi hata yapıyorsunuz, nene! - dedi İdeologiya.* (Murod, 2018: 74)

- *Hey, sana diyorum! -dedim.* (Murod, 2018: 81)

- *He, canım? -dedi. - Ne diyorsun, canım?! Kes, yeter, kes!* (Murod, 2018: 83)

- *E-ehe! Dehkankul abi, hayırdır?*

- *Hayır, reis dede, hayır, - dedim.* (Murod, 2018: 94)

- *Hı? -dedim. - Gel, haydi gel!* (Murod, 2018: 96)

- *Neler oluyor, büyüğüm? - dedim.* (Murod, 2018: 124)

- *Yoldaş Dehkani! - dedi bir an. ...*

- *Öyle demeyin ya, hocam, öyle demeyin, -dedim.*

- *Hıh, niye demezmişim? Dehkan'na Dehkani derler!*

- *Ben şair değilim ki, böyle dersiniz. Ben sadece bir çiftçi insanıyım. Durum böyle iken siz de Dehkankul deyin, ne olur.*

- *Kul? Şura döneminde kul yok! Olamaz da! Büyük Ekim devrimi tüm kul ve kölelik sistemini sona erdirdi!*

- *Evet! ...*

- *Yani, şimdi hocam bizim anne, babamız bize böyle bir isim vermişler.*

- *Hocam? Ne hocası? - dedi şair. Hoca mescit ve medresede olur! Biz sosyalist halk şairleriyiz!* (Murod, 2018: 128-129)

- *Bana bak, çurban! Dilin var mı? Varsa konuş!* (Murod, 2018: 180)

- *Defol, mal, defol!* (Murod, 2018: 182)

- *E-e? -dedi Kızıl.* (Murod, 2018: 202)

- *Kes sesini işi kesat! Kes, kara ekmek!* (Murod, 2018: 208)

- *Suçluyum, yoldaş komutan, suçluyum, - dedi belediye vekili.* (Murod, 2018: 213)

- *Yani, o bir televizyon, Zeynep nene, televizyon.* (Murod, 2018: 225)

- *Sayın mahkeme, sayın reis ve partiye vekilleri!* (Murod, 2018: 234)

- *Kardeşim, bizzat kendim sizi komünist partinin üyesi yaptım.* (Murod, 2018: 239)

- *Bu dergaha benim ilk gelişim, yoldaş baş hekim. Bana etrafı gezdirmez misiniz?* (Murod, 2018: 240)

- *He-e, nasılsınız? - dedi.* (Murod, 2018: 265)

- *Efendiler, görünüşe göre bu yaşlı tayfası kolay kolay teslim olmak istemiyor.* (Murod, 2018: 268)

- *Hanımlar ve beyler! - dedi.* (Murod, 2018: 274)

- *Hasta, gözünüzü açın, hasta, - dedi.* (Murod, 2018: 292)

- *Evet, buyurun dedeciğim? Ne var ne yok?* (Murod, 2018: 319)

- *Millet! Millet! Duymadım demesin kimse! Bugün herkes Zülfikar pehlivanın evine sünnet düğününe davetlidir! Ehe-he-hey!* (Murod, 2018: 336)

- *Pehlivan dede, halkın isteğini yerde bırakmayın!* (Murod, 2018: 339)

- *Ayhal teyze-e, he-e-ey, Ayhal teyze-e! -diye bir ses geldi.* (Murod, 2018: 345)

- *Ah, Maksim, seni gibi Maksim! - dedi Börü pehlivan.* (Murod, 2018: 365)

- *He, aferin sana, babasının oğlu! -dedi millet. - Güreş, baban gibi güreş!* (Murod, 2018: 388)

- *He-e-ey biniciler! Dediklerimi sağ kuşağınla da, sol kuşağınla da duyasın!* (Murod, 2018: 422)

Ulak bu sefer "8 Mart" kolhozunun atlılarında idi. "8 Mart"lıların sesleri yayıldı:

- *Haydi, "8 Mart" haydi!* (Murod, 2018: 435)

- *Hah, koş, Cora dedenin atı!* (Murod, 2018: 436)

- *Amirim, efendim, teğmenleriniz beni... beni dövdü...* (Murod, 2018: 442)

- *Hey, annesi, gel, oğluma meme ver! Oğlum acıkmış. İşte söyledim, anne şimdi gelir, meme de verir!* (Murod, 2018: 489)

- *Hey, şef, firene bas!* (Murod, 2018: 491)

- *Gel, kurban olduğum, şuraya otur! -dedi Hacer kör.* (Murod, 2018: 526)

- *Hey, azizler, evliyalar, enbiyalar! ... Elini vermezsen yolunu ver, yolunu vermezsen sözünü ver! ...* (Murod, 2018: 527)

- *Çu-çu-çu şeker bebeğim, bal bebeğimi çu-çu-çu...* (Murod, 2018: 535)

- *Zamanımız mı var, ninesi. İşimiz gücümüz bitmiyor.* (Murod, 2018: 544)

- *İt! Ben sana kötü bir şey mi söyledim! -diye carladı.* (Murod, 2018: 557)

- *Ey Hüda, sen koru! Ey Hüda, sen yardım et! -dedim.* (Murod, 2018: 563)

- *Aleyküm selam yavrum, aleyküm selam! - diye selam verdi ihtiyar.* (Murod, 2018: 570)

- *Vermediniz ki, hazreti Hızır dedeciğim, vermediniz ki! Siz beni biriyle karıştırıyorsunuz, hazreti Hızır dedeciğim!* (Murod, 2018: 572)

- *Anacığım, imdat, babamı tutun! Canım anacağım!* (Murod, 2018: 605)

- *Yaşa be dede!* (Murod, 2018: 663)

- *Hepimiz için saygıdeğer ve aziz gazilerimiz! -dedi.* (Murod, 2018: 665)

- *Ya, yapmayın şair ağabey, utanıyorum.* (Murod, 2018: 666)

4.3.6. Lakaplar

Bir insana, bir aileye ve yahut bir topluluğa kendi adının dışında takılan takma ada lakap denir. Bu lakaplar bazen insanın bir karakter özelliği, bazen fiziksel özelliği, bazen mesleği, bazen de herhangi bir olaydan dolayı takılır. Bu takma adlar bazı

durumlarda tatlı, şirin gibi gelse de, bazı durumlarda insanları kırabilmekte, aşağılayabilmekte, hatta onları psikolojik olarak yıpratabilmektedir. Bu bir çeşit gelenek haline gelmiş olup, günümüze kadar ulaşmıştır.

Toğay Murat eserlerinde yer verdiği lakapların çoğu mesleklerine göre verilen takma adlardır. Bu takma adlar aracılığıyla okur kahramanın dış veya iç görünüşünü daha iyi kavrıyor ve onu daha yakından tanıma fırsatı yakalıyor. Rastladığımız lakapların örneklerini Türkiye Türkçesine çevirip takdim etmeyi uygun gördük.

Ben Ferganacı Cemaleddin Çapa'nın torunuyum. (Murod, 2018: 8)

Yoldan Selahattin Boyracı geçer. Dedemiz boyracıyı lafa tutar. (Murod, 2018: 9)

El Molla Namaz'ı bembeyaz bir keçeye oturtur. Keçenin dört köşesinden tutup kaldırır. El keçeyi kaldırıp kaldırıp tekbir getirir. (Murod, 2018: 12)

Yolda zavallıcık İbadin Dilsiz yoğurt satar. Halka yoğurt uzatır. "Ap-ap-ap" der. "Yoğurttan içip öyle gidin, yoğurt" demek ister. (Murod, 2018: 13)

Kayşovskiy Ömerhan İşan'ı General Skobelev'in üzengisinin dibine iyice sokar. (Murod, 2018: 17)

Tüm arsalar kürek yüzü görmeyen yerler olur. İşte o zaman Kurban Karakırgız kendi tarlasını verir.

- *İşte, al, Özbek, der Kurban. - Karakırgız'da tarla olmaz. Tarla Özbek'de olur. Karakırgız'da sürü olur. Karakırgız dağ taşta sürüsünü otlatır. Özbek ise bozkırda, tarlada ekinini eker.* (Murod, 2018: 19)

İşte o zaman dedemiz Akpadişah'ın gerisinde duran Halıkul Binbaşı Dilmaç'ı tanıyıverir. Yazık, beni şu Ashal Nogay yakalattı herhalde, diye düşünür. (Murod, 2018: 20)

- *Ne olursa olsun, babası Ferganacı işte, Ferganacı! - der halk.* (Murod, 2018: 24)

- *Kölab'da idik. İbrahimbek Korbaşı [5] hazretlerinin ellerinde eğitim aldık.* (Murod, 2018: 30)

- *Yani, bu Kızıllar ne zaman gidecekmiş?*

- *Dehkankul! Kızıllar gitmez, kovmazsan gitmez. Gitmezlerse kendilerinden bilsinler. Tüm Kızılları bir bir yok edeceğim. Kızıllar'ın ölüsünü hayvanlara yem edeceğim.*

- *Bir tek Raşit Basmacı ile ikinizin elinden ne gelir ki?*

- *Dehkankul! Kaç kere söyleyeceğim, Basmacı deme diye. Basmacılar işte - Kızıllar!* (Murod, 2018: 30)

- *Ben seninle askeri mahkemede konuşacağım. Akrab Korbaşı! Rudzutak, haydi!* (Murod, 2018: 33)

Ben Edebiyat'a doğru bakarım. Edebiyat eteğimin iki ucunu belime dolayıp bağlar. (Murod, 2018: 42)

Bir an Fizik başımda dikilir ve beni izlemeye başlar... Fizik ağzını tuta tuta kahkaha atar.

- *Hey, Dehkankul, ah Dehkankul! Niye geride kalıyor diyordum, sebebi buymuş demek ki. Kim der seni gebe haliyle herkesten çok pamuk toplayan Balhın Toplayıcı'nin çocuğu diye?* (Murod, 2018: 43)

Kimya tam güneş tepeye çıktığında ellerini ağzına götürüp bağırır.

- *Öğle yemeği! -diye seslenir.* (Murod, 2018: 43)

- *Bu konuda doğru söylüyor, yoldaş müdür. Abil Nişancı adam değil ki. Bir keresinde çocuğunu bir iki hırpalamıştım - babasına gidip ispiyonlamış. Bir an Abil Nişancı evimize bastırıp gelse ne dersiniz. Omzunda tüfek!* (Murod, 2018: 56)

[5] Basmacı Hareketi - Özbeklerin Sovyet yönetimine karşı Orta Asya'da 1917'de başlattığı ve aralıklı olarak 1934'e değin sürdürdükleri ayaklanma hareketi.
Ruslar Basmak ve Baskın kelimesinden yola çıkarak ayaklanmaları Basmacı Ayaklanması olarak nitelendirdiler. Ancak, bu harekete katılanlar kendileri için Korbaşı ifadesini kullandı ve bu hareket Türkistan'ın genelinde Korbaşılar Hareketi ismi altında millî bir direniş hareketi olarak kabul edildi.

Eşeğimi bindim ve Resul Doktor'a gittim. Resul Doktor kutusunu karıştırdı. Önüme bir kaç tane ilaç attı. (Murod, 2018: 80)

- *Dostlar! - diye emin adımlarla ilerlerdi Kıvırcıksaç. - Haydi, önce bir geçmişe bir seyahat edelim! Kıvırcıksaç böyle deyip bir bembeyaz pamuğu çanağından koparttı.* (Murod, 2018: 162)

"Sadist" zindanın sağ tarafında durdu.

"Şahin" zindanın sol tarafında durdu.

- *Başlayalım! "Sadist" çenemin altına bir yumruk attı. Ben geri geri "Şahin"in dibine doğru gitti.* (Murod, 2018: 180)

Kadir Kul'un soyundan, Holmat Uşak'ın torunu, Esin Hizmetçi'nin evladı Batır Irgat büyükşehirden geri dönmüş. (Murod, 2018: 206)

Irgat'a Batır Fırka demeyenler oldu. Biri fırka kelimesini anlamadığından demedi. Biri ırgat demeye alıştığı için dili dönemedi. Başka biri de ırgata fırka sözcüğü yakışık almaz diye demedi. (Murod, 2018: 207)

Sonra etrafı dolaştı. O zaman Saidhoca İşan'ın dergahına rastladı. (Murod, 2018: 219)

...Bugün he-e-erkes Zülfikar Pehlivan'ın evine, sünnet düğününe, he-e-ey! (Murod, 2018: 336)

Çatının üstünde uzanmış olan Nebi Aksakal düğündeki hadiselere göz kulak oldu, yol gösterdi. (Murod, 2018: 336)

Halbay Zurnacı iki daireciyle beraber mümtaz nağmeler icra etti. (Murod, 2018: 336)

Adamların arasında oturan Börü Pehlivan yerinden kalktı. (Murod, 2018: 339)

Börü Pehlivan' karşı Hatam Pehlivan çıktı. (Murod, 2018: 339)

...Nesim Pehlivan'a çok içi acıdı. Kucağını kocaman açıp: "Nesim, dostum!" - diyesi geldi. (Murod, 2018: 344)

Yıldızlar Mengü Parlar eserinin konusu güreşçiler olduğu için eserin birçok yerinde isimlerin yanında Pehlivan lakabı kullanıldığı görülmüştür. Aynı şekilde

kullanıldığı için hepsi tek tek yazıya dökmemiş bulunmaktayız. Eserdeki Pehlivan sıfatı sadece bu mesleği yapan kişilere karşı kullanılmıştır.

Börü Pehlivan'ı sıcak bastı! Deli'ye ters ters baktı! Börü Pehlivan Abil Deli'nin yakasından tutup kendine çekti. (Murod, 2018: 372)

İnsanlar bana Kel der oldu! Ziyadullah Kel imiş! (Murod, 2018: 411)

- *Kel dediğim için alınma ama, Ziyadullah Binici, bu kelin adı batsın! İşte, halkın bedduaları yakasına yapıştı!* (Murod, 2018: 478)

Hudaykul Doktor elinde bir kutucukla geldi. Ağrıyan kolumu bileğimden tutup çekti. (Murod, 2018: 482)

Bir zamanlar Karahan'da Hıdır diye birisi vardı. Adamlar ona Hıdır Mirab derdi. Çünkü mesleği mirablık imiş de! (Murod, 2018: 482)

İsan Kasap sözü kesti:

- *Kaplan mı? Olmaz!* (Murod, 2018: 500)

Damat hayatında ilk kez İsmet Avcı'ya selam verdi. (Murod, 2018: 512)

Narbay Çoban yerinden kalktı. (Murod, 2018: 517)

Kaplan ile Aymama yola koyuldu. Obşir köyüne geldiler. Hacer Kör Falcı'nın evini buldular. (Murod, 2018: 525)

Yoldaş Bekçi ellerine arkasına koydu. Müdürün arkasından bakakaldı. Durdu, durdu sonra müdürün arkasından koşarak geldi. (Murod, 2018: 561)

4.3.7. Bilmece (Topishmoq)

Bilmece Özbek halkı arasında çok kullanılan kalıplaşmış ifadelerden biridir. Toğay Murat'ın eserlerinde çok rastlanmamıştır. Sadece Aydında Gezen Adamlar eserinin bir bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Onun Özbekçe aslının yanı sıra Türkiye Türkçesine tercüme edilmiş halinin de belirtilmesi tarafımızca uygun görülmüştür.

- *"Kichkina qozonning oshi shirin"* (Küçük kazanın yemeği lezzetli).

- *Yong'oq* (Ceviz)

- *Bukri momom buk etdi, yugurib uyiga kirib ketdi* (Bükür nenem "bük" etti, koşarak evine gitti".

- *Sichqon* (Fare)

- *Anavi tog'dan qaragan, manavi tog'dan qaragan, o'zimga yarashar deb balhi ro'mol o'ragan* (O dağdan bakmış, bu dağdan bakmış, bana çok yakışır diye belhi başörtüsünü örtmüş).

- *Buzoq* (Buzağı)

- *Aka-uka bir yashaydi, bir-birini ko'rmaydi* (Ağabey kardeş birlikte yaşar, birbiri hiç görmez).

- *Ko'z* (Göz)

- *Chin qushim, chinni qushim, chin tepaga chiqdi qushim, og'zidan bol uzatib, xalqqa salom berdi qushim* (Güzel kuşum, özel kuşum, güzel tepeye çıktı kuşum, ağzından bal uzatıp halka selam verdi kuşum)

- *Samovar (*Semaver*)*

- *Tog'ni talaydi* (Dağı talan eder).

- *Bolta* (Balta)

- *İt emas, irillamas, odam emas, uyga qo'ymas.* (Köpek değil, hırlamaz, insan değil, eve sokmaz).

- *Qulf* (Kilit)

- *Yilting yilting chirog'im, yiltillaydi chirog'im, gavhardan ko'p qadri, qadrdonim chirog'im* (Pır pır eder ışığım, parıldıyor ışığım, mücevherden değerli, en kıymetlim ışığım).

- *Ko'z* (Göz)

- *Uydamisan, marjon, eshikdamisan, marjon, oyoq-qo'ling ko'rinmas, qulfdamisan, marjon* (Evde misin mercan, kapıda mısın mercan, el ayağın görünmez, kilitte misin mercan).

- *O'tov uyi bog'ichi* (Otağ evi bağı)

- *Tuzi yo'q oshni ko'rdim* (Tuzu olmayan yemeği gördüm).

- *Sumalak* (Murod, 2018: 542)

4.3.8. Yeminler

İnsanlar değerli ve kutsal saydıkları öğelerin üzerine verdikleri söze kalıplaşmış ifade diyebiliriz. Bu ifade aynı zamanda söz vermek, kasem içmek, ant içmek gibi ifadelerle de bilinmektedirler. Özbek Türkçesinde de aynı sözcükler mevcuttur ve aynı anlamı taşımaktadırlar.

Toğay Murat'ın eserindeki yemin ile ilgili ifadeleri aşağıda belirttik:

- Sen önce yapacağım diye söz ver. Ondan sonra söylerim.

- Söz veriyorum! İşte, söyle şimdi! (Murod, 2018: 36)

Evde hanımımıza olup biteni anlattım.

Hanımımız önce inanmadı.

Sonra ben kasem içtim.

Hanımımız işte o zaman inandı. (Murod, 2018: 79)

- Dostum, o yüzünü şeytan görsün deyip el silkti. Sende gönlü yokmuş, dostum. İnanmıyor musun? İşte, kıbleye doğru söylüyorum: eğer yalan söylüyorsam kör olayım! (Murod, 2018: 350)

- Ya Allah, gerçekten böyle mi dedi?

- Yalan söylersem, kör olayım. (Murod, 2018: 351)

Bir de, bir de yemin etti, duyuyor musun, kıbleye bakıp yemin etti! Yemin kötü, biliyor musun, yemin kötü... (Murod, 2018: 355)

- Kız diğer dediklerime inanmasa da, yemin ettiğimi duyunca inanır. Dostu yemin etmiş, gerçektir, diye düşünür. Tuhaf bir halkımız var! Açtın ağzını, yumdun gözünü, yemin ettin, halk da anında inanıveriyor! (Murod, 2018: 633)

5. TOĞAY MURAT'IN ESERLERİNDEKİ HALKBİLİMİ UNSURLARI

5.1. Dil ve Anlatım

5.1.1. Ağız

Toğay Murat eserlerde Surhan yöresine ait konuşma ağzından yararlanmıştır. Bu da onu diğer yazarlardan farklı, eserlerini de diğer eserlere göre daha özgün kılmaktadır. Ağız özellikleri tercüme edilemediği için olduğundan dolayı bu bölümdeki kısımları eserde olduğu gibi size sunmayı uygun gördük. Ancak Türkiye'nin Muğla ağzında kullanılan "gelip duru, oturup duru" gibi fiil çekimleriyle benzerlik taşıdığını da belirtmeden geçemeyiz. Eserdeki kahramanın gittiği yere göre yöre ağzını da değiştirmiş ve şehir değişimini okuyucuya daha net hissettirebilmiştir.

- *Sizdan oldin ashiyoqqa bir balo o'tdi, - dedi bobomiz.* (Murod, 2018: 9)

- *Ana shundan Toshkan qirq iki kecha-kunduz suvsiz qolibdi.* (Murod, 2018: 10)

- *İya, iya! - deya chappa burildi.* (Murod, 2018: 11)

- *Maylis bo'ladi! -dedi.* (Murod, 2018: 39)

- *Yo'lda bolalar qo'shiq aytadi. Kim qaydaychikin qo'shiq biladi- ana shu qo'shiqni aytadi.* (Murod, 2018: 40)

- *Ertaminan g'ayrat qilaman, - deya so'z beraman.* (Murod, 2018: 44)

- *Uchov ichding, uchov! - deyman.* (Murod, 2018: 48)

- *Ulim yo'liqqan joyni ko'rsatinglar.* (Murod, 2018: 60)

Men ayol otiga xon yo gul qo'shib aytayin, dedim - farg'onachi bo'lmadim.

Bo'ldim-bo'ldim, surxoni bo'ldim - baycha deyin-da. (Murod, 2018: 69)

Dalalarimda xonqizi degich hashorat aylandi.

*Biz surhonilar xonqizini gulligich deymiz. ((*Murod, 2018: 85)

-Esa-chi, - dedim. -Dala bormay qayer boraman? (Murod, 2018: 110)

- *Ena, non... - dedi.* (Murod, 2018: 209)

- Eb-ey, eb-ey! -dedi. Manovi tarafdan aylaninglar! Kulmang, xaloyiq, polvonlar g'ayratiga chiday olmay, shoshib qoldi, ha! Polvon shuytib-shuytib polvon bo'ladi-da! (Murod, 2018: 341)

Birodarlar-ey, jamiki olam bir taraf, qo'yin deganlari bir taraf ekan! Ahay-ahay! (Murod, 2018: 412)

Yazar Atamdan Kalan Tarlalar eserinde Tashkent ağzına da yer vermiştir.

- Madaniyat uyi qayerda-qayerda?.. - dedim.

- Shatta-shatta! - dedi bir yo'lovchi chol. (Murod, 2018: 126)

- Ko'z bormi, oka? - dedi melisa. (Murod, 2018: 127)

Kelimeleri, cümleleri ikişer defa ardı ardına kullanarak yine kendi memleketinin ağız özelliklerinde birini kullanmıştır. Bununla cümledeki anlam yükünü daha da arttırmış, söylenmek istenenleri daha da netleştirmiştir. Tekrar ve tekrar aynı kelimenin üzerinde durmak yazarın kendi tarzı haline gelmiş ve eserlerinin tamamda bu kullanım şekline rastlanmıştır. Tek başına anlam ifade etmeyen yansıma ve pekiştirme sözcükleri de sık sık rastlarız.

- O'ynab qo'yay, beshinchidan, o'ynab qo'yay. (Murod, 2018: 39)

- Nega shu bola gapi o'rolida o'ynab qo'yay, deydi?

- Odati-da.

- Nega o'ynab qo'yay deydi?

- Kim biladi. (Murod, 2018: 40)

Arkadaşlar, atlılar neye çizmesinin tozunu silip gidiyorlar? Adalete! Adalete! Neye tükürüp gidiyorlar? Adalete! Kime küsüp gidiyorlar? Adalete! Bir sürü namert, imansıza kızıp, adaleti ateşe atıp gidiyorlar!" (Murod, 2018: 429)

Atlar Burnaç ve Semen'in etrafında koştu: dupur, dupur, dupur..." (Murod, 2018: 423)

"*Dıgı dıg dıgı dıg dıgı dıg... Atlar kişnedi. Yeleler silkindi. Kuyrukları tavus kuşunun tüyleri gibi yayıldı etrafa. Toynakların altından tozlar uçuştu. Dıgı dıg dıgı dıg dıgı dıg..."* (Murod, 2018: 436)

Ulak kalktı. Sürünün yanında koştum. İstemeden elimi koynumdan çıkarttım.

Zonk, zonk! Eyvah!... (Murod, 2018: 481)

Aymama nazlana nazlana oynadı. Parmaklarını şakırdata şakırdata oynadı. Öyle güzel oynadı, öyle güzel oynadı ki!

Ortam coştu, ortam:

- Kiştele-kiş, kiştele-kiş, kiştele-kiş! -diye alkışladı. (Murod, 2018: 538)

Çarlık hükümetinin ülkeyi istila ettikten sonra ülkede bulunmaya başlayan Rusları da eserinde ele alan yazar, onların konuşmalarına da Rusça kelimeler katmıştır. Çoğu zaman bu sözcükler aşağılamak, hakaret etmek için kullanılan sözcüklerdir.

- Эй чучела, yo'l bo'lsin? -deydi. (Murod, 2018: 14)

- To'xta чучела, to'xta deyman! (Murod, 2018: 15)

- Bilaman Samaradan iki yuzta мужик ko'chib keladi. (Murod, 2018: 21)

- Yo'qol, сарт- собака, etigimni harom etasan! - dedi general Skobelev.

...

- Kayşovskiy diyorum! Bu сарт - собака kimdir? (Murod, 2018: 17)

- Eshon, муземецлар o'zidan bir yosh katta bo'lsayam hurmatini bajo etadi. Bobo deydi, momo deydi. Opa deydi, aka deydi. (Murod, 2018: 18)

- Men sen чуркадан so'rayapman?

- Qani u муземец, чурка? (Murod, 2018: 29)

- Эй, моча! - deydi birov. - O'chir, bo'lmasa seni ham boylaymiz. (Murod, 2018: 29)

- O тем более , oqtuproq! - dedi ayol. (Murod, 2018: 71)

- Фу-у! - deya kafti bilan chang quvdi. (Murod, 2018:72)

- Bo'ling давай, bo'ling! (Murod, 2018: 100)

- Виноват, виноват... -dedi.

- Сержант Орзикулов! Как твоя имя? Бахром? Значить, Боря, да? – dedi. (Murod, 2018: 603)

5.1.2. Ses Unsuru Dışında İletişim

İnsanların birbiriyle iletişim kurmasında ses unsuru çok büyük önem taşımaktadır. Ama toplumlar eskiden beri uzaktan veya yakından ima ve işaretlerle iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bunun için halk arasında güvercin, duman, ışık gibi araçlar onlara yardımcı olmuştur. Onun dışında el kol hareketleri, göz kaş işaretleri, jestler, mimikler gibi iletişim araçları da insanların küçüklükten beri kullandıkları unsurlar sayılır. Bu jest ve mimikler yöreden yöreye, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmekte veyahut aynı olanlar dahi farklı anlamlar taşıyor olabilmekte.

İncelediğimiz eserlerinde tespit edilen ses dışında kullanılan iletişim unsurlar şöyledir:

Yol ile yüz yüze geldi. Sağ elini kaşının üstüne şemsiye misal koyup bakar. (Murod, 2018: 9)

Yolda zavallıcık İbadin Dilsiz yoğurt satar. Halka yoğurt uzatır. "Ap-ap-ap" der. "Yoğurttan içip öyle gidin, yoğurt" demek ister. (Murod, 2018: 13)

Boş eliyle çarşıyı gösterir. "U-u-u" der:

"Ha şuradaki çarşıya gidiyorum".

Sonra elindeki yoğurdunu gösterir:

"Yoğurt götürüyorum". (Murod, 2018: 14)

Beyaz saçlı adam sıralı duran çocukların önünden geçer. Önde duran çocuklar ile el uzatıp tokalaşır. (Murod, 2018: 51)

Ben yirmi üçüncü adımda bayrağı kaldırıp beklerim.

Uçak başımın üzerinden fıs-fıs ilaçlayıp geçer.

...

Ben bayrak direğinin diğer ucunu tutarım. Bayrağı ters çeviririm. Bayrak ayaklarımın arasında olur. Sap kısmını ise yukarı kaldırırım.

Bu durum böyle demek oluyor:

"Uçak doğru düzgün ilaçlayamadı!"

Pilot bayrağın dilini anlar.

...

Bayrağı başımın üzerinde sallarım. Sağdan dola döndüre döndüre sallarım. Daire şeklinde sallarım:

"Yapraklarda çığ yok - ilaçlamayın,

Yapraklarda çığ yok - ilaçlamayın!"

Şimdi bayrağı başımın üzerinde bir sola doğru indiririm, bir sağa doğru indiririm.

"İlaçlama bitti, ilaçlama bitti!"

Pilot bayrağın dilini anlar. Pilot uçağın kanatlarını sallaya sallaya geçer:

"Anladım - ilaçlama bitti,

Anladım - ilaçlama bitti!" (Murod, 2018: 54)

Yatma saatinde çocuklar heves ile sorar.

- Nasıl? - der.

Ben baş parmağımı kaldırıp gösteririm.

- İşte böyle! -derim. -Fevkalade! (Murod, 2018: 55)

Çocuklar bana el sallıyorlarmış. Ben el sallamazmışım, misal. Sebebi, ellerin direksiyondaymış da. (Murod, 2018: 58)

Samet dede atını götürmeye hazırlanıyordu ki, reisimiz elini kaldırdı. (Murod, 2018: 68)

Kadın sırayla tokalaşa tokalaşa benim karşıma geldi. (Murod, 2018: 69)

Reisimiz özür dile, diye eline göğsüne koyarak işaret etti. (Murod, 2018: 69)

Reisimiz kuru kuru öksürdü. Açıklama yapmak için hazırlandı. Sonra bir daha bana baktı - kendin söyle, demiş oldu. (Murod, 2018: 71)

Annemizden gizli saklı karımıza yumruğumu gösterdim. Görürsün sen, demiş oldum. (Murod, 2018: 80)

- Buraya gel, - dedim. - İşte doktor dedeyi getirdim, sana bir baksın.

Eşimiz yazmasını boynuna doladı, yere baktı. Galoşunun ucuyla yere çizdi.

- Buraya gel, diyorum! -dedim.

Eşimiz başını yana salladı - gelmem, demiş oldu. (Murod, 2018: 81)

- Eşimiz şehadet parmağını yanağına koyup koyup gösterdi. (Murod, 2018: 81)

Eşimiz başını sallaya sallaya güler. Eşimiz yere bakıp baka güler. Eşimiz ağzını tuta tuta güler.

Eşimiz pencereden üç günlük aya işaret eder... (Murod, 2018: 82)

... Ara sıra televizyona baktı.

Reisimizin eşi böyle demiş gibi oldu:

"Ne var, niye bu kadar gözünü diktin? Ne yani, ömrün boyunca hiç çıplak kadın mı germedin?"

Yüzlerin yavaş yavaş kızarmaya başadı.

Başımı daha da aşağıya eğdim. Sofraya eğdim. Sofraya döndüm.

Ben böyle demiş oldum:

"Benim çıplak kadınlara baktığım yok. İşte, sofraya bakıyorum".

Reisimizin eşi kazandan başını kaldırdı. Televizyona baktı. Bir gözü kazanda, diğeri ise televizyondaydı.

Reisimizin eşi böyle demiş oldu: "Erkekliğin batsın. He mi! Çıplak kadına bakan gözlerin aksın".

Ben bir kaç kez öksürdüm. Başımın üzerindeki asılı duran olgunlaşmış üzümlere kafamı kaldırıp baktım.

Başım üzümlerde, gözümün ucuysa güzellerdeydi.

- Bu hüseyni[6] mi komşum? - dedim.

- Hüseyni, niye ki?

- Ben cavuz[7] sandım da...

[6] Husayni (Hüseyni) – serçe parmak kalınlığında, uzun ve genellikle yeşil renkte olan üzüm çeşidi.
[7] Jovuz (Cavuz) – yuvarlak, genellikle yeşil renkte olan üzüm çeşidi.

Ben böyle demiş oldum:

"Benim çıplak kadınlara baktığım yok. İşte, hüseyni üzümlere bakıyorum". (Murod, 2018: 110)

- Bunu...

İvan İvanoviç cümlesinin devamını ima ve işaret ile belirtir. (Murod, 2018: 180)

Lenin heykelinin önüne geldi. Başından şapkasını aldı. Lenin'e bakıp... saygıyla eğildi.

- Sağlığınız yerinde mi, Yoldaş Lenin! - dedi. (Murod, 2018: 264)

Çocuk müslimeler sessizliğini korudu. Ayakkabılarından başını kaldırmadı. Ellerini göğsüne koydu. Başlarını eğdi. (Murod, 2018: 265)

Madiyev parti üyelerine doğru elini kaldırdı. İşaret parmağıyla onları gösterdi. (Murod, 2018: 275)

- Hey, iyi misiniz? - diye başını salladı Hanife Rajabovna.

Rajabov gözlerini açıp kapadı: iyi iyi, demiş oldu. (Murod, 2018: 292)

Madiyev başıyla işaret verdi - yeniciler bir kucak çer-çöp getirdi. Çer-çöpler ortaya kondu.

Madiyev bakışıyla işaret verdi - yeniciler bir şişe yakıt getirdi. Yakıtı çer-çöpün üzerine döktü.

Madiyev eliyle işaret verdi - yeniciler kibrit kusunu açıp getirdi. Çer-çöpün altından çatır çutur ateş yaktı. (Murod, 2018: 305)

İnsanlar arasında oturan Börü pehlivan yerinden kalktı. Ellerini göğsüne koydu. (Murod, 2018: 339)

- Hay, Nesim pehlivan! - dedi coşkuyla. Tamam, müsade senin, senden daha iyi pehlivan yokmuş!

Börü pehlivana bu laf çok dokundu.

Börü pehlivan alnını kırıştırdı. Hakeme kaş çattı. İçinden şöyle demiş oldu:

"Ha, senin gibi yalakayı! Nesim herkesi lal bıraktı? Nesimden daha iyi pehlivan yok? Kim ki o, kim?"

Börü pehlivan meydanda oturanların kendisini farketmesi için bir kaç kere öksürüp tıksırdı.

Yanında otursan Sana pehlivana zoraki şekilde kafa salladı. Zoraki şekilde gülümsedi. Bu kafa sallamada da, gülümsemede de şöyle bir kinaye vardı:

"Hele bakın, Sana pehlivan, böyle büyük bir pehlivan varmış da, bizim mi haberimiz yokmuş?" (Murod, 2018: 358)

Eski reis başıyla Börü pehlivanın annesinin kabrine işaret etti. (Murod, 2018: 382)

Pehlivanlar el verip tokalaştı. (Murod, 2018: 397)

Ben nereye oturacağımı bilemeden oyalandım. Rihsiyev parmağıyla yer gösterdi. (Murod, 2018: 415)

Tramvay dınnn dınn diye durdu. Tramvaycı pencereden baktı. Bana kafa salladı. Böylece bana ne diyorsun demiş oldu sanki. (Murod, 2018: 447)

Şehadet parmağımı kaldırıp salladım, kıza işaret ettim. Su diye ağzımı gösterdim. Kız kafa sallayıp, suyumu getirdi. (Murod, 2018: 448)

Ama Kaptan Bey kâğıttan başını kaldırmadı. Kalemin ucu ile çayhaneciye yer gösterdi. (Murod, 2018: 467)

Balıkçı parmaklarını bir birine sürttü.

- Para mı? Öyle demeyin, arkadaşım, ağzınızdan çıkanı kulağınız duysun... (Murod, 2018: 470)

Arabadakilere kırbacın sapıyla yukarıyı gösterdim. (Murod, 2018: 491)

Deha dudaklarını büzdü. Şehadet parmağını dudaklarına bastı. (Murod, 2018: 631)

5.2. Geçiş Dönemleri

İnsan hayatının başlıca üç önemli geçiş dönemi vardır. Bunlar; doğum, evlenme ve ölümdür. Her biri kendi bünyesi içerisinde bir takım alt bölümlere ve basamaklara ayrılır. Bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin dinsel

ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı bulundukları kültürlerin beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek:1995:131).

Türk toplumlarında geçiş dönemleri çok büyük ehemmiyet arz eder. Onlar ile ilgili İslamiyetten önce başlayıp günümüze kadar ulaşan birçok örf âdet, uygulama ve ritüeller mevcuttur. Özbek Türklerinin hayatı bu geçiş dönemleri üzerine kuruludur diyebiliriz. Bir anne ve baba çocuk sahibi olduktan sonra yapılacak düğün için çeyiz ve para biriktirmeye başlarlar, ki zamanı gelince tüm konu komşunun, dost düşmanın karşısında dillere destan düğün yapabilsinler.

5.2.1. Doğum

Hamilelik ve doğum toplumda istisnai durumlar dışında hemen hemen her zaman olumlu bakılan bir durumdur. Çocuk sahibi olmak insanların şerefine şeref, saygınlığın saygınlık katmıştır. Ne yazık ki çocuk sahibi olamayanlar da toplumlar gözünde hor görülmüş, dışlanmış ve bazen sürgün bile edilmiştir. Bireyler toplumsallaşabildikleri sosyal, kültürel olayların dışında kalmış, yeni doğan bebeklerden uzak tutulmuştur. Türk toplumlarında bunun örneği olarak, Dede Korkut hikayeleride kısır kadınların kara çadırlarda kalmasını gösterebiliriz. Hamilelik, doğum ve doğum sonrası için birçok gelenek, uygulamalar ve inanışlar mevcuttur. Eserde karşılaştığımız geçiş dönemlerini aşağıda sıraladık.

5.2.1.1. Kısırlık

Toğay Murat'ın eserlerinde kısırlık unsuru iki eserde karşımıza çıkmıştır. Biri Atamdan Kalan Tarlalar eserinde üzerinde durulan Cora dede karakteridir. Kaplan dede ile Aymama nenenin evlatsızlık acısı üzerine kurulu olan Aydında Gezen Adamlar eseridir. Aydında Gezen Adamlar eserinde kısırlığı gidermek için gidilen kutsal mekanlar, ziyaretgahlar, falcı ve hekimleri görürüz. Halk hekimliği bölümünde onları ayrıntılı olarak ele alacağımız için kısa örneklerle onları kaleme alacağız.

Eşimiz başını sallaya sallaya güler. Eşimiz yere bakıp baka güler. Eşimiz ağzını tuta tuta güler.

Eşimiz pencereden üç günlük aya işaret eder... (Murod, 2018: 82)

Cora Dede'nin sözü de çiğnenmez. Dede'nin yaşı altmışı geçti. Ama bir evlada sahip olamamıştı...

İki kez evlendi. İkisinde de çocuğu olmadı. Üçüncü kez evlendi. O zaman da olmadı. Boşadığı kadınlar başkalarıyla evlendi gitti. Çoluk çocuğa karışıp gitti...

Cora Dede'nin boynu büküldü, başı önüne eğildi. Düğün derneklerde yüzünü sofradan kaldıramaz oldu. Sokaklarda gezerken etrafa bakamaz oldu. Sesi soluğu çıkmaz oldu...

Cora Dede bir şeyi fark etti. Cora Dede diye birisi halkın arasında unutuluyordu. Ya yüzünü görünce ya evini görünce aklına gelir oldu. Tokalaşıp, hâl hatır sorar oldu. Burası Cora Dede'nin eviydi der oldu. (Murod, 2018: 433)

- Sina'da bir tabip varmış, kapısını aşındırmışlar - dedi. (Murod, 2018: 524)

Son bir medet falcıya gitmek oldu. Fal baktırmak oldu.

Kaplan ile Aymama yola koyuldu. Obşir köyüne geldiler. Hacer Kör Falcı'nın evini buldular. (Murod, 2018: 525)

- Denov'da çok iyi bir tabip varmış diyorlar, - diye fısıldadı anamız. - Gidenler derdine deva bulup dünüyorlarmış... (Murod, 2018: 560)

5.2.1.2. Doğum öncesi ve sonrası

Eserlerde doğum öncesi sonrası ile ilgili tespit ettiklerimiz:

Eşimiz başını sallaya sallaya güler. Eşimiz yere bakıp baka güler. Eşimiz ağzını tuta tuta güler.

Eşimiz pencereden üç günlük aya işaret eder... (Murod, 2018: 82)

İnsan dünyaya geldi, derler. Evet, insan dünyaya gelir. Ama insan dünyaya kendi başına gelmez. Kendi ayaklarıyla gelmez.

Çünkü insan annesinin karnında yürüyemez. Ayakları olur, ama yürüyemez. Bu yüzden de insan anasının karnından bu dünyaya adım atarak gelmez.

İnsan doğunca: "ınga ınga - ben geldim", diye ses verir. İnsanı ilk ele alan... ebesi olur! Ebe onu bağrına basar. Ebe insanı sarıp sarmalar. Ebe insanı kundaklar.

Ebeden sonra... hemşireler insanı etrafında pervane olur. Doktorlar insana gözbebeği gibi bakar.

Şimdi, insan: "imdat, dünyadan gideceğim" derse ne olur?

Kimse... kimsin, demez! Kimse... nasılsın, demez! Hatta hiç kimse... it misin, eşek misin bile demez! (Murod, 2018: 309)

Hay aski, hanımı da ha bire kız doğurdu! Dördüncü çocuğu oldu - o da kızdı!

Börü pehlivan kaşını çatıp homurdandı:

- Buraya baksan kız, oraya baksan da kız... her taraf kız! - dedi. (Murod, 2018: 387)

Pilava kalmadım, apar topar eve geldim. Evimizde bebek ıngaladı.

Arkadaşlar, ben baba oldum, baba! Oğlan! Humar teyzemiz oğlumuza ebe oldu! (Murod, 2018: 431)

- Misal size diyecek olursam, eski beşik iyidir, ağabey! Özellikle çok çocuklu bir ailenin beşiğini kullanmanız daha makbuldür, misal yani!

- O zaman beşik satın almayayım mı, dersiniz?

- He ya! İşte, bizimkini kullanmaya alabilirsiniz, misal! (Murod, 2018: 578)

5.2.1.3. Ad koyma

Dünyadaki tüm canlı ve cansız şeylerin, hatta anlık olayların bile kendilerine ait isimleri, adları vardır. İsim, varlıkların ve olayların önemli özelliklerini yansıtır. Halk arasında insan evladı karakteri, huyu ve bunanla beraber ismiyle dünyaya gelir diye bir söz vardır. Ebeveynlerin üzerine düşen de çocukları için en uygun bir isim bulmaktır.

Ad verme genellikle köyün yaşlı, eğitimli ve bilge adamlarının sorumluluğunda olan bir vazife olmuştur. Çocuğun adı geldiği soy, doğum zamanı, doğum yeri, sağlık durumu, çocuktaki bireysel özellikler gibi birçok faktöre dayanmaktadır. Örneğin, Dursun, Nevruz, Bayram, Bahar, Cuma, Xolmirza, Anora gibi. Ayrıca Özbeklerde çok yaygın olan diğer husus da isimlerin sonuna ek eklemektir. Bu ekler -han, -jan, -banu, -begüm, -gül, -ay, -bek, -mirza, -bay, -kul, -hoca gibi eklerdir. Bu ekler genellikle çocuğunun soyunu temsil eder.

Bebekler kulağına ezan okunup adı zikredilince adı konmuş olur. Bir çocuğa isim vermek ciddi ve sorumlu bir gelenek olarak görülür. Konulan isim çocuğun gelecekteki kaderini etkilediğine inanılır.

Uzun bir süre sovyet sömürgesi altında yaşayan Özbek halkının arasında bazılarının çocuğuna yabancı isim verme olayı da ortaya çıkmıştır. Genellikle bu isimler sosyalist, komünist, Marksist düşüncelerle, hükümet ile yakından alakası olan isimler olmuştur.

- Yoldaşlar! -der. - İkiz çocuklarım babalarının şanlı komünist partisine katıldığı bu önemli ve büyük bir günde dünyaya geldiler! Ben bu önemli güne ithafen ikiz kızlarıma şanlı komünist partinin kurucularından olan Roza Lüksemburg ile Klara Setkin'in adlarını vereceğim! Bir kızımın adını Roza, diğerin adını ise Klara koyacağım!

...

- İnanıyorum, -der, - ikiz kızlarım Roza Lüksemburg ve Klara Setkin gibi büyük Marksistler olarak yetişecekler! (Murod, 2018: 51)

Şükür, beşinci evladı erkekti!

Dileye dileye sahip oldum diye adını Tilovberdi[8] *koydu.* (Murod, 2018: 388)

Dördüncü evladı erkek oldu.

Humar nene torunu için isim düşündü.

Bilgelere danıştı. Aksakallardan kitaplardan araştırmalarını istedi.

Epey düşündüler.

Düşünmeden olur mu hiç, ardı ardına üç yavrucak gitti!

Sonuç olarak, hayata tutunabilsin, hayatta dursun diye Dursun adını verirler.

Anne ve babanın hayali gerçek oldu.

Dursun hayatta durdu. (Murod, 2018: 607)

[8] Tilovberdi – uz. "tilamoq" – "dilemek" ve "bermoq" – "vermek" sözcüklerinden türemiş bir isim.

5.2.1.4. Kırkı çıkmak - çılla

Kırkı çıkmak veya çılla - Türk toplumlarında yeni doğan bebek ve annesinin, yeni evlenen çiftler için ilk kırk gün daha hassas ve dikkatli davranmasıdır. Yeni doğan bebek ya da annesi, yeni evliler bu kırk günlük süreçte hastalığa yakalanırsa, Anadolu sahasında buna kırk bastı veyahut al bastı denir. Ama Özbekistan'da günümüzde kırk basması düşüncesi varlığını sürdürememiştir. Bu dönemde dikkat edilmesi gereken hususlar vardır.

- Kırkı çıkmayan yeni evliler akşam vakti dışarı çıkmaz.

- Ayaklar sıcakta tutulur, sağlığa dikkat edilir.

- Bebeklerin yanına ilk yirmi günlük süreçte anne ve bakıcısından başka kimse girmez.

- Bebekler kırkı çıkana kadar beşiğe bağlanmaz, beşiklerinin örtüsü kırmızı kadifeden olur, baş kısmına da karanfil asılır.

- Bebeğin yastığının altına koruyucu unsur olarak görülen ekmek ve bıçak konur.

- Bebekler ilk kırk gün evden dışarı çıkarılmaz

- Yeni doğan bebekli eve gece misafir gelmez. Kırkı çıkmamış bir eve gelmenin doğru olmadığını insanlar bilir.

- Gelirse dahi gelen kişiden bir iplik alınıp yakılır.

Yeni doğan bir bebek olan eve akşam vakitsiz gitmek kötülük alameti olarak görülür. Bu parçaya Özbekçe'de "ulgu" denir ve "hareket, ibret, numune, örnek" anlamlarına gelmektedir. Buna istinaden Türkiye Türkçesindeki karşılığını "numune" olarak kabul edebiliriz. Toğay Murat'ın Atamdan Kalan Tarlalar eserinde karşımıza çıkmıştır.

- *Numune vermedi.*

Validemiz beddua ede ede içeri geçti. Düz tabakta tütsü yaktı. Bebek evinde üç defa dolaştırdı. Zarar ziyanı, kötülükleri kovdu. (Murod, 2018: 440)

5.2.1.5. Akika veya sünnet düğünü

Bir çocuğa isim verilip doğumunun yedinci gününde saçı tıraş edilmesine ve şükür amacıyla kurban kesilip insanlara ihsan ve ziyafet verilmesine akika denir. Hanefi mezhebine göre bu âdet mubah, diğer mezheplere göre ise sünnettir.

Erkek çocuğu için iki, kız çocuğu için bir koyun kesilir. Akika doğumun yedinci, on dördüncü veya yirmi birinci günlerinde yapılır.

- *Millet! Millet! Duymadım demesin kimse! Bugün herkes Zülfikar pehlivanın evine sünnet düğününe davetlidir! Ehe-he-hey!* (Murod, 2018: 336)

Koç gibi oğullarım var! Büyüyünce atın Tarlan'ına bineceğim diyorlar! Kürü üzümü de onların sünnet düğününe saklıyorum. Bu kış gücüm yetmez de ama seneye kışın büyük bir düğün yapacağım! Nasip ola! (Murod, 2018: 454)

Pazarı dönüp dolaştım, alışveriş yaptım. Güzel nimetlerden aldım. İğdeye aşeren hanımımıza Harezm iğdesi aldım. Oğullarımıza da şeker, kağıdında köpek olan çikolata, simit aldım. (Murod, 2018: 455)

Yatakta yatan çocuk ikna olmadı. Yüzünü bir sağ tarafa bir sol tarafa döndürüp ağladı.

Oğlanın yanında diz çöküp oturan usta Mecit alet edevatlarını hazırladı. Keskin makasını ellerine alıp.

- Korkma be! Sinek ısırmış kadar olmaz! - dedi çocuğu rahatlatmaya çalıştı Mecit usta.

- Sineği bırakın, rüzgar esip geçmiş gibi olur! - dedi ustanın çırağı.

Kaplan babamız oğlana para uzattı.

- Hıh, Tarlan at al! - dedi. (Murod, 2018: 566)

5.2.2. Evlilik

Evlilik hem gelenekler gereği, hem İslamiyet gereği, hem de insanoğlunun içgüdüsel neslini devam ettirme isteği gereği yapılan toplum temelidir. Evlilik yoluna girmek ile başlayan bir serüvende karşımıza sayısız gelenek görenek çıkar. Onlar yöreden yöreye göre değişiklik göstermektedirler. Günümüzde halen varlığını korumakta olan

bu örf ve âdetler kültürün en kıymetli değerlerinden sayılır. Toğay Murat'ın eserlerinde Surhan bölgesinin evlilik ile ilgili ritüellerini görebiliriz.

5.2.2.1. Evlenme öncesi

5.2.2.1.1. Kız beğenme ve isteme

Akrabalık ilişkilerinin kurulmasında kız beğenme ve istemede aracı olan ve aynı zamanda görücü olarak kız evine giden kişinin üzerine çok büyük bir mesuliyet yüklenir. Çöpçatan diyebileceğimiz bu aracılar genellikle saygın, iyi eğitimli ve soylu ve bilge kişiler arasından seçilir. Genellikle kız istemeye gidenler en az iki veya dört kişiden oluşur ve konuşmaları da mantıklı, tatlı dilli ve ikna edici olmalıdır.

Bu kişiler, damadın ailesi adına müstakbel gelinin evine elçi olarak gelirler. İnsanlar ancak kefil olabilecekleri kişiler için elçilik vazifesini üstlenirler. İstemede kız evi hemen razı olmaz, dünürlerin bir kaç kere daha gelmesini bekler, ancak ondan sonra rızasını dile getirir.

Ben ona aşık olup istetmiştim.

Neyse ki, teyzemizin kızı ya - hemencecik tamam deyivermişti. (Murod, 2018: 77)

- Reisin kıza görücü geldi, dedi eşimiz.

- Kurban olurum, kızı bu kadar büyümüş mü?

- Tabi ya, kız çocuğu şeytan olur.

- Kurban olurum, nereden gelmiş görücü?

- Dehkanabad'daki yakınlarından gelmiş.

- Reis dede beni çağırmadı mı?

- Çağırdı, oğlunu yolladı. (Murod, 2018: 93)

Biraderler! Bu kız gözümün önünden gitmez oldu! Gece gündüz! Şu kıza dünür yolladım!

- Varmayacağım, kafası kel, - dedi.

...

Ben yine de Nuh dedim, peygamber demedim. Durmadan dünür yolladım!

- Söyleyin ona, ben daha at alıp kopkari koşturacağım! - dedim.

Mamasuluv nazlana nazlana sonunda razı oldu! (Murod, 2018: 412)

Ben şimdiki lafımı da nağmesiz söyledim:

- *Adina diyorum! Yiğidin başı iki olana kadar malı iki olmazmış! Evlen ama artık kardeşim! Dilini mi yuttun da hiç konuştuğun yok! Söyle bakalım, ne var? Biz senin üzengi kardeşleriniz! İyi kötü gününde yanında olur, bir işine yararız!*

Çevendazlar dediklerim onayladılar, makulü bu dediler.

En son, Adina'dan ses çıktı! Adina dediğimiz, Allah onu ne yapmasın ne imiş, imiş ki, bizim görümcemize gönlünü kaptırmış! Al sana haber! Bir kere annesini göndermiş istemeye, kayınvalidem hayır demiş! Al!

- *Hey, Adina yiğit, hey! Daha yaş olan yiğidin gözüyle görüp kız (190) alma derler. Bizim görümcemizden başkası olmaz mı? – dedim.*

- *Hayır, olmaz!*

Adina'nın gözü bu dünyada bizim görümcemizden başkasını görmezmiş. Görümcemiz dünyaya bedelmiş, tek imiş!

- *Haydi ya? – dedim.*

- *Evet! – dedi.*

- *Gerçekten mi?*

- *Gerçekten! Vallahi!*

Arkadaşlar, gönlü kaptırmışız, gönlü! Eyvah! Ehehey!

- *Hey, Adina yiğit, o zaman elini uzat bakayım, kendim istemeye gideceğim! – dedim. – Görümcemi sana verdirmezsem, seninle olmazsam, benim adım da Ziyadullah değil! Bugünden sonra ikimiz bacanak sayılırız! Hey, Adina yiğit, biraz uzak otur da bacanak bacanağı görse ... – dedim.* (Murod, 2018: 476)

Görücünün gelmesi kızı olan kapı için şereftir!

Görücüler akşam vakti geldi.

Evin hanımı sofra kurdu. Kocası reisi ağırladı.

- Hoş bulduk, hoş bulduk, - dedi.

- Var ol, kasap, var ol, - dedi görücüler. - Haydi, ilaha amin, şu evde büyükten büyük düğünler olsun, Allah-u Ekber!

- Allah-u Ekber! İnşaallah!

Pilavdan sonra karpuz kesildi.

Görücüye gelenler âdet gereği oradan buradan konuştular.

İşan kasapla sohbet edip yol yaptılar. Sonra asıl konuya geçtiler.

- Kız kardeşinin başına talih kuşu konmak üzere, kasap, unu kaçırmazsan iyiydi, - dedi.

- Aslını bilmeden söz söylenmez, neslini bilmeden kız verilmez, - dedi kasap. - Kimmiş o? (Murod, 2018: 498)

... İsan kasap en son birazcık yumuşar.

- Ben bir şey diyemem, - dedi. Dost akraba var, kızı büyüten yengesi var. Biz bir aramızda danışalım, siz sonra bir daha gelin. (Murod, 2018: 500)

Dünürler bir daha geldi.

Aradan iki gün geçti.

Akraba ve dostların biri öyle dedi, biri böyle dedi.

Bazıları küsüp gitti.

Hepsi kendi dediğini onaylatma peşindeydi.

Ağabey ise herkesin fikrine aynı baktı.

Son karar kıza kaldı.

Yenge mutfağa doğru gitti. (Murod, 2018: 501)

5.2.2.1.2. Fatiha - non sindirish

Kız isteme çöpçatanların gönlünce bir sona eriştikten sonra kız evinde yapılan bir gelenek. İki taraf da evliliğe olumlu yaklaşınca ekmek bölmek veya fatiha olarak bilinen bu gelenek gençlerin sözlendiğini belirtir. Kızı vermeye razı olduktan sonra büyükler Fatiha duasını okuyup ekmeği bölerler. Gençlerin sözlendiğinden

çevreyi haberdar etmek amacıyla bölünen ekmekten, veyahut simgesel olarak sıradan bir ekmek, şeker ve tatlılardan oluşan bir tabağı aile yakınları, konu komşu ve akrabalarla bölüşürler.

Reis dede... kızımıza... görücü gelmiş?

- Kızınıza görücü gelmiş? Yok ya, kızınız daha çocuk değil mi?

- Yok... kızımız... kızınız yani.

- Ha, benim kızımı mı diyorsunuz? Geldi geldi, şimdilik eski usül ekmek böldük.

- Ekmeği böldünüz mü?

- He ya, düşünmeye gerek mi var, böldük gitti. (Murod, 2018: 94)

Beklenmedik bir anda Nesim Mamakız'... görücü yolladı!

Ekmek bölündü! (Murod, 2018: 360)

- Çağırmışım? Ne zaman? Ha, evet, bugün Dehkanabadlı dünürümüz iki tane fatiha koyunu göndermiş. (Murod, 2018: 94)

Yengesi kızın anası olarak Fatiha okudu.

Ekmek bölündü. (Murod, 2018: 503)

Damat tarafından fatiha toyu geldi.

Fatiha toyunda koyun, yağ, pirinç, kuru üzüm... vardı.

Gelin ve damat dönemi başladı.

Damat ile gelin eş ve dostlarının yanında geçerken başını eğip geçti. Gözlerine dik bakmadı. Ortamlarda yüz yüze gelmedi. (Murod, 2018: 503)

5.2.2.1.3. Başlık-kalın

"Kalın vermek" olarak bilinen bu gelenek birçok toplumda olan, geçmişten günümüze gelen evlilik ile ilgili bir kavramdır. Eskilerden kalın olarak paranın dışında büyükbaş, küçükbaş hayvanlar, kumaşlar, değerli eşyalar, kıymetli taşlar, toprak vs. gibidir. Bazen kalın parası karşılığında eve bir hizmetçi de verilmiştir. Türk toplumlarında damat tarafının kız tarafına kız ile evlenebilmek için yaptığı ödemedir. Tarafların anlaşmasına göre tutarı değişkenlik gösterebilmektedir. Bu tutar

ailenin soyuna, mevkiine, maddi durumuna göre şekillenebilmektedir. Bu etkenden dolayı da başlık parasını denkleştirebileceği, dengi dengine olan ailelerle dünürlük etmeye çalışılır. Bu Özbek halkı arasında bazen "süt hakkı" olarak da geçer. Bu gelenek Anadolu'da yavaş yavaş ortadan kalkmış, günümüzde daha kırsal kesimlerde varlığını koruyabilmiştir. Özbekistan'da ise günümüzde halen yaygın olan bu gelenek yöreden yöreye değişiklik göstermektedir. Bazı yörelerde daha "ucuz", bazılarında ise daha "pahalıdır". Günümüzde bu tutarı etkileyen etkenlerden biri de kızın okumuş ve meslek sahibini olmuş olmasıdır.

Dünürler sofraya üzeri örtülen ekmeği çıkarttılar.

Başlık konusuna geçildi.

- Peki-i...

- El insaf...

- Peki-i...

- Tamam ya, kimse kız verip zengin olmamıştır.

- On baş koyun... şunlara razı mısınız?

- Haydi, amin, iki genç bir yastıkta kocasın, Allah-u e-Ekber! (Murod, 2018: 502)

5.2.2.1.4. Çeyiz

Gelinin damat evine kendisiyle birlikte getirdiği eşyalardır. Bu eşyalar genellikle gelinin kendi el emeği göz nuru olmuştur. Çeyizin kalabalık, pahalı ve değerli eşyalardan oluşması ailenin ne kadar varlıklı, köklü ve saygın olduğunun göstergesi sayılır. Günümüzde Özbeklerde yıllar boyunca düzülen çeyiz içerisinde geleneksel eşyalar dışında, tabak çanaklar, beyaz eşyalar, mobilyalar gibi şeyler de vardır.

Tandır dolu ekmekler pişirildi.
Gelin çeyizi, eşyaları atlara bindirildi. (Murod, 2018: 514)

5.2.2.1.5. Dürü

Hediyeleşmeyi seven Türk toplumu düğün arefesinde de hediyeleşme âdetini yerine getirir. Gelin ile damat ailelerini bir birlerine hediyeler yollayarak karşısındaki insana ne kadar çok değer verdiğini, önemsediğini göstermiş olur. Dürü içeriği kime

ve ne için hazırlandığına göre farklılık gösterir. Bayram ve seyranlarda, önemli günlerde de dünürler birbirlerine dürü gönderirler. Özbek Türklerinin bazı yörelerinde düğünden sonra da dürü gönderme geleneği devam eder. Kız baba evini ziyarete geldiğinde dürü ile gelir ve dürü ile döner. Düğünden sonraki bu dürülerin içeriği genellikle yemek, tatlı, kumaş gibidir. Birbirine ziyarete giden dünürler de aynı şekilde ellerinde "dasturhon" "toğora" olarak bilinen, sofraya sarıp getirilen bir leğende yemek ve üzerine de bir elbiselik kumaş koyup getirirler. Bu insanların dünürüne olan saygısının göstergesi sayılır.

Aradan bir ay geçti.

Gelinin evine yastık yorgan kumaşları ile pamuk geldi...

Bunun adı dokuzdur. (Murod, 2018: 503)

Damat geline bayramlık gönderdi, gelin damada bayramlık gönderdi.

Kaplan damat tarafından ithal bir başörtüsü, bir çift ayakkabı, yüzük ve çeşit çeşit şekerler geldi.

Aymama gelin tarafından gömlek, yelek, kuşak ve el mendili bayramlık olarak geldi.

Hepsi gelinin el emeği.

Bunu mendilin ortasında kıpkırmızı, köz gibi parlayan gül işlemesinden anladık.

Gül - gelinin damada mendil değil, kalp gönderdiğinin işareti idi. (Murod, 2018: 512)

5.2.2.2. Evlenme anı

5.2.2.2.1. Düğün

Türk toplumlarının eskiden üç, yedi, kırk gün şeklinde düzenlediği bir toplumsal ve kültürel etkinliktir. İnsanları birlik olmaya, yardımlaşmaya ve dayanışmaya iten en önemli unsurlardan biridir. Türklerin düğünlerinde dost akrabalar, konu komşu, aile büyüklerinin rolü büyüktür ve düğünler çalgı çengi, oyun, eğlence ve yiyecekler olmadan hayal edilemez. Özbek Türkleri düğün için "toy" sözcüğünü kullanılır. Halka düğün vermek insanların en büyük hayallerinden biri sayılır ve neyi varsa yoksa bu düğün için sarfedilir. Eskiden varlıklı bir ailenin düğününde birçok yarış oyunları düzenlenmiş ve düğün sahipleri tarafından o yarışçılara ödüller verilmiştir.

Özbekistan'da düğünler düğün için özel açık alanlarda, evlerde yapılmıştır. Yirminci yüzyılın sonuna doğru ise restoran ve düğün salonlarında yapılmaya başlamış. Gelin ve damadın kıyafetleri de dönem ile beraber değişmiştir. Yöresel kıyafetler yerine beyaz gelinlikler rağbet görmüştür.

Ben işte böyle bir davetiye dağıta dağıta düğün yapmıştım:

Gül çiçeğin kokusu aleme gitti

Mesut gençliğin zamanı yetti.

Hatta yetti boyumuz boya

Sizi davet ederiz toya! (Murod, 2018: 77)

Ne yazık ki hanımı yoktu, hanımı düğüne gelin görmeye gitmişti. Daha dönmemişti. (Murod, 2018: 328)

Vişne çiçek açtığında düğünleri oldu.

Nesim Börü pehlivanları da düğüne davet etti.

Düğüne Börü'nün annesi gitti. (Murod, 2018: 361)

Düğün dernek oldu! (Murod, 2018: 412)

Düğün pazar akşamı oldu.

Düğüne çağırmalar başladı.

Kızlar gelin tarafına söyledi, delikanlılar damat tarafına.

Kızlar gelin evine gittiler, delikanlılar damat evine.

Damadın evinde nice nice koyunların başı gitti.

Nice nice sürahiler boşaldı.

Sazlar, nağmeler göklere göklere yükseldi.

Düğün tebrik edenlerle dolup taştı.

Sokakta çocuklar gürültü kopardı:

- Tabak geldi, gelin evinden tabak geldi!

Kapıda omuzlarında, başlarında bohça ile gelen kadınlar belirdi. Kadınlar gelin evinden on tane tabak getirdi.

Tabakların birinde pilav, birinde kavurma et, birinde haşlanmış yumurta, birinde de sütlaç... vardı.

Tabaklar ortaya kondu.

Düğüne gelenler gönlünün istediği tabaktan yemek yedi.

Boşalan tabaklar kaldırıldı.

Sağdıç ortaya bir örtü açıp söyledi:

- Damat bey gelip başında dursun, haydi, kim nasıl bir hediye bırakır!

Davetliler gönülden koparıp getirdikleri hediyeleri örtüye bıraktılar. Biri bir elbiselik atlas[9] *bıraktı, biri ipek bıraktı.*

Örtü neredeyse doldu.

Dua için eller açıldı:

- Düğününki düğünde geri dönsün, Allah-u Ekber! (Murod, 2018: 414)

5.2.2.2.2. Gelin taşıtı

Gelin taşıtı olarak kullanılan vasıtalar sanayi geliştikçe değişime yüz tutmuştur. Türk toplumun en kıymetli evcil hayvanlarından biri olan at asırlar boyunca gelinler için bir taşıt vazifesini üstlenmiştir. Anadolu topraklarındaki "Gelin ata binmiş, ya nasip demiş" atasözü ile de bunu tasdik edebiliriz. Gelin taşıtı olarak kullanılan vasıtalar, hangi vasıta kullanılırsa kullansın, hep çiçeklerle, süslemelerle, atlar ise takılarla süslenmiştir. Toğay Murat da Atın Kişnediği Akşam eserinde gelin taşıtı olarak at unsurunu kullanmıştır.

Destanımda bir eve gelin geldi. Avluda ateş yakıldı, çankavuz[10] *çalındı. Gelin atta geldi. At ateş etrafında bir defa dolandı. At destan oldu.* (Murod, 2018: 417)

Gelinler atla değil, arabayla gelir oldu. (Murod, 2018: 444)

Gelin ata bindi.

Geline masum bir çocuk eşlik etmelidir. (Murod, 2018: 514)

[9] Atlas – Özbekistan'nın ipekten yapılan yöresel ve rengarenk kumaşlarından biri.
[10] Çakovuz- küçük metal parçasından yapılan, dudaklara yerleştirilip çalınan enstrüman.

5.2.2.2.3. Nikah

Tarih boyunca evliliğin en önemli noktası nikah kıyma ritüeli olmuştur.

Özbekistan'da iki çeşit nikah mevcuttur, bunların biri dini nikah, diğeriyse 1920'lerde sonra yürürlüğe giren resmi nikahtır. Sovyet hükümetinin resmi nikah zorunluluğunu getirdikten sonra dini nikahları men etmiştir. Ancak insanlar sessiz sedasız gizlice dini nikah kıyamaya devam etmişlerdir. Günümüzde Özbekistan'da resmî nikah sadece reşit olanlara kıyılabilmektedir; resmi nikahtan geçmeyenlerin dini nikah kıyması yasaktır.

O sıra beş altı kişi gelin evinin kapısına geldi.

İç kapı aralık bırakıldı.

Hayrullah hoca gelinden vekil istedi:

- Siz Aymama Abdibay kızı, kendi rızanızı Kaplanbay Kurbanbay oğlu'na bağışlamak için vekaleti ağabeyiniz İsankul Abdibay oğluna verdiniz mi?

Sükut.

Gelinden ses çıkmadı.

- Deme, deme, - fısıldadı kızlar.

Kapı ağzında duran sağdıçlar kızlara para verdi.

Kızlar aralarında parayı paylaştırdılar.

Gelin susmaya devam etti.

Sağdıçlar bir daha para uzattı.

- Tamam mı? Artık söylesin!

- Hey, Halbuvi, sen sussana bir!

- Susmam! Ne yani, hemen evet mi desin?

- Evet demek kolay mı?

- O kadar da değil!

Hayrullah hoca bir kere daha vekil istedi.

Yine cevap gelmedi.

Sağdıçların biri sustu, biri sordu.

- Aymama, sabaha kadar burada mı bekleyeceğiz?

....

Hayrullah hoca son kez - üçüncü kez sordu.

O zaman bile cevap gelmedi. Üçten sonra boştur. Hoca dışarıya doğru yöneldi.

- Gelin istemiyor, nikah iptal, - dedi.

İşte o zaman beyaz perdenin ardından:

- Evet... -diye ince bir ses geldi.

Sesi herkes duydu.

Sağdıçlar giderken:

- Biraz daha geç kalsaydın, damatsız kalırdın! - dediler.

Herkes güldü.

Diğer evde oturan hocanın yanına geldiler.

Biri gelini sordu.

Gelinin vekili ağabeyi oldu.

Gelinin ağabeyi hocanın karşısına çöktü.

Damat geldi. Kayınbiraderinin hürmeti için yüzüne kuşak tuttu. Yere bakıp oturdu.

Sofrada çini bir kasede su ve iki tane tandır ekmeği vardı.

Hoca minderin üzerinde kitabı açtı.Kıraat ile hutbe okudu.

...

- Siz Esanbay Abdibay oğlu, kız kardeşiniz Aymama Abdibay kızını Kaplanbay Kurbanbay oğluna şeri nikahına verdiniz mi?

- Evet, verdim.

Hoca şimdi damada sordu:

- Siz Kaplanbay Kurbanbay oğlu, Aymam Abdibay kızını kendinizin şeri nikahınıza aldınız mı?

- Aldım.

Hoca sudan bir yudum aldı.

Damat da bir yudum aldı.

Nikah suyundan sağdıçlar da içti.

Hoca koca olmanın şartlarını saydı:

- Altı ay bırakmamak, sert tokat atmamak, üstsüz başsız bırakmamak, helal yaşamak... Şu şartları kabul ediyor musunuz?

- Evet, diye kafasını salladı damat.

- Evet kafi değildir. Kabul ediyorum deyin.

- Kabul ediyorum.

- Aferin.

Nikah sırasında anası damadın omzuna kaftan örttü. Kaftanın omzundan iğne ile ip geçire geçire bıraktı.

Bu, gelin ile damat her zaman beraber olsun, ayrılmasın, demektir.

İpin ucunu bağlamadı.

Gelin ile damadın kaderi bağlanmasın diye böyle yaptı.

Her zaman buğday gibi çok, çoluk çocuk sahibi olsun diye damadın başından bir avuç buğday serpti. (Murod, 2018: 505-506)

5.2.2.3. Evlenme sonrası

İki genç evlendikten sonra yapılan birçok anane mevcuttur. Bu geleneklere daha çok Aydında Gezen Adamlar eserinde rastlayabiliriz. Onların arasında gelin ve damat evlerindeki telaşlar, gerdek öncesi ve sonrası yapılan, törenler mevcuttur. Bir çoğu Özbek Türklerinin sosyal hayatında hala da varlığını sürdürmekte olup, nesilden nesile aktarılmaya devam etmektedir. Ayak basma, yüz görme, saç okşatma, el tutturma, gelin selam, ayna baktırma, yol kesme vb. gibi bu âdetlerin niceleri

Anadolu halkının âdetleriyle benzerlik taşımaktadır. Eserdeki evlilik sonrası yapılan âdetleri Türkiye Türkçesine aktararak size sunuyoruz.

O edalı edalı adım atıp gerdeğe gelin olarak girdi. Ben merdane merdane adım atıp gerdeğe damat olarak girdim. (Murod, 2018: 412)

Neymiş, gelin ile damadın hangisi ilk olarak diğerinin ayağını basarsa, işte o bu evlilikte ömrü buyunca egemen olacakmış! (Murod, 2018: 507)

Saç okşatma,

El tutturma oldu.

Ayna gösterme hepsinden de zevklisiydi!

Yenge kadın gelin ve damada ayna tuttu.

Gelin ve damat yüzlerini aynadan kaçırdı. Gelin baksa damat bakmaz, damat baksa gelin!

Yenge kadın gelin ve damadın başını yan yana koydu. Gözlerini aynaya baktırdı.

Birbirleriyle konuşana kadar bırakmadı! (Murod, 2018: 508)

Gerdeğe girildi. (Murod, 2018: 508)

Yolda iki genç köprüyü sopayla kapattı.

Sopa alınmadan köprüden geçilmez.

Gençler gelin tarafından talep etti:

- Damat... verin!

Gelin tarafın çıtı çıkmadı.

Gençler ayak diretti.

- O zaman yol yok.

Atın başındaki iç cebinden gelinin diktiği mendillerden çıkarttı. Gençlere birer tane verdi. Sopa yoldan çekildi, gelin yolu açıldı.

Damat evine geldiler.

Çocuklar gelini merak dolu gözlerle karşıladılar.

- Yaşasın, gelin geldi! - diye çığlık attı.

Kapı önünde ateş yakıldı.

Gelin üç kez etrafında dolaştı.

İyi niyet için, her daim temiz kalpli olmaları için gelin ve dünürlerin yüzüne un sürüldü. (Murod, 2018: 525)

Yenge nene gelinin örtüsünün bir ucundan tutup içeri götürdü.

- İşte bu kapıya bi-i-ir tazim! -dedi nene.

Gelin eğilerek tazim etti.

Gelip bir tazim ile kapı eşiğini tavaf etti.

Yenge nene geline tazim ettire ettire içeri geçirdi.

- Bizi Yaradan Ata'mıza bir tazim!

- Bizi yaradan Havva anamıza bir tazim!

- Biraz aşağı eğil, o kişi çok yüce bir zat!

- Ah, boyuna posuna kurban olduğum! Haydi gel!

Gelin çımıldıkta[11] *dik durdu.*

Çımıldığın askısında on sekiz çeşit elbise sıralandı. Duvarlarda çantalar, süsler, örtüler, suzaniler[12] *vardı.*

Suzanilere "Hoş Geldiniz" yazısı işlenmişti.

Bir suzanide gül vardı, diğer suzanide kırmızı lale.

Bir başka suzanide ise ağzında kırmızı gül tutan kanatlanmış bir güvercin.

Güvercinin altında "A" harfi işlenmişti. Güvercinin gittiği menzil tarafa ise "K" harfi işlenmişti. "A" - Aymama, "K" ise Kaplan idi.

Hepsi gelinin el emeği göz nuruydu! (Murod, 2018: 516)

Bu hanedana sadık olmak için itin çanağına yemek koydu.

[11] Çımıldık – evin bir köşesine perde veya kumaş asma süretiyle kapalı bir köşelik yapılır. Eski geleneklerde gerdek de çımıldıkta olmuştur.

[12] Suzani - el işlemesi kalın kumaşlara verilen isimdir. Yatak örtüsü, seccade olarak kullanılır, duvarlara asılır. Canlı renklere sahiptir, genelikle güneş, çiçek ve nar gibi desenler işlenir.

Tabak çanakları gözden geçirdi.

Harlayıp yanan ateşe bir yağ damlattı.

Bu mutlu olmak için yapıldı.

Çoluk çocuk, torun sahibi olayım diye eline bebek aldı.

Herkes pilav yedi.

Gelin ise elini bile uzatmadı.

İşte o zaman "gelin yemek yemedi" oldu.

Damadın dayısı gelin yemek yesin diye bir kucak sekiztepkilik atlas sözü verdi. Halası Kokan ipeği sözü verdi.

- Söz verenler dikkat etsin! - dedi bir nine.

Gerçekten de bu sözleri verenler gelin çağırmada bunları vermeleri gerekir.

Sonunda gelin yemek yemedi diye kayınvalidesi konuştu:

- İşte, bu ev bark olduğu gibi senindir!

- Hele bakın! - dedi herkes.

İşte ondan sonda gelin pilava elini uzattı.

Yüz açma yapıldı.

Gelinlerin yüzünü açma masum çocukların işidir.

Neneler bunun için dört beş yaşında olan damadın erkek kardeşliğini tembihlediler.

Damadın kardeşi koştur koştur geldi. Yengesinin yüzündeki örtüyü çekip aldı.

Gelin yüz açtı. (Murod, 2018: 517-518)

5.2.3. Ölüm

Ölüm insan varlığının bu dünyada sona ermesi olarak tanımlanır. Toplumun inanış ve törelerinde ölüm olayı doğum ve düğün gibi bir "geçiş" dönemi olarak değerlendirilir. Toplumsal inanışa göre ölümden sonra da ölünün yaşayanlarla ilişkisi ve alışverişi devam eder (Boratav 2013: 221).

Toğay Murat'ın Bu Dünyada Ölünmez eserinde mezar taşı ustasının ölüm hakkındaki söyledikleri okura ölümsüz insanın olmadığını bir kere daha hatırlatır. Değişen hükümetler sonrasında birçok kişinin işten atıldığı, yetkili kişilerin değiştiği bir dönemde herkes kendisi için korkarken, ustanın içi rahat bir şekilde korkusuzca yaşaması bizi bu konuda düşünmeye iter.

- Ben yenicilerden korkmam, efendim. Yeniciler beni işimden kovamaz. Ben işsiz kalmam. Çünkü insan var ki, ölüm var. Ölüm var ki, ben varım! Ölümün işi bensiz bitmez.

- Ama yeniciler herkesi işten çıkartıyorlar.

- Özbek kendi bacağına sıkıyor, efendim, Özbek kendi bacağına sıkıyor!

- Bu yüzden, işten kovmalar, küçülmeye gitmeler gittikçe çoğalıyor.

- Ben küçülmeye gitmelerinden de korkmam. Yüzlerce iş yerlerinin kapıları çat diye kapanır. Ama... ölümün işi çat diye kapanmaz! Dünyadaki tüm iş yerleri küçülmeye gider. Ama... ölüm küçülmeye gitmez! Dünyada her şey biter. Ama ölüm bitmez! Ölüm sonsuza kadar yaşar! Ölüm ebediyen yaşar! Ölüm tüm hükümetler için, tüm sistem için edebidir! Yaşasın ölüm!

- Öyle, öyle! İşiniz çok iyi. Mesleğiniz nadir bir meslek, ya.

- Evet ya, evet! Ben de nadir bir insanım, efendim, nadir! İş yerim de nadir iş yerlerinden. İşte burası iş yerim - şehrimizde tüm koşullar sağlanmıştır. Şehrimizde... candan başka her şey mevcut! Şehrimizde sadece... can yok, can! (Murod, 2018: 319)

5.2.3.1. Ölüm öncesi ve anı

Bir kişinin öleceği anlaşıldığı zaman sağ tarafa çevrilir. Kuran okunur. Hastaya tövbe getirtilir, tekbir alınır, ezan verilir. Ağzına sık sık pamukla zemzem suyu verilir. Hasta ölünce, çenesi çekilir, tülbentle sıkılır. Elbiseleri çıkartılıp yere temiz bir yatağa yatırılır. Göz kapakları kapatılır. Üzerine temiz bir örtü örtülür. Başı kıble yönüne çevrilir. Eller göbek üstüne konur. Ölünün karnının üstüne, içine şeytan girmesin, ardından birini götürmesin, şişmesin diye bıçak, demir, makas vb. konur. Ruhu, Azrail çıksın, melekler girsin diye pencereler açılır. Ayak başparmakları

birbirine bağlanır. Takma dişleri varsa alınır. Ölüm anında ayak ucunda ezan okunur. Ölünün bütün çamaşırları yıkanır fakire verilir (Artun, 1998).

İbadin dilsiz kaçarken yere yığılır.

Akpadişah atını koşturup gelir.

Zavallıcık İbadin dilsizin yüzleri sırıta sırıta solar.

Zavallıcık İbadin dilsizin gözleri bölere bölere söner...

"Şimdi... anneme ne diyeceğim?" (Murod, 2018: 15)

- Ziyad nerde? - derim.

- Ziyad gitti, diyorum ya, Ziyad gitti...

- Ziyad nereye gitti?

- Ziyad... zavallı gitti!

Çocuklar için için ağlar. Çocuklar hüngür hüngür ağlar.

Ağlamayan çocuk kalmaz.

Ben hepsinde kendimi suçlarım.

- Pamuğun içinde uyuma, deseydim, Ziyad dostum gitmezdi... - diye ağlarım. (Murod, 2018: 58)

1934.yıl geldi.

Ekmek bulunmaz buldu. Ekmek değerlendi.

İnsanlar açlıktan kırıldı.

Kulübelerde karı ile koca ölüp gitti. Kadının bağrında kızı. Adamın bağrında oğlu - ölüp gitti.

İnsanoğlu yol kenarlarında ölüp gitti. Dere boyunda ölüp gitti. Ağaçların altında ölüp gitti. (Murod, 2018: 212)

Akşam vakti Torakulov vefat etmişti. Torakulov eski rayon komitesi sekreteriydi. Merhum yarın defnedilecektir. (Murod, 2018: 232)

Hanedanda tuhaf tuhaf koku geldi.

Batır fırka eşik ağzında arabaya yaslanıp bekledi. Torakulov'un büyük oğlunu haber gönderip çağırdı.

- Bu gelen koku nedir? - dedi Batır fırka.

- Üzerlik otu.

- Üzerlik, üzerlik... Kırkıncı yıllarda şu üzerlik yüzünden insanlar sürgün edilmişti, kurşuna dizilmişti. Bunu biliyor musunuz?

- Üzerlik yakıp, babamı... cinlerden koruyorum.

- Şuna bak, şuna! Kim der sizi rayon komite sekterinin oğlu diye? Cinmiş! Acaba hangi cemiyette yaşıyorsunuz?

- İçeride ... babamın mevtası yatıyor. Hijyen yani, hijyen...

- Hijyen lazımsa... deodorant sıkın, deodorant! Üzerlik... cehaletin sarkıtı! Evet, öyle, üzerlik cehaletin sarkıtı!

- Tamam, söndürürüm, tamam. (Murod, 2018: 232)

Ölüm kaş ile göz arasında olur.

Börü pehlivan annesini kaybeder. (Murod, 2018: 379)

Cora Dede'nin canı burnuna geldi. Bir akşam esrar kullandı. Üzerine soğuk su içti. Patlayıp ölmek istedi! (Murod, 2018: 434)

Babamız annemizin yüzüne doğru eğildi.

- Nenesi, hakkını helal et, nenesi... - dedi. - Gözünü aç, nenesi, hakkını helal et...

Anamız gözlerini açıp kapadı, açıp kapadı...

Sezilir sezilmez başını kıpırdattı...

Babamız feryat etti... (Murod, 2018: 596)

O sıra... o sıra, evde ağıt sesi geldi:

- Vah babam, vah babam!...

Ağıt feryada dönüştü. Ağıt evi sardı. (Murod, 2018: 681)

5.2.3.2. Kefenleme

Kefenleme İslam dini gereği tabuta konulmadan önce mevtayı yıkayıp kurulayıp, kefen olarak bilinen beyaz, pamuklu bir beze sarılmasıdır. Böyle zor bir mesleği icra eden kişilere gassal denir.

Kefen kural olarak ölen kişinin malından karşılanır. Kefen harcamaları ölenin borcundan, vasiyetinden ve vârislerin haklarından önce gelir. Ölünün tekfin masraflarını vârislerinden biri karşılamışsa bu masrafları ölünün terekesinden alabilir. Geriye mal bırakmamış kimselerin kefen masrafı hayatta iken nafakasını vermekle yükümlü bulunduğu kimselere aittir. Böyle bir kimsesi yoksa duruma göre devlet bütçesinden veya bölgenin müslüman halkı tarafından karşılanır. (Keskin, 2002)

Kendi canına kıyan insanı... yıkamazlar. Merhumu tabuta koymadan önce... aklayıp paklarlar.

Batır fırka irkilir. Vücudu uyuşur. Közleri pır pır eder. Gözlüğünün üstünden bön bön bakar.

- Bir insanı ha? - diye hayret eder. - Kendi isteğiyle bu dünyayı terkeden insanı ha...

- Allah teala: bu benim bendem değil, lanetliyi yıkamadan... gömüverin, der. İnsan adını taşımaya yakışmaz bu, der. Olduğu gibi, murdar murdar gömüverin, der. (Murod, 2018: 321)

Kadınlar annemizi ellerinde getirdi. O hasırın üzerine yatırdı.

Gassal kadınların biri tas ile su döktü, diğeriyse... anamızı yıkadı! Baştan aşağı yıkadı. Seve seve yıkadı...

Kadınlar anamızı bembeyaz beze sardılar. Elleriyle tabuta yatırdılar.

Anamız son yolculuğuna... son yolculuğuna pak ve tertemiz uğurlandı.

15

Tabuta ya bembeyaz bez örtüldü.

Bu yaşını doldurdu, anlamına geldi.

Halk tabutun başında... anamızın başında diz çöke çöke cenaze okudu.

Tabut... anamız halkın ellerinde kalka kalka yol aldı.

Halk tabuta... anamıza uzanmak istedi. Tabutunu... anamızı kollarında götürmek istedi. Hiç değilse elleri değsin istedi.

Halk tabutun arkasından... anamızın arkasından kabristana gitti. (Murod, 2018: 597)

5.2.3.3. Gömme hususiyetleri

Komünist sisteme geçildikten sonra inanç ve din ile ilgili tüm unsurlar yok edilmeye başlar. Bir dönem bunun üzerindeki baskı o kadar büyür ki, insanlar yakınlarına cenaze namazı kılamaz hale gelir. Gizli gizli bu ibadeti yerine getirmeye çalışsalar da, bazı durumlarda başarısız olmuşlardır. Bunun bir örneğini de Toğay Murat'ın Bu Dünyada Ölünmez eserinde görürüz.

- Müslüman ile kafir bu dünyada şöyle dursun, öteki dünyada bile bir olamaz. Sebebi, Müslüman mezara kafir defin edilemez, kafir mezarına ise müslümanı. Böyle iken, Müslüman ile kafir ne bu dünyada, ne de öteki dünyada kardeş olamaz. (Murod, 2018: 36)

- Vatan, millet dersin, ancak Özbekistan'da seni gömmek için millet mi kaldı? - diye gevrek gevrek güler Uspenskiy. (Murod, 2018: 37)

- Rus! Sen işte böyle ölürsün! Rus nerede ölürse ölüsü orada kalır. Rus için öldüğü yer mezarı olur. Mezarına bir çöp diker, o kadar! Rus! Özbek nerede ölürse ölsün, ölüsünü memleketine getirir. Özbek ölüsünü kendi kıblesine gömer. Özbek ölüsünü baş tacı olan yere gömer. Bu yüzden Özbek kabristanı kıblesinde olur!

- Tamam, önce bir gidelim, sonra çaresine bakarız, - der Çanişev

- Çanişev! Sen beni Rusya'ya götürüp kurşuna dizersin. Bir çukura kefensiz gömersin. Vatan gedası, kefen gedası olarak oradalarda ölürüm. Kefensiz mevtamı kim memleketime getirip gömer? Kefensiz bedenim it ölüsü gibi Rusya'larda kalır! Ondan sonra çoluk çocuğum beni nereden bulup ağlar? Çoluk çocuğum nereye gidip ağlar? Çoluk çocuğum hangi mezarın başına gidip ağlar? Çoluk çocuğum bayram günleri hangi mezarımda mum yakar? Bu yüzden, vuracaksan, işte, göğsüm - vur! Ama kendi memleketimde vur! Şehit olacaksam kendi memleketimde şehit olayım! Şehidimi kendi memleketim gömsün! (Murod, 2018: 37)

- Bu bir. İki: yarın defin merasimine partinin saygıdeğerleri gelecek, bölge komite sekreterleri de gelecek. Kısaca belirtmek gerekirse, toplumun en önemli insanları gelecek. Amma velakin defin merasiminde cenaze namazı kılınmayacak.

- Ha?

- Yoldaş Torakulov'a cenaze namazı kılınmayacak! Torakulov rayon komite sekreteriydi, milletvekili idi, hesapsız ödüller ve madalyalar sahibiydi. Kısacası, gerçek bir komünistti. O yüzden biz yoldaş Torakulov'u gerçek bir komünist gibi defin edeceğiz. Askeri orkestra matem marşını çalacak. Sovyet partisinin saygın vekilleri fahri bekçi olacak...

- Babam...

- Büyükler konuşurken susun! Nasıl bir insansınız? Acaba hangi cemiyette yaşıyorsunuz? İşte, geçen gün yoldaş Kruşçev büyük bir konuşma yaptı. SBKP programı kabul edildi. Programda: Sovyet halkının günümüz insanı komünizmde yaşıyor, dendi. Sizin evinizde ise... üzerlik otu dolaşıyor, üzerlik! Nasıl bir insansınız?

- Tamam, kusura bakmayın.

- SBKP programında komünizme tarif verilmiştir. Komünizm - erkin ve bilinçli emekçilerin birlik olduğu bir cemiyettir... Cenazeye ne gerek var?

- Doğru, ama... müslümanlık, sevap gibi düşünceler var...

- Arabaya binin. İşte kalem, işte kağıt. Yazın: dilekçe...

Torakulov... cenazesiz gömüldü. (Murod, 2018: 232-234)

- Amma velakin insan dünyaya bir kere gelir, bir kere gider, -dedi. İnsan bu dünyadan gitme süresi - üç gün. Vefat etti mi, üç gün içerisinde gitmesi lazım. Üç gün! Söylediklerine göre merhum üç gün içerisinde gömülmezse, merhum kabire girmezmiş, ya, kabire girmezmiş. Merhum cismen kabire girer, amma velakin ruhu kabire giremeden kalırmış! Bu yüzden de üç günlük ölü çok azap çeker, son derece zorlanırmış. Üç günlük ölü felek ile yer arasında, arasatta kalırmış: diriler arasına döneyim dese dönüş yolunu bilmez. Ölüler arasına gideyim dese gidiş yolunu bilmez. Üç günlük ölü - arasat azabı çeker, dehşete düşer.

- Sonucunda dirilere cebretmeye başlar. Dirileri zorlamaya başlar. Dirileri sıkmaya başlar.

- Ha, yaşa! Nihayet üç günlük ölü... dirilerden intikam almaya çalışır, dirilerden öç almaya çalışır. Matem evinde bir şey... pır pır uçar.

- İşte o... üç günlük ölünün ruhu, reis dede, üç günlük ölünün ruhu. İşte o ruh dirilerden... öç almak için uçar. Dirilere... kısas yapmak için pır pır pır uçar.

- Ruh pır pır pır eder... dirilerin kalbine korku salar, dirilerin kalbine endişe salar. İşte o ruh pır pır pır eder... dirileri tüketir! Bu yüzden - üç gün! Merhum üç gün misafir olur.

- Ölmek, ölmenin işi gömmek, derler. (Murod, 2018: 247)

Kalabalık ayağa kalktı: içeriden tabut ellerin üstünde çıkageldi. Sokağa doğru yol aldı.

İşte o sıra Batır fırka bir sevap işlemek istedi: tabutun bir köşesinden tutup beş-on adım gitmek istedi. Bu düşünceyle tabutun arkasından ilerledi. Tabuta doğru uzandı. Tabuta doğru kol attı. Tabuta doğru parmak oynattı.

Ama kolu uzanamadı - tabut adım adım uzaklaştı. Batır fırka eli havada kalakaldı. Tabuta uzanamadığı için yaşından dolayı darılmadı. Gücünden dolayı da darılmadı.

İzdiham vardı, izdiham! (Murod, 2018: 313)

Tabutumun başında... harbi orkestra matem marşını çalmayacak! Komsomollar ödül ve madalyalarımla dolup taşan kadife yastığın gösterisini yapmayacaklar. Komünistler tabutumun arkasından çelenkler ile yürümeyecekler. Sovyet partisinin saygın vekilleri bileklerine siyah bağlar bantlar bağlamayacaklar, tabutumun etrafında fahri bekçilik yapmayacaklar.

En kötüsü de... Partinin saygın vekilleri kabrimin başında: "O gerçek komünist idi", diye büyük konuşmalar yapmayacaklar! (Murod, 2018: 324)

Cenaze için gelen araçların bir ucu Börü pehlivanın evinde, diğeri de kabristanda olur! (Murod, 2018: 380)

Çünkü Dono nene Allah'ın rahmetine kavuştu. Cenazesine gittim. Neneyi ağıt yaka yaka, ağlaya ağlaya uğurlayıp geldim.

Evde hüzünlü bir şekilde uzanıp otururken, Rıhsiyev geldi bir an.

- Hey, çay demleyiverin! – dedim hanıma.

- Üzgün duruyorsunuz, yoldaş Kurbanov? – dedi.

- Dono neneyi uğurlayıp geldik.

- Nereye uğurlayıp geldiniz?

O an Rıhsiyev'in cenazede olmadığını anladım.

- Dono nene vefat etti, onu diyorum, dedim.

- He, defnettik desenize. Uğurlayıp geldik dediğiniz için neyi nereye uğurlamış diye düşünüyordum. (Murod, 2018: 465)

- Herkesin gitmesi şart mı, yoldaş Kurbanov? Akraba ve tanıdıklardan dört beş kişi gitse tamam işte. Tabutun dört tarafından kaldırırlar. Dört kişiden fazlası, fazlalık olur zaten. He tamam, altı kişi de olabilir. Diğer ikisi de mezarını kazımaya yardım eder.

- Rıhsiyev Eke, insan it midir ki ayağından sürükleyip çukura atıp dönüyoruz? İnsan kendi adıyla İNSAN işte! İnsandan daha yüce bir varlık mı var...

Rıhsiyev dediğimi ağzıyla dinledi herhalde:

- Ola ola bir neneymiş ya! Bir bekçi yani! Uluslararası bir önemi varsa, hiç değilse mahallenin içinde bir önemi taşısa neyse. O zaman bileğimize siyah bantlar bağlayıp fahri bir bekçilik yapsam başının ucunda! Matem tutsak, nutuk söylesek! (Murod, 2018: 466)

Anamız mezara kondu.

Mezara toprak atıldı. Toprağa çim konuldu.

Kişi başı birer som ısıkat verildi.

Hoca kabrin başında kıraat ile Ku'an okudu:

Bismillahirrahmanirrahim. Tebârakellezî bi yedihil mulku ve huve alâ kulli şey'in kadîr. Ellezî halakal mevte vel hayâte li yebluvekum eyyukum ahsenu amelâ, ve huvel azî zul gafûr.Ellezî halaka seb'a semâvâtin tibâkâ(tibâkan), mâ terâ fî halkır

rahmâni min tefâvut, fercıl basara hel terâ min futûr. Summercıl basara kerrateyni yenkalib ileykel basaru hâsien ve huve hasîr.

Fatiha okuyup dua ettiler.

Topraktan yaratılan anamız yine toprağa gitti! (Murod, 2018: 597)

Merhumu mezara koydular. Mezara toprak attılar.

- Ey ümmet, merhum nasıl bir insandı? - diye sordular.

İnsanlar hep beraber konuştu:

- İyi insandı, rahmetli, iyi insandı! - diye cevap verdiler. (Murod, 2018: 627)

5.2.3.4. Mezarlık

Türk toplumlarında İslamiyet öncesinde de, sonrasında da mezarlık çok büyük önem taşımıştır. Mezarlıklara taşlar, heykeller dikilmiş, mermer mezar taşları yapılmıştır. Bu taşların üzerinde genelikle merhumun ismi ve soyismi, doğum ve ölüm tarihleri ve dualar yazılır; ay yıldız simgesi işlenir. Aile üyelerini aynı mezarlığa defin etmek âdetlerden biridir. İnsanlar başka şehirlere yahut ülkelere taşınmış olsalar dahi kendi ailelerinin yanına defnedilmek isterler.

Merhumlara saygı göstermek, sevgi ve özlemlerini ifade etmek için mezarlıklar ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretler genellikle merhumun ölümünden yedi, on dört, yirmi bir, kırk gün sonra yapılmıştır. Ayrıca merhumun doğum ve ölüm yıldönümlerinde, bayramlarda ziyaret etmek de geleneklerden biridir. Geçmişten günümüze mezarlıklarda yapılan belli ritüeller olmuştur. Halen kutsal sayılan kişilerin mezarlıklarında yapılan bazı ritüeller devam etmektedir. İp, çaput bağlama, para bırakma, mum yakma, istekte bulunma gibi hurafeler bunlara örnek teşkil edebilir. Özbekistan'da birçok dine inanan halklar ikamet ettiğinden dolayı onların kendi mezarlıkları da mevcuttur. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, Özbekistan'ın neredeyse tüm nüfusu İslam dinine mensuptur.

Millet babamızın kan döktüğü toprağın etrafına duvar dikti.

Millet babamızın can verdiği toprağın başına bembeyaz bayrak astı.

Millet Akrep şehidin yanından geçerken bir durdu.

Millet Akrep şehit için Fatiha okudu. (Murod, 2018: 38)

Araba Seyrek köyünden geçe geçe - şehit Akrep'in karşısından çıktı.

Şöför arabayı yavaşlattı. Sol eliyle arabayı sürdü. Sağ elini yüzüne doğru götürdü. Şehir Akrep'in bakıp fısır fısır Fatiha okudu. Sağ elini yüzünü sürdü.

Ben şöförle beraber Fatiha okudum.

- Tenha mezarda yatan kimdir? - dedi büyük yazar.

Ben: babamız, demek için tam ağzımı açmıştım ki, reisimiz lafı ağzımdan aldı.

- O kişi savaş kahramanı! - dedi reisimiz. (Murod, 2018: 131)

Ben sabah saatlerinde eşimizin huzuruna geldim.

Mezarının başında diz çöktüm.

Mezarını yavaş yavaş dürttüm - eşimizi uyandırdım...

- Hey, ben geldim? - dedim.

Bir tutam toprak aldım - eşimizin saçlarına dokundum...

- Hey, sana diyorum? - dedim. Boğazım düğümlendi... (Murod, 2018: 145)

... Kabristanlar ağzına kadar doldu. Ceset koyacak yer şöyle dursun, ayak basacak yer kalmadı. (Murod, 2018: 212)

... Dün gibi aklımda: sovyet devlet adamları siyasi teftiş için gelirlerdi. Mezar başlarındaki. "Allah rahmet eylesin", "Mekanı cennet olsun" gibi yazıları sildirirlerdi. (Murod, 2018: 312)

... Peygamber Aleyhisselam derler ki, insan kabristanın yanından öylesine geçerken dahi: "Kul hüvallahü ehad"i on bir kere okuyup sevabını merhumlara bağışlarsa, merhumların da ona bir şekilde sevabı dokunur. (Murod, 2018: 314)

... En iyisi şöyle yapalım: gidip mezarın bir köşesine oturun. Asla kabrin üzerine ayak basmayın. Hadislerde: kabrin üzerine oturmaktansa, közün üstüne oturup... giyim ve bedeninizin yanması daha iyidir, denir! Kabrin başına gittiğinde, merhumdan bir şey istemeyin. Sesli ağlamayın. Kabrin başında mum yakmayın. Kalbin bir köşesine oturup dua edin. Dua da mı bilmiyorsunuz? O zaman not defterinizi çıkartın. Şimdi, yazın... (Murod, 2018: 315)

- Ey Yaradan! - diye kabrin başında ellerini açtı. - Sen merhametli ve affedici zatsın, ey Yaradan! Bizden önce göçüp giden bu insanların günah ve suçlarını sen affet! Bu insanlara karşı kalbinde bir kırgınlığın, dargınlığın varsa bağışla, ey Yaradan!

Batır fırka ellerini yüzüne sürttü. (Murod, 2018: 316)

Börü pehlivan sabah erken saatlerde anasının kabrine gitti. Annesinin yanında oturup oturup geldi.

Aradan bir hafta geçince bir daha gitti.

O zaman, anasının mezarının başında mermer mezar taşını gördü!

Mermer taşın üzerinde anasının adı, soyadı ve doğum tarihi yazılmıştı. Anasının ismi parmak kadar, parmak kadar kapkara çizgi ile çerçevelenmişti. (Murod, 2018: 380)

Bu sırada Kurban bayramı geliverir.

Börü pehlivan bayram, arefe günlerinde anasını ziyaret etmeye gider. (Murod, 2018: 381)

5.2.3.5. Vasiyet

Vasiyet kişinin ölümünden sonra yapılmasını istediği son dileğidir. Toplum da vasiyete saygı göstererek onu yerine getirmeye çalışır. Vasiyetlerde mal ve mülk paylaşımı, miras ile ilgili konular da yer alabilir. Yazarın sadece Bu Dünyada Ölünmez eserinde vasiyet ile ilgili unsura rastlanmıştır.

- Sizce göre nereye gömülmeli?

- Meseleyi siyasi bakış açısıyla incelersek, yoldaş Lenin Volkoski mezarlığına defnedilmedi. Leningrad'da böyle bir kabristan var. Yoldaş Lenin'in annesiyle kız kardeşi işte o mezarlıkta yatıyor. Daha hayattayken yoldaş Lenin'in kendisi de bunu vasiyet etmişti. (Murod, 2018: 245)

5.3. Diğer Gelenekler

Geçmişten günümüze miras olarak gelen ve nesilden nesile aktarılan, toplumun yaşantısında çeşitli alanlarda ortaya çıkan maddi, manevi ve kutsal değerlere gelenek ve görenek diyebiliriz.

Özbek Türklerinin günlük hayatlarında karşımıza çıkan gelenek ve göreneklerini ve onlarla ilgili bilgileri aşağıda sıraladık.

Yoldan geçip gidenler dedemizde kolay gelsin deyip geçer.

Dedemiz yola dönüp de bakmaz. Tarladan başını kaldırmadan, var olun, der. (Murod, 2018: 8)

Arabadan şapkalı bir adam iner.

- Kolay gelsin, çocuklarım! - der.

Başkan ile el uzatıp selamlaşır. (Murod, 2018: 48)

Dedemiz bağdaş kurup oturur. (Murod, 2018: 9)

- Tamam, artık yerlilerin örf âdetlerini yok edeceğiz! Artık Büyük Rusya'nın örf âdetlerini kabul edeceksin! (Murod, 2018: 18)

Öğlen kadınlar yanına boğursak, katmer, sütlaç alıp düğüne yol aldılar. (Murod, 2018: 336)

Saygı Türk toplumunun en önemli tutum tarzı sayılmakla beraber saygı göstermeyen insanlar her zaman ayıplanmıştır. Nesilden nesile aktarılan ve öğretilen saygı göstergesi olan bazı davranışlar artık bir âdet haline gelmiştir.

- İşan, yerliler kendisinden bir yaş bile büyük olsa saygıda kusur etmez. Dede der, nene der. Abla der, ağabey der. Yerliler kendisinden bir yaş bile büyük olsa siz diye hitap eder. Yerliler kendisinden bir yaş bile büyük olanlara elini göğsünü koyup selam verir, yol verir, yer verir. (Murod, 2018: 18)

... Şark'ta güzel güzel örf âdetler var. Mesela, Şark'ta küçükler büyüklere itaat eder. Bu durumda, sen bize itaat edeceksin. (Murod, 2018: 36)

... Akrep, ben albay Çanişev, büyük devlet adamı Kuybişev'in karşısında attan inmedim, ben albay Çanişev, Büyük asker Frunze'nin karşısında attan inmedim. Akrep, ben albay Çanişev, delikanlı Akrep'in karşısında attan inerim!

Çanişev böyle deyip yavaşta attan indi! (Murod, 2018: 38)

Ben hemen sağ elimi göğsüme koydum.

- Tövbe ettim, - dedim. (Murod, 2018: 69)

Rahman kardeşimiz bizi evine davet etti.

- *Biraz rahatsızım, başka sefer gelirim, olur mu kardeşim? – dedim.*

- *O zaman, bir gün ben sizin evinize gelirim, elimde kaftan ile*[13]*, anlaştık mı? Kan kardeş oluruz biz de.*

- *Şu an bile kan kardeşiz, dostum!* (Murod, 2018: 486)

Askerin başının üstünden şekerler serpildi. (Murod, 2018: 603)

5.4. Halk Bilgisi

5.4.1. Halk Matematiği ve Ölçüsü

Anadolu insanının, günlük yaşam içerisinde alan, uzunluk, ağırlık vb. kavramların ölçümü için kullandığı, genel birimlerden farklı tabirleri, "halk matematiği" olarak adlandırıyoruz. Adım, ağız, avuç, ayak, bağ, baran, çimdik, deste, dirhem, döküm, dönüm, evlek, god, goşa, hab, hon, karış, kile, koltuk, kucak, kulaç, maşala, ocak, okka, parmak, part, şinik, teneke, tutam, yarım gibi ifadeler, Anadolu halkının sıklıkla kullandığı ölçüm ağırlıklı matematiksel terimler arasında sayılabilir.

Eğer kırıntı kadar et verirsen, gününü göstereceğim! (Murod, 2018: 47)

Ben sol tarafa doğru epey adım atarım. Saya saya adım atarım:

-Bir, iki, üç...

Tam tamına söylendiği gibi yirmi üçüncü adımda dururum. (Murod, 2018: 54)

Bayrakçı kısa olanı atar. Daha uzun olan sopayı alır. Sopanın ucuna bir kulaç kadar çöpü tam ortasından çiviler. Üç karış kadar aşağısından bir tane çöp daha çiviler. (Murod, 2018: 52)

Hendekleri diz boyu kadar kazdım. (Murod, 2018: 63)

Arık artık bir çapanın eni kadardı. Arığın derinliği diz boyu kadardı. (Murod, 2018: 63)

Uzunluğu on adımı bulur. Dört ayağıyla dört kulaç kadar çapası var. (Murod, 2018: 64)

[13] Özbek adetlerine göre, saygı duyduğu kişilerin evine misafirliğe gidildiğinde yeni ve el işi dikişli kaftan götürülür. Kaftan da ev sahibinin omzuna konulur. Sadece bunun gibi durumlarda değil, düğün derneklerde de dünürler birbirine kaftan verirler.

Dilnavoz- dlina bazovoy gridyor noj - 4, denen bir teknik makine. O yeri düzeltiyor. Uzunluğu on adım kadar. (Murod, 2018: 64)

Bir adımlık yerde yirmi-yirmi beş tane çiğit denk gelir. (Murod, 2018: 67)

Resulullah Aleyhisselam kendi kabirleri de yerden sadece bir karış yukarıdadır. Bundan dolayı da mezarların başına tuğladan binalar kurmayı, beton anıtlar dikmeyi, fotoğraflarını oyup çizdirmeyi asla buyurmamışlardır. (Murod, 2018: 311)

Mermer taşın üzerinde anasının adı, soyadı ve doğum tarihi yazılmıştı. Anasının ismi parmak kadar, parmak kadar kapkara çizgi ile çerçevelenmişti. (Murod, 2018: 380)

Paçaları bir karış kadar yırtık şalvarımı giydim. Şalvarımı özellikle yırtmışımdır. Yoksa, kopkaride paçalarıma bir şeyler ilişir ve şalvarımı ağına kadar ayırıverir. (Murod, 2018: 412)

Ulak ile aramızda bir kulaç kadar mesafe kaldı. (Murod, 2018: 479)

Bir küçük kız kiraz kadar kiraz kadar beş tane taşı alıp, ikisini sağına, ikisini soluna koyarmış. (Murod, 2018: 554)

5.4.2. Halk Takvimi

Toplumlar, yerleşik hayata geçmeleri ve tarımı, temel geçim kaynağı olarak benimsemelerinin ardından, doğa olaylarının takibini daha net yapabilmek adına, zaman içerisinde, gözleme dayalı olarak takvimler oluşturmuşlardır.

Halk takvimi kavramını Erginer *"herhangi bir yöre insanının, temelde kültürel bir miras olarak edindiği, doğal olgularla, toplumsal kurumlar ve olgular arasındaki uzun 22 süreli deneyimlere dayalı ilişkinin kurulduğu dinsel, tarihsel, töresel, eğitsel, inançsal, hukuksal, tarımsal, siyasal, ekonomik bağın anımsama ve anımsatma görevini üstlenmiş olan zaman-hayat ikilisinin sistemli bir dizgesidir"* şeklinde tanımlamıştır.

Kırlangıçlar Afgan yurduna göç etmiş - demek ki son bahar bitmek üzere. (Murod, 2018: 63)

Ben çılla[14] *denen bu cehennemden işte bu kırışıklarımın altında canımı korudum.* (Murod, 2018: 70)

Akşam namazı saatinde reisimizin kapısına geldim. (Murod, 2018: 72)

... Millet sabahın köründe Jararık'tan bulmuş. (Murod, 2018: 74)

- O zaman derdini bana söyle, -dedim. - Ben Resul doktora gidip söylerim. Doktor, böyle böyle imiş derim.

Eşimiz başını sallaya sallaya güler. Eşimiz yere bakıp baka güler. Eşimiz ağzını tuta tuta güler.

Eşimiz pencereden üç günlük aya işaret eder... (Murod, 2018: 82)

Havada güz kokusu vardı. Havada hazan kokusu vardı.

Kışın... habercisi geldi! (Murod, 2018: 256)

Bir pilavlık süre geçti. (Murod, 2018: 432)

- *Kim? Heh, heh, heh. Gagarin de kimmiş! Gökyüzüne şıp diye uçmuş, geri inmiş. Ben uçakta dört pilavlık süreden daha fazla durdum!* (Murod, 2018: 449)

5.4.3. Halk Botaniği

Halk botaniği, yerel halkın çevresindeki bitki türlerinden yararlanma bilgisi ve biçimlerinin incelemesi üzerine kuruludur. Tanımsal olarak halk botaniği ise, insanların geleneksel dünya görüşü çerçevesinde doğal ortamında kendiliğinden yetişen bitkileri kullanması, adlandırması ve bu konuda çeşitli inanç ve ritüeller geliştirmesidir. Toğay Murat da eserlerinin geneli köy veya kırsal alanda geçtiğinden dolayı birçok yerde ağaç, çiçek ve yeşillik gibi öğelerden bahsetmiştir.

Suya doğru eğilen söğütler mecnun mecnun sallanır. (Murod, 2018: 8)

Akpadişah ceviz ağacını gölgesine geçip durur. (Murod, 2018: 22)

Babamız taşlarla yuvarlanıp yabani bademlerin arasında gözden kaybolur. (Murod, 2018: 23)

[14] Chilla (çılla) – kırk gün anlamına gelmektedir.
1. Yeni doğan bebekler ve anneleri çıllayı beklerler.
2. Yeni evliler çılla döneminde kendilerine daha çok dikkat ederler.
3. Yazın ve kışın en sıcak ve en soğuk günlerine de – çılla denir.

Babamızın diktiği çöp fidan olur.

Babamızın baktığı ağaç verimli olur.

Babamızın kestiği asma dalı bereketli olur.

Babamızın kırptığı çiçek bağ olur. (Murod, 2018: 24)

- Hayır! Elli civarından yiğitler. İbarahimbek hazretimizin karargahında Türk kumandanları eğitim verdi. Ah, öyle aslan gibi delikanlılar eğitim alıyor ki, ah, aslan gibiler! Yiğit değil, şahin, şahin! İbrahimbek hazretimizin aslanları ancak alır - asla aldırmaz! (Murod, 2018: 30)

Babamız çimenlik arasından ilerler.

Babamız buğday tarlası arasından ilerler. (Murod, 2018: 34)

... Yoldaşlar, el ele vererek, canımızla başımızla çalışıp, ana sütü gibi bembeyaz, helal olan "ak altın"ımızı toplayıverelim! Yoldaşlar, pamuk bizim gözümüzü değil, biz pamuğun gözünü korkutalım! Yoldaşlar, göz korkak, el batır, cesarete biz kadir! (Murod, 2018: 41)

- Bir ton Sovyet pamuğundan iki bin dört yüz yirmi metre kumaş, seksen kilo yağ, iki yüz yirmi altı kilo yem, on beş kilo çamaşır sabunu... verimi alınır! Bu yüzden de Sovyet pamuğuna "ak altın" derler! Sovyet "ak altın"ını toplamamak bir cinayettir! (Murod, 2018: 44)

Kızlar kaşında yeşil yeşil usma[15] *olur.* (Murod, 2018: 58)

Kamışlıktaki pirinç nasıl bereketli oldu, ama nasıl bereketli oldu, bir görseniz! (Murod, 2018: 63)

Bir adımlık yerde yirmi-yirmi beş tane çiğit denk gelir. (Murod, 2018: 67)

Bir kaç çiğit nemli toprağı delip çıkamaz. Bir kaç çiğit nemli toprağı yarıp çıkamaz. Çiğidin gücü yetmez. (Murod, 2018: 67)

Toprağın her yer her yerinde yeşillikler belirdi. Toprağın yeşil yeşil otları gün yüzüne çıktı.

...

[15] O'sma (usma) – suyu sıkılıp, kaş ve kirpiklere sürülen bitki türü. Kaşları kalınlaştırdığına inanılır.

Yeşilliklerim on beş günlük oldu. (Murod, 2018: 80)

Selamünaleyküm otuyla sarmaşığın işi bitti. (Murod, 2018: 194)

Semiz otu adı üstünde kalın kalın olur. Parmak kadar kalınlıkta, içi dolu su olur.

Semiz otu yerdeki tüm nemi eme eme bitirir. Semiz otu yerdeki tüm verimi çeke çeke bitirir. (Murod, 2018: 107)

Bir tane güzel yapraklı yabani otla karşılaştım.

Otun bir yaprağı pembe, bir yaprağı kıpkırmızı idi. Otun başında tacı da vardı. Tacının içi dolu dolu tohumdu.

Yabani ot gözlerimi sevindirdi. Yabani ot kalbimi kazandı. Yabani ot beni aşık etti.

Yabani horoz tacı otu işte böyle bir ottu.

Horoz tacındaki tohumlar rüzgarda bir uçtu mu, beş bine kadar ürer. Horoz tacındaki tohumlar suyla aktı mı, beş yüz bine kadar ürer. (Murod, 2018: 107)

Tarlalarımda yeşil sarmaşık da çoktu, sarı sarmaşık da çoktu. (Murod, 2018: 107)

Pamuklarım kırmızı kırmızı çiçek açtı. (Murod, 2018: 117)

Pamuklarım sarı sarı çiçek açtı. (Murod, 2018: 118)

Pamuklarım beyaz beyaz çiçek açtı. Beyaz çiçek kötü, beyaz çiçek kötü! Teninde su eksiği olan pamuk bitkisi beyaz çiçek açar. Altında gübresi eksik olan pamuk bitkisi beyaz çiçek açar. Dertli dertli olan pamuk bitkisi beyaz çiçek açar. (Murod, 2018: 188)

Çalışanlarıyla çeşit çeşit fidanlar dikti.

Kayısı dikti. Elma dikti. Kiraz dikti. Pencere dibine gül dikti. Eşik tarafa şam çiçeği dikti.

...

"Bahçeyi meyveli ağaçlarla donattık, - dedi. - Şimdi, dış kapının önüne de bir meyveli ağaç diktik mi, tamam. Örneğin, elma dikebiliriz. Elmanın gölgesinin kendi

özgü yanı var. Ama ancak beş altı kişiye yeter o gölge. Bu kapı adı üstünde icra komitesinin kapısı. İçeri girmek için sıra beklerler. Elmanın gölgesi hangi birine yetsin? Yok, beş altı tane büyükçe ağaç lazım, büyük! "

Batır fırka düşünüp taşındı - dış kapını önüne ceviz ağacı dikmeye karar verdi. Cevizin hem meyvesi var, hem de kocaman, diye düşündü. Sonra bu fikrinden vazgeçti.

"Ceviz kendisinden insan için zararlı olan koku çıkartır, - dedi. - İcra komitesine zaten dertli insanlar gelir. Biri ağlaya ağlaya ... onun altında uyuyakalsa ne olur?"

Batır fırka bir daha düşündü. En son çınar ağacı dikmeye karar verdi. (Murod, 2018: 222)

Hanedanda tuhaf tuhaf koku geldi.

Batır fırka eşik ağzında arabaya yaslanıp bekledi. Torakulov'un büyük oğlunu haber gönderip çağırdı.

- Bu gelen koku nedir? - dedi Batır fırka.

- Üzerlik otu.

- Üzerlik, üzerlik... Kırkıncı yıllarda şu üzerlik yüzünden insanlar sürgün edilmişti, kurşuna dizilmişti. Bunu biliyor musunuz?

- Üzerlik yakıp, babamı... cinlerden koruyorum.

- Şuna bak, şuna! Kim der sizi rayon komite sekterinin oğlu diye? Cinmiş! Acaba hangi cemiyette yaşıyorsunuz?

- İçeride ... babam yatıyor. Hijyen yani, hijyen...

- Hijyen lazımsa... deodorant sıkın, deodorant! Üzerlik... cehaletin sarkıtı! Evet, öyle, üzerlik cehaletin sarkıtı!

- Tamam, söndürürüm, tamam. (Murod, 2018: 232)

5.4.4. Halk Taşıtları ve Taşıma Teknikleri

Toğay Murat'ın eserinde halk taşıdı dediğimiz zaman ilk olarak Türk'ün kanadı olarak bilinen atlar göz önümüzde gelir. Her eserinde en az bir kez atlarla anmış, hatta bir eserini (Atın Kişnediği Akşam) tamamen onun üzerine yazmıştır. Atlar

hakkında detaylı ve ayrıntılı bilgi vermiştir. Ancak bu başka taşıt ve taşıma araçlarını kaleme almadı demek değildir. Onlar da eserin geçtiği dönem, mekan, ortama göre şekillenmiştir. Medeniyetler ve gelişmişlikler arasında komünist sisteme rağmen uçurum kadar farkların olduğunu gözler önüne sermiştir.

Akpadişah fayton binip geçer. (Murod, 2018: 10)

Halk Molla Namaz'ı o bembeyaz keçeden bu bembeyaz ata bindirir. (Murod, 2018: 13)

Akpadişah atını koşturup gelir. İbadin dilsizin yolunu keser. (Murod, 2018: 14)

Ziyad'ın annesi eşeğinden iner. (Murod, 2018: 59)

Dilnavoz- dlina bazovoy gridyor noj - 4, denen bir teknik makine. O yeri düzeltiyor. Uzunluğu on adım kadar. (Murod, 2018: 64)

"He-e-y, Halikov iktisatçı karısını Taşkent'e götürmüş".

"Metro denen otobüse binmiş".

"Metro denen otobüs uzun uzun imiş".

"Yer altında gidermiş".

"İçi her zaman serinmiş". (Murod, 2018: 148)

- Kapımda "Volga" duruyor. Alıp git... - dedi. (Murod, 2018: 378)

Destanımda bir eve gelin geldi. Avluda ateş yakıldı, çankavuz[16] çalındı. Gelin atta geldi. At ateş etrafında bir defa dolandı. At destan oldu. (Murod, 2018: 417)

Mallarını, hayvanlarını sattı. Parasına kaymak renginde bir "Jiguli" aldı. Anahtarı da komşusunun büyük çocuğuna verdi. (Murod, 2018: 434)

Gelinler atla değil, arabayla gelir oldu. (Murod, 2018: 444)

Dünyayı araba sesi kapladı: -bip, bip bip...

Köyde atın adı kalmadı. (Murod, 2018: 444)

[16] Çakovuz- küçük metal parçasından yapılan, dudaklara yerleştirilip çalınan enstrüman.

O an upuzun bir araba din din din diye yaklaşmaya başladı. Hızlı geliyor da diyemeyiz, yavaş geliyor da diyemeyiz, nedense. Yaklaşınca daha da yavaşladı. Akıl ettim, elimi kaldırsam duracak. Durmaya meyilli.

- Hey, Hamidov Muallim, bu nasıl bir araba oldu? – dedim.

- Tramvay

- Sokakta ağaç mı kesileceğiz? Şu tramvayı kiralayacağız! Masrafı benden!

Hamidov Muallim güldü.

- Tramvay pahalıdır, dedi.

- Pahalıysa pahalıdır! Gitse bir koyun parası gitsin!

- O zaman kendiniz kiralayın.

Koşaa koşa gittim. Tramvayın önünü kesmeye çalıştım. Sağ elimi yukarı kaldırdım.

- Hey, tramvay! Dur! – dedim.

Tramvay dınnn dınn diye durdu. Tramvaycı pencereden baktı. Bana başını salladı. Böylece bana ne diyorsun demiş oldu sanki. (Murod, 2018: 447)

...Sonra, at hemen, aniden durabiliyor. En iyi araba hangi araba? Yaşa be! Atın freni de o en iyi dediğiniz "Çayka"dan daha iyi çalışır. Önünde insan olduğunu gördü mü, tamam, hemen durur. Afalladığını varsayalım, o zaman da üstünden atlayıverir. (Murod, 2018: 484)

Gelin ata bindi.

Geline masum bir çocuk eşlik etmelidir. (Murod, 2018: 514)

5.4.5. Halk Zoolojisi

Halk zoolojisi, yerel insanların, yaşadıkları bölgede yaygın olarak görülen hayvan türleri, bu hayvanlardan hangi alanlarda faydalanabilecekleri, hayvanların, gıda veya yük taşıma aracı olarak kullanılmasında nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi konularda, gözlemleri ve kültürel bellekleri ile edindikleri bilgileri ve bu süreçte halkın dilinde türeyen, o yöre hayvanları ile ilgili isimlendirmeleri ve kavramları kapsar. Yazarın eserlerinde de Özbekistan'ın Surhan bölgesinde karşılaşabileceğimiz hayvanlar, kuşlar ve börtü böcekler hakkında çok önemli bilgiler yer almaktadır.

Serçeler durmadan cıvıldar. (Murod, 2018: 9)

Su? Su mu kaldı? Domuz gibi derede yuvarlana yuvarlana onu da haram ettiler! İt bile suyun bir kenarından yalaya yalaya su içer! Akpadişah ise ak domuz gibi derede yuvarladı! (Murod, 2018: 12)

Anamız babamızın halinden endişe eder. Yenine para koyup falcıya doğru yol alır.

- Erkeğinize Yecüc ve Mecüc musallat olmuş! - der Carkın falcı. - Yecüc ve Mecüc ama, öyle böyle değil! Kıpkızıl bir Yecüc ve Mecüc! Kızıl Yecüc ve Mecüc için kızıl tavuk kesiniz! (Murod, 2018: 26)

Yüzlerim yanar - Ziyad için de utanırım, kendim için de utanırım.

Çünkü - bedenimde kıpırdaşan bitlerim Ziyad'ın bitlerinden daha fazla olabilir ama daha az değildir! (Murod, 2018: 60)

Tarlalarımda köstebekler koşturdu. (Murod, 2018: 61)

Köstebekler toprağı kazdı durdu, köstebekler toprağı eşeledi durdu - tarlalarım pamuk gibi oldu. Köstebekler bir yer altına indi, bir yeryüzüne çıktı, pıtır pıtır - durmadı; yer altını güzelce havalandırır böylece.

Bu yüzden köstebeğin olduğu tarla dolgun dolgun olur. Köstebeğin olduğu tarla veriml verimli olur. (Murod, 2018: 62)

Tarlalarım kıpır kıpır solucan doldu.

Ben daha da sevindim - solucanın olduğu tarla - tarlaların alasıdır. Solucanın olduğu tarla - tarlaların baş tacıdır. Solucanın olduğu tarla - tarlaların horozudur.

Çünkü solucan toprağın için ne varsa hepsini alıp çürütür, öğütür. Solucan toprağı tekrar ve tekrar işler. Solucan toprağı narin narin tutar. (Murod, 2018: 62)

Toprağımda beyaz beyaz kurtlar da vardı.

Tapanın arkasından kargalar uçtu. Tapanın arkasından kuşlar uçtu.

Kargalar beyaz kurtları tutup yedi. Kuşlar solucanları tutup yedi.

Ben kargaların yaptığına memnun oldum. Beyaz kurtlar haşerelerin anasıdır. Büyüyünce kanat çıkartıp uçarlar. (Murod, 2018: 62)

Işığın açınca tilkiler boy gösterdi.

Tilkiler de tapanın arkasından geldi. Tilkiler böcekleri tutup tutup yedi.

Tilkiler nereden geldi, ne zaman geldi - orasını artık yalnız tavuklar bilir. (Murod, 2018: 62)

Serçeler gelip yemesin diye kepeğin üzerine un gibi toprağı yaya yaya sermişti. (Murod, 2018: 11)

Ben kafa yora yora sonunda buldum, avlumuzun tavanında hayat sürdüren kırlangıçlar orataya yoktu.

Kırlangıçlar nereye gitmişlerdi ki?

Nereye olacak, Afganistan'a. Amuderya'nın sağ yakası Afganistan'da. Bu ılık ülke adı üstünde -kırlangıçlar yurdudur.

Kırlangıçlar Afgan yurduna göç etmiş - demek ki son bahar bitmek üzere. (Murod, 2018: 63)

Ahırda yatan koyun beni görünce heveslendi. Yemiş vereceğimi umut etti. (Murod, 2018: 79)

Tarlalarımızda uğur böceği adında bir böcek dolaştı.

Biz Surhaniler uğur böceğine gulligiç deriz.

Gulligiç sarı böcek kadardır. Burnu siyahtır. Vücudunda siyah siyah benekleri de olur! Beyaz beyaz benekleri de olur. Uçtuğunda kanatları kocaman açılır.

...

Gulligiç yüzsüz çıktı. Gulligiç gitmedi.

Gulligiç gitmezse de olmaz, gulligiç haşerelerin babasıdır. Gulligicin binlerce çocuğu olur. (Murod, 2018: 85)

Pencere taraftan horoz bağırdı. Horoz uzata uzata bağırdı.

Uyku bırakmadı. (Murod, 2018: 86)

Buzağı getirdi, hayvanı emzirdi. Ara verip, ara verip emzirdi.

Buzağın ipini tekrar kazığa bağladı. (Murod, 2018: 86)

Mutfaktan bir kap getirdi, ineğin altına eğildi. Dizlerin arasına kabı koydu.

Eşimiz inek sağdı.

İneğimiz eşimize kuyruğuyla vura vura durdu.

Sonra tekrar buzağı bıraktı. Buzağı annesinin memesine yapıştı. (Murod, 2018: 87)

- Ya ya, kurt yok!.. Bir zamanlar buralar kurtların mekanıydı, kurtların mekanı!

- Kurtlar mekanı? - diye şaşırdım.

- Evet, bu tarlalar kurtların mekanıydı!

Ben tarlalarımda yılan gördüm, akrep gördüm, tilki gördüm. Ama kurt görmedim.

- Bu tarlalarda mı?

- Evet, bu tarlalar kurtların eviydi, kurtların!

- Sahi mi? -dedim.

- Evet evet, bu tarlalarda kurt yığını sürü sürü gezerdi!

- Gerçekten mi? - dedim.

- Evet, evet, bu tarlalarda yırtıcı kurtlar ulaya ulaya etrafta dolaşırdı!

Ben ne diyeceğimi bilemedim.

- Kurt kendi yuvasından uzata gitmez derler, - dedim. - O zaman sürü sürü kurtlar nereye kayboldu?

- Şura hükümeti onları yok eti! (Murod, 2018: 130)

Batır fırka... bir güvercin gibi uçtu! (Murod, 2018: 257)

Yayla taraftan gelen koyun, keçi ve çobanın sesi gittikçe yaklaşıyordu.

Yayla başında boynuzlu keçi göründü. Serdar olan bu keçi başını dik tuttu. İleri bakıp yürüdü. Arkasından onu takip ederek dizilmiş bir şekilde gelen koyun ve keçiler boynuzlu keçinin yolum göstermesini bekledim. (Murod, 2018: 345)

Börü'nün annesi memnun memnun türkü söyleyip keçisini sağdı. (Murod, 2018: 345)

Öküzler uykulu uykulu, yavaş yavaş geviş getirdi. (Murod, 2018: 353)

Arkadaşlar, bizim Surhan'da şöyle bir laf var: at alırsan Abaklı'dan al, karı alırsan Irğalı'dan al!

Bunun anlamı şu ki, at dedikleri dev! At sınır tanımaz. At mesafeyi hiç bilmez. At kışın da yayla ve tarlalarda koşarak büyür. O zaman işte tam bir at olur! Koltukları açılır, göğüsleri enli olur! Uçan bir at olur! Yiğit gibi bir at olur!

Abaklı da işte böyle bir yayla! (Murod, 2018: 413)

Ben iki gün at seçtim. Abaklı'nın yaylasında sürü sürü at var! Toprağın tozunu alıyorlar! Bir yaşındaki kulunlar, üç yaşındaki taylar, dört yaşındaki gönanlar, beş yaşındaki dönanlar! Heybetli aygırlar!..

Birisini tutup, ön bacaklarını birleştirdim. Bacaklarını arasından bir yumruk attım. Yumruğum geçmedi. Geçseydi, iyi bir at olurdu. Bıraktım. Yine bir tanesini gözden geçirdim. Fena değildi de ama göbeği yoktu. Varsa da çok küçük. Bunu da bıraktım, olmaz öyle!

Arkadaşlar, at alırsan öküz gibi göbeği olanı, öküz alırsan at gibi göbeği olanı al!

Arka toynakları çocuğun bileği gibi olan at, iyi bir at olur. Öylesini aradım. Rastlamadım. Sağrısı enli at da iyi olur. Böylesine de rastlamadım.

Sürünün içinde döndüm dolaştım. Bir tane Boz ilgimi çekti. Onu tuttum. Dişlerine baktım. Yedi yaşında olsa da daha akıl dişleri çıkmamış. Aslında beş yaşında çıkmalı. Demek bundan sonra çıkmaz. Akıl dişi olmayan at uğurlu olur!

Arkadaşlar, şu Boz'a gönlümü kaptırdım!

Üç bin nakit verdim. Boz'u da binip geldim.

Deponun yanındaki nalbanta götürdüm. Boz'a yularlarını taktım: sopaya ip bağladım, ağzını burnuna dolayarak bağladım. En son ip bitince sopa atın burnuna geldi. At kıpırdayamaz oldu.

Usta Boz'un topuklarına nal çaktı.

Arkadaşlar, yaramaz atı nal durdurur!

Avlulun bir köşesini ahır yaptım. Bozu şu ahıra bağladım.

Annemiz pek hoşnut olmadı bu durumdan. Yüzünü ekşite ekşite yakındı. Dudağını büzüştüre büzüştüre söylendi:

- *At da neymiş... attan araba daha iyi... – dedi.*

- *Araba da neymiş? Atı olanın kanadı var – dedim.*

- *Ata yiyecek hani...*

- *Yiyecek? Allah her canlıyı kendi rızkıyla yaratıyor. At oldu – kanat oldu. Yiyecek bulunur.*

Arkadaşlar, araba dedikleri demir! Canı yok! Cansız demir insana yoldaş olmaz! Demirin kalbi yok ki! At insana yoldaş olur. Sebebi, atın canı var, kalbi var! (Murod, 2018: 413-414)

Arkadaşlar, Boz at nasıl mı olur? Bez gibi bembeyaz olur! Oldu da soyunda olursa, dokuz yaşına gelince Tarlan olur. Dokuz yaşında Boz'un vücudunda benek benek siyah lekeler oluşur. Ondan sonra o at Boz değil, Tarlan at olur. Tarlan-benek benek at! Tarlan – atların alası!

Arkadaşlar, Toruk atın yüzde biri iyi olur, Tarlan atın yüzde biri kötü olur!

Arkadaşlar, attan anlamazsan, Tarlan al!

Bizim Boz dokuzunu doldurdu, dokuz oldu. O zaman işte, bir umudum, on umut oldu. Bir mutluluğum, on mutluluk oldu!

Arkadaşlar, Boz atım – Tarlan oldu! Benim Tarlan atım oldu!

Atın alası bende, Allah'ım esirgesin, bende! (Murod, 2018: 415)

Sürüye bir anda can girdi. Atlar hep beraber koştu: dupur, dupur, dupur... Atlar ulak etrafında koştu. Bütün dikkatleri ulağa doğruldu.

- *Ulak gitti! Ulak Burnaç ile Semen'de gidiyor!*

Neden Burnaç at deriz? Sebebi, Burnaç atın alnında akıtması, burnu ucunda nişanesi olur. Topuklarında da nişanesi olur. Burnaç atın türü çoktur. Mavi Burnaç, kara Burnaç, doru Burnaç, Ciyran Burnaç!

Semen at ise sarı, yeleleri, kuyruğu siyah olur. Yele ve kuyruğu beyazı da olur. (Murod, 2018: 423)

Ulak bu sefer ufak tefek bir Doru'da gitti.

Arkadaşlar, Doru atın donu kızılımsı olur. Boynu gözlüklü yılan gibi kıvır kıvır olur! (Murod, 2018: 423)

Bir Ciyran at koştura koştura geldi. Sonra hakemin yanına gitti.

Arkadaşlar, Ciyran – kızılımsı at olur. Ayağı benek benek. Bazılarının alnında nişanesi olur. Bunda yokmuş. (Murod, 2018: 426)

Arkadaşlar, her atın kendine göre huyu, ruhsal durumu oluyor. At ruh hali kötü olduğu dönemlerde insana boyun eğmez. İnsanoğlu işte o zaman atı sinir ederse, onun omzunu hart diye ısırmaktan da kaburgasına çat diye tekme atmaktan da kendini alıkoymaz! (Murod, 2018: 431)

Çağır yancı başımızın belası oldu.

O zaman ben de bir ustalık yapayım dedim. Ulağı aldım ve gün tarafa doğru at koşturdum. Güne baka baka koştum.

Yanımda gelen Çağır at yolda kaldı. Sebep mi? Çünkü Çağır atın gözü yeşil olur! Güne doğru koşamaz! Gözleri yaşarır! (Murod, 2018: 433)

Ulağı Çil at sürüden çıkarttı.

Arkadaşlar, Çil atının bir tarafı beyaz, bir tarafı siyah, bir tarafı da mavi olur. Bu yüzden de Çil deniyor! (Murod, 2018: 435)

Bizim Tarlan'a sinek yapıştı!

Bu sineğin diken gibi sivri ve zehirli dişi vardır. Dişini atın vücuduna sokup sokup çıkartıyor.

Sinek gökten inmez, yerden de çıkmaz. Dışarıdan da uçup gelmez.

O zaman bu sinek nereden geliyor? Sinek atın kendisinde olur! At dediğimiz her canlının kendi sineği olur!

Sinek atın neresinde peyda olur? Sinek atın kuyruk altında peyda olur!

O yüzden bu haşereye Atsineği denir! (Murod, 2018:437)

Alpar itimiz sokak kapısına tırmana tırmana havladı. Alpar'ımızı uyara uyara geldim. Alpar kuyruğunu sallaya sallaya köşeye çekildi. (Murod, 2018: 439)

Kayınımız evin orada akan dereye gelip, Tarlan'a su vermiş.

Kan ter içinde duran Tarlan da kana kana su içmiş. Sonra, Tarlan'ı ahıra götürüp bağlamış...

Sabah Tarlan'a ahırdan çıkartıp baktım. Dönüp dolaşıp bir inceledim. Karın etleri tir tir titriyor, pır pır seğiriyor!

Arkadaşlar, ata su dokunursa böyle olur! Tarlan'a su dokunmuş!

Hey, kayınım ha! Hey kuru kafa! Ben sana şimdi ne diyeyim? At kan ter içinde kalınca, su içirip ahıra bağlamak olmaz, mı diyeyim? Artık suyu içti diyelim, hemen gidip ahıra bağlanmaz, yoksa ata su dokunur, mu diyeyim? (Murod, 2018: 477)

Karda hayvanların izi göründü. O izlerin etrafında da tavuk tüyleri doluydu. Bunlar tilkinin işiydi. Beşli patilerin sahibi de kurttu. (Murod, 2018: 477)

Ulağı bir Buyra at kaldırdı.

Yünleri kuzunun yünleri gibi kıvırcık kıvırcık, gözleri ela olan at ile hiç karşılaştınız mı? Hey, şöyle! Buyra at işte bu! Buyra at ela gözlü olur! (Murod, 2018: 479)

5.4.6. Halk Meteorolojisi

Halk arasında mevsimler ve hava durumu ile ilgili asırlardır süregelen ve zaman içerisinde insanlara kendini kanıtlayan güvenilir geleneksel bilgilerdir. İnsanlar eskiden beri hava veya mevsim ile ilgili öngörü ve düşünceleri çevre etkenlerine göre belirlemeye çalışmışlardır. Bu etkenler genelde hayvanların davranış biçimleri, gökyüzü, sıcaklık veya soğukluktur.

Tarlalarımdan kar çekildi. (Murod, 2018: 63)

On iki, on dört derece oldu mu pamuğu ekilebilir.

Günler tam da böyle günlerdi!

Evet, tarlamda termometre aletim yoktu. Ölçmek için zamanım da yoktu.

Ben tarlamdaki sıcaklığı tenimle ölçtüm, tenimle. Ben tarlalarındaki sıcaklığı vücudumla hissettim. (Murod, 2018: 66)

Surhan'ın sıcağı göz açtırmadı. (Murod, 2018: 70)

Tilki kızını everdi.

Güneş çıktı. Güneş sarı sarı nurlarını indirdi.

Güneşin yüzüne dik bakılmazdı. Güneşin nuruna dik bakılmazdı.

Dünya ılık ılık oldu. Dünya sarı sarı oldu.

Havada beyaz beyaz bir şeyler uçuştu. Döne döne uçuştu. Çevirile çevirile uçtu.

Sanki gökyüzü un eliyor, un eliyor gibiydi.

Bembeyaz bulutların arasından güneşin nurları parıl parıl parlıyordu. Kar büyük büyük yağdı. Kar yere düşer düşmez yağdı.

İri iri kar birdenbire durdu.

Yerde kar şöyle dursun, nem dahi yoktu. Kar havası da yoktu.

Kurban olayım, böyle havanın adı neydi?

Kar yağmadı diyeyim dedim, havada karlar uçuştu.

Lapa lapa yağdı diyeyim desem, yerde kardan eser de yoktu.

Çiftçi böyle havaya:

- Tilki kızını everdi - der. (Murod, 2018: 84)

Kaplan'ın bacağı ağrıdı.

İlikleri karıncalandı. İlikleri yandı, ilikleri titredi.

Kaplan uzanıp yattı. Hanımına doğru döndü.

- Yağış olacak bugün, nenesi, -dedi.

- Bu kişi nereden biliyor? - dedi hanımı.

Kaplan bacağını söylemedi.

- Biliyorum işte, - dedi. - Yarasalar ininden çıkmazsa hava bozar. Bugün akşam yarasalar uçmamıştı.

Ağrı daha da şiddetlendi. Topukları, bileklerinin içi sancıdı.

Kaplan dışarı çıkıp geldi.

- Söyledim ya, nenesi, - dedi. Ay etrafında kümeler oluşmuş. Yağacak, hem de nasıl yağacak.

Sahi, gece yarısı yağmur yağdı. (Murod, 2018: 518)

- *Nevruz'un Salı günü geldiği sene açlık olmaz, bolluk olur. Erken ekinler güzelce baş verir, nimetler de çok olur. Kusuru, birazcık can sıkan bir yıl olur.*

...

- *Yağıştan falan bahsedin.*

- *Yağış dediğimiz... kar az yağar, ustalar. Yıl sonunda ise çokça sel gelir.*

...

- *Perşembe gelirse hastalık çok olur.*

- *O sene Ay ile Güneş de tutulur, desenize.*

- *Öyle, ustalar, öyle.*

- *Cuma gelirse, bol bol yağış olur. Kusuru da, o sene soğuk epey sert olur.* (Murod, 2018: 533)

5.4.7. Halk Hekimliği

Varoluş sürecinin başından itibaren, sağlığı korumak insanlar için yegane öncelik olmuştur. Bu sebeple halk hekimliği de binlerce yıldır var olan bir kavramdır ve insanların, yaşadıkları bölgedeki bitkileri, hayvanları, taşları ve madenleri, şifa aracı olarak kullanabileceklerini öğrenmelerinin ardından, bu bilgiler birikerek, günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bilgilerin öğrenilmesinde, insanın doğaya ve doğa olaylarına duyduğu merak ve bu merakı anlamlandırma arzusu esas temeli teşkil eder. İşte halk hekimliği kavramı da Türk milletlerinin kültürel belleğinde yer alan, birçok hastalık ve durum için kullanılan şifalı bitkileri ve hacamat, sülük gibi farklı şifa uygulamalarını kapsar. Ayrıca şifacı olarak da bilinen bu halk hekimleri birini yetiştirip el verildiğini ve böylece halk arasında şifacılığın devam etmesini sağladıkları da belirtmeliyiz.

Sadece insanlar için değil, hayvanlar için de *kelebek hastalığı, tavuk hastalığı, kan akma, yılan ısırma* vb hastalık durumlarında çeşitli şifa yöntemleri kullanılmıştır. Dolayısıyla, halk baytarlığını da burada zikretmek gerekir.

Endişeye kapıldım. Eşeğime binip Resul doktora gittim.

Resul doktor kutusunu karıştırdı. Önüme bir kaç tane ilaç koydu.

- İşte bunları günde üç kere içireceksiniz, - üç gün içti mi, kendiliğinden geçer. (Murod, 2018: 80)

- Buraya gel, - dedim. - İşte doktor dedeyi getirdim, sana bir baksın.

Eşimiz yazmasını boynuna doladı, yere baktı. Galoşunun ucuyla yere çizdi.

- Buraya gel, diyorum! -dedim.

Eşimiz başını yana salladı - gelmem, demiş oldu.

- Hey, sana diyorum! -dedim. - Doktor seni adam yerine koyup buraya kadar geldi! Doktorun senin dışında da işi başından aşkın!

Eşimiz başını kaldırmadan çardağa doğru girdi.

Resul doktordan çekiniyor, diye düşündüm. Arkasından gittim.

- Hey, niye utanıyorsun, doktor bizim Resulbay ya, yürü, - dedim.

Eşimiz şehadet parmağını yanağına koyup koyup gösterdi.

- Ne, başın mı ağrıyor?

- Oy, bu kişinin kafası çalışıyor mu? - dedi eşimiz.

- Çalışıyor, nedir yani?

- Kafası çalışsa doktor mu çağırır?

- Derde doktor çağırmadan başka kimi çağırır?

Eşimiz bir kere daha yanağına parmağını koyup gösterdi.

- O zaman derdini bana söyle, -dedim. - Ben Resul doktora gidip söylerim. Doktor, böyle böyle imiş derim.

Eşimiz başını sallaya sallaya güler. Eşimiz yere bakıp baka güler. Eşimiz ağzını tuta tuta güler.

Eşimiz pencereden üç günlük aya işaret eder... (Murod, 2018: 81-82)

Bir yanı hekime görün dedi. Ama bu düşüncesinden vazgeçti. Hekim milleti boşboğaz olur. Birine gidip anlatıverir. Sonucu da kötü olur. (Murod, 2018: 253)

Üzengi yoldaşlarımın da huzuru kaçtı. Karluk'ta atları çok iyi bilen yaşlı bir hekim dede varmış. O ihtiyarı getirdiler.

Hekim Tarlan'ı dönüp dolaşıp inceledi. Geldi gözlerine baktı. Kendince kafasını salladı. Sonra dirseğimden tuttu. Beni içeri götürdü. Omzuma elini koyup:

- Bana bak, halkın yiğidi, dedi. – Şu atı bana satmaz mısın? Yirmi koyun vereceğim. Delikanlı gibi cevap ver!

İçim alev aldı. Benim derdime bak, bir de ihtiyarınkine!

- Dede, dedim. – Bir zamanlar birileri ne demiş, koyun can derdinde, kasap et derdinde! Siz önce buna ne oldu böyle, onu söyleyin!

İhtiyar bir şeyler düşünüp:

- Sen olurunu söyle, ey delikanlı! Sonra ben söylerim.

- Hayır! Kıyamette bile satmam! Oldu mu?

- Peki madem. O zaman dinle. Atın muhteşem bir at! Görür görmez maşallah dedim. Yanılmıyorsam, şu yakın bir zamanda ağır bir hastalığı atlatmış değil mi?

Tarlan mağarada on gün aç yattı, hemen bu aklıma geldi. Ama ihtiyara ser verip sır vermedim.

-Evet, hastalık geçirdi. Sonra ama iyileşti.

İhtiyar onaylamış gibi kafa sallayıp:

- Aferin, yiğit! – dedi. – At şimdi onu hatırlıyor, yarın olacak kopkariyi düşünüyor. Hastalıktan dolayı eskisi gibi koşabilir miyim, diye kendini üzüyor. Ben bunu gözlerinden anladım. İhtiyar demişti dersin bak. (Murod, 2018: 451)

Bir zamanlar Karahan'da Hıdır diye birisi var imiş. Adamlar ona Hıdır Mirab der imiş. Çünkü mesleği mirablık imiş!

İşte o Hıdır Mirab çıkan kemikleri yerine koymuş, kırılan kemikleri tedavi etmiş.

O adam da gitti! Nereye mi? Nereye olacak, kıyamete!

Böyle bir insan da gitti ya! Hiç inanasım yok! Ben böyle insanlar dünya durana kadar durur diye düşünürdüm. Sonradan öğrendim ki, kimse bu dünyanın direği olamaz imiş...

Şu adamdan bize Kurbannazar diye bir oğlu kaldı. Kurbannazar'ın babası elini ona vermiş. Babası ağzına tükürdüyse belki, hiç şaşmam!

Kendisi reis! Ama hiç ben başkanım, reisim diye böbürlenmez! Büyüklere de küçüklere de aynıdır!

Şu adamın kapısına kamçının desteğiyle tak tak vurdum. İçeriden bir hanımefendi çıktı.

- *Efendim, o kişi şu an işte. İçeri geçip bekleyedurun, hemen gelirler, dedi hanımefendi.*

Kurbannazar'ın misafir odasına selam verip girdim.

Hanımı sofra kurup, sonra da çıktı.

Çayı kendim koyup, kendim içe içe bekledim.

Kurbannazar kardeşimiz geldi.

Kucaklaşıp selamlaştık. Yemeklerden sonra derdimi anlattım.

Kurbannazar sofra bezinin bir tarafını büktü. Yanıma yaklaştı.

- *Haydi, soyunun bakayım, haydi, dedi.*

Kollarımı çıkartıp gösterdim. Kurbannazar elimi her taraftan inceledi, oradan baktı, buradan baktı. Omzumdan parmaklarımın ucuna kadar ovdu. Boğum yerlerinde iyice sabretti. Özellikle dirseğimin orada çok sabretti. Gözlerini kapayıp yaptı.

Aklımca, Kurbannazar dirseğimden bir şeyler duydu. Kendince kafa salladı. Yine dinledi. Gözlerini kapatıp dinledi.

Şaşırıp kaldım. Öncelikle, dirseğim nağme çalan radyo değil, televizyon bile değil! Sadece bir et, bir kemik! Bir şey daha diyeceğim ama, dinleyen birisi kulağıyla dinler! Ne yani elleriyle mi dinler? (Murod, 2018: 483)

... Aaahh! Öleceğim!...

Dirseğimde bir şey çat etti. Vücudum ateş içinde kaldı, alnımdan soğuk terler fışkırdı. Kurbannazar'a baktım. Kurbannazar gülerek bana bakıyor.

- Aha, şimdi artık kolunuz iyileşir, dedi Kurbannazar.

İşte o an Kurbannazar beni özellikle lafa tuttuğunu, dikkatimi dağıtmaya çalıştığını anladım.

Beni kandırdığını anladım...

Biraz uzandım. Ağrı kesildi. Ondan sonra yerimden kalktım.

Kurbannazar kolumu içle bağlayıp boynumu astı. İlaç da içirmedi, iğne de yapmadı, resmini de çekmedi.

- Doktorlar kolunuzun çıktığını göz göre göre alçı yapmış, dedi. – Doktorlar hep böyle yapar. Kitaplarında öyle yazıyor da! Eğer gelmeseydiniz kolunuz yerinden çıka çıka, oynama kol oluverirdi sonra. Artık tamamen iyileşip, eskisi gibi olur. Bol bol süt ürünleri tüketin, kemiğin iyileşmesine yardımcı olur...

Akşam olana kadar sohbet muhabbet ettik.

Sonra atlanıp döndüm. Dönerken Kurbannazar tekrar tekrar söyledi:

- Kimseye kolunuzu yerine koyduğumu söylemeyin. İyi var, kötü var bu devirde... – dedi. (Murod, 2018: 485)

- Sina'da bir tabip varmış, kapısını aşındırmışlar - dedi. (Murod, 2018: 524)

Son bir medet falcıya gitmek oldu. Fal baktırmak oldu.

Kaplan ile Aymama yola koyuldu. Obşir köyüne geldiler. Hacer Kör Falcı'nın evini buldular. (Murod, 2018: 525)

Hacer kör daire halkaları şakırdata şakırdata çalmaya başladı, söyleye söyleye çaldı:

- A-uf! Falın şimdi görünüyor, bacım! Tövbe Estağfirullah! Şükürler olsun! Bacım bana darılma, gücenme, ama tüm suç sende, senin içinde! Kader kısmet böyleymiş, bacım!

Aymama kafasını salladı. Falcıya ayırdığı meblağı verdi. (Murod, 2018: 527)

- Denov'da çok iyi bir tabip varmış diyorlar, - diye fısıldadı anamız. - Gidenler derdine deva bulup dünüyorlarmış...

Anamız ile babamız o tabibe gittiler. Tabip lafı uzatmadan:

- Bizi bu kadar saygı gösterip gelmişsiniz, sağ olun, - dedi. - Şimdi doktora gidin. İşanı, tabibi bırakın artık. Önceleri doktor yoktu, varsa da çok azdı. Zavallı halk tabip diye, işan diye kapı kapı gezerdi. Elimizden geldiğince yol yordam göstermeye çalışırdık. Şimdi doktor çok, doktora görünün. Ama Denov'daki doktorlara gitmeyin, elinize bakar... Termiz'de çok iyi bir doktor var, işte o doktora gidin. İşte, adresi.... (Murod, 2018: 560)

5.4.8. Halk Ekonomisi

Halk ekonomisi kavramı, halkın geçimini sağlamak gerçekleştirdiği tüm faaliyetleri kapsar. Bu faaliyetler yöreden yöreye değişiklik gösterebilir. Tarım, hayvancılık, zanaat ve daha birçok kolu, halk ekonomisi içerisinde ele alınabilir. Ayrıca her ne kadar müstakil görünse de, mimariden inançlara birçok alanın şekillenmesinde halk ekonomisi hayli etkilidir. Toğay Murat eserleri sovyet dönemini anlattığı için dönemin ekonomik zorluklarına da değinmeden geçmemiştir. Toğay Murat'ın eserlerinde karşılaştığımız ekonomik durumu gösteren örnekleri ve terimleri tespit edip sıraladık.

Ertesi gün idareye gittim.

- İki yüz som...

Kasiyer yüzüme dönüp bile bakmadı. Kasiyer hesap tablasından başını kaldırmadı.

- Para yok! - diye çat çat boncukları itti. (Murod, 2018: 77)

Ben buna parayı nereden bulayım? Pazarda bir kilo et dokuz som. On iki gündür kazanımızda et pişmez. (Murod, 2018: 98)

Bir iş gününün karşılığı - üç som otuz yedi kuruş. Elli som kazanabilmem için on beş iş günü çalışmam lazım. (Murod, 2018: 127)

- Sahiden, hayat sürdürmek gittikçe zorlaşıyor. Pazarlara adım atılamıyor. Et elli som. Sasılar sasısı sarımsak bile... yirmi beş som.

- Evet, her şey gittikçe pahalılaşıyor. Ancak... insan ucuzlaşıyor, insan. İnsan beş para etmez oldu. İnsanın sarı sarımsak kadar ederi yok. Bir teypi çalabilmek için... adamı vuruveriyorlar. Ufacık altın takıyı almak için... kadını bıçaklayıveriyorlar. Felek mi acımasız, hayat mı tatsız? Bu - ekonomik zorluktan, diyorlar. Yok, bu zorluktan değil, yok. Bu mefkure acizliğinden, hanım, mefkûre acizliğinden. (Murod, 2018: 284)

Toğay Murat'ın eserlerinde tespit edilen ekonomi ile ilgili terimler:

Eline bir kaç sikke verir. (Murod, 2018: 103)

- Suzani pahalı, elli som, - dedi kız.

- Yüz som bile olsa haydi uzat bir bakayım, haydi. (Murod, 2018: 101)

"He-e-y! Çocukların nafakasından gidip bir haber alsa olmaz mı?"

"Kadir - 4 som eder. Hanife - 6 som eder. Halime - 7 som 50 kuruş eder".

"Kadın başımla iki kez gittim".

"Bir gittim - para yok, dedi, iki gittim - para yok, dedi". (Murod, 2018: 149)

Babadağ fıstığı on beş som olmuş. Vahşıvar cevizi dokuz som olmuş. Daşnabad narı beş som olmuş. (Murod, 2018: 153)

- *Sokakta ağaç mı kesileceğiz? Şu tramvayı kiralayacağız! Masrafı benden!*

Hamidov Muallim güldü.

- *Tramvay pahalıdır, dedi.*

- *Pahalıysa pahalıdır! Giderse bir koyun parası gitsin!* (Murod, 2018: 447)

- *Bana bak, halkın yiğidi, dedi. – Şu atı bana satmaz mısın? Yirmi koyun vereceğim. Delikanlı gibi cevap ver!* (Murod, 2018: 450)

5.5. İnanışlar ve İbadetler

5.5.1. Batıl İnançlar

Müslüman birinin evine, çalıştığı tarlasına kafirin ayak basması, eskiden kafir olmadığından dolayı, çok büyük bir ayıp ve haram olan bir şey olarak görülürmüş. Özbek Türkçesinde buna "haram kılmak" denir.

Akpadişah da tarla içinden yürümeye başlar.

İşte o zaman dedemizin sabrı taşar. Öfkeyle ona dönüp bakar.

- *Ey, kafir! Bir tarlamı haram ettin! Şimdi bu tarlamı da batırma!* (Murod, 2018: 20)

Batıl inançların arasında en yaygın olanlardan biri falcıdan yardım almaktır. İnsanlar hastalıktan kurtulmak için de falcılara başvurmuşlardır.

Anamız babamızın halinden endişe eder. Yenine para koyup falcıya doğru yol alır.

- Erkeğinize Yecüc ve Mecüc musallat olmuş! - der Carkın falcı. - Yecüc ve Mecüc ama, öyle böyle değil! Kıpkızıl bir Yecüc ve Mecüc! Kızıl Yecüc ve Mecüc için kızıl tavuk kesiniz!

...

Gece yarısı üç tane kızıl evi bastı.

- Sen kızılları defetmek için kızıl tavuk mu keser oldun, ha? .. - der. (Murod, 2018: 26)

... Bu zavallıya bir şey olmuş herhalde. Ulcan falcıya gidip bir fal açtırsaydınız.

- Falcı ne der ki, Haldan komşu.

- Falcı söyler, Balhın komşum, falcı söyler. (Murod, 2018: 39)

Kaplan ile Aymama yola koyuldu. Obşir köyüne geldiler. Hacer Kör Falcı'nın evini buldular. (Murod, 2018: 525)

Türkiye Türklerinde "tahtaya vurma" gibi bir batıl inanç vardır. Tahtaya vurmak - söylenen bir şeyin gerçekleşmemesi için yapılan, kişiye göre istenmeyen bir durumu

yakınından uzaklaştırmak için yapılmaktadır. Aslında bu kişi "Allah korusun" ifadesini hareketle farklı bir biçimde ifade etmektedir diyebiliriz. Bu inanç Özbek Türklerinde de olup, bu inançla aynı anlama gelen başka bir hareket de mevcut. "Yakadan içeri tükürmek" - kişi tam anlamıyla tükürmese de tükürürmüş gibi yapar. Kişi korkunca da bu hareketi yapabilmektedir.

... Batır Fırka havuza baktı. Hakikaten ses havuzun içinden geliyordu. Sanki... sanki, cesetler kıpır kıpır kıpırdıyordu.

Batır Fırka yakasını tuta tuta inceledi. Batır Fırka yakasından tüküre tüküre inceledi. (Murod, 2018: 216)

Kötü ve kem gözden korunmak, halk deyimiyle nazara gelmemek veya nazar etmemek için için insanlar etrafına tükürerek bundan korunduklarına inanırlar. Bu harekette de tam anlamıyla tükürmeseler de, ses ile bunu belirtirler. Bu hareket Özbek Türklerinin batıl inançları arasında en yaygın olanlardan biridir.

Abray pehlivana nazarım değmesin diye gözlerini kaçırdı, etrafına türkürdü:

- *Tüf, tüf, tüf!* (Murod, 2018: 397)

Tarlan'ı tımarlayıp eyerledim. Ağzına kantarmayı koydum, başlığını taktım. Alnına da nazar boncuğu taktım. (Murod, 2018: 421)

Kırkı çıkamamış yeni doğan bebekli eve gelen kişiden küçük bir iplik, kıl, kıyafetine yapışan herhangi bir şeyi alıp ısırık otuyla beraber yakıp evde dolaşılması gerektiğine inanılır. Bu hareketle bebeğin başına gelebilecek olan kötülükler kovulmuş olacaktır.

Kel efendi dış kapıya doğru gitti. Onun arkasından da jandarma emin adımlarla ilerledi. Reisimiz büyüklerin arkasından koştur koştur devam etti.

O sıra içeriden annemiz çıktı.

- *Söyle, bir numune bırakıp öyle gitsin.*

Büyüklere dış kapının eşiğindeyken yetiştim.

- *Efendim, evde bebeğimiz var, adına İbrahimbay derler.*

Efendi omzuyla konuşur.

- *Ne yapayım öyleyse?*

- *Bebek olan eve gece gelinmez. Birisi yanlışlıkla ya da bilmeden gelirse, ondan numune alınması lazım.*

- *Nereden alacaksın?*

- *Bizim için fark etmez. Üzerinizdekinin iç kısmından küçük bir ip parçası olsa da olur. Kadınlar bebekli evde ısırık ile birlikte onu da yakarlar.*

- *Şimdi, bunun için kıyafetimi mi parçalayayım?*

- *Hayır, parçalamayın, beyim. Üzerinize yapışan herhangi bir kıl da olur.*

Bey el salladı. Yoluna devam etti. Ben geri geldim.

- *Numune vermedi.*

Validemiz beddua ede ede içeri geçti. Düz tabakta tütsü yaktı. Bebek evinde üç defa dolaştırdı. Zarar ziyanı, kötülükleri kovdu. (Murod, 2018: 440)

Nikah sırasında yapılan âdetler:

Nikah sırasında anası damadın omzuna kaftan örttü. Kaftanın omzundan iğne ile ip geçire geçire bıraktı.

Bu, gelin ile damat her zaman beraber olsun, ayrılmasın, demektir.

İpin ucunu bağlamadı.

Gelin ile damadın kaderi bağlanmasın diye böyle yaptı.

Her zaman buğday gibi çok, çoluk çocuk sahibi olsun diye damadın başından bir avuç buğday serpti. (Murod, 2018: 506)

Nevruz bayramı ile ilgili birçok batıl inanç mevcuttur. Toğay Murat Aydında Gezen Adamlar eserinde buna da yer vermiştir.

İnsanların kalbinde Nevruz'du, insanların dilinde Nevruz'du.

- *İnşallah, bu sene Nevruz salı günü gelecekmiş, ustalar? -dedi Ömerhan İşan.*

- *Öyle, öyle, onayladı Molla Namaz.*

- *Nevruz'un Salı günü geldiği sene açlık olmaz, bolluk olur. Erken ekinler güzelce baş verir, nimetler de çok olur. Kusuru, birazcık can sıkan bir yık olur.*

- *En kötüsü, çok kan dökülür. Halkın, milletin birbirine olan şefkat ve merhameti kaybolur. ,*

- *Oğul babaya yüzünü döner, kız anaya yüzünü döner, karı kocasına yüzünü döner.*

- *Padişahlar tahttan indirilir.*

- *Kötülük çoğalır.*

- *Yağıştan falan bahsedin.*

- *Yağış dediğimiz... kar az yağar, ustalar. Yıl sonunda ise çokça sel gelir.*

- *Nevruz hangi gün gelse sene iyi geçer, azizler?*

- *Pazar günü gelse epey güzel olur. Ölüm, yetimler az olur. Fısk, fesatlar, kötülükler az olur. Nevruz Pazartesi günü gelse de iyidir. Tek ayıbı, buğday biraz kesat olur.*

- *Nevruz'un Çarşamba günü geldiği sene pahalılık olur. Boğaz için kan dökülür.*

- *Fısk, fesat, alçaklık çok olur.*

- *Perşembe gelirse hastalık çok olur.*

- *O sene Ay ile Güneş de tutulur, desenize.*

- *Öyle, ustalar, öyle.*

- *Cuma gelirse, bol bol yağış olur. Kusuru da, o sene soğuk epey sert olur.*

- *Nevruz Cumartesi gelirse... hırsız, hainlerin yılı olur, soysuzların yılı olur.*

- *İnşallah, talihimize yazılanı görürüz.*

- *İnşallah azizler, inşallah ustalar...* (Murod, 2018: 533)

5.5.2. Doğal Kaynaklarla İlgili İnanışlar

Toğay Murat sadece Atamdan Kalan Tarlalar eserinde doğal kaynaklardan suya değinmiştir.

Suyun her şeyi arındırdığına, şifa verdiğine ve tüm kötülükleri kendiyle götürdüğüne inanılır.

- Güzelce sulayın. Su neleri yıkamaz, neleri arındırmaz.

- Su? Su mu kaldı? Domuz gibi derede yuvarlana yuvarlana onu da haram ettiler! İt bile suyun bir kenarından yalaya yalaya su içer! Akpadişah ise ak domuz gibi derede yuvarladı! (Murod, 2018: 12)

Akar suyla beyin beslenir. Akar suyla beyin kendine gelir.

Akar suyun canı var ya!

Bu yüzden tarlalarıma akar suyla suladım. (Murod, 2018: 65)

5.5.3. Dini Şahıslar

Özbek Türklerinin günümüzde yüzde doksan altısı İslam dinine inanmaktadır. Bundan yola çıkarak, Toğay Murat'ın eserlerindeki olaylar da Özbekistan'da geçtiği için sadece İslam dinine ait dini şahsiyetlerle karşılaşabilmekteyiz. Bunlar başta peygamber olmak üzere imam, molla, şeyh, işan, evliya gibi şahsiyetlerdir. Eserlerde karşılaştığımız dini kişilikleri Türkiye Türkçesine çevirerek size takdim ediyoruz.

- Mollalar Akpadişah bizi alamaz diyorlardı ya?

- Almışlar işte. (Murod, 2018: 9)

El Molla Namaz'ı bembeyaz bir keçeye oturtur. Keçenin dört köşesinden tutup kaldırır. El keçeyi kaldırıp kaldırıp tekbir getirir. Halk bezi kaldıra kaldıra sema zikri getirir. (Murod, 2018: 12)

- Ömerhan işan efendim, Ömerhan İşan! - der.

- İşan'ı bırak Muhammed peygamberi çıkıp gelse bile çizmemden daha önemli değildir! (Murod, 2018: 17)

Allahyar'ın adını kutsallaştırdı. Allahyar'ın adını evliyalaştırdı.

El, Allahyar'ın mezarının etrafına duvar dikti.

El, mezarı ziyaretgah etti.

El, iyi kötü gününde işte bu mezara tapar oldu." (Murod, 2018: 531)

Babamız aksakalı tanıdı: Hızır dede hazretleri! Sebebi, başparmağının kemiği yok! O kişinin başparmağı kemiksiz olur!

Hızır dede hazretleri insanoğlunun başına gelen zorlukları kolaylaştıran, yardımına yetişen iyilik piridir! (Murod, 2018: 570)

...Peygamberimiz mezarlarının üstüne bir tanecik bir işaret konmasını buyurmuşlardır. Sebebi, Resulullah Aleyhisselam Osman bin Ma'zun'un kabri başına bir tane taş koyar. Bu taş: "Biraderlerim kabrinin nerede olduğunu bilmem ve diğer vefat eden akrabalarımı işte bu mezarın yanına defin etmem için bir işarettir", der. Resulullah Aleyhisselam kendi kabirleri de yerden sadece bir karış yukarıdadır. Bundan dolayı da mezarların başına tuğladan binalar kurmayı, beton anıtlar dikmeyi, fotoğraflarını oyup çizdirmeyi asla buyurmamışlardır. (Murod, 2018: 311)

5.5.4. İbadet ve Dini Ritüeller

Özbek halkı sekizinci yüzyılda islamiyetin gelmesi ile müslümanlığı kabul etmeye başlamışlardır. Asırlardır süregelen bu inanç sistemi sosyalist rejim ile beraber değiştirilmeye, komünist rejim ile de tamamen inançsız insanlar yaratılmaya çalışılmıştır. Toplum dini değerlerden uzak tutulmaya çalışılsa da insanlar inancını, itikadını yitirmemiş ve nesilden nesile aktararak günümüze kadar getirebilmişlerdir. Dini inanışların toplumun günlük yaşantısındaki geçmişten gelen diğer dinlerin kalıntılarıyla, kültürün gelenekleriyle harmanlandığını söyleyebiliriz. Toğay Murat da eserlerinde ibadet, din ve ritüelleriyle ilgili birçok yerde bahsetmiştir.

Dedemiz sabahın erken saatlerinde o yoldan tarlaya doğru gider.

Söğüde bohçasını asar. Taharetini alır. Kıbleye doğru kuşağını serer.

Çolpan yıldızının altında kulak tutar. Çolpan yıldızının altında secde eder. (Murod, 2018: 8)

Dedemiz kelime-i şehadet zikrederek tarlasını işler. Allah'ı yad ederek tarlasını işler. Allah'a şükranlarını sunarak tarlasını işler. (Murod, 2018: 8)

Dedemiz fısır fısır kelime-i şehadet zikreder. (Murod, 2018: 9)

- Yolun bir tarafına geçip durdum.

- Niye, niye ki?

- Gayridinler ile yolum bir olmasın dedim de.

- Bizim sokağımızda gayridinlere ... mu var? (Murod, 2018: 9)

- Kafirin yuvarlanıp yattığı yerde feyiz mi kalırmış? (Murod, 2018: 12)

- Gaza, gaza!

- Muharebe, muharebe! (Murod, 2018: 12)

Molla Namaz beyaz atın üzerinde ellerini açar.

Halk hep beraber amin der. (Murod, 2018: 13)

- Molla Namaz bu mescidin imam hatibi, efendim. (Murod, 2018: 16)

- Yarmezar'da muhteşem bir mescit ve medrese vardı. Akpadişah mümin ve mazlumları o Yarmezar mescit ve medresesinin önünde topladı.

...

Akpadişah mümin ve mazlumları yolun karşısına kovar.

Akpadişah topları getirir.

General Skobelev mümin ve mazlumlarla topların arasında durur. Atını oynata oynata durur.

- Şartlar, köpekler! - der. - Rusya padişah hazretleri kendi istibdat saltanatının kuva-yi kudretini göstermek için top atar! Top atılırken aynı zamanda namaz kılınır! Emreden kişi benim!

General Skobelev topçulara emreder:

- Toplar hazırlansın!

Toplar çat pat hazırlanır.

General Skobelev mümin ve mazlumlara emreder:

- Yatılsın! Yüzler yere konsun! Kulaklar kapatılsın! Namaz kılınsın! Mümin ve mazlum mescide doğru rükuya eğilir. Mümin ve mazlum yere çöker. Mümin ve mazlum secdeye gider - namaz kılıyormuş gibi olur.

- Davullar çalınsın!

Davulcular harekete geçer.

- Atılsın!

Bir anda üç top atılır. Gümbür gümbür atılır. Mescit yoğun bir duman içinde kalır.

- Kalkınsın!

Mümin ve mazlum yerden kalkar.

Mümin ve mazlum ellerini önünde ayakta durur.

- Atışa hazırlansın!

Toplar konur.

- Yatılsın!

Mümin ve mazlum bir daha başına yere koyar. Mümin ve mazlum bir daha kulaklarını kapatır.

- Atılsın!

Mescit kapkara duman içinde kalır.

Davulcular durmadan davul çalar.

...

- Artık ... kilisede ibadetini yerine getirirsin! Mescitleri yıkacağız - kiliseler inşa edeceğiz. Al, Toktamış Han'ın Nogayları! Nogaylar Büyük Rus kiliselerinde ibadet ediyor! Kim kim, Toktamış Han'ın evlatları! Şimdi sıra sizde!

...

- Atışa hazırlansın! -der. - Yatılsın! Namaz kılınsın!

Davulcular durmadan davul çalar.

- Atılsın!

Allah'ın dergahı yerle bir olur. (Murod, 2018: 16-19)

- Cemalettin Çapa, namazını kılarsın değil mi? - dedi Ashal Nogay. - Öğle namazını kılarsın değil mi? (Murod, 2018: 21)

- Ben de namazımı kılıvereyim, beyler, -dedi Ashal Nogay.

- Sen vaftiz edilmemiş miydin?

- Allah'a bin kere şükürler olsun müslüman evladıyım. (Murod, 2018: 22)

- O zaman bu kişi kim oluyor?

- Mücahit! Anladın mı? Mücahit!

- O da ne demek?

- Mücahit milleti ve devleti için cihat eden bir adamdır. Milleti ve devleti uğruna şehit olmaya hazır bir adamdır. (Murod, 2018: 29)

- Ne diyeyim, ha? Kafir desem, hepsi Özbek delikanlıları. Özbek desem, hepsi kafirlerin yolundan gidiyor. Müslüman desen Müslüman değil, kafir desen kafir değil. Böylelerine ne denir? ... (Murod, 2018: 30)

- Müslüman ile kafir bu dünyada şöyle dursun, öteki dünyada bile bir olamaz. Sebebi, Müslüman mezara kafir defin edilemez, kafir mezarına ise müslümanı. Böyle iken, Müslüman ile kafir ne bu dünyada, ne de öteki dünyada kardeş olamaz. (Murod, 2018: 36)

Şehit olacaksam kendi memleketimde şehit olayım! Şehidimi kendi memleketim gömsün! (Murod, 2018: 37)

Millet Akrep şehidin yanından geçerken bir durdu.

Millet Akrep şehit için Fatiha okudu. (Murod, 2018: 38)

- Haydi, bismillah! - diye iki elimle tokalaştım (Murod, 2018: 69)

Kalbinde imanı olan insan günahsız bir bebeğe vurur mu? (Murod, 2018: 76)

... Yani... açlıktan ölenleri kimseye çaktırmadan... sesizce... işte bunun gibi çukurlara... gömüp ortadan kaldırmamız lazım.

Batır fırka birden irkilir. Kulak kabartır. Gözleri yerinden fırlar.

- Buraya mı? Burası... havuz ya? -dedi.

- Ne fark eder, yoldaş reis, ne fark eder? Hali hazırda bir çukur! Kimse de bir şey fark etmez. Farkedenler de havuzu gömmüşler, der, olur biter. Biz işte böyle

açlık -kıtlık ile savaşacağız. Bir bakarsınız, yakın zamanda kıtlığı da bitiririz. (Murod, 2018: 214)

Batır fırka merhumlara bakakaldı... içgüdüsel ellerini açtı. Merhumlar için dua etmek istemişti.

Birden aklı başına geldi. Fırka olduğunu hatırladı. Şura reisi olduğunu hatırladı. En kötüsü de - başının tepesinde NKVD'nin duruyordu. (Murod, 2018: 215)

Batır fırka dizilen merhumlara baktı... içinden Fatiha okudu, içinden Kur'an okudu. (Murod, 2018: 215)

Allah tealanın Cebrail adında bir meleği vardır. Allah teala o meleğini huzuruna çağırır. Cebrail aracılığıyla Muhammet Aleyhisselam'ımıza vahi gönderir. (Murod, 2018: 592)

Bu yüzden de mümin ve müslimler ramazan ayında oruç tutarlar. (Murod, 2018: 592)

Leylet ul-Kadir'in geldiği gece mümin müslümanlar ne dilerse icabet olur. Hayalleri gerçekleşir. (Murod, 2018: 592)

Müslümanlar böyle giyinir. Size de alayım mı böyle üst baş?

- Ya, bu nasıl bir kıyafettir?

- Bembeyaz pantolon ile gömlek. Ne var ki?

- Başındaki... lazımlığın ne işi var?

- Lazımlık?

- Evet, küçük çocukların altına verilen lazımlık.

Karısı kıkır kıkır güler. Dizlerine vura vura güler.

- Tekke, reis dede, tekke! - dedi.

- Tekke? O da neymiş?

- Müslümanlığın işareti.

- Yani, şimdi bunları giymezse ne olacakmış?

- Tekke giymezse Müslüman olmaz, reis dede. Bana da al derseniz, alırım.

- Onları giyip ne yapacağım?

- Müslüman olursunuz, ne olacaktı, Müslüman olursunuz. (Murod, 2018: 243)

- Ya bu çocuklar sabahın köründe ne yapıyorlar? - dedi.

- Çayhanede sabah namazı kılıp geliyorlar. (Murod, 2018: 244)

- Kim bilir, belki namaz kılmak istemiştir?

- Tövbe estağfurullah, Kızıl namaz kılar mı hiç? Kızıl kafirden beter ya? Adı üstünde -Kızıl ya? (Murod, 2018: 257)

- Bismillahirrahmanirrahim. Resulallah Sallallahu aleyhi ve sellem ensarlarına imandan bahsederken, haya imandandır, demişlerdir... (Murod, 2018: 260)

- Allah teala pazar günü güneş, gök ve yeri yarattı. Pazartesi günü ay, güneş ve yıldızı. Salı günü kuş, kurt ve haşereleri. Çarşamba günü su, rüzgar, bulutu. Cümleten, ağaçları, yeşillikleri. Aynı zamanda o gün rızk ve nasibeyi de paylaştırdı. Perşembe günü cennet ile cehennemi yarattı. Nihayet, Allah teala cuma günü... insanoğlunu yarattı! Cumartesi ise yaratmadı. Allah teala o gün... dinlendi! Böylece hafta yedi gün olmuş oldu. Niçin hafta yedi günden ibarettir? Niçin haftada altı veya sekiz gün yoktur? Çünkü, tektik - sadece Allah'a yakışır. Çünkü Allah teala tektir, tek! Ben işte bu tek Allah teala adına soruyorum: sovyet komünistleri madalya ve ödüllerini teslim etsin! (Murod, 2018: 299)

... Aslında, eskiye göre mezar taşı koymak günah! Evet, mezar taşı koymak günah! Müslümanlıkta mezarı taşlarla süslemek men edilir. Aslında, Müslümanlıkta mezarlar yer ile bir hizada olması lazım. Mezarlar yer ile bir olması lazım. Peygamberimiz de bu şekilde buyurmuştur. Peygamberimiz mezarlarının üstüne bir tanecik bir işaret konmasını buyurmuşlardır. Sebebi, Resulullah Aleyhisselam Osman bin Ma'zun'un kabri başına bir tane taş koyar. Bu taş: "Biraderlerim kabrinin nerede olduğunu bilmem ve diğer vefat eden akrabalarımı işte bu mezarın yanına defin etmem için bir işarettir", der. Resulullah Aleyhisselam kendi kabirleri de yerden sadece bir karış yukarıdadır. Bundan dolayı da mezarların başına tuğladan binalar kurmayı, beton anıtlar dikmeyi, fotoğraflarını oyup çizdirmeyi asla buyurmamışlardır. (Murod, 2018: 311)

... Dün gibi aklımda: sovyet devlet adamları siyasi teftiş için gelirlerdi. Mezar başlarındaki. "Allah rahmet eylesin", "Mekanı cennet olsun" gibi yazıları sildirirlerdi. (Murod, 2018: 312)

... Peygamber Aleyhisselam derler ki, insan kabristanın yanından öylesine geçerken dahi: "Kul hüvallahü ehad"i on bir kere okuyup sevabını merhumlara bağışlarsa, merhumların da ona bir şekilde sevabı dokunur. (Murod, 2018: 314)

- Ey Yaradan! - diye kabrin başında ellerini açtı. - Sen merhametli ve affedici zatsın, ey Yaradan! Bizden önce göçüp giden bu insanların günah ve suçlarını sen affet! Bu insanlara karşı kalbinde bir kırgınlığın, dargınlığın varsa bağışla, ey Yaradan!

Batır fırka ellerini yüzüne sürttü. (Murod, 2018: 316)

- Kendi canına kıyan insanı... yıkamazlar. Merhumu tabuta koymadan önce... aklayıp paklarlar.

Batır fırka irkilir. Vücudu uyuşur. Közleri pır pır eder. Gözlüğünün üstünden bön bön bakar.

- Bir insanı ha? - diye hayret eder. - Kendi isteğiyle bu dünyayı terkeden insanı ha...

- Allah teala: bu benim bendem değil, lanetliyi yıkamadan... gömüverin, der. İnsan adını taşımaya yakışmaz bu, der. Olduğu gibi, haram haram gömüverin, der. (Murod, 2018: 321)

- Allah'ım teala güneşi ziya, ayı nur olarak yaratmış, babalık. Derler ki, Allah'ım teala insanoğlunun çamurdan yaratıp bitince... insanoğlunun üstünden sadece ama sedece bir gün... bir güncük kıvanç yağmuru yağdırmış! Sonra, insanoğlunun üstünden... kırk gün, evet evet, kırk gün gam selini yağdırmış! İşte bu gam seline dayanmak... bendesi için hem borç, hem farzdır, babalık! (Murod, 2018: 322)

Yaradanın kendisi insanoğluna can verir. Can önce insanın boğazına girer. Sonra gözlerine. Ondan sonra ise vücuduna. Can en son insanın ayakları girer. Bundan dolayı da, insanoğlunun canı ilk önce... ayağından çıkar. Sonra vücudun diğer kısımlarından. (Murod, 2018: 326)

Öyle, ölüm hak, öyle. Allah ben zavallıya da merhamet etse keşke. Allah benim gibi bendesini de rahmetine alsa keşke.

Almaz, Allah beni rahmetine almaz! Allah benim sözüme... kulak bile vermez!

Sebebi, ben ömrüm boyunca Allah'ın adını ağzıma almadım. Ben ömrüm boyunca Allah'a taş attım. Ben ömrüm boyunca Allah şirk koştum!

Böyle iken, Allah bana... dönüp de bakmaz! (Murod, 2018: 216)

- Hey, hakem! Başkaların hakkını böyle yemektense, sokaktan ... toplayıp yeseydiniz! Bir Allah'ın kulu kendisi yemeden, içmeden biriktirmiş, insanlara düğün vermiş. Düşünsene, imansız! Şu haram işlerin seni, seni değilse de çocukları çarpacak, görürsün! (Murod, 2018: 428)

- İlaha amin, ben Allah'ın bendesiysem, Muhammed Peygamberin ümmetiysem, şu şapkalılar elin gözünde hor, halkın önünde rezil olsun, Allah-u Ekber! (Murod, 2018: 443)

5.5.5. Kutsal Kitaplar

Yazarımız eserlerinde İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an hakkında söz etmiştir.

- Gerçekten, her bir müslüman evladı için Kur'an kutsal bir kitap. Dediklerine göre Kur'an yedinci yüzyılda nazır olmuş. (Murod, 2018: 244)

Yıl miladi altı yüz onuncu yıl imiş. Ay, ramazan ayı.

Allah tealanın Cebrail adında bir meleği vardır. Allah teala o meleğini huzuruna çağırır. Cebrail aracılığıyla Muhammet Aleyhisselam'ımıza vahi gönderir.

Bu emel Kur'anı kerimin ayetlerinin ezbere geçen ilk gecede gerçekleşir.

Allah teala böyle böyle Muhammet peygamberimize vahi göndermeye devam eder.

Miladi altı yüz otuz ikinci yıla kadar bu şekilde vahi indirir.

Kur'anı kerim de böylece meydana gelir!

Bu yüzden dolayı da ramazan ayı kutsal sayılır.

Kur'anı kerim gibi teberrük ve değerli bir kitap meydana gelmiş, tabi kutsal sayılır!

Bu yüzden de mümin ve müslimler ramazan ayında oruç tutarlar. (Murod, 2018: 592)

Acaba vücut için bu bedii kuvveti kim veriyor?

Deha düşünüp durdu...

Tabiat veriyor! Nerede bu tabiat? Tabiat dedikleri aslında nedir ki? Dağlar mı? Bağ ve bahçeler mi? Derya ve denizler mi?

Deha kaderine tükürdü, Deha sağına tükürdü, Deha soluna tükürdü!

Deha tabiata tükürdü!

Gönül için bu bedii kuvveti kim veriyor?

Hüda verir! Hüda var mıdır ki? Varsa, nerede? İnsan Hüda da Hüda der. Hüdadan ister. Hani, nerede o... Hüda?

Deha... Hüda'dan nefret etti!

"Tükürdüm senin gibi Hüda'ya! - dedi. - Büyük şaire verdin, bana vermedin!"

Deha... Hüda'dan tiksindi!

"Bir fare gibi olan kişiyi büyük şair olarak yarattın, beni ise zavallı biri olarak yarattın".

Deha ellini sıkıp sinirle etrafa baktı. O an rafta kitapların arasında duran Kur'an gözüne çarptı.

"İşte, Hüda'nın kitabı! -dedi. İnsan Kur'an'ın üzerine yemin eder. İnsan Kur'an'a el basarak yemin eder. Demek, Hüda'nın kitabı!"

Deha bir süre Kur'an'a sadece baktı... Nezdinde Kur'an sanki Hüda idi! Kur'an'ı Hüda sandı!

Deha Kur'an'ı yere çarptı! Kur'anı ayağıyla ezdi!

Sobayı çat diye açtı. Kur'anı hışımla sobanın içine fırlattı.

Sobadan küller dağıldı. Deha'nın eline yüzüne vurdu.

Deha gözlerini kapattı. Yüzünü çevirdi. Cebinden kibrit çıkarttı. Kur'an'a ateş tuttu.

Ama Kur'an'ı bir türlü tutuşmadı.

Deha dışarı fırladı. Yakıt getirdi.

Sobanın üst kapağını açtı. Kur'an'ın üzerinden yağı dökmeye başladı.

Kur'an bu sefer tutuştu.

Deha çökerek oturdu. Kur'an'ın yanmasını izledi.

Kur'an alev alev yandı!

Deha dizlerine sarılıp izledi. Gözleri ateşten kamaşsa da izledi.

Kur'an gürül gürül yandı!

Deha maşa ile ateşi karıştırıp izledi. Yüzleri ateşten yana yana izledi.

Kur'an harıl harıl yandı! (Murod, 2018: 440)

- *Cenab-ı peygamberimiz Muhammed Aleyhisselam mukaddes kitapları Kur'anı kerimin yirmi dördüncü süre, otuz birinci ayetlerinde şöyle buyurmuşlardır...* (Murod, 2018: 260)

5.5.6. Kutsal Mekanlar

Kutsal mekanlar olarak İslam dininde başta Kabe olmak üzere, evliya türbeleri, mescit ve camiler, medrese ve külliyeleri; Hristiyanlarda kilise ve manastır gibi yapıları; onların dışında ise çeşitli inanışlarla kutsal olduğu düşünülen mağara, tepe, dağ, dere gibi oluşumları da sayabiliriz.

Anadolu insanı geçmişle gelecek arasında bir köprü kurmak için kendilerine yurt kuran ve seçkin kişileri sonsuza dek yaşatmak için bazı mekanlara kutsiyet vermişlerdir. Bu mekanları ziyaret ederek kişilere karşı vefa borçlarını ödemeye çalışmışlardır. Halen ziyaret edilen bu mekanların bazılarında eski inanç ve kültürün izlerini taşıyan ritüeller gerçekleştirilmektedir. Türkler Müslümanlığa eski inançlarını da taşımışlardır.Günümüzde İslam dini ile eski inanışlar sentezlenmesi çerçevesinde kutsal mekan ziyaretleri gerçekleştmektedir (Artun, 2018).

- *Efendim, topa tutulacak olan yer bir mescit...*

- *Mescitse ne olur?*

- *Mescit Allah tealanın dergahıdır, efendim. Allah tealanın dergahıdır.*

- Yok ya, işan, öyle mi? İslam dini Türkistan'a VIII. yüzyılda geldi, VIII. yüzyılda! İslam Türkistan'da on asırdan fazla hüküm sürdü, on asırdan fazla! Tamam, yeter artık! Artık Büyük Rusya hükmedecek, Büyük Rusya! (Murod, 2018: 18)

- Sufi Allahyar dedeyi ziyaret edip gelelim. Kim bilir, o kişi gönül koymuştur belki... - dedi.

Kaplan yola çıktı. Arkasına hanımını bindirdi. Vahşımar'a doğru yola çıktı. (Murod, 2018: 528)

El, Allahyar'ın mezarının etrafına duvar dikti.

El, mezarı ziyaretgah etti.

El, iyi kötü gününde işte bu mezara tapar oldu." (Murod, 2018: 531)

5.5.7. Hayvanlar ile İlgili İnanışlar

Türk toplumunun kültüründe kuşlar da hayvanlar kadar değerli varlıklardır ve onlara zarar vermek günah sayılır. Hepsinin birbirinden farklı anlamları mevcuttur. Ancak onların arasında baharın habercisi olan kırlangıçların yeri ayrıdır. İnanışlarına göre kırlangıç birinin evine ve yahut bahçesine yuva kursa o hane için bereketli ve talihli bir yıl olacağını müjdelemiş olurmuş. O yüzden kırlangıçların yuvası bozulmaz, onların yavrularına dokunulmazmış, ki her sene aynı yuvalarına dönebilsinler. Toğay Murat'ın eserinde de hayvanlardan at, kuşlardan ise kırlangıç büyük bir önem arz etmektedir.

Hanemizde bir şey yok gibi, bir şey eksikmiş gibi hissettim.

Çoluk çocuklarıma baktım, hepsi sağ ve selametti.

Hayvanlara baktım, hepsi yeri yerindeydi. Tavukları saydım, tavuklar da tamdı.

O zaman kim eksikti, o zaman ne eksikti?

Ben kafa yora yora sonunda buldum, avlumuzun tavanında hayat sürdüren kırlangıçlar orataya yoktu.

Kırlangıçlar nereye gitmişlerdi ki?

Nereye olacak, Afganistan'a. Amuderya'nın sağ yakası Afganistan'da. Bu ılık ülke adı üstünde -kırlangıçlar yurdudur.

Kırlangıçlar Afgan yurduna göç etmiş - demek ki son bahar bitmek üzere. (Murod, 2018: 63)

Dış kapıdan içeri girmiştim ki, Aysuluv kızımız koşarak beni karşıladı.

- *Baba, müjdemi isterim, kırlangıçlarımız geldi! -dedi.*

Avlunun tavanına baktım, gerçekten de kırlangıç vardı. İki tane daha kırlangıç oralarda uçuyordu.

Gözlerime neşe doldu.

- *Hay, kurbanın olayım... - diye fısıldadım.*

Kırlangıçlar gerçekten bizimkiler mi, ya da başka kırlangıçlar mı geldi diye onları incelemeye çalıştım.

Kırlangıçlarda ne damga vardı, ne de bir işaret.

Sahi ya, kırlangıçlar kıyafet de giymez. Kırlangıçlar konuşmaz. Kırlangıçlar gülmez.

Öyle olsa da, ben iç içimden hissettim: evimizi bulup geldiğine göre bizim, kendi kırlangıçlarımız işte!

Kırlangıçlar başımızın üstünde dört döndü. Kanatlarını çırpa çırpa uçtu. Döne döne uçtu.

Kırlangıçlar yuvalarında dizilip oturdu. Kırlangıçlar bize baka baka oturdu. Kırlangıçlar tatlı tatlı oturdu.

Ben dışarı çıkarken bir kırlangıç etrafımda "cikcik" döndü. Kırlangıç kanatlarını şapkama değdire değdire döndü.

Kırlangıcımız benimle selamlaştı herhalde!

Kırlangıç etrafımızda uçarken kanatlarının havası alnımı okşaya okşaya döndü.

Kırlangıç benimle öpüşüp öpüşüp selamlaştı herhalde!

Ben güle güle gözlerimi kapattım. Ben güle güle yüzümü yana çektim.

- *Hoş bulduk, kırlangıç, hoş bulduk! -dedim.* (Murod, 2018: 67)

Halk o keçe gibi bembeyaz bir at getirir. (Murod, 2018: 12)

Anamız babamızın halinden endişe eder. Yenine para koyup falcıya doğru yol alır.

- Erkeğinize Yecüc ve Mecüc musallat olmuş! - der Carkın falcı. - Yecüc ve Mecüc ama, öyle böyle değil! Kıpkızıl bir Yecüc ve Mecüc! Kızıl Yecüc ve Mecüc için kızıl tavuk kesiniz!

...

Gece yarısı üç tane kızıl evi bastı.

- Sen kızılları defetmek için kızıl tavuk mu keser oldun, ha? .. - der. (Murod, 2018: 26)

Kar yağmadı diyeyim dedim, havada karlar uçuştu.

Lapa lapa yağdı diyeyim desem, yerde kardan eser de yoktu.

Çiftçi böyle havaya:

- Tilki kızını everdi - der. (Murod, 2018: 84)

Tarlalarımızda uğur böceği adında bir böcek dolaştı.

Biz Surhaniler uğur böceğine gulligiç deriz.

Gulligiç sarı böcek kadardır. Burnu siyahtır. Vücudunda siyah siyah benekleri de olur! Beyaz beyaz benekleri de olur. Uçtuğunda kanatları kocaman açılır. (Murod, 2018: 85)

Özbek Türklerinin kurban bayramının dışındaki bazı durumlarda da kurbanlık getirmek gibi bir âdetleri var. Evine bir misafir geleceği zaman onun şerefine, saygısını göstermek için ayağının altında kuzu, koyun kurban edilir. Adak adandığı zaman, düğün derneklerde, hac seferlerinde sonra kurbanlık bir hayvan kesilir. Biri kesilen kurbanlık hayvan ev sahibinin şerefini, itibarını, saygınlığını karşıdaki kişinin gözünde daha da yüceltir.

- *Hallederim reis dede, hallederim. Bu şerefle ancak bir koyun başa çıkar. Bu şerefle ancak ben başa çıkabilirim.*

- *Ha şöyle, aferin! Bir koyundan ne olacak ki.* (Murod, 2018: 158)

- Ha, yaşa! Nihayet üç günlük ölü... dirilerden intikam almaya çalışır, dirilerden öç almaya çalışır. Matem evinde bir şey... pır pır uçar.

- İşte o... üç günlük ölünün ruhu, reis dede, üç günlük ölünün ruhu. İşte o ruh dirilerden... öç almak için uçar. Dirilere... kısas yapmak için pır pır pır uçar.

- Ruh pır pır pır eder... dirilerin kalbine korku salar, dirilerin kalbine endişe salar. İşte o ruh pır pır pır eder... dirileri tüketir! Bu yüzden - üç gün! Merhum üç gün misafir olur.

- Ölmek, ölmenin işi gömmek, derler. (Murod, 2018: 247)

İşte o zaman at insandan soğur. At insana yüz çevirir! Kendinin dev soylu atalarına çekmeye başlar! Onları özler, yaylaya doğru kaçar. Gidip sürülere katılır. Aygırlarla görüşür, kısraklarla sarılır. Atalarının kokusunu alır! Birbiriyle koklaşır. İnsanoğlundan yakınmaya başlar, kalbindeki bütün acıları söylemeye başlar, derdini anlatmaya başlar... Devler soyumla insan soyuna baş eğdim, der; diz çöktüm, der; kul oldum, der; ama onlardan olmadım, der... (Murod, 2018: 433)

Kutsal Boğa gökyüzünün nur ve ışıklarından yaratılmış.

Kutsal Boğa'nın boynuzları da sıradan bir kemik değilmiş. Kutsal Boğa'nın boynuzları... altındanmış! Kutsal Boğa'nın toynakları da sıradan toynak değilmiş. Kutsal Boğa'nın toynakları... gümüştenmiş! (Murod, 2018: 537)

Arkadaşlar atın hissetmediği ne var?

At karı, yağmuru, davulu önceden bilir.

Özellikle düğün dernekleri hemen bilir. Sebebi, düğünde kopkari olur! (Murod, 2018: 419)

- *Haa, at insanı hiç ezmezmiş, peki bu neden?*

- *Sebebi, at insanoğlunu yüceltiyor. İnsanoğluna sadakat gösterir. Hayvanların arasında at ile it böyledir. Kediyi de öyle derler. Ben buna katılmam ama. Kedi yollu kadın gibi bet bir şey! Biri karnını doyursa tamam, mışıl mışıl, biri başını okşasa tamam, arkasından geliverir. Eşek sahibini tanımaz, kedi hanımını tanımazmış. Sonra, at hemen, aniden durabiliyor. En iyi araba hangi araba? Yaşa be! Atın freni*

de o en iyi dediğiniz "Çayka"dan daha iyi çalışır. Önünde insan olduğunu gördü mü, tamam, hemen durur. Afalladığını varsayalım, o zaman da üstünden atlayıverir.

- *Haa. Dediklerine göre kadının beslediği at daha iyi olurmuş. Bu doğru mu?*

- *Doğru olmaz mı hiç? Sebebi, insandan çok az farklı olur. Kanında azıcık devlerin kanı var o kadar. Ata yem vermeye gitsek, at her zaman bize sırnaşır, şımarıklık yapmak ister. Bizi koklar, kuyruğu ile omzumuza vurur. O an, biz de doğru düzgün dursana, Allah seni ne yapmasın diye kamçılıyoruz. Bu yaptığımız da atı üzer. Hanım bize gelip öyle sırnaşsa, şımarıklık yapsa, biz de onu azarlarsak, hanımımız nasıl alınır, üzülür? At da öyle işte! Atın kalbi kadının kalbi gibi hassas olur. (201) Kadınlarsa, ata vurmaz, atın şımarıklarını çeker. Kadının da bu hoş davranışları atın hoşuna gider. Kadının beslediği atın iyi olmasının diğer sebebi de kadın her zaman evde olur. Kadın içeri geçer, dışarı çıkar. Atın gözü de sabahtan akşama kadar kadınının üzerinde olur. Kadın at kişneyince hemen gider suyunu verir, yemini verir.* (Murod, 2018: 484)

5.5.8. Rüya ile İlgili İnanışlar

Her toplumun kültüründe olduğu gibi Türk halk kültüründe de rüya kavramı büyük önem arz etmektedir.

Gelecekten haber vermek, uyarılarda bulunmak, rehberlik etmek, âşık etmek, mekânları ve yapıları inşa ettirmek, din değiştirtmek rüyalarda en çok rastlanan işlevlerdir. (Çelepi, 2017)

Türk mitolojisinde rüyaların, ileride hükümdar olacak çocuğun doğumunu müjdelemek ve kutsallığına işaret etmek, hükümdarların topraklarını genişletme ülkülerini ortaya koymak ve şamanların sırra ermelerine yardımcı olmak üzere üç işlevi vardır.(Çelepi, 2017)

Türk halk kültüründe rüyalar, daha ziyade müjdeleyici yanıyla yer alır. Aşıkların rüyada bade içmeleri ve bu şekilde aşıklık yetkisi almaları, hükümdarların geleceği ile ilgili veya bir evlat sahibi olmalarıyla ilgili müjdeleyici rüyalar ve şamanların da yine icazet aldıkları rüyalar, Türk kültüründe rüyaların müjdeleyiciliğine örnek gösterilebilir.

Yine Türk mitolojisinde, rüyalarda yol gösterici olarak *gök ruhu*, *ihtiyar*, *Tanrı* ve *şaman atası* sık sık karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Türk kültüründe özel anlamlara

sahip *ağaç, güneş, kuş, ay, yıldız, ateş, balık, davul, evin ocağı, inek, öküz, koç, merdiven, tavşan ve Yada taşı* gibi unsurlar da Türk mitolojisinde rüyalarda en sık karşımıza çıkan detaylardır.

Toğay Murat'ın eserlerinde rüya ile ilgili bölümleri Türkiye Türkçesine çevirip sunmayı uygun gördük.

Ya da bu gördükleri rüya mıydı? Yok ya! Güpegündüz! (Murod, 2018: 9)

- Rüya gördüm, Dehkankul dostum, rüya gördüm, - diye fısıldadı.

- Rüya gördün? Ne gördün?

- Uçak gördüm, örneğin.

- Saçmalama, Ziyad, dostum. Uçağı tarlada gördün ya.

- Rüyada da gördüm, Dehkankul, dostum, rüyamdan da uçak gördüm. Ben rüyamda uçak kullanıyormuşum, misal. Bizim şu pamuk topladığımız tarlada döne döne uçuyormuşum. Çocuklar bana el sallıyorlarmış. Ben el sallamazmışım, misal. Sebebi, ellerin direksiyondaymış da. Dehkankul kardeşim, ellerimde direksiyondaymış. Tüm sesimle şarkı söyler, uçak sürermişim. Müdür yeşil dalı alıp sallarmış... Hey, geberesice, sen kim, uçak kullanmak kim, dermiş. Ben aldırış etmezmişim. Müdür bu sefer tehdit etmeye başlamış... İn uçaktan, dermiş. Ben şarkı söyleye söyleye uçmaya devam edermişim. Uçağımı döndüre döndüre futbol sahasına indirirmişim. Futbol sahasından orada oturan beşinci sınıfları uçağa bindirip gidermişim. Ben beşinci sınıfı bindirip evimize yol alırmışım, misal. Müdür arkamızdan elinde dal ile kalakalırmış... (Murod, 2018: 58)

Biraderler, siz sormayın ben söylemeyeyim... Adı Mamasuluv imiş. Yüzleri ay parçası mı, yoksa ince? Gözleri kara mı yoksa keten çiçeği? Kaşları kalın mı? Kalınsa keman gibi mi? Gece olduğundan göremiyormuşum, bilemiyormuşum.

Ay ışığında karanlık. Mamasuluv'ların sokağıda deli divane gibi geziyormuşum. Bir şeyini kaybetmiş kişi gibi dolaşıyormuşum. Yol kenarındaki taşa oturup, ellerimi çeneme koymuşum. Ayı dalgın dalgın izlemişim. Ayın yüzü kirliymiş. Sayısız kişi Ay'a aşık olmuş, onu izlemiş. Ay hangi aşığa öpücük vermiş? Ay hangi aşığa vefa göstermiş?

Ay'ı boşverip yerimden kalkmışım. Mamasuluv'ların duvarından atlayarak geçmişim. İti yokmuş. Ağaçların arkasından pencereye bakmışım. Elmalarını kopara kopara yemişim. Sonra, avluya, oradan da içeri geçmişim. Bir şekilde yatağını bulmuşum. Mamasuluv uyanmış, çığlık atacağım, git, demiş. Ben yalvarmışım. Elimi uzatmışım. O elimi bana geri itmiş. Sonra, Mamasuluv'un koynuna girmişim!

Biraderler, ah, tüm dünya bir yana, koyun dedikleri bir yana imiş! Ehey-ehey!

Olana şükretsem olmaz mıydı? Tek dursam olmaz mıydı? Koynuyla yetinsem olmaz mıydı?

Ben durmamışım, Mamasuluv'un gönlüne de girmişim! İşveli, cilveli adımlar atıp, kalbini kazanmışım. Dünya zifiri karanlıkmış. Etrafta kimsecikler yokmuş. Erkeğin kendisi şöyle dursun adı bile yokmuş. Cennet gibi bir hayatmış.

Etrafta bakıp gülermişim: bu cennete benden başka kimse gelmemiş!

Kalbimi tarifsiz bir mutluluk gıdıklarmış: bu cennete ilk defa ben adım atmışım! Ehey-ehey!

Gözümü bir açtım, ev karanlık, yastığa sarılıp yatıyorum.

Uykum kaçtı. Uykumun peşinde tavana bakıp yattım. Gerçekten köyümüzde böyle bir kız vardı. Adı Mamasuluv idi. (Murod, 2018: 411-412)

Mamasuluv'un gördüğüm rüyayı anlattım.

- Sen de böyle bir rüya görmüş müydün? - dedim.

- Görmüştüm, - dedi.

- Doğru söyle, -dedim.

- Gerçek, - dedi. - Ama tanıyamamıştım, ışıklar kapalıydı.

- O bendim! - diye göğsüme vurdum.

- Siz olduğunuzu bildiğim için evlendim ya, -dedi.

- Ehey- ehey! - dedim. (Murod, 2018: 413)

O zaman... o zaman bulutların arasından bir aksakal gözüktü. Aksakalın üst başı beyazdır. Sakalı da bembeyazdı.

Eşeği de bembeyazdı. Elinde uzun bir değnek vardı.

Babamız bu aksaklı sanki önceden de görmüştü. Kafa yordu ve hatırladı: yaprak toplamak gittiğinde görmüştü.

Babamızın kalbine korku düştü: "kim acaba bu ihtiyar?" -diye düşündü.

Bulutların arasında gök gürledi. Etraftaki nesneler yanıp söndü: şimşek çaktı.

Babamız irkildi.

Aksakalın istifini bile bozmadı. Aksakal yaklaştı. Yüzü netleşti.

Babamızın gözü aksakalın üzerindedir. Kalbindeki tedirginlik dağılmaya başladı.

"Kim acaba, bu aksakal? Samet dede midir? Onun eşeği siyahtı ya? Karşı Mahsum mudur? Yok, Mahsum eşeğe ferasetsiz hayvandır diye binmez".

Babamızın aklı erdi sonunda... Titredi... Feleği döndü...

"Ya, yaradan! Gerçek mi bu?

İçinden kelime-i şehadet getirdi. Aksakala dikkatlice baktı.

"Görüntüsü her şeyi açıklıyor. Ama yine de acele etmemek lazım. Kim bilir, gözüme böyle görünüyordur. O kişide herkesin anlayacağı bir işaret olur. O zaman anlaşılır".

Babamız yerinden fırladı. Aksakalı karşıladı. Saygıda gösterdi.

- Esselamünaleyküm! - dedi.

- Aleyküm selam, evladım, aleyküm selam! - cevap verdi ihtiyar. - Otur, kalkmana lüzum yok, otur. Ben sadece bir yolcuyum. Evladım, yaylalardan ayrılmaz oldun, nedir sebebi, bir sihri mi var?

Babamız aksakala dikkatle inceler. Ancak kesin bir sonuca varamaz.

- Siz Samet dede değil misiniz? -dedi.

İhtiyar hayır manasında başını salladı.

- Ha-a, bildim, bildim! - dedi babamız. - Siz Hasan mirabsınız. Dağdan su getiriyorsunuz. Taşlı yoldan gelirken sel olmasından korkup, yayla üzerinden geliyorsunuz.

İhtiyar kahkaha attı.

Bulutlar, yayla kahkaha sesinden sarsıldı.

Yağmur çiselemeye başladı.

Şimşek tekrar ve tekrar çaktı.

- O zaman, kimsiniz? Söyleyin ya, adamı korkutmadan!

Babamız aksakalın yanına iyice yaklaştı.

Aksakal uzaktaki bağlara, pamuk tarlalarına düşünceli bir şekilde dalıp gitti.

- Heh, nasılsınız, iyisiniz...

Babamız böyle deyip aksakalın ellerini tuttu.

Aksakal irkilip ellerini geri çekti.

Babamız aksakalı tanıdı: Hızır dede hazretleri! Sebebi, başparmağının kemiği yok! O kişinin başparmağı kemiksiz olur!

Hızır dede hazretleri insanoğlunun başına gelen zorlukları kolaylaştıran, yardımına yetişen iyilik piridir!

Babamız çok sevindi! Derdine deva bulmuş gibi idi! Heyecanlandı! İçi içine sığmadı!

İşte, o kişi, işte! Bu kişinin bir sözüne bakar!

Neden bu zat daha önce aklına gelmedi?

İşte, sonunda kendisi gelmiş! Kendi kendine, gideyim de şu kadersiz bendemi göreyim, derdine kulak vereyim, demiştir! Kesin öyle demiştir!

Hızır hazretleri derse, yoktan var olur!

Hızır dede hazretleri alındı.

- Benim karşılaştığım insanların arasında en yersizi sen oldun! - dedi.

- Ben ne yaptım, Hazreti Hızır dedeciğim? - dedi babamız.

- El uzatarak terbiyesizlik yaptın.

- Kusuruma bakmayın, Hazreti Hızır dedeciğim, kusuruma bakmayın!

Babamız etrafa baktı. Etrafta kimse yoktu.

Hayatında ilk defa... ilk defa... bir insanın karşısında diz çöktü!

Ellerini insana doğru uzattı. Yanaklarından damla damla yaş yüzüldü...

İçini döktü, derdini anlattı:

- Hazreti Hızır dedeciğim! Kurbanınız olayım, Hazreti Hızır dedeciğim, beni affedin! Ben tabip diye koşturdum, falcı diye koşturdum, nadanlık ettim, gözlerim körmüş! Affedin, Hazreti Hızır dedeciğim! Aslında sizi ziyaret etmem lazımdı! Ben nereye gideceğimi bilemedim, nerede olduğunuzu bilemedim, Hazreti Hızır dedeciğim! Bir de, huzurunuza gelmeye haddim yoktu! Ben bir garip insanım, nasıl geleyim yanınıza! Şimdiyse size zahmet vermişim, buralara kadar kendiniz gelmişsiniz, dedeciğim! Teşekkür ederim, dedeciğim, teşekkür ederim! Hazreti Hızır dedeciğim, ben bir kadersiz bendeyim! Evlat hasretiyle sınanıyorum! Duyuyor musunuz, evlat hasreti! Ne dilerseniz dileyin. Şu kaftanımı satarım, dediklerinizi harfiyen yerine getireceğim! Yeter ki bana bir evlat verin, Hazreti Hızır dedeciğim!..

- Benim para pulla işim olmaz...

- O zaman bene evlat bağışlayın, Hazreti Hızır dedeciğim! Bu dünyadan bu hasretli gitmeyeyim, Hazreti Hızır dedeciğim! Tamam, tamam, bize bir tek Huşvakt yeter! Haberiniz var mı bilmem, ama biz Huşvakt'i dört gözle beklemekteyiz, Hazreti Hızır dedeciğim!

- Şikayet etmeyi bırak...

- Biz de bu dünyada kalıcı değiliz, Hazreti Hızır dedeciğim! Bir gün bizim de günümüz dolacak. O zaman kim bizi anar? Kim babam diye ağlar? Kim anam diye ağlar? Birileri, en azından sadece bir kişi babam diye, anam diye ağlasaydı keşke, Hazreti Hızır dedeciğim!

- Şükretmeyi bil.

- Arkasından erkek evlat bırakıp, babası için matem tutturamayan erkeğe erkek mi denir? Arkasından kız çocuğu bırakıp, anası için kara giydirip, yas tutturamayan kadına kadın mı denir? Bu dünyaya geldim, yaşadım demesin onlar. Hazreti Hızır dedeciğim! Herkese verdiğin evladı bizden de eksik etmeyin! Bana acımasanız da, anasına acıyın, Hazreti Hızır dedeciğim! Zavallı bu dert ile yanmaktan harap oldu, bitti, tükendi, yaşayan ölü gibi, Hazreti Hızır dedeciğim!..

- Ben sana evlat verdim...

- Vermediniz ki, Hazreti Hızır dedeciğim, vermediniz! Siz beni birisiyle karıştırıyorsunuz, Hazreti Hızır dedeciğim! Usta Kulmat'a benziyorum, o sandınız herhalde? Sahi ya, usta Kurmat'ın çocuğu var, altı tane! Bendeyse, bir tane bile yok, Hazreti Hızır dedeciğim!..

- Nasıl babasın sen, kendi evladını bilmezsin? Daha çok çok evlat vereceğim!

- Ha? Çok çok evlat vereceğim mi dediniz? Ne zaman? Ne zaman? Teşekkür ederim Hazreti Hızır dedeciğim, teşekkür ederim! Keşke çok çok olsa! On da olsa, kırk da olsa yeri başkadır hepsinin, Hazreti Hızır dedeciğim...

Hızır dede gözden kaybolur. (Murod, 2018: 570-572)

- Ben onu gördüm, Barçınay dostuma gördüm! Yaradanın kendisi onu rüyalarıma getirdi, gönlüme yerleştirdi. Ne yapayım vakti saati gelmemiş demek ki, kucağıma vermiyor... Rüyalarım huzur buldu, kalbim huzur buldu. Ne yapayım kucağımda huzur bulmuyor, bağrım huzur bulmuyor. Barçınay dostum ben onu rüyada gördüm. Rüyamda arkadaşlarıyla dutumuzun altında basmalim oynuyordu.İnanmıyorsanız, Alpar itime sorun. Basmalimde ona dengi yoktu. On iki şeklinde bile hiç yanılmadı. Özellikle gelin türünü öyle oynadı ki, öyle oynadı ki! Arkadaşları ağzı açık onu izlediler! Ben onun adını öğrenemedim, Barçınay dostum... Rabiye'nin bebeği ağlayıp uyandırıverdi. Tekrar gözlerimi yumup onun yollarını gözledim. O bir daha gelmedi... Ama gelecek, Barçınay dostum gelecek görürsünüz... İşte o zaman onu buralara getireceğim! Bu nenelerini basmalimi nasıl oynadığını göster diyeceğim, Barçınay dostum!.. (Murod, 2018: 557)

5.5.9. Sayılar ile İlgili İnanışlar

Türk mitolojisinde bir, üç, dört, beş, yedi, dokuz, on iki, kırk gibi sayılar önemli bir yer işgal etmektedir. Şamanizm'de belirli sayıların tekrarlanması suretiyle ritüeller oluşturulur. Yine, İslam etkisinde gelişen Türk kültüründe de üçler, yediler, kırklar inanışında olduğu gibi bu sayılar ve Allah'ın tekliğini ifadesi sebebiyle bir sayısı, en çok karşımıza çıkan sayılardır.

Toğay Murat'ın eserlerinde üç, dokuz, on bir ve kırk sayılarını tespit ettik.

İşte bu yüzden Taşkent kırk iki gece ve kırk gün susuz kalmış. (Murod, 2018: 10)

Gece yarısı üç tane kızıl evi bastı.

- Sen kızılları defetmek için kızıl tavuk mu keser oldun, ha? .. - der. (Murod, 2018: 26)

- Sen beni Ruslara yakalattırdın! İlaha, yaşlandığın zaman aptal olasın, karını üç kere boşayıp, ele güne malamat olup, halkın önünde rezil olasın, Allah-u Ekber! (Murod, 2018: 33)

Ben tarlamda üç tane ekin yatağı hazırladım. (Murod, 2018: 63)

Tarlalarım... doğurdu! Dokuz gün ve dokuz saatte doğurdu!

Toprağın her yer her yerinde yeşillikler belirdi. Toprağın yeşil yeşil otları gün yüzüne çıktı. (Murod, 2018: 80)

- O zaman derdini bana söyle, -dedim. - Ben Resul doktora gidip söylerim. Doktor, böyle böyle imiş derim.

Eşimiz başını sallaya sallaya güler. Eşimiz yere bakıp baka güler. Eşimiz ağzını tuta tuta güler.

Eşimiz pencereden üç günlük aya işaret eder... (Murod, 2018: 82)

Tilovberdiyi oğlun ili üç sefere kadar daha güreştireceğim. Eğer ki üçünde de oğlun galip gelirse... o zaman nafile, üçten sonrası boş... (Murod, 2018: 408)

Tam tamına kırk gece ve kırk gün oldu. (Murod, 2018: 418)

Validemiz beddua ede ede içeri geçti. Düz tabakta tütsü yaktı. Bebek evinde üç defa dolaştırdı. Zarar ziyanı, kötülükleri kovdu. (Murod, 2018: 440)

Allahyar'ın kırk tane karısı vardı! (Murod, 2018: 529)

On da olsa, kırk da olsa yeri başkadır hepsinin, Hazreti Hızır dedeciğim... (Murod, 2018: 570)

... Peygamber Aleyhisselam derler ki, insan kabristanın yanından öylesine geçerken dahi: "Kul hüvallahü ehad"i on bir kere okuyup sevabını merhumlara bağışlarsa, merhumların da ona bir şekilde sevabı dokunur. (Murod, 2018: 314)

Sonra, insanoğlunun üstünden... kırk gün, evet evet, kırk gün gam selini yağdırmış! İşte bu gam seline dayanmak... bendesi için hem borç, hem farzdır, babalık! (Murod, 2018: 322)

Pehlivan kendini üç şeyden koruyabildiği zaman ancak pehlivan olabilir. (Murod, 2018: 388)

Düğünden sonra üç gün de geçti, üç ay da geçti, üç yıl da geçti!

Gelin ile damatta bir şey yok! (Murod, 2018: 633)

5.5.10. Renkler ile İlgili İnanışlar

Annamarie Von Gabain, Renklerin Sembolik Anlamları adlı eserinde, Türk Halk kültüründe kara, ak, yeşil, sarı renklerinin çok sık yer aldığını, bunun yanında ala, gök, boz, kırın gibi renklerin de belirli nesneler için sıkça kullanıldığını ifade eder. Türk kültüründe, dört yön için dört renk belirlenmiştir; kuzey-kara, güney-kızıl, doğu-gök/turkuaz, batı-beyaz. Aynı zamanda sarı renk de hükümranlık ve kudreti temsil etmektedir. Yine Türk halk kültüründe, Şamanizm kaynaklı olarak sarı renk, dünyanın merkezini ifade etmektedir. Tanrı Ülgen'in altın kapısı ve altın tahtı da sarı rengin Türk kültüründe önemli bir yer arz ettiğinin göstergesidir.

Yazarımız eserlerinde beyaz ve kırmızı üzerinde durmuş, kırmızının kötülüğü ve sömürgecileri temsil ettiğini belirtirken, beyazın temizlik, paklık, Müslümanlığın renkleri olarak ele almıştır.

El Molla Namaz'ı bembeyaz bir keçeye oturtur. Keçenin dört köşesinden tutup kaldırır. El keçeyi kaldırıp kaldırıp tekbir getirir. Halk bezi kaldıra kaldıra sema zikri getirir. (Murod, 2018: 12)

Halk Molla Namaz'ı o bembeyaz keçeden bu bembeyaz ata bindirir. (Murod, 2018: 13)

- Şunu sağ kulağınla da, sol kulağınla da iyice duy: kırmızı renk - iyilik getirmek. Kırmızı renk - insanı kandırır.

...

- Dehkankul, Kırmızı kötü, kırmızı çok kötü. Sebebi, kırmızı renk - kan rengi! Kan ise kötü, kötü!

...

- Dehkankul! Kan renginden bir iyilik bekleme. Kan renginden inayet bekleme. Kan renginden lütuf bekleme. Kan rengi - cellat rengidir! (Murod, 2018: 25)

Anamız babamızın halinden endişe eder. Yenine para koyup falcıya doğru yol alır.

- Erkeğinize Yecüc ve Mecüc musallat olmuş! - der Carkın falcı. - Yecüc ve Mecüc ama, öyle böyle değil! Kıpkızıl bir Yecüc ve Mecüc! Kızıl Yecüc ve Mecüc için kızıl tavuk kesiniz! (Murod, 2018: 26)

İmiş ki, Allahyar yılanların padişahı Ak Yılan'ın adına mektup yazdı. (Murod, 2018: 525)

O zaman... o zaman bulutların arasından bir aksakal gözüktü. Aksakalın üst başı beyazdır. Sakalı da bembeyazdı.

Eşeği de bembeyazdı. Elinde uzun bir değnek vardı. (Murod, 2018: 570)

... İyice dinle. Gerçekten, buralara Şura zindanı denir. Aslında öyle değil. Buralara "Kırmızı bölge" derler, "Kırmızı bölge"in kendi kanun ve yasaları var. Zindan da o "Kırmızı bölge"nin kanun ve kaidelerine boyun eğer. "Kırmızı bölge"de Lenin yok, "Kırmızı bölge"de Şura hükümeti yok! "Kırmızı bölge"de adalet yok. "Kırmızı bölge" de insanın namusu, insanın şan ve şöhreti, insanın kadir ve kıymeti... yok, yok! Bir daha yok! "Kırmızı bölge" adı üstünde - kırmızı, kırmızı! Kırmızı renk - kan rengi! Yoksa sen de kırmızıya boyanırsın! Aksi halde, kırmızı kurban olursun, kırmızı kurban! .. (Murod, 2018: 191)

... Müslümanlar böyle giyinir. Size de alayım mı böyle üst baş?

- Ya, bu nasıl bir kıyafettir?

- Bembeyaz pantolon ile gömlek. Ne var ki?

- Başındaki... lazımlığın ne işi var?

- Lazımlık?

- Evet, küçük çocukların altına verilen lazımlık.

Karısı kıkır kıkır güler. Dizlerine vura vura güler.

- Tekke, reis dede, tekke! - dedi.

- Tekke? O da neymiş?

- Müslümanlığın işareti.

- Yani, şimdi bunları giymezse ne olacakmış?

- Tekke giymezse Müslüman olmaz, reis dede. Bana da al derseniz, alırım.

- Onları giyip ne yapacağım?

- Müslüman olursunuz, ne olacaktı, Müslüman olursunuz. (Murod, 2018: 243)

- Kim bilir, belki namaz kılmak istemiştir?

- Tövbe estağfurullah, Kızıl namaz kılar mı hiç? Kızıl kafirden beter ya? Adı üstünde -Kızıl ya? (Murod, 2018: 275)

" Evet, bu da güzel - dedi Batır fırka. Beyaz - iyilik!" (Murod, 2018: 259)

5.5.11. Mitik Yaratıklar

Toğay Murat eserlerinde mitik yaratıklara pek yer vermemiştir. Parmak ile sayılabilecek sayıda olan bu mitolojik yaratıkları eserlerinden örneklerle Türkiye Türkçesine aktararak size sunmayı uygun gördük.

Akpadişah onun gözüne alaböcü olarak görünür. (Murod, 2018: 11)

Alaböcü - heybetli ve korkunç mitik yaratıktır. Günümüzde çocukları korkutmak için kullanılan bir sözcük haline gelmiştir.

Hem dini, hem mitik yaratık olan Yecüc ve Mecücler Özbeklerin arasında korku unsuru olarak görülür, cinler gibi musallat olabileceğine inanılır.

Anamız babamızın halinden endişe eder. Yenine para koyup falcıya doğru yol alır.

- Erkeğinize Yecüc ve Mecüc musallat olmuş! - der Carkın falcı. - Yecüc ve Mecüc ama, öyle böyle değil! Kıpkızıl bir Yecüc ve Mecüc! Kızıl Yecüc ve Mecüc için kızıl tavuk kesiniz! (Murod, 2018: 26)

Bu Tarlan ya Yecüc Mecüc gördü ya da cin diye düşündüm.

Hey oğlum, hey, diyerek yaklaştım. Etrafı dolaştım, baktım. Yecüc Mecüc de cin de görmedim(Murod, 2018: 437)

Aydında Gezen Adamlar eserinde nurdan yaratılan altın boynuzlu, gümüş toynaklı kutsal bir boğaya rastlamış ve bu boğanın hikayesini de yukarıda, efsane bölümünde belirtmiştik.

5.6. Halk Mutfağı

Yemek yemek insanlığın en temel ihtiyacıdır. Her yörenin kendine has yemekleri vardır. İklim, bitki örtüsü, hayvancılık ve genel olarak ekonomi, bir yörenin mutfak kültürünü oluşturan ana etkenlerdir. Halk mutfağı kavramı da, hem bir toplumun ortak yemek kültürünü hem de o toplumun yörelerine göre farklılaşan yemek kültürünü kapsar.

Bir medeniyeti anlamak ve yakından tanımak için yemek kültürleri ile de tanışmak gerekir. Her medeniyetin kendine özgü yemek kültürü olduğu gibi Özbek Türklerinin de vardır ve Orta Asya'da da bu konuda epey nam salmıştır.

Özbek yemeklerinin baş tacı olan aş, palov veya namı diğer pilav UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesine alınmıştır.

Toğay Murat eserlerinde Özbek Türklerinin mutfağına ait yemeklerden bahsetmiştir. Biz de onun ele aldığı yemekleri örnekleriyle beraber Türkiye Türkçesine çevirmeyi ve kısaca bahsetmeyi uygun gördük.

Non

Bohçasından öğle yemeğini çıkartır. Hendeğin eteğine oturup bezini yayar. Dedemiz bağdaş kurup oturur. Hendeğe ekmeğini bandırıp bandırıp yer... (Murod, 2018: 9)

Ben annemizin bize gönderdiği bohçayı alıp bakarım: bohçada iki tane yer yatağı olur. İki tane ekmek olur. Kuru üzüm, dört tane de yumurta.

Ben yumurtayı anında soyup yerim. (Murod, 2018: 39)

Non - Türkiyede'ki karşılığı ekmektir. İçeriği en az su ve undan oluşmaktadır; genellikle tuz ve maya da katılır. Bazen şeker, süt, kuruyemiş, çeşitli meyve ve sebzeler de katılabilir. Özbek kültüründe büyük önem arz eden bu yiyecek, misafirler için açılan sofraya konan ilk şeydir. Yere kırıntısını dökmek, israf etmek günah kabul edilir. Yere düşen ekmeği öpüp alna koyarlar. Bu da onun ne kadar değerli ve kutsal

olduğunun göstergesidir. Yüzlerce çeşidi olan ekmeğin yörelere göre şekli, tadı ve boyutu da değişmektedir.

Sho'rva

- *Yani, uzaktaki çorbadan yakındaki lepe iyidir, diyorum.* (Murod, 2018: 12)

Sho'rva - Türkiye Türkçesindeki karşılığı çorbadır. Ama görüntü ve yapısal olarak Türkiye'deki çorbalardan farklıdır. Özbek mutfağındaki çorbaların büyük çoğunluğu etli olur. Görüntüsü ise Türkiye'deki sulu yemeklere benzemektedir. İçeriği genellikle et, soğan, havuç, biber, domates, patatesten oluşmaktadır. Haşlama çorbasını zenginleştirmek isteyenler içine nohut da katabilir. Bu malzemelerin çorbanın suyunu bulandırmadan haşlanmış olması aşçının maharetli olduğunu gösterir.

Qatiq

Yolda zavallıcık İbadin Dilsiz yoğurt satar. Halka yoğurt uzatır. "Ap-ap-ap" der. "Yoğurttan içip öyle gidin, yoğurt" demek ister. (Murod, 2018: 13)

İşte o zaman kazanımız pirinç yüzü görmüş gibi oldu! İşte o zaman karnımız pilav yemiş gibi oldu! (Murod, 2018: 63)

Eşimiz yoğurt mayaladı: süte bir kaşık yoğurt maya yoğurdu koydu. Kabı kaftana sarıp sarıp koydu. (Murod, 2018: 87)

Sumalak

Tarlalarim sümelek kadar büyüdüler. (Murod, 2018: 65)

Derler ki, insanoğlunda bin bir türlü dert olurmuş. Sümeleği bir kere ağzına süren insan vücudu kırk çeşitten dertten arınırmış! (Murod, 2018: 543)

Yazar burada sümelek tatlısını bir ölçü olarak kullanmıştır, lakin bu sözcük halk arasında ölçü birimi olarak kullanılmaz.

Sumalak - Türkiye'deki bazı yörelerde semeni olarak bilinir, ancak Özbekistan'da olduğu gibi yaygın değildir. İlk baharın gelişiyle birlikte pişirilmeye başlanan bu tatlının yapımı iki gün sürer; büyükçe kazanlarda yapılır. Nevruz bayramının baş tacı olan bu yiyeceğin içeriğinde şeker olmamasına rağmen epey tatlıdır. Buğday

çimlendikten sonra suyu sıkılır. Un, yağ ve su ile 14 saat durmadan karıştırılarak pişirilir, sonrasında 5-6 saat demlenmesi gerekir. Çok zahmetli olmasına karşın günümüzde de severek yapılmaktadır.

Piyova

- *Bu saate kadar oynamadım herhalde. Yemeğin dışında bir sürü daha işim var benim. Hamur yoğurdum...*

Bir süre sonra karımız bize bir kase piyave getirip verdi.

...

- *Hey, ne yapıyorsun?*
- *Tandırı ısıtıyorum, ne var?*
- *Gece gece ekmek mi pişirilir?*
- *Gece gece değil de, başka ne zaman pişirecekmişim?* (Murod, 2018: 92)

Piyova - soğan ve et ile yapılan yahni çeşidi.

Bo'g'irsoq/ Qatlama /Shirguruch

Öğlen kadınlar yanına boğursak, katmer, sütlaç alıp düğüne yol aldılar. (Murod, 2018: 336)

Bo'g'irsoq - hamurun küçük parçalar halinde yağda kızartılmış şekli. Genellikle bayramlarda yapılan bir yiyecek. Özbek kültüründe insanların inanışlarına göre bayram ve seyranlarda, önemli günlerde vefat edenlerin ruhu gelip, onun adına dua okunmasını ve bir şeyler hazırlanıp dağıtılmasını beklerler. Boğursak, katmer gibi yağda kızartılıp yapılan yiyeceklerin kokusu çıktığı için bu eyleme "is çıkartma" denir. Türkiye'deki tulumba tatlısı görüntüsüne sahiptir, ancak tuzlu ve şerbetsizdir.

Qatlama - hamurun yuvarlak, kat kat olacak şekilde, ortalama 1 sm kalınlığında yağda kızartılmış hali. Türkiye'deki karşılığı katmerdir, diyebiliriz.

Shirguruch - süt ile pirincin karışımıyla yapılan bir yiyecek. Sütlaç kadar tatlı değildir.

Palov/Nisholda /Holva

Sofrada çeşit çeşit nimetler, pilav, nişalde, helva... vardı. (Murod, 2018: 346)

Palov - Türkiye'de Özbek pilavı, Buhara pilavı, Türkistan pilavı olarak bilinen bu yemeğin Özbekistan'daki adı aynı zamanda "osh", yani aştır. Ana malzemeleri yağ, kırmızı et, soğan, havuç ve pirinçtir. Pilav Türk, Hint, Afgan, İran mutfaklarında çok önemli yere sahiptir. Tüm dünya çapında binden fazla çeşidi mevcut. Sadece Özbekistan'ı ele alırsak, pişirme şekli, içeriği bakımından kırktan fazla çeşidi vardır. Örneğin: kavurma pilav, demleme pilav, kuru üzümlü pilav, kazı (at eti) pilav, ayvalı pilav, düğün pilavı, sarmalı pilav, sofaki pilav (Semerkant), karma pilav (Kaşkaderya), süzme pilav (Harezm) vb.

Pilav hakkında birçok efsane, atasözü vardır.

Özbek aşçıları ilk altı ve yedi, daha sonra dokuz tonluk pilav hazırlayarak dünya rekorları kitabında yer aldılar.

Nisholda - genellikle Nevruz arefesinde yapılan bir tatlı türü. İçeriği şeker, su, yumurta beyazı, çöven otu bitkisinden oluşmaktadır.

Holva - tatlı çeşidi. Türkiye'deki karşılığı helvadır.

Manti

Bir güzel mantı kokusunu aldım hemen. (Murod, 2018: 454)

Manti - özel buhar tencerelerinde pişirilen hamurlu yemek türü. İç harcı genelde etli ve soğanlı olur, ancak kıymalı, patatesli, ıspanaklı, bal kabaklı çeşitleri de mevcuttur.

Baliq

Sokağın diğer tarafında kalınca bıyıklı bir adam balık kızarttıyordu. İşte o bıyıktan iki kilo balık alıp getirdim.

Bağdaş kurup, balığı götürmeye başladım. Balık epey kılçıklı çıktı, canımı şıktı. (Murod, 2018: 455)

İki kilo kızartılan balık aldı. Yarısını kendisi öğle yemeğine yedi. Diğer yarısını ise kağıda sarıp, hurcuna koydu.

- Hanımımıza, - dedi kendince. (Murod, 2018: 579)

Halim /Ko'k patir/Ko'k somsa

Sofrada semeni, halım, gök patır, gök samsa, adında çeşit çeşit dertlere derman olacak yemekler vardı. (Murod, 2018: 534)

Halim - buğday ve kırmızı et ile hazırlanan çok eski yemek çeşitlerinden biridir. Uzunca bir süre haşlanarak pişirilir. Özbekistan'ın bazı bölgelerinde halise olarak adlandırılır. Genellikle Nevruz bayramında, düğün derneklerde, dini bayramlarda hazırlanılır. Türkiye'deki karşılığına keşkek diyebiliriz.

Ko'k patir - yeşilliklerle, esasen ıspanak ile birlikle yapılan ekmek türü.

Ko'k somsa- içinde ıspanak ve birçok başka yeşillik olan börek türü. İlk baharda, özellikle Nevruz'da hazırlanır. Samsa bir börek olmasına rağmen başlı başına bir yemek olabilmektedir. Yöresel samsanın içinde et ve soğan olur. Ancak ıspanaklı, bal kabaklı, tavuklu, patatesli, kıymalı gibi birçok çeşidi de vardır.

5.7. Halk Oyunları ve Geleneksel Sporlar

5.7.1. Çocuk Oyunları

- *Ben dümdüz sopa ile çilik mi oynayacağım? Var git, dikenlisinden getir!* (Murod, 2018: 47)

Çocuklar uğur böceğini alıp oynadılar. Çocuklar uğur böceğini tutup oynadılar:

Benek benek,

Baban öldü,

Anan öldü,

Gidip haber almaz mısın? - diye koyup koştu.

Uğur böceği çocuklarının avuç içinde gezdi. Uğur böceği çocukların elinde, yüzünde gezdi, uğur böceği çocukların yeninde gezdi.

Uğur böceği dolaşmaktan yılmadı, çocuklar da onunla oynayıp türkü söylemekten yılmadı:

Benek benek

Baban deryaya aktı,

Anan deryaya aktı,

Çapa alıp koş koş,

Çapa alıp koş koş! (Murod, 2018: 85)

Çocuklar toplanıp ceviz, aşık, şimşek, kulakçözme oynadılar. Dolu, girbaydı, çillek oynadılar... (Murod, 2018: 336)

Beş altı çocuk toplandı. Evin içindeki bir yere daire çizdiler. Daireye dediler.

Çocuklar bir sayı belirlediler. Biri tüm çocukları sayarken seçtikleri sayıya denk gelen çocuk o dairenin içinde kaldı.

O dairenin içinde yere doğru eğildi. Elleriyle yüzünü kapattı.

Çocuklar her tarafa doğru dağılıp saklandılar.

Daire içinde kalan çocuk ise onlara aramaya başladı. Aynı anda daireye de dikkat ediyordu.

Eğer ki biri gözünden kaçıp o daireye girerse, galip o sayılırdı.

O kadınların arasında bir çocuğun saklandığını ve gizli gizi ona baktığını farketti. O çocuğu kovalamaya başladı.

Çocuk daireye doğru kaçtı, ama yakalandı.

O sırada ise diğer çocuklar dairede toplanmışlardı.

Şimdi yakalanan çocuk ebeliğe kalmış oldu. Çocukları aradı.

Bu oyunun adı saklambaç oldu. (Murod, 2018: 337)

Düğün salonunun doğu tarafındaki düzlükte çocuklara ikiye bölündüler.

Bir gurup ters dönüp gözlerini sımsıkı kapattı.

Diğer guruptan kulacı büyükçe olan biri çıkıp, bir karış kadar gelen ineğin bembeyaz kemiğini alıp atabildiğince uzağa attı.

Kemiğin düştüğü yerden toz kalktı.

- *Tamam, tamam! -dedi.*

Ondan sonra rakip gurup dönüp baktı. Her tarafa dağıldı. Atılan kemiği aradılar.

Kemiği fırlatan gurup ise dizilip oturdu. Rakiplerini izlediler.

Çocuklar kemiği ara ara sonunda buldular.

Eğer ki bulamasaydılar kemiği fırlatan çocukların kendileri gidip bulup getirmeli gerekirdi. Attıkları o kemiği bir daha kendileri fırlatırlardı. Kemiği fırlatmaktan rakip gurubu sersem ederlerdi.

Şimdi ise kemiği fırlatma sırası onu bulup getirenlerdedir.

Bu oyuna akkemik oyunu denir. (Murod, 2018: 338)

Bir sürü çocuk yumurta tokuşturdu.

- Tut, ucunu tut! - dedi çocuk.

- Sen tutsana, kazandın ya! - dedi diğeri.

Börü koynundan yumurtayı çıkardı. Dişine vurup vurup dinledi: tık tık tık...

Yok, bunun olacağı yok, dedi. Başka bir tanesi alıp dişine vurdu. O, bu işte çok iyiymiş, dedi.

Börü yumurtayı sağ avuç içine aldı. Baş parmağıyla işaret parmağının arasından ucunu gösterdi.

Balta yumurtanın ucuyla ona vurdu. Balta'nınki güçlüymüş, Börü'nünkünü kırdı. Börü kırılan yumurtayı Balta'ya verdi.

Eğer Balta'nınki kırılmış olsaydı, o zaman yumurtayı Börü kazanırdı. (Murod, 2018: 444)

Alpar köpeğin yanında küçük kızlar daire oluşturmuş ve oturup basmalım oynarmış.

Bir kız kiraz kadar kiraz kadar beş tane taşı alıp, ikisini sağına, ikisini soluna koyarmış. Elinde kalan tek taşı havaya atarmış. Eliyle yere bir kere vururmuş ve havadan yere inen taşı yakalarmış. Bunu gayet nefis, gayet ustalıkla yaparmış. (Murod, 2018: 554)

5.7.2. Yetişkin Oyunları

Yazar Özbekistan bölgesinde halen oynanmakta olan kopkari ve güreş oyunlarına eserlerinde bolca yer vermiştir. Bu oyunlar düğünlerde, özel günlerde, bayramlarda, Nevruz'da teşkil edilmiştir. Oyunların oynandığı dönem genelde kış günleridir. Çünkü yaz boyunca pamuk, tarla, bahçe gibi işlerle uğraşan halk, kış aylarında düğün dernek işlerini hallederdi. Özbekistan'da oynanan kopkari ile ilgili ayrıntılı

bilgi verilmiştir. Bu oyunları oynamak delikanlılık, mertlik, güç ve şeref gerektirmiştir. Kurallara uymayanlar halkın gözünden düşmüş ve oyunlarda istenmemiştir. Biz eserlerde karşılaştığımız bilgileri, oyun kuralları ve özellikleri başta olmak üzere size sunduk.

Bir atlı yanına başsız ulağı alıp düğün salonundan çıktı.

- Millet, Oqjar'da kopkari oynanacak! - dedi Nabi Aksakal. - İşte, ulağı götürdü! İsteyenler gitsin! Aklınızdan çıkmasın, gece güreş olacak, yarın yine kopkari! Yaya ciridi de oynanacak! Yarın yaya yarışı da olacak! Evet! (Murod, 2018: 337)

Düğün evinin yanındaki meydanda erkekler toplandı.

Burada güreş yapılacaktır.

Bu meydana ışıklar asıldı.

Pehlivanların ayağına soğuk geçmesin diye yere somun serpildi.

...

Hakemin önünde çeşit çeşit örtü, halı, galoş, kaftanlar vardı.

Hakemin arkasında düğün hizmetçileri keçi, koyun gibi hayvanları tutuyorlardı.

Bunlar ödüllerdi. (Murod, 2018: 338)

Onlar mülayim millet zaten, - dedi Börü pehlivan kendince. Çok mülayim. Güreşleri de kendi huylarından etkilenir. İşte, biz, son derece kaba milletiz. Güreşimizdeki mertlik de, bahadırlık da bundan kaynaklanıyor. Heh, neyse. Halkın çeşit çeşit olması iyidir. Bu büyüklük, bu ululuk göstergesidir. İşte, Fergane üsülü güreş. Bu da bizim! Demek ki, iki tane güreşimiz varmış! Ne ala! Zenginlik bu, zenginlik! (Murod, 2018: 366)

Meydana çıkan Tilovberdi diz çöktü. Yeri tavaf etti: iki eliyle toprağı tutup yüzüne sürdü. (Murod, 2018: 388)

Bu yüzden Şörçi'den gelenlerin aksakalı tabak koyma vaktini uzatmak için sahtekarlık yaptı.

Tabak nedir? Bir zamanlar kavurma gibi etli yemeklerin tabakları meydanın ortasında sıra sıra dururmuş. Her tabak bir ödül demekmiş.

...

- Millet, dikkatinizi bana verin! İşte, öküz tabağı! Bunu kim kaldırırsa ona bir öküz, bir çift... Reis dede, galoş kaç numaraydı? He, peki, bir çift iki numara galoş, bir kaftan, on som para kondu! Öküz dediysem de, kesilirse bir köyü doyuracak bir öküz! Bu halı tabağı! Buna bir tane Türkmen halısı, bir tane çalar saat, on som para kondu! Öyle bir halıdır ki, evinizi doldurur, ışıkta parıl parıl parlar! "Kalite kontrol" almış, ha! Öyle değil mi, reis dede? Yaşa! Kimin gönlü hangi tabağı isterse gelip alabilir! Son pişmanlık neye yarar! Tabaklara konan ödülleri tekrar ediyorum... (Murod, 2018: 393)

Ben ne olursa olsun inadımı bırakmadım. Annemi durmadan gönderdim.

- Söyleyin ona, ben daha at binip kopkarı[17] *oynayacağım! – dedim.* (Murod, 2018: 412)

İnsanlar köy tarafa baktı.

- İşte, ulak[18] *geliyor! – dedi.*

Köyden atta iki kişi geldi. Birinin önünde siyah ulak. Döndürdü. Attakilerin birisi ulağı önümüze getirip bıraktı.

---

[17] Kopkari – Orta Asya'da oynanan milli bir oyundur. Özellikle hasat, düğün ve şenliklerde yapılır. Hükümdar ve devlet erkanlarının dışında halkın zengin olan kısmı da bu oyunları düzenlemiştir. Daha çok ama sünnet dğünlerinde düzenlenmiştir.Ödül olarak: para, kaftan, koyun, kumaş, kilim gibi şeyler verilmiştir.

Kopkarı (ulak) Türk halkları arasında, özellikle Kongrat, Kurama, Ming, Mangıt, Oyrat, Yayılma, Kenegas, Kıpçak, Barlas gibi kavimlerinde daha çok oynanmıştır. Kopkarı gösterisinden önce özel tutulmuş …ciler köy, avullara, dağlara gönderilip, insanların kalabalık olduğu yerlerde duyurulmuştur. Duyurulurken kim tarafından, nerede, ne sebepli düzenlendiği ve ödüllerin de neler olduğu söylenmiştir. Kopkarı sadece bir gösteri, bir oyun değil, erkek çocukları mert, cesur, hızlı, korkmaz bir delikanlı olmasını da sağlamştır. Bu oyunlar atın soyunu daha da iyileştirmeye, hızlı olan soyları daha da çoğaltmaya yardım etmiştir. Karabayır, Arap, Ahalteke, Kurama, Lakay, Kustanay, Karabağ ve Arlav cinsleri Ulakçı atlardandır.

Oyun iki bölümden ibarettir: karalığı olan salma ve yarış. Salma hakemin ulağı bıraktığından sonra atın üstünden eğilip ulağı alıp, belirtilen yere yani karalığa getirip atması lazim. Binici şike yapmadan getirdiyse hakem 'Helal' diye belirtilen ödülü verir. İkinci bölümü yarışta ise binicilerin hepsi bir yerde duru, hakem de ulağı götürüp başka bir yere bırakır. Biniciler de hakemin bir işaretiyle hemen gidip kaldırıp ulağı alması ve bitiş yerine getirmesi lazim.

Son yıllarda kopkarı bir spor türü olarak alınmıştır. Özbekistan'da ülke çapında resmi bir şekilde yarışlar düzenlenip, uluslararası müsabakalar yapılmaktadır ve halk tarafından da büyük ilgi görmektedir.

[18] Ulak- kesilip, iç organları, kafası ve bazen hatta ayakları bile kesilen koyun veya keçi.

Köyden atta iki kişi geldi. Birinin önünde siyah ulak. Döndürdü. Attakilerin birisi ulağı önümüze getirip bıraktı.

Atlılar ulağı atlarına koklattı. Ulağın yanlarını, etrafını dolaşıp gösterdi.

Atlar toplandı.

Yüzleri fırından daha yeni çıkmış ekmek gibi kırmızı, bıyıklı bir kişi ulak başına geçti. İşte o bıyık hakem oldu. Kamçı sapını başının üzerine kaldırdı. Sesli bir şekilde dedi:

- *Heeey! Yiğitler! Sözümü sağ kulağınla da sol kulağınla da iyice dinle! Kopça atma – bir! Birbirine kötü laflarla sövme – iki! Kamçıyla vurma- üç! Düşen yiğidin üzerine at sürme – dört! At kaçınca tutmaya yardım et – beş! Al, haydi, al!* (Murod, 2018: 422)

- *İşte bu çukur karalıktır! Kim şu çukura ulağı getirip atarsa, bir koyun, elli som para, bir kaftan alacaktır! Aramızda sağırlar varsa, tekrarlıyorum...*

Karalık – kopkarının en zoru, en müşkülüdür. Bundan dolayı da kopkarının gururu, kopkarının yüzüdür. Karalığı helallamak atlının da ata da gururdur. Ulağı bir defa karalığa götürebilmek, sürüden üç defa ulağı çıkartmaktan daha iyidir! (Murod, 2018: 433)

O sıra Aymama salıncağa geçti.

Kendine çeki düzen verdi. Yazmasını boynuna sardı.

Sallana sallana bir uçtu, ama bir uçtu! Neredeyse dönüverecekti. (Murod, 2018: 523)

5.7.3. Geleneksel Sporlar

Toğay Murat'ın kaleme aldığı altı eserinden ikisi geleneksel spor dalları hakkındadır. Bunlardan biri kopkarı, ulak adlarıyla bilinen geleneksel atlı spor oyununu konu alan *Atın Kişnediği Akşam* eseridir. Diğeri ise Türk kültüründen çıkıp günümüzde dünyaca tanınan ve olimpiyatlarda oynanan oyunlardan biri güreştir. Yazar pehlivanları anlattığı *Yıldızlar Mengü Parlar* eserinde, güreş sporu ve onunla alakalı tüm bilgileri ayrıntılı olarak okuyucuya sunabilmiştir.

5.8. Halk Oyunları ve Müziği

5.8.1. Halk Oyunları

Oyunlar sadece insana değil belki birçok canlıya ait olan bir icra sanatıdır. Kuşlar buna örnek teşkil edebilir.

Türk halk oyunu kültürüne bilinen ait ilk örneklerin şaman ayinleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Doğu Türkistan'da ve Yakutistan'da, erkek şamana oyun adı verilir. Şamanlar davullarını çalarken bir yandan değişik sesler çıkararak bir nevi müzik icra eder ve yüzündeki yoğun ifadelerle de bize adeta bir drama sergiler. Burada da görüldüğü gibi, müzik ve dansın temeli dinlere dayanır ve Türk halk oyun kültürü de, hangi Türk toplumundan bahsettiğimize göre değişiklik gösterir. Özbekistan bölgesinde de her yörenin kendine özgü oyunlar mevcuttur. Eski hanlık ve emirlik dönemlerinde kadınlardan oluşan sazende (Buhara emirliği), halfa (Hive hanlığı) ve yallacı (Fergane vadisi) adı verilen gruplar dansları icra etmişlerdir. Günümüzde halkın arasında Buhara, Hive ve Fergane raks çeşitlerinin yanı sıra makam raksları da sevilerek icra edilir.

Dilya şarkı söyleye söyleye eda ile oynadı. (Murod, 2018: 226)

Bir kız ateşin etrafında parmaklarını çıtlata çıtlata kopuz sesinin eşliğinde oynadı. (Murod, 2018: 337)

Radyoda güzel bir nağme çaldı. Mümtaz mümtaz nağme çaldı.

Bir defasında Taşkent'ten Tamarahanım geldi. Kolhozumuz ileri gelenlerdendi. Ne varsa bizim kolhozumuzda vardı.

Gerici bir kolhoza Tamarahanım gelir mi hiç!

Havuz başında eğlence yapıldı.

Sazendeler saz çaldı, hafızlar nağme okudu, rakkaseler eda ile oynadı.

Ay ağaçların ardından bizi izledi.

Tamarahanım eğlencenin sonunda oynadı. Döne döne oynadı!

Tamarahanım kendisi söyleyip kendi oynadı!

O sıra Kabil şura kendi kaybetti: kıllı böğrünü açıverdi. Göğsüne pat pat vurdu.

- Heyt! - diye çığlık attı.

Belindeki kuşağını çözüp önüne serdi.

Samet hasılat ise coştukça coştu. Kollarını kocaman açtı. Kollarını döndüre döndüre... oturduğu yerden oynadı!

- Heyt, canan! -diye zevkten dört köşe oldu.

Hasılat da önüne kuşağını serdi. Tamarahanım ise söyleyip oynamaya devam etti.

- Boyuna kurban!..

Herkesten çok Bekir mirab neşelendi. Mirab geri geri gidip güldü, göğsüne vura vura güldü.

Tamarahanım:

- Boyuna kurban, boyuna!.. - diye nakaratı okudu.

O sıra Mirab:

- Boyuma kurban, hey, boyuma! - diye oturduğu yerde durmadan oynadı.

Bekir mirab da önüne kuşağını serdi.

Büyükler bencilleşti.

Tamarahanım'ı kendi kuşaklarına, bir kere, hiç değilse bir kere diz çöktürmek istediler!

Tamarahanım ise kuşaklara dönüp de bakmadı!

- Boyuna kurban!.. - durmadan türküyü okudu.

Tamarahanım oynaya oynaya benim karşıma geldi. Tam burnumun dibinde eda ile raks etti!

Ben utancımdan yere baktım.

Bir de Tilovberdi'nin annesi izliyorsa diye dipten dipten ortalığa baktım.

Yok, annesinin yüzüne rastladım.

Öyle de olsa Tilovberdi'nin annesine karşı ayıptır, diye yerden başımı kaldırmadım.

O sıra millet:

- Kuşağı serin, Börü pehlivan, kuşağı sersenize! - demeye başladı.

Belimden kuşağı nasıl aldım, yere nasıl serim... kendim de bilmiyorum!

O sıra Tamarahanım kuşağıma diz çöktü.

Tamarahanım'dan menekşe kokusu geldi!

Tamarahanım şuracıkta, burnumun dibinde raks etti! Şuracıkta, kuşağımın üzerinde raks etti!

Tamarahanım omuzlarını silkti, gözlerini kıstı, kaşlarını oynattı!

- Boyuna kurban!.. - tam zirveye çıktı.

Kahkahalar. Gülmeler. (Murod, 2018: 403-404)

O sıra Hursandoy adlı iri yarı bir kadın ortaya çıktı. Karınları tek tek oyuna çekti. Kendisini geri çeken kadınları ise kolundan kaldırıp ortaya getirdi.

Hursandoy kimi ortaya çıkarttıysa onunla beraber kendisi de oynadı. Yorulmak nedir bilmedi. (Murod, 2018: 537)

5.8.2. Halk Müziği

Müzik, dünya üzerindeki tüm halkların kültüründe vazgeçilmez unsurlardan biridir. Şüphesiz Türk kültürü de bunlardan biri. Türkler, bugün pek çok farklı bölgede yaşamlarını sürdürdükleri için, Türk halk müzik kültürü de çeşitlilik arz eder. Halen Asya kıtası sınırları içerisinde yaşayan Türk milletlerinin halk müziği tarzları ve kullandıkları çalgılar, Çin, Japon, Kore geleneksel müziği ile benzerlikler gösterir. Anadolu sahasına yaklaştıkça ise, İran ve Arap müziğinin etkisi artmış ve çalgılar da bir kısım farklılıklar göstermiştir. Şu da var ki eski Türk kültüründen beri süregelen ozanlık mefhumu, tüm Türk halklarının ortak paydasını oluşturmuş ve Türk halklarına ait müzik kültürünün birbirinden tamamıyla ayrışmasına mani olmuştur.

Halk Müziği sözlü olarak türküler ve sözsüz olarak da ezgilerden oluşmaktadır. Bölgeye göre farklı ve kendine özgüdür. Onların üslubu göre halkın yaşam tarzı, huyu, bölgenin sıcak veya soğuk olduğu anlaşılabilmektedir. Toğay Murat'ın eserlerinde karşımıza çıkan ezgi ve türküler çoğu zaman Surhan vadisinin özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz.

- Çocuklar, türkü falan söylemeyin! - dedi. Sovyet ve parti hakkındaki şarkılardan söyleyin! (Murod, 2018: 40)

Şaberdi ozan uzata uzata destan okudu. (Murod, 2018: 92)

- Pamuk tarlasında kadınlarlarımız ve genç kızlarımızın şen şakrak sesleri durulur! Sonra türküler, fıkralar, ezgiler duyulur! (Murod, 2018: 166)

Toplayıcılar "Pamuk aşkı" söyleye söyleye pamuk toplar:

"Tun demay, kunduz demay, boshingda men parvonaman,

Sog'inib qoldim, ochil, kulsin, sevinsin har tomon...

...Ko'kdagi sayyoralardek - ochil, oppog'im, chaman,

Kech kirib ot subhidam ishqingda ming to'lg'onaman...

...Ko'k ro'moling oq yuzini, bizlarni shaydo aylamish,

Sen bilan biz eskiden sevgi-muhabbatdek tanish...

...Nuqrai gul-gul jamoling, bir o'pay, ochil kumush!

Sen chiqib Zuhro kabi - kulsang havasga qonaman...

...Muncha shirin ekan bu - Sovet Davronbek,

Mamnun yashar har inson - yo'qdir armoni...

...Muncha shirin ekan bu - Sovet Davronbek,

Mamnun yashar har inson - yo'qdir armoni..." (Murod, 2018: 168)

- Hey, Dilbar. Şu misafirlere bir oynamanı göstersen, Dilbar. Şarkı biliyorsan söyleye söyleye oyna, olur mu?

Dilya şarkı söyleye söyleye eda ile oynadı:

Sizi uyku bastı, analar,

Akıl yürütün, ey zavallılar,

İlim maarif ile biganeler

Oldunuz aleme efsaneler,

Mazlumlar, canlar, cananlar,

Kızlarınızı okutun, analar!

Kadınlar çoşkuyla alkışladı. Haykıra haykıra alkışladı. (Murod, 2018: 266)

Bir kız ateşin etrafında parmaklarını çıtlata çıtlata kopuz sesinin eşliğinde oynadı. (Murod, 2018: 337)

Sazendeler saz çaldı, hafızlar nağme okudu, rakkaseler eda ile oynadı. (Murod, 2018: 403)

Ozan destan söyler. Yanlış söylese, o an keser. En baştan, doğrusunu söyler. (Murod, 2018: 414)

Destanımda bir eve gelin geldi. Avluda ateş yakıldı, çankavuz[19] *çalındı. Gelin atta geldi. At ateş etrafında bir defa dolandı. At destan oldu.*

Varı varı varın var

Bin tılsımlı nalın var

Vücuduna bakarım

Koşturacak halin var (Murod, 2018: 417)

Hayal dünyama gidip orada uzanıp oturuyordum ki sıra bana geldi. Ben de bağdaş kurup oturdum. Bileklerimi oynatıp hazırlandım. Dombırayı elime aldım. Gönülden gelen nağmeler söyledim. Çevendazların gönlünü gıdıklaya gıdıklaya coşturdum. (Murod, 2018: 475)

O yalnız bir kişiyi hanende olarak görür. O hanende Yunus Recebi, der.

O Yunus Recebi şarkıyı okurken konuşman yada öksüren adamı görmeye gözü yoktur.

O Yunus Recebi şarkıyı okurken sırıtan adama tahammülü yoktur.

O Yunus Recebi'nın şarkılarını başını eğip diler, muztar olup dinler. (Murod, 2018: 499)

[19] Çakovuz- (kopuz) küçük metal parçasından yapılan, dudaklara yerleştirilip çalınan enstrüman.

5.8.3. Halk Çalgıları

En sevilen eğlence türlerinden biri çalgı ve çengiler Türk toplumunun hem maddi, hem manevi zenginliklerindendir. Döneme göre şekillenmiş ve daha da gelişmiştir. Çalgılarının her biri ayrı ustalık ile hazırlanmıştır. Özbek halk çalgıları üç kategoriye ayrılır. Onları örneklendirmemiş gerekirse telli çalgılara: sata, kanun, rebap, tanbur, ud vb.; Üflemeli çalgılara: kopuz, ney, koşney[20], zurna, kerney[21] vb.; Vurmalı çarpmalı çalgılar: tef, davul, kayrak, kaşık, zilli maşa vb.

Bugün, Anadolu sahası Türk halk müziğinde en çok kullanılan çalgıları şöyle örnekleyebiliriz: bağlama (saz, kopuz), kemençe, zurna, davul, def, ud, darbuka, delbek.

Özbek halkının arasında destan söylerken kullanılan çalgılar genellikle kopuz, dombıra, sazdır. Çalgıların arasında Özbek halkın sosyal hayatında kerney, zurna, tef, daha fazla yer almaktadır diyebiliriz. Hatta düğünlerin bu çalgılarsız yapılmadığını söylersek doğrudur.

Halk mutluluğunu göstermek için kerney ve zurnayı arar.

Gece yarısı kerney ve zurna nasıl olsun?

Halk da avuçlarıyla kerney çalar. Avuçlarıyla zurna çalar. (Murod, 2018: 13)

Halbay zurnacı iki daireci ile nağmeler çalmaya başlar. (Murod, 2018: 336)

Ortada kopuz çaldı:

- Biyav, biyav, biyav!

Sazendeler saz çaldı, hafızlar nağme okudu, rakkaseler eda ile oynadı. (Murod, 2018: 403)

Yaylalarda koyun besledim, ney çaldım. Nefesim yetmez oldu. O zaman eski bir dombıra buldum. Dombıramı öttürdüm. (Murod, 2018: 411)

[20] Koşney - iki neyşn bir arda olduğu çalgı çeşidi.

[21] Kerney - üflmeli çalgı. Pirinçten yapılır. Özbekistan ve Tacikistan'da yaygın olarak kullanılmaktadır. Düz ve dirsekli çeşitleri vardır.
Yapısı:
Kerneyin ağzı koniktir ve enstrümanın uzunluğu 2-3 metredir. Kolay taşınabilmesi için bağlanabileceği üç ayrı parçadan oluşur. Enstrümanın sesi çok yüksek ve kalın.

Dombıramı alıp destan söyleyeme başladım. (Murod, 2018: 417)

Samet çivide asılı duran dombırasını aldı. Tıngır tıngır edip sesini ayarladı. Vura vura çalmaya başladı. (Murod, 2018: 475)

Dombırayı elime aldım. Gönülden gelen nağmeler söyledim. Çevendazların gönlünü gıdıklaya gıdıklaya coşturdum. (Murod, 2018: 475)

5.9. Bayramlar

Dini ve ulusal olmak üzere ikiye ayrılan bu kutsal ve özel günler toplumca kutlanır. Toplumun ortak noktalarından biridir. Bu bayram ve özel günlerde kutlamalar, eğlenceler düzenlenir, aileler bir araya gelir. Aradaki anlaşmazlıklara son verilir. Bağışlayıcı olunur. Kin gibi olumsuz duygulardan arınılır.

5.9.1. Dini Bayramlar

Özbekistan'da günümüzden dini bayram sayılan bir ilk günlerinde tatil verilen bayramlar Kurban ve Ramazan bayramlarıdır.

İslam dinine mensup olan insanların kutsal ve özel saydığı Kurban ve Ramazan bayramı, Kadir Gecesi gibi günler daha çok insanı birbirine yaklaştırır, aynı medeniyeti yaşamalarını sağlar ve ruhen birlik sağlar.

Bugün arefe günüydü. (Murod, 2018: 58)

Bu sırada Kurban bayramı geliverir.

Börü pehlivan bayram, arefe günlerinde anasını ziyaret etmeye gider. (Murod, 2018: 381)

Kurban bayramı geldi. Müslüman ehli kurbanlık kestiler. Kan çıkarttılar.

Buna gücü yetmeyenler kasaplardan et aldılar.

Müslüman ehli bayramlıklarını giydi. Olanlar yeni kıyafetlerini giydiler. Olmayanlar ise eski ama temiz kıyafetlerini giydiler.

Müslüman ehli süslendi. Yüzlerine güzel kokulu yağlar sürdü. Kaşlarına osma, gözlerine sürme çekti. Ellerine kına yaktı.

Müminler birbirlerinin evlerine bayramlaşmaya gitti.

- Bayramınız mübarek olsun! - diye tebrik etti. (Murod, 2018: 512)

Ramazan'da mümin ve müslimler oruç tuttu.

Aşikar, Leylet ul-Kadir Allah Teala'nın Muhammed Resulullah için yarattığı gecedir.

Arapça "layl" kelimesi Özbekçe "gece" demektir. Arapça "kadr" Özbekçe "takdir" demektir.

Aşikar, Leylet ul-Kadir - "kaderin hal olduğu gece" demektir.

...

Leylet ul-Kadir'in geldiği gece mümin müslümanlar ne dilerse icabet olur. Hayalleri gerçekleşir.

7

Babamız da, annemiz de Leylet ul-Kadir'i... yüce bir zat diye düşündü. (Murod, 2018: 592)

Ramazan bayramı oldu.

...

Annemiz anne babasının mezarından dönerken karşısına çıkan yetim ve öksüzleri kutladı.

- Bayramınız mübarek olsun! -dedi.

Çocuklara birer som bayram harçlığı verdi. (Murod, 2018: 593)

5.9.2. Dini Olmayan Bayramlar ve Özel Günler

Günümüzde Özbekistan'da ulusal bayramlar, resmi tatiller ve özel günler:

1 Ocak - Yeni Yıl

8 Mart - Dünya Kadınlar Günü

Özbekistan'da bu bayram sevgi, nezaket ve güzellik bayramı olarak kutlanır ve aynı zamanda "Anneler Günü" olarak da bilinir. 8 Mart Özbekistan'da resmi tatildir.

21 Mart - Nevruz

Nevruz - eskiden beri gelen ulusal bayramdır (Farsçadan "yeni gün" olarak çevrilmiştir) ve 21 Mart'ta kutlanır. Gece ve gündüzün eşit olduğu gündür.

Ülkenin bağımsızlığından sonra, Özbek halkının eski gelenek ve görenekleri, Navruz kutlamaları da dahil olmak üzere yürürlüğe girmiştir. Tüm halkların dostluğunu ve birliğini simgeleyen millî bayramdır.

9 Mayıs - Anma ve Saygı Günü

9 Mayıs 1999'da Özbekistan'ın başkentinde Anıt Meydanı açıldı ve o zamandan beri 9 Mayıs Büyükleri Anma ve Saygı Günü olarak kutlanıyor. Bu bayram büyük bir anlam taşımaktadır. Yüzyıllardır ülkeyi savunan, özgürlüğü, bağımsızlığı ve halkının huzuru için savaşan Özbekistan kahramanlarının anısına adanmıştır. Ayrıca Özbekistan tarihinde bu gün önemli bir yer arz etmektedir. SSCB İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmanın şerefine 9 Mayıs'ı Zafer günü ilan etmiştir. Bu yüzden Zafer Bayramı olarak da bilinir.

1 Eylül - Bağımsızlık Günü

Özbekistan Cumhuriyeti'nin en önemli millî bayramı Bağımsızlık Günüdür.

Özbekistan'da yaşayan çeşitli milletlerin temsilcileri, milliyet, din ve ırktan bağımsız olarak, Özbekistan'ın tüm bölgelerinde kutlama yaparlar.

1 Ekim - Öğretmenler Günü

Bu özel gün öğretmenlere olan minnet ve saygıyı temsil etmektedir.

8 Aralık - Anayasa Günü

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası 8 Aralık 1992'de Parlamento tarafından kabul edilmiştir.

Bu özel gün ve bayramların bazıları resmi olsa da, zaman içerisinde millilik kazanmış ve halk içinde kutlanmaya devam etmektedir. Toğay Murat eserlerinde bu bayram ve kutlamaların bazılarına yer vermiştir.

Tabiatın doğurma anı geldi. O doğumda bir evlat dünyaya geldi. Adı Nevruz'du. Memlekete Nevruz geldi! (Murod, 2018: 532)

Hanımların günü - 8 Mart geldi.

Komite hediyeler hazırladı. Yardım ve destek kolileri hazırladı. İşte söz konusu olan televizyonun da Abad Mirzahocayeva'ya hediye verilmesine karar verildi. (Murod, 2018: 223)

*- Sayın yoldaş Abad Mirzahocayeva! Biz şanlı Sovyet halkı, uluslararası Kadınlar Günü olan 8 Mar'ı tüm halkımız, can ciğerimiz olan Komünist partimiz, emekçi kolhoz çalışanlarımız, çiftçilerimiz, kahraman işçi sınıfımız ve aynı zamanda bütün şanlı Sovyet aydınlarımızın SBKP'nin 20.Kongresinde alınan ta*593*rihi kararları büyük gayretle hayata geçirdiği bu sırada coşkulu bir şekilde kutlamaktayız. Evet, şanlı Komünist partimizin 20.Kongresinden sonra daha pek bir zaman geçmedi. Amma velakin biz Sovyet halkı şu kadarcık kısa bir sürede olağanüstü muvaffakiyetleri elde ettik. Bununla bütün Sovyet halkı, ezcümle Şark'ın kadın ve kızları ne kadar gurur duysa yeridir...* (Murod, 2018: 223-224)

- Bayramınızla kutlu olsun, dede! - dedi.

- Sağ ol, sağ ol.

- İşte, bugün 9 Mayıs bayramı. Memuriyet bir yardım falan yaptı mı, dede?

- Kim?

- Memuriyet! Kolhoz yönetimi?

- Ha-a, büyükler mi? Evet, her sene olduğu gibi toplantı yaptılar. Sonra bayram ile kutladılar.

- Kuru kuru, toplantı mı yaptılar?

- Kuru kuru? Yok, yok. Kuru kuru değil. Onar som para, iki kilo et de verdi. Öyle! (Murod, 2018: 642)

Batır fırka 8 Mart bayramını çok görmüştü. 8 Mart törenlerini kendisi düzenlemişti. Ama.. bugünkü gibi bir 8 Mart bayramını daha önce görmemişti. (Murod, 2018: 258)

5.10. Giyim - Kuşam ve Süslenme

5.10.1. Giyim - Kuşam

Toplumların yerleşik hayata geçmesi ile insanların giyimlerinin ne şekilde geliştiğine dair daha net bilgiler edinmeye başladık. Bu da yaklaşık 10.000 yıl öncesine tekabül ediyor. Koyun ve keçi gibi hayvanların evcilleştirilmesi ile yün ve keçi kılı gibi ürünler üretilmeye başlanmış, bu da, günümüz giyim anlayışına daha yakın bir kıyafet yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. M.Ö. 4. binlerden elimize ulaşan

yazılı kaynaklar, yünün yanında ketenin de o zamanlardan beri kullanıldığını bize göstermektedir.

Türk halk giyim kültürü de, tüm halklarda olduğu gibi yaşanılan zamana, mekana, ekonomik etkinliklere, dini ve kültürel hayatın gerektirdiklerine göre şekillenmiştir. Örneğin, "Eski Türk boylarının hayatlarının büyük bölümü at üzerinde geçtiğinden kalın pantolon ve çizme giymek zorundaydılar. Yiyecek ve silahlarını asabilmek için deri kemerlere ihtiyaçları vardı. Daima açık havada yaşadıklarından dolayı soğuktan korunmak için kalın keçeden ve kürkten giyimler giymeleri gerekiyordu" (Tavkul).

Altın Elbiseli Adam, bilinen en eski Türk erkek giyim tarzı örneğidir. "Altay'da Katanda kurganında bulunan, Hunlara ait elbiselerde altın kakmalı düğmeler ve altın işlemeler dikkati çekmektedir. Altay'da Pazırık kurganında bulunan önü kapalı bir gömlek, Nion-Ula'daki bir gömleğe çok benzemektedir. Hun kültürüne ait Pazırık ve Noin –Ula kurganlarında ele geçen keçe çoraplar, taraklar ve aynalar da o devrin hayat tarzını yansıtır. Keçe çorap ve çizme Türk kültürüne aittir" (Ögel, 1984).

Bugün dünyanın her yerinde hem erkek hem kadınlarca en çok kullanılan giyim ürünü olan pantolon ilk kez Türkler tarafından kullanılmış, Avrupa'ya ve sonrasında dünyaya da Türkler vesilesi ile yayılmıştır. Böylece aslında Türk halk giyimi, bugünkü dünya giyim kültürünü büyük ölçüde etkilemiştir.

Günümüzde Özbek Türklerinin halk giyim tarzı dönemle beraber değişimlere uğramış olsa da, büyük ölçüde kendini koruyabilmiştir. Yeni gelinler evliliklerinin genellikle ilk kırk gününde yöresel kumaşlardan özel diktirilmiş elbiseler, kaftanlar giyerler, başlıklar takarlar.

Bu bölüm kapsamında Özbeklerin yöresel başlığı doppi ile ilgili bilgi vermek fikrimizce uygun olur. Özbekistan'da doppi sadece kıyafetlerin bir aksesuarı veya bir parçası değildir, o halk kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır; halkının yaşam tarzında ve geleneklerinde kendi yerini bulmuştur. Doppi sadece Özbek halkının değil, belki diğer Orta Asya halklarının da ulusal başlığı sayılır. Doppiler insanların yaşına, cinsiyetine göre çeşitlere ayrılır: erkekler, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar. Yaşlı kadınlar genellikle doppi takmaz. Çocuk doppileri kumaşlarının çeşitliliği ve rengarenkliği, püskül ve boncuklarının boyutu, nakışı, ipliği ve muskaları ile ayırt edilebilir. Özbek doppilerinin şekil olarak en yaygın olanı hafif konik ve dört kenarlı doppidir. Ama onun yanı sıra yuvarlak, dört köşeli yuvarlak, oval gibi şekilleri de

mevcuttur. Desen açısından baktığımızda doppilerde genellikle yaşamın ve doğurganlığın sembolü olan çiçek desenlerini ve badem desenlerini nakşedilir. Yılanların koruyucu gücü olduğuna inanıldığı için sıklıkla yılan desenine de rastlayabiliriz. Yöreden yöreye farklılık gösteren doppiler şekil, desen ve renk bakımından ayırt edilir. Çust olarak bilinen doppi çeşidi ülkenin birçok bölgesinde takılan ve bilinen bir doppidir. Onun dört tarafında birer adet biber nakış edilmiş, alt sırası kubbelerle çevrilidir; bu desenler siyah kumaş üzerine beyaz iplik ile dikilir.

Erkek olan Akpadişah'ın üzerinde donu bile olmaz. (Murod, 2018: 11)

- Üzerinde şu kadarcık bir bez varsa, ben öleyim! - dedi dedemiz. (Murod, 2018: 12)

Üstüyle üzerini, elini kolunu siler. (Murod, 2018: 13)

Babamız üzgün sonra eve döner. Çizmelerini her zamanki gibi elleriyle çıkartmaz.

Sağ ayağını bir tarafa silker - sağ çifti o tarafa doğru düşer.

Sol ayağını başka bir tarafa silker - sol çifti saydığın altına doğru düşer.

Çorapları da savrulur. (Murod, 2018: 26)

- Yeleği batırdın, kırgında kırılasıca! - der. (Murod, 2018: 28)

... Hey, Nazirova, yazman neden gözden kayboldu? - der. (Murod, 2018: 44)

Evden getirdiğim tüm giysilerimi yedi kat giyerim. Şapkamı kulaklarını indiririm. Çeneme kadar indirip bağlarım. (Murod, 2018: 45)

... Ziyad'ın üst başı vıcık vıcık... bit imiş! Ağlarından bit fırlar! Yırtıklarından bit fırlar! (Murod, 2018: 60)

Ben üzerime koruyucu kıyafet giydim. Lastik çizme giydim. Eldiven taktım. Gözlük taktım. (Murod, 2018: 66)

Ben çizmelerimi çıkarttım. Şalvarımı tuttum. Selin içine indim. (Murod, 2018: 73)

Kan ter içinde kaldım. Önlüğümle yüzümü sildim. (Murod, 2018: 73)

Ben kazıktan yazlık başlığımı aldım.

Başlığımı tizime vura vura çırptım.

Yazlık başlığımdan beyaz beyaz toz çıktı. Başlığımdan ufak tefek haşereler düştü. (Murod, 2018: 79)

- Bu kişim de şuradaki adamlar gibi fötr şapka taksa olmaz mı? (Murod, 2018: 99)

- Amirbay'in eşi bu kişinin motosiklet aldığını duyunca, motosiklet alacağına başına yeni bir şey alıp taksa daha makul olurdu, başlığı kirpinin ölüsüne benzer, demiş. (Murod, 2018: 99)

Beyaz şapka, yeşil şapka, sarı şapka... hepsi delik delik şapka! (Murod, 2018: 100)

O sıra gözüme vitrinde duran kadife çarptı. Desenli kadifeye heves ettim. Almasam bile sorup soruşturmak istedim. (Murod, 2018: 101)

Eşimizin elbisesi kırmızıydı, koltuk altıysa farklı renkte.

Acaba yanılıyor muyum deyip iyice baktım. Eşimiz bilip bilmeden kırmızı elbiseye beyaz yama mı dikmiş, diye dikkatle baktım.

Hayır, o renk farklı bir yama değildi. O renk... ter idi, sertleşmiş, katılaşmış ter idi. Toz, kir ve tüy karışık bir ter idi... (Murod, 2018: 111)

Zavallı, tarlada da bu elbiseyi giyer, evde de.

Zavallı, gündüz de bu elbiseyi giyer, gece de.

Zavallı, haftalarca bir elbise giyer, aylarca da. (Murod, 2018: 112)

- Peki, iyice yıkanın... güzelce giyinin. Taşkent- adı üstünde Taşkent ya! Üstünüz başınız var değil mi?

- Var tabi, yok diyemem. Lakin hepsinin rengi solmuş. Bu civarda ancak giyilebilir.

- O zaman olmaz. Siz cumhuriyet etkinliğine gidiyorsunuz. Şu parti komitesinin tarz tarz elbiseleri var. Birini size verilmesini sağlayacağım. Üç günde bir şey olmaz.

Ben ertesi gün parti komitesine geldim. Derdimi anlattım.

- Haberim var, reis söylemişti, - dedi parti komitesi. - Ancak bir leke bile istemiyorum, anlaşıldı mı?

Parti komitesi böyle deyip içeriden bir ceket, pantolon ile gömlek getirdi.

...

Parti komitesi boynuma desenli mesenli bir boyunluk takmaya başladı.

Ben elini ne kadar tutmaya çalışsam da olmadı.

- Bir durun! - dedi. - Siz başkente geziye gitmiyorsunuz, siz cumhuriyet sergisine gidiyorsunuz! Sergide büyükler de olur. Sizi görüp gülerler. Kravatı yok - cahilmiş derler, medeniyetsizmiş derler. (Murod, 2018: 122)

- Yurt dışında Baymirza Hayit, Veli Kayumhan, Bulakbaşı gibi burjuva-düşünce düşmanlarımızın gözü üzerimizde. Burjuva - düşünce düşmanlarımız ekranda şile bezinden elbise giyen Özbek Sovyet kızlarımızı görürse ne der? Sovyet Özbekistan'ı aç ve açıkta kalmış, demez mi? Der! İşte Özbek Sovyet kızları şile bezi elbisesiyle pamuk topluyor, demez mi? Der! (Murod, 2018: 165)

... Müslümanlar böyle giyinir. Size de alayım mı böyle üst baş?

- Ya, bu nasıl bir kıyafettir?

- Bembeyaz pantolon ile gömlek. Ne var ki?

- Başındaki... lazımlığın ne işi var?

- Lazımlık?

- Evet, küçük çocukların altına verilen lazımlık.

Karısı kıkır kıkır güler. Dizlerine vura vura güler.

- Tekke, reis dede, tekke! - dedi.

- Tekke? O da neymiş?

- Müslümanlığın işareti.

- Yani, şimdi bunları giymezse ne olacakmış?

- Tekke giymezse Müslüman olmaz, reis dede. Bana da al derseniz, alırım.

- Onları giyip ne yapacağım?

- *Müslüman olursunuz, ne olacaktı, Müslüman olursunuz.* (Murod, 2018: 243)

Cebinden el mendilini aldı. Bankın üzerini sildi. Mendilini çırpıp geri yerine koydu. (Murod, 2018: 256)

Müslüman yiğitlerin başında bembeyaz tekke. Omuzlarında bembeyaz yelek vardı. (Murod, 2018: 256)

Hanımı Batır fırkaya halife pantolon giydirdi. Ukraynaca gömleğini giydirdi. Cekertini giydirdi. Kadife fötr şapkası taktı. (Murod, 2018: 296)

- Üst başıma ne olmuş? Bu halife pantolona Fransız generali Halife'nin adı verilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse, ben Fransız generali Halife'nin adını taşıyan pantolon giyiyorum! Bu Ukraynaca gömlek. Kruşçev, Kruşçev gömleği!

- Biliyorum, biliyorum.

-Bir zamanlar bu Ukraynaca gömlekten sadece... iki kişide vardı, iki kişide! Yoldaş Kruşçev'de vardı ve... bende vardı! (Murod, 2018: 297)

Merhumun adı nedir - ilgilenmedi. Merhum kimdir - ilgilenmedi. Sorup soruşturup bulup geldi.

Avlu tıklım tıklım... sayısız doppi vardı! Sayısız bekasam[22] *kaftan vardı! Sayısız kuşak vardı!* (Murod, 2018: 313)

Börü pehlivan galoşunu çıkarttı. Ayağında mesti kaldı. Kara kaftanının yakasını çevirip kuşağını sıkıştırdı. Şapkasını iyice bastırdı. (Murod, 2018: 339)

Maksim pehlivan yensiz, yakasız bir yelek giyip çıktı. (Murod, 2018: 364)

Yolda eve uğradım.

Daha giymediğim bekasam kaftanımı giydim. Kapağımı taktım. (Murod, 2018: 415)

Ayağıma kumaş örttüm. Bohçamdan kopkari çizmemi alıp giydim. Çizme yüksek topuklu bir çizme, keçi derisinden yapılır. Derinin tersi içine doğru dikilir.

[22] Beqasam (bekasam) – dikeyine dokunan çizgi çizgi, ipek kumaş türü.

Tersi parlak, kaygan olur. Yüzesi derinin ön tarafıdır. Çizmeyi hayvansal yağ ile siliyorum. Öylece su, kar, soğuk geçirmiyor, yırtılmıyor.

Paçaları bir karış kadar yırtık şalvarımı giydim. Şalvarımı özellikle yırtmışımdır. Yoksa, kopkaride paçalarıma bir şeyler ilişir ve şalvarımı ağına kadar ayırıverir.

Kalpağımın kulaklarını indirdim. Üzengiye ayak atıp, eyerin ucuna oturdum. Ovaya doğru indim. (Murod, 2018: 412)

Arkasından da bir bekasam kaftanlı adam onu kovalayarak geldi. (Murod, 2018: 455)

Sonra diğer ikisi de geldi. Hepsinin gözünde siyah gözlüğü var idi. Gözleri görünmedi. Saçları omzuna düşüyordu, kulakları da şu saçlarının altında kalmıştı. Kıyafetleri bir tuhaf idi. Birisinin hatta sakalı da vardı. (Murod, 2018: 492)

Aymama yengesinden utandı. Üstünü başını düzeltmiş gibi yaptı: sıyrılıp omzuna düşmüş olan yazmasını örttü. Yukarı çıkmış olan elbisesinin eteğini indirdi, dizlerini örttü. (Murod, 2018: 501)

Ayağında topuklu gıcır gıcır yeni bir çizme. Omzunda bekasam, belinde ipek kuşak. Başında ise Kokan doppisi. (Murod, 2018: 506)

Yüzlerinde bembeyaz harir vardı. Başında ipek örtü.

Üzerinde bekasam yelek, atlas elbise. Ayaklarında mest. (Murod, 2018: 506)

Halkımız gökkuşağını kumaşa aktardı. Adını atlas koydu.

İşte, atlas analarımız, abla ve bacılarımız, kızlarımızın üzerinde daha da parladı.

Atlasın kendine özgü renki, kendine özgü adı vardı: Sekkiztepkilik, Margilan Hanatlası, Semerkant Akşamı, Margilan Meşeli, Fergane Yolları, Leyli, Gülü, Şirin, Mahlika, Şatikepek, Şadikara, Koçkarşahı, Tiri Keman, Altın Kilit...

Bir yıl dört mevsimden oluşur. Mevsimler renklerle doldu: bahar - çiçeklik, yaz - güneş, güz - munis, kış - mermer...

Halkımız mevsimleri kumaşlara aktardı: Hamişe Bahar, Bağ Bostan, Reyhan, Gül ve Nevruz, Gülnamazşam, Bergikerem...

Atlas - halkımızın tarihi. Atlasta halkımızın yaşadığı bayramlar var, facialar var.

Atlas - türkü, halkımızın ezeli ve sonsuz türküsü! (Murod, 2018: 508)

Medeniyet evinde büyük bir şairin başında dümdüz, basık bir başlığı vardı.

- Nedir o? - diye araştırdı.

- Bere! - dedi bilgi sahipleri.

Deha büyük şairlerin bere taktığını düşündü. Hemen o gün gidip aldı ve taktı.

Bu düz ve basık kıyafet Deha'ya yakışmadı. Yüzü kabak gibi ortada kaldı.

Öyle de olsa takmaya devam etti. Kendini büyük şair gibi hissetti. (Murod, 2018: 621)

Kadife ceket bir zamanlar Deha'nınkiydi.

Deha ceketi giydi, giydi eskitti.

Giydi giydi babasına verdi.

Teğmen Orzıkulov kadife ceketi dışarısı için kullandı.

Düğün derneklerde kullandı.

İtibarlı itibarlı yerlerde kullandı.

Bayramlarda kullandı.

Diğer günlerdeyse katlayıp bohçaya koydu. (Murod, 2018: 651)

5.10.2. Süslenme

Süslenmek için kadınlar arasında eskiden beri kullanılan usma bitkisi, kına ve sürme gibi doğal ürünler olduğunu biliyoruz. Neneler, anneler usma bitkisinin suyunu sıkıp kaşlara ve kirpiklere sürülmesi onların daha kalın ve güçlü olmasını sağladığını günümüzde dahi söylerler. Ayrıca insan var olduğu süre boyunca, süslenmeye çok önem veren varlıklar olduğunu belirtmemiz gerekir.

Kızlar kaşlarına yeşil yeşil usma sürdü. Kızlar yüzüne pırıl pırıl yağ sürdü. Kızların elbiselerinden buram buram parfüm kokusu geldi. (Murod, 2018: 58)

Tamarahanım'dan menekşe kokusu geldi. (Murod, 2018: 404)

Örgü örgü saçları vardı, sanki birine gitmek isterlerdi. (Murod, 2018: 501)

Gelin kendini kızlara bıraktı. Bir kız önce parmaklarını tüküre tüküre ıslattı. Sonra gelinin zülfünü tekrar ve tekrar döndürdü. Zülüfleri lüle lüle oldu.

Bir kız kasenin dibine usma sıktı. Kız gelinin kaşlarına usma sürdü. (Murod, 2018: 504)

Gelinin alnında tillakaş[23] *vardı.*

Tillakaşın parlak taşları nurlardan ışık saçtı.

Kulaklarında küpe vardı. Göğsünde sekiz gümüş nişanlı zebigerdan vardı.

Zebigerdanın firuzeleri göz aldı, nakışları parladı.

Düğün evini geyik otu ile yoncanın kokusu sardı.

Yonca ile geyik otu kızların kulağındaydı, göğüslerindeydi. (Murod, 2018: 506)

Müslüman ehli süslendi. Yüzlerine güzel kokulu yağlar sürdü. Kaşlarına usma, gözlerine sürme çekti. Ellerine kına yaktı. (Murod, 2018: 512)

Aymama anamız gece yatmadan önce babamızın avuç içine kına yaktı. Ellerini kapattı. Üzerine asma yaprakları koydu. Yaprağın üzerine ise örtü ile bağladı. (Murod, 2018: 544)

5.11. Halk Mimarisi

Barınma, insanların en temel ihtiyaçlarındandır ve yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte toplumlar, kendileri için bir yaşam çevresi oluşturmaya başlamışlardır. Bu oluşum süreci, yörenin iklimine, genel geçim kaynağına, dini ve kültürel yapısına göre şekillenir. Halk mimarisi kavramı da, halkların yaşadığı bölgenin gereklerine göre şekillendirdiği yapıları ve bu yapıların dışarıdan bakan bir göz için, bölge hakkında verdiği bilgileri kapsar.

İşte şimdi karargahı ateşe vermeyi düşünürler.

[23] Öncelikle ayrı ayrı baktığımız zaman: 1. Tilla – altın; 2. Qosh – kaş; ,
Tillaqosh (tıllakaş) – baş aksesuarı. Alına, kaşın üstüne takılır.

- Dikkat, Müslümanlar, dikkat! - diye emreden atlı. - Bu imareti Akpadişah Petersburg'dan getirmedi! Bu imaret bizim imaretimiz! Bugüne kadar Akpadişah el koyup buraya yerleşmişti! Bu yüzden bu imarete zarar vermeyiniz! (Murod, 2018: 13)

- Yarmezar'da muhteşem bir mescit ve medrese vardı. Akpadişah mümin ve mazlumları o Yarmezar mescit ve medresesinin önünde topladı. (Murod, 2018: 15)

Ağılımızın bir tarafı çöktü çökecek.

Ben baktım, baktım. Bir kışı geçirir herhalde, diye düşündüm. Ama benim düşündüğüm gibi olmadı.

Yamulan duvar ortadan iki devrildi. (Murod, 2018: 105)

- Siz tarihi bir binada yatıyorsunuz, Dehkankul Akrepoviç, tarihi bina! Sizin yattığınız bu bina on yedinci yüzyılda inşaa edilmiş bir kilise, evet kilise! Siz zindanda değil, kilisede yatıyorsunuz. (Murod, 2018: 179)

İlk sinema inşaa edilecekti.

...

Yoldaş Ahunbabayev alkışlar eşliğinde hatıra tabelasını yerleştirdi. Tabelanın üzerine ilk tuğlayı koydu. Tuğlanın üzerine karışımı sürdü. (Murod, 2018: 218)

O sıra Saidhoca İşan'ın dergahı gözüne çarptı.

Dergah sinema binasının yüz adım kadar uzağındaydı.

...

NKVD'lılar dergahı dolaştı. İçeriye girip baktı. Her tarafını inceledi.

- Yıkılsın! - diye emretti. - Yeni yaşamın yanında cehalet döneminin sarkıtı duramaz! Yıkılsın! (Murod, 2018: 219)

Dergahı yetenekli ustalar inşaa etmişti.

Dergahın kapıları nakışlı nakışlı kapılardı. Pencereleri oymalı oymalı pencerelerdi.

Pencere ve kapıları eski Şark mimari sanatının bulunmaz numunesiydi!

Ayrıca, bu hoş pencere ve kapılar... çam ağacındandı. Çamdan yapılmıştı. Çamdan yaratılmıştı. (Murod, 2018: 219)

- Tövbe, tövbe, sinemayı mı? - dedi. - Şu Hamza sinema binasını mı? Tövbe, tövbe, böyle bir medeniyet merkezini camiye mi çevirmişler? Bu aptallık hangi delinin başının altından çıkmış? (Murod, 2018: 255)

Avlulun bir köşesini ahır yaptım. Bozu şu ahıra bağladım. (Murod, 2018: 414)

5.12. Yardımlaşma, Dayanışma ve Komşuluk Unsurları

5.12.1. Yardımlaşma

Türk toplumunun en belirgin özelliklerinden biri yardımsever olmasıdır demek yanlış olmaz. Tanısa tanımasa birinin yardıma ihtiyacı olduğunu anladığında yardım eli uzatmaya hazırdır. Tabi ki istisnai durumlar ve insanlar da yok değil. Yazarın eserlerinde her iki düşünceye sahip olan insanlarla karşılaşırız.

- Mirzahocabay'ın duluna bir parça ekmek götürüp ver, -dedi. - Ancak, kimse bilmesin, kimseye güven olmaz.

- Bir parça ekmek neyine yetecek? - dedi karısı.

- Her ekmek pişirdiğinde bir parça ekmek verirsin, anladın mı? Dula da söyle, kimse bilmesin. Devir kötü, çok kötü... (Murod, 2018: 212)

Hem üzüntüyle hem kinle köşeye baktım. Yok! Polisler yok! Etrafa bakındım. Polisler arka arkaya çayhanenin yan tarafından pısırık gibi uzaklaşıyorlar.

Kahroldum! Nefretle çardaktan aşağıya attım kendimi. Bekasam kaftanlıyla haydut çocukları ayırayım dedim. Kalabalığı ellerimle yarıp ortaya çıkmaya çalıştım.

Bir haydut çocuğun kolundan ellerimle tuttum. Geriye itiverdim. Diğer haydudun da saçlarından sıkıca tuttum. Tuttuğum gibi onu da oradan çektim. (Murod, 2018: 457)

O yüzden hayatımda ilk kez Rıhsiyev'e öğüt vermeye cüret ettim:

- Rıhsiyev Eke! dedim. - Siz okumuş bir adamsınız, dünyadan haberiniz var. Size bir şey söylemek bizim haddimize değil. Hiç eksik olmayın, ağabey! Şöyle ki, iki durum vardır ki, o durumlarda halkın yardımına koşun. Birisi düğün vakti. Elin

düğününde belinizi bağlayıp, elinizi sıvayıp hizmet etmeniz, oynayıp eğlenmeniz, sevincine sevinç katmanız makbuldür. Düğün tek kişiyle geçmez çünkü. Düğün halkındır. Diğeri de matem vakti. Ağlaya ağlaya halkın derdine hemdert olun. Ölüm kaygısını kişi tek başına taşıyamaz. Ağır bir yüktür. O an siz yanında olup, derdini kolaylaştırın. İnsan, işte bu iki durumda insanlığını gösterir. (Murod, 2018: 465)

5.12.2. Dayanışma

Doğu halklarının en yaygın geleneklerinden biri haşardır ve Özbek halkının yaşamında uzun süredir önemli bir rol oynamaktadır. Birçok insanın ortak bir amaç için birlikte çalışmaya, emek vermeye ve yardımlaşmaya geldiği bir dayanışma işidir. Eskiden atalar genellikle ev yapım ve tadilat işlerini haşar yaparak hallederlermiş. Haşar unsuru geçmişten yakın tarihe kadar özellikle dul ve fukaralara çok yardımcı olmuştur. Köyün varlıklı aileleri bir araya gelip gariplere ev yapmış, evlendirmiş, yetim ve öksüzlerin sünnetini yaptırmıştır. Ayrıca bu etkinlik sokakların silip süpürülmesi, mezarlıkların temizlenmesi, ağaçların dikilmesi, su arıklarını açılması, yol ve köprülerin yapılması gibi birçok konuda çok önemli rol oynamıştır. Haşarın en ehemmiyete malik özelliği ise hiçbir karşılık veya bedel gütmeden gerçekleştirilmesidir. Toğay Murat'ın eserinde de haşar unsuru tespit edilmiştir.

Ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde Birlik'te yaşayan tüm halklara kolektif düşünce, birlik ve eşitlik gibi düşünceler aşılanmaya çalışılır. İnsanlar önceden dayanışma duygusunu dini, millî ve geleneksel olgulara dayanarak yaşadıysa, artık devlet ve hükümet için yapmaları gerektiği empoze edilir. Toğay Murat eserlerinde çarlık rejimi ve 1917 devriminden sonraki Özbekistan'ı ele almıştır. Bu dolayı eserlerindeki kolektif düşünce, kolhoz birliği, çiftçiye yardım için herkesin "isteyerek" tarlalara çıkmasını bu dayanışma düşüncesi altında gerçekleştiğini görebiliriz.

... Siz aksakallar dua etseniz yeter. Haşarı gençlerin kendisi halleder. (Murod, 2018: 528)

Biraz önceki Çil at yine ulağı kapmak istedi. Bir gayret ettim, bir heves ettim. Niye bir tek şu Çil at ulağı alıyor? Hatta köşecileri de geçti?

Dikkatle izledim. Bir sürü üzengi yoldaşları Çil atın etrafını doladı. Çil atın çevendazı de rahat rahat uzanıp ulağı kaldırdı. Sürüden ayrılmaya başladı. Üzengi

yoldaşları ine etrafında, başka birisinin ona yaklaşmasına izin vermedi, yol vermedi. Sanki ulak için kapışıyormuş gibi, Çil atın etrafında koştular. Çevendazda Çil atın sağrısını kırbaçlaya kırbaçlaya iyice koşturdu.

- Derbend! Koş, Derbend! Ha, gayret, Derbend! – diye koştular.

Demek bunlar Derbendli çevendazlardı. Derbendli ulağı takımının içinde götürdü. Haykıra haykıra at koşturdu:

- He he heyt, he he heyt! Hey atam, hey atam, haydi atam! Haydi koş!

Arkadaşlar, Derbendli çevendaz atına atam diyor, Atam! Helal olsun!

Çil bu sefer ulağı tam hedefe attı. (Murod, 2018: 435)

- Batır ağabey, olanlar oldu bitti, artık geçti. Bırak artık şu şikâyetçilik işinizi, dedim.

- Hayda! Bin kere tartılıp, bir kere konuşulsun! Kimmiş şikayetçi? Biz mi? Biz yazarız, anlaşıldı mı? Yazar! Halk yolundaki, hakikat yolundaki yazarlarız! O saçma sapan gazel, roman... yazarları yine neler yazardı, Bay Hamidov?

Köşedeki edebiyat muallimi kendinden bir şeyler kattı:

- Manzume, türkü...

- Evet, evet! Manzume, türkü yazarların yazar değil, biziz asıl yazar! İşte, biz! Yazarların eserlerinde delil yok, adres yok! Örneğin, bizim Toğay! Börü biçarenin oğlu. Güreşi de kitap olarak çıkartmış. Şimdi de kopkarıyı da kitap yapıyormuş. Yazmaya yazdı da ama kontrol ettirmedi, bir çıkış, bir çare bulmadı. Halka yararı olmadı. Halk yazarların kitabını para harcayıp alıyor. Zamanını israf ediyor, üşenmeden okuyor. Sonra... hüzünlü esere ne derdi, Bay Hamidov? Evet, evet! Trajedi! Trajedi olsa, etkilenip ağlıyor. Eğer... Bay Hamidov? Aynen öyle. Satirik olsa, kahkaha atıp güler. Hepsi kuru saçmalıktan ibaret! Halkın herhangi bir işini halletmiyor. Halkın derdi tasası, eksiği de bir köşede çürüyor. Halka kim emelde yardım edecek? Biz! Demek, asıl yazarlar biziz! Doğru, yazdıklarımızı kitap şeklinde bastırmıyoruz. Eserlerimiz çeşitli idarelerde kalıyor. Ama kitap şeklinde çıkartacağız dersek, çıkartırız. Al işte, sandıkta yüzlerce şikâyet eserlerimizin nüshası duruyor. Bir daha ağızdan şikayetçi diye bir laf çıkarılmasın, ha!

Deha okulun bir üyesi olarak "Hazarbağ" savhozunda haşara gidip geldi. (Murod, 2018: 614)

"Ak altın" haşara bekledi. (Murod, 2018: 626)

O zaman Deha Edebiyat'ı güruh şeklinde ele geçirmeye karar verdi.

İnsanilik maskesini altında bir topluluk kurdu. Dostluk maskesinin altında topluluk kurdu.

- İlk önce insan olmak lazım, insan! - dedi.

Topluluk Onlar Komitesi olarak adlandırıldı. (Murod, 2018: 629)

... İşte sıra sıra imza. Ben boşuna ayrı kağıda imzalatmadım! Toplu olarak istenirse, hemen verirler! (Murod, 2018: 668)

5.12.3. Komşuluk

"Ev alma, komşu al" atasözünden yola çıkarsak Türk kültüründe komşuluk ilişkilerinin önemini anlayabiliriz. İnsanların komşularına evini, malını ve hatta çocuğunu emanet edebildiğini, iyi ve kötü günde başvurabildiğini Toğay Murat'ın eserlerinde görebiliriz.

İşte böyle, Dehkankul ağabey. Darılmayın. Param olsa başımla beraber verirdim. Siz de bizlerdensiniz, komşumuzsunuz. (Murod, 2018: 78)

Bizden iki ev sonrasında ata miras bir köhne evi vardı. O eve taşındı. Mevsim kış olmasına rağmen haşar etti, evini tamir etti.

Bir gün beni de haşara çağırdı. Zar zor gittim. Komşuluk sonuçta, yarın öbür gün yüzüne bakacağız. (Murod, 2018: 431)

Akşam vakti üzengi yoldaşlarım ile komşumuz Rihsiyev hatır gönül yapmak için geldiler. (Murod, 2018: 487)

5.12.4. Misafirperverlik

Mihmandarlık, yani bir misafiri kabul etme ve uğurlama eylemidir, tüm topluluklarda olan özelliklerden biridir.

Özbek Türklerinin töresinde misafirperverlik büyük önem arz eder. "Misafir - babandan daha büyüktür", "Evin küçük de olsa da, kalbin büyük olsun" gibi atasözleri bunun bir göstergesidir diyebiliriz. Kendisi aç kalsa dahi misafirin karnını

doyurur ve ona saygıda kusur etmez. Misafire hakkettiği saygıyı göstermemek terbiyesizlik sayılır ve millet tarafından ayıplanır. Toğay Murat bu âdetin bazen insanları ne kadar zorladığını, ama buna rağmen en iyi şekilde misafiri ağırlamaya çalıştıklarını acı gerçeklerle okuyucunun karşısına çıkartmıştır.

- *Şu... misafirler kaç kişiydi reis dede?*

- *Şimdi sayarız. Bir yönetmen, iki kameraman, bir de sunucu. Toplam bir araba. Ama geleneklerimizi bilirsiniz: üstlerden bir araç insan geldi mi, altlardan da iki araç insan onlara yoldaşlık eder.*

- *Kurban olayım misafirlere, kurban olayım. Çözümü kolaymış. Şu... pazardan koyun eti atsam olmaz mı, reis dede?*

- *Tuhaf insansınız Dehkankul abi. Sinemacılar bizim yanımıza açlıktan midesi kazandığı için gelmiyor ki. Misafir pilav için gelmez. Koyun insanın şerefi. Siz kim kim, büyük bir bölgenin önayak serdarısınız! Şerefimiz için kurbanlık koyun iyi olur, Dehkankul abi.*

- *Sahiden, anca bir koyun halleder. Sahiden, anca ben hallederim.*

- *Halledin yani.*

- *Hallederim reis dede, hallederim. Bu şerefi, bir koyun halleder. Bu şerefi, ben hallederim.*

- *Ha şöyle, aferin! Bir koyundan ne olacak ki.*

- *Gerçekten, koyunun önemi başka! Ama çocukların kışın giyecek kıyafetleri yoktu, reis dede. Olanları da yırtık ve yama. Şu koyunu besleyip sonra çocuklara giyecek bir şeyler alayım demiştim. Koyun daha kesecek kadar büyümedi de aslında.*

- *Olsun, olsun! Koyun kestiler derler ama! Çocukların kılık kıyafetiniyse... devlet pek yakında pamuk için ödenek tahsis edecekmiş diyorlar. İşte onunla halledersiniz.*

- *Tamam reis dede, tamam. Koyunsa koyun.*

- *Yaşa! Kim size Özbek der? Özbek kendi yemez, içmez - bulduğunu misafirinin önüne koyar!*

- *Tamam, koyunsa koyun. Tamam.*

- *Dededen toruna... örf âdet... özbekçilik... dediğimiz gibi. Özbek'in en ala şekilde misafirini ağırlaması - padişah olması demek!* (Murod, 2018: 158)

6. SONUÇ

Araştırmamız sonucunda edildiğimiz bilgilere dayanarak kişiliğini de eserlerine yansıtmış ve genellikle bulunduğu ortama, adaletsizliğe karşı bir isyan, bir başkaldırının hakim olduğu eserler ortaya koymuştur. Kahramanlarında kendisinden bir parça bulunduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak sovyet dönemini ele alan Toğay Murat, eserlerinde dönemin zorlukları, hürriyetten yoksun kalan milletin ezilmesi, özgürlüğü elde eden milletin şuurunu kaybetmesi, millî değerlerin değersizleştirilmesi, haksızlık, yolsuzluk, mahalle baskısı gibi birçok önemli konuya değinmiştir.

Üslubu ile farklılık yaratan yazar, yöre ağzı ve oraya ait deyimleri ustalıkla kullanmıştır. Destansı, şiirsel dili ve kulağa mani gibi gelen cümleleri her şeyi sesi ve rengi ile atmaya çalışmış. Ana diline mükemmel derecede hakim olan yazar Özbek dilinin tüm zenginliklerinden faydalanmış, kendi tınısını ortaya koymuş desek mübalağa yapmış olmayız. Bu da okuru hemen kendi dünyasına sürükleyen etkenlerden biridir. Vadi bölgesinin gelenek ve göreneklerini, yaşam ve konuşma tarzını anlatırken bu denli başarılı olmasının sebeplerinden biri de kendisinin vadili olmasına bağlıdır. Düğün törenleri, halk oyunları, güreş ve kopkari gibi ulusal oyunlar, çocuk oyunları, bayramlaşma âdetleri, hayvancılık, batıl inançlar gibi konuları anlatırken hiçbir detayı atlamadan ilmek ilmek işlemiş. Bunları kaleme alırken abartıdan uzak durarak eserlerinde samimi ve gerçekçi ortamı yakalamıştır. Eserlerinin zenginliğindeki en önemli noktalardan biri ise halk koşukları gibi manzum, efsane, destan gibi mensur eserlere yer vermiş olmasıdır diyebiliriz. Onun dışında da birçok folklor ürünlerini eserlerinde kullanması diğer eserlerden ve yazarlardan onu farklı kılmıştır. Toğay Murat en verimli olduğu yıllarında hayata veda etmiş olsa da bize çok değerli eserler bırakmıştır.

Araştırmamızda Özbek halk edebiyatı ve halk bilimi unsurlarını sunarken Türkiye Türkçesine çevrilmesi olağan olanları en doğru şekilde çevirmeye çalıştık, olağan olmayanları ise Türkiye Türkçesindeki karşılığını bulmayı veya eserde olduğu gibi bırakmayı uygun gördük.

Araştırmamızın bazı bölümleri Türkiye Türkleri ile Özbek Türkleri arasındaki gelenek ve görenek, yaşam tarzındaki benzerlikleri, farklılıkları görmeye yardımcı olacağını düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

Açık, F. (2005). *Ötken Künler, Keçe ve Kündüz, Kutlug Kan Romanlarında Tema.* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri, 5,(1).

Ahmedov, S., Qo'chqorov, R., Rizayev, Sh. (2009). *Adabiyot 6.sinf*. Taşkent: DJVU.

Aksoy, Ö. A. (1965) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alavahan, G. (2016). *Otantik Öğrenmede Yerel Coğrafi Bilgi ve Halk Takvimi Tezi,* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.(http://adudspace.adu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11607/3110/1/10129286.pdf. Erişim tarihi: 14.03.2021)

Alkan, V. (2016). *İletişim Türleri. İçinde Etkili İletişim*, Bülent Güven (der.). 2. Baskı. Ankara: Pegem.

Alptekin, A. B. (2011). *Halk Bilimi Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Altınkaynak, H. (2017). *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü.* İstanbul: Can.

Artun, E. (1998). Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9(10), 85-107.

Artun, E. (2017). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Adana: Karahan Kitabevi.

Artun, E. (2018). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.

Aslan, E. (2017). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Boratav, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: BilgeSu yayıncılık.

Boratav, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: BilgeSu yayıncılık.

Boratav, P. N. (2016). *Halk Edebiyatı Dersleri*. Ankara: BilgeSu yayıncılık.

Cabur, A. K. (2006). *Tarık Buğra'nın Romanlarındaki Halk Bilimi Unsurları Üzerine Bir İnceleme.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çelepi, M. S. (2012). *Türk Halk Kültüründe Rüya,* Cilt-1, Muğla.

Çelepi, M. S. (2017). *Türk Halk Kültüründe Rüya.* Konya: Kömen Yayınları.

Devran, H. (2015) Toğay Murat'ın Çizdiği Resimler. Edebiyatçı Bilge Kazakbay Yoldaş ile Sohbet. *Til va adabiyot ta'lim,* 5.

Ekici, M. (2004). *Halkbilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayınları.

Ekici, M. (2015). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri.* Ankara: Geleneksel Yay.

Elçin, Ş. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Akara: Akçağ Yayınları.

Karimov, N., Nazarov, B., Normatov, N. (2009). *XX Asr O'zbek Adabiyoti 11-sinf*. Taşkent: DJVU.

Keskin, M. (2002). *"Kefen".* Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25: 184. Ankara: TDV Yayınları.

Madayev, O. (2010). *O'zbek Xalq Og'zaki Ijodi.* Taşkent: Mumtoz So'z.

Matchanov, S., Sariyev, Sh. (2011). *Adabiyot.* Taşkent: Sharq.

Mirvaliev, S. (1969). *Özbek Edibleri.* Taşkent: Yazuvçi.

Mirzayev, T. *O'zbek Xalq Og'zaki İjodi.* Taşkent: O'qituvchi.

Murod, T. (1994). *Ot Kishnagan Oqshom*. Taşkent: Sharq.

Murod, T. (2018). *Tanlangan Asarlar*. Taşkent: Sharq.

Murod, T. (2018). *Yıldızlar Mengü Parlar* (Yulduzlar Mangu Yonadi). Taşkent: Sharq.

Oba, Emin. (2014). *Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı*. Ankara: Turkish Studies. http://turkishstudies.net/Makaleler/881739717_60ObaEmin-edb-997-1008.pdf (1 Haziran, 16:59)

Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Oğuz, Ö., Ekici M. (2007). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Olim, S., Qo'chqorov, R., Ahmedov, S. (2009). *Adabiyot 8.sinf.* Taşkent: DJVU.

Özbekistan Millî Ansiklopedisi (2000-2005). Taşkent: Özbekistan Millî Ensiklopedisi Devlet İlmi Yayınları.

Razzoqov, X., Mirzayev, T., O, Sobirov, O., Imomov. (1980). *O'zbek Xalq Og'zaki Poetik Ijodi*. Taşkent: O'qituvchi.

Safarov, T. (2010). *O'zbek Xalq Og'zaki Ijodi*. Taşkent: Musiqa.

Sakaoğlu, S. (1997). *"Halk Edebiyatı".* Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17: 352. Ankara: TDV Yayınları.

Saraçbaşı, E., Minnetoğlu, İ. (2002). *Örnekli ve Açıklamalı Türk Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Saraçbaşı, E., Minnetoğlu, İ. (2014). *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Sarimsoqov, B. (1986). *O'zbek Mavsumiy Marosim Folklori.* Taşkent: Fan.

Sarimsoqov, B. (1990). *Dehqonchilik bilan bog'liq qo'shiqlar/O'zbek Xalq Og'zaki Ijodi.* Taşkent: O'qituvchi.

Sever, M. (2014). Türk Halk İnançlarinda ve Halk Hekimliği Uygulamalarinda Meyve, *Türk bilimi Araştırmaları Dergisi*, 16. (https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/156816. Erişim tarihi: 14.03.2021)

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü (2001). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dili Kurumları.

Tutar, H., Yılmaz, M.K. ve Erdönmez, C. (2003). *Genel ve Teknik İletişim*. 1. Baskı. Ankara: Nobel.

Yaman, E., Mahmud, N. (1998). *Özbekçe-Türkçe ve Türkçe- Özbekçe Sözlük.* Taşkent: Sharq.

Yolcu M. A. (2018). "*Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Çanakkale Halk Botaniği",* Çanakkale Araştirmalari Türk Yıllığı, 24. İnternet: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/464884. Erişim tarihi: 14.03.2021

Yo'ldoshev, Q., Qosimov, B.,Qodirov, V, Yo'ldoshbekov, J. (2007). *Adabiyot 7.sinf.* Taşkent: DJVU.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, soyadı : Farangisbonu SHARIPOVA

Uyruğu : Özbekistan

Eğitim

Derece	**Eğitim Birimi**	**Mezuniyet tarihi**
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, Türk Halk Edebiyatı	Devam ediyor
Lisans	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2017
Lise	Elmazar Şarkşınaslık Akademik Lisesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	**Yer**	**Görev**
2019-2021	Bozdağ Film Şirketi	Türkçe Öğretmeni, Tercüman ve Oyuncu Koordinatörü
2017	Hacettepe Üniversitesi Pedagojik Formasyon Kapsamında Ankara Anafartalar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Öğretmenlik Stajı

Yabancı Dil

Özbekçe, Türkçe, İngilizce, Rusça

Hobiler

Biniclik, aşçılık, spor, müzik, moda ve tasarım, müzik;

ankara HBM